

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кухановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнесадміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Торчинюк В. Г., Юхно І. В.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 9

Турецков Т. Є.

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УМОВ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУТАМИ
ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД XVI–XVII СТОЛІТЬ.....14

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Андріяш В. І., Євтушенко Н. О.

ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ
СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 19

Ахмедова О. О.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ:
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ..... 26

Будзин В. Р.

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЗДОРОВ'Я ГРОМАДЯН..... 31

Іванова В. М.

ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 36

Кіфоренко О. В.

ГАЛУЗЕВЕ СПРЯМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ»..... 42

Курілов Ю. Ю.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ, СУБРЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ТА СУДОВІ ОКРУГИ
В КРАЇНАХ СВІТУ: ВІД НАЦІОНАЛІЗМУ ДО УЛЬТРАЦЕНТРИЗМУ..... 47

Полюлях Р. А.

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ..... 56

Селіванов С. В.

РОЗБУДОВА ІНСТИТУТУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
В УКРАЇНІ ТА СИСТЕМА ПЕРЕДУМОВ ЇЇ ПРОВАЙДІНГУ..... 61

Сидоренко Н. С.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ
В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ..... 67

Скорик М. М.

ГЕНДЕР БЕЗ МОВИ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ
ГЛОСАРІЮ Й ТЕЗАУРУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ 71

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЯ

Arshava I. F., Baratynska A. V.

NEW APPROACH TO THE STUDY OF BURNOUT SYNDROME OF CIVIL SERVANTS
(ON THE EXAMPLE OF LAW ENFORCEMENT EMPLOYEES)..... 78

Бергхауер-Олас Е. Л.

КІНЕТИЧНИЙ МАЛЮНОК ШКОЛИ ЯК МЕТОД ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я,
ЯКИЙ ПІДТРИМУЄ РОЗВИТОК ГРОМАДИ..... 83

Вінс В. А., Горбенко І. В., Кузьменко Т. М. ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З КЛІЄНТАМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ТРАВМУВАННЯ.....	91
Завязкіна Н. В., Кривенко О. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ СПОЖИВАЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ.....	97
Калініна Т. С. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА БАТЬКАМ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	103
Мартиненко С. М., Дроботько І. Д. ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ПІДЛІТКІВ.....	108
Попелюшко Р. П. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ.....	113
Саврасов М. В., Окороков Р. С. ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	118
Сахарова К. О. ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК СЛАДОВА ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я.....	123
Сорока О. М. ВПЛИВ ПСИХІЧНОЇ НОРМАТИВНОСТІ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ МОРЯКІВ НА ЇХНЮ СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЗАЛЕЖНО ВІД ТРИВАЛОСТІ РЕЙСУ ТА ЇХНЬОГО ВІКУ.....	129
Чугуєва І. Є., Мороз Р. А. ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ «SLOW LIFE» ЯК ЧИННИК БЕЗПЕЧНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ.....	139
РОЗДІЛ 4	
ПРАВО	
Бадалова Т. Г., Федченко В. М. СУТНІСТЬ ЕКСТРАДИЦІЇ ЯК РІЗНОВИДУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	144
Грицай С. О. УЧАСНИКИ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ.....	152
Гуйван П. Д. ЧАСОВІ КРИТЕРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЯКІСТЬ ТОВАРУ У ДОГОВОРІ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ.....	158
Заверюха М. М. ПРАВОВА ОХОРОНА ЛІСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	164
Кріцак І. В. АКТУАЛЬНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЇСТИКИ: ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ТА ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР.....	168
Маркова О. О. УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ.....	177
Медвідь Л. П. ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	181

Олейнічук О. М. ПРОБЛЕМИ РОЗКРИТТЯ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО БЕЗПІДСТАВНОЇ НЕВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ.....	186
Парасюк М. В. ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛІЙ ОСОБИ – ЧИННИК ЗАХИСТУ ЇЇ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ.....	191
Пилипенко Д. О. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	197
Уварова Н. В. ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СПОРТІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	202
Хрідочкін А. В., Ломакіна А. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	206
Юзько Т. М. ДОГОВІР ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА.....	213
РОЗДІЛ 5	
СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ	
5.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
Белошапка Т. В. ВПЛИВ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	218
Біліченко В. М. ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	223
Гладков К. Ю. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬО-ВИРОБНИЧОГО КЛАСТЕРА: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....	230
Плакса В. І. УЧАСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА СУДДІВСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ В ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРОЦЕСІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	237
Чорний О. О. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	243
5.2 ПРАВО	
Марченко О. Д. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	247
5.3 ПСИХОЛОГІЯ	
Шинкарьова Л. В. ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДРУЖИНАМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ У США ТА В УКРАЇНІ.....	252

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Torchyniuk V. H., Yukhno I. V.

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONAL PRINCIPLES
OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE AS A DIRECTION
OF PUBLIC ADMINISTRATIVE ACTIVITY.....9

Turetskov T. Ye.

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF CONDITIONS
BY STATE INSTITUTIONS OF MANAGEMENT IN UKRAINE
IN THE PERIOD OF XVI–XVII CENTURIES.....14

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Andriiash V. I., Yevtushenko N. O.

POLITICAL CORRECTNESS AS A MECHANISM
OF SOCIAL COHESION IN UKRAINIAN SOCIETY.....19

Akhmedova O. O.

PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE:
PUBLIC ADMINISTRATION ASPECT.....26

Budzyn V. R.

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT TO ENSURE SOCIAL WELFARE
AND HEALTH OF CITIZENS.....31

Ivanova V. M.

DESIGNING A SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE.....36

Kiforenko O. V.

SECTORAL DIRECTION OF THE CONCEPT «PUBLIC ADMINISTRATION».....42

Kurilov Yu. Yu.

DECENTRALIZATION, SUBREGIONAL LEVEL AND JUDICIAL DISTRICTS
IN COUNTRIES OF THE WORLD: FROM NATIONALISM TO ULTRACENTRISM.....47

Poliuliakh R. A.

COMMUNICATION ACTIVITIES OF HEALTH CARE INSTITUTIONS
IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....56

Selivanov S. V.

THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PROFESSIONALIZATION
OF STATE SERVICE IN UKRAINE AND SYSTEM OF PROVIDING PROPOSALS.....61

Sydorenko N. S.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GENDER POLICY
IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE.....67

Skoryk M. M.

GENDER WITHOUT LANGUAGE: PRESENTATION
OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE GLOSSARY AND THESAURUS
OF THE EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY.....71

SECTION 3

PSYCHOLOGY

Arshava I. F., Baratynska A. V.

NEW APPROACH TO THE STUDY OF BURNOUT SYNDROME OF CIVIL SERVANTS
(ON THE EXAMPLE OF LAW ENFORCEMENT EMPLOYEES).....78

Berhkhauser-Olas E. L. KINETIC SCHOOL DRAWING AS A MENTAL HEALTH METHOD SUPPORTING COMMUNITY DEVELOPMENT.....	83
Vins V. A., Horbenko I. V., Kuzmenko T. M. PSYCHOTHERAPEUTIC PRINCIPLES OF WORKING WITH CLIENTS AT DIFFERENT STAGES OF INJURY.....	91
Zaviazkina N. V., Kryvenko O. V. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF IRRATIONAL CONSUMER BEHAVIOR.....	97
Kalinina T. S. PROVIDING PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS DURING THE WAR.....	103
Martynenko S. M., Drobotko I. D. DIAGNOSTIC METHODS FOR DETERMINING THE READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR PSYCHO-CORRECTIVE WORK TO OVERCOME ANXIETY IN ADOLESCENTS.....	108
Popeliushko R. P. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE FROM ONE-PARTY FAMILIES.....	113
Savrasov M. V., Okorokov R. S. TYPICAL ANALYSIS OF SUBJECT'S CREATIVITY AT THE INITIAL STAGE OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY.....	118
Sakharova K. O. HARDINESS AS A SWEET RECOVERY OF MENTAL HEALTH.....	123
Soroka O. M. THE INFLUENCE OF MENTAL NORMALITY AND ACCENTUATIONS OF CHARACTER OF SEAFARERS ON THEIR STRESS RESISTANCE DEPENDING ON THE FLIGHT DURATION AND AGE.....	129
Chuhuieva I. Ye., Moroz R. A. LIFE PHILOSOPHY "SLOW LIFE" AS A FACTOR OF A SAFE PSYCHOLOGICAL SPACE OF PERSONALITY.....	139
SECTION 4	
LAW	
Badalova T. H., Fedchenko V. M. THE ESSENCE OF EXTRADITION AS A VARIETY OF INTERNATIONAL LEGAL AID IN CRIMINAL PROCEEDINGS (ON THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION).....	144
Hrytsai S. O. MEMBERS OF THE VIRTUAL ASSETS MARKET IN UKRAINE.....	152
Huivan P. D. TEMPORARY CRITERIA OF LIABILITY FOR THE QUALITY OF THE GOODS IN THE PURCHASE AGREEMENT.....	158
Zaveriukha M. M. LEGAL PROTECTION OF FORESTS IN WAR.....	164
Kritsak I. V. ACTUAL CRIMINOLOGICAL THEORIES AS A GUARANTEE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN POLICING: STATE AND SPIRITUALLY-VALUED DIMENSION.....	168
Markova O. O. UKRAINIAN MODEL OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE.....	177

Medvid L. P. LEGISLATIVE AMENDMENTS REGARDING THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF MILITARY OFFICERS IN CONNECTION WITH THE IMPLEMENTATION OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	181
Olieinichuk O. M. PROBLEMS OF DISCLOSURE OF THE OBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE REGARDING UNJUSTIFIED NON-PAYMENT OF SALARY, STIPEND, PENSION AND OTHER PAYMENTS ESTABLISHED BY LAW.....	186
Parasiuk M. V. COMPENSATION FOR MORAL (NON-PECUNIARY DAMAGE) TO THE VICTIM – FACTOR IN PROTECTING HIS HONOR AND DIGNITY.....	191
Pylypenko D. O. ON THE DETERMINATION OF THE PRINCIPLE OF DEMOCRACY IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE.....	197
Uvarova N. V. LABOR RELATIONS IN SPORT: PROBLEM ISSUES AND PROSPECTS FOR THEIR SOLUTION.....	202
Khridochkin A. V., Lomakina A. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF DETERMINING THE ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL ASPECT	206
Yuzko T. M. AGREEMENT AS A SPECIAL FORM OF PROTECTION OF EMPLOYEE'S LABOR RIGHTS.....	213
SECTION 5	
YOUNG SCIENTIST PAGE	
5.1 PUBLIC ADMINISTRATION	
Bieloshapka T. V. IMPACT AND UPDATING OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN UKRAINE.....	218
Bilichenko V. M. SUBSTANTIATION OF THEORETICAL MODEL OF MECHANISMS OF FORMATION OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE.....	223
Hladkov K. Yu. EXTRACURRICULAR EDUCATION AS AN ELEMENT OF THE EDUCATIONAL AND PRODUCTION CLUSTER: PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT.....	230
Plaksa V. I. PARTICIPATION OF STATE AUTHORITIES AND JUDICIAL SELF-GOVERNMENT IN THE LEGISLATIVE PROCEEDING: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	237
Chornyi O. O. INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF FORMATION OF PUBLIC CONTROL MECHANISMS IN THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES.....	243
5.2 LAW	
Marchenko O. D. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF SUBJECTS OF POWER IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY.....	247
5.3 PSYCHOLOGY	
Shynkarova L. V. EXPERIENCE OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO THE WIVES OF COMBATANTS IN THE UNITED STATES AND UKRAINE.....	252

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351:3.077.1342.4:316.422

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.1>

Торчинюк Вадим Георгійович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Юхно Ірина Валеріївна,

доктор філософії галузі знань «Публічне управління та адміністрування»,
суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду (м. Дніпро)

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE AS A DIRECTION OF PUBLIC ADMINISTRATIVE ACTIVITY

Наголошено, що сучасний стан системи державної влади, наявні та потенційні виклики і загрози для функціонування системи державного управління окреслили нагальну потребу встановлення інституціонального змісту публічноуправлінської діяльності в умовах конституційного реформування. Інтегрованість завдання раціоналізації публічноуправлінської діяльності детермінована взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників. Доведено, що публічноуправлінська діяльність являє собою систему відкритого типу, та передбачає: по-перше, впровадження інноваційної методики дослідження публічноуправлінських змін в умовах трансформації державної влади, встановлення індикаторів ефективності публічноуправлінської діяльності на всіх рівнях управління; розробку юридичних основ інституціоналізації публічноуправлінської діяльності; виділення соціального змісту, принципів, засад. Наведено визначення інституту як сукупності норм і моделей поведінки, що зберігаються в часі, задовольняють колективно значущим цілям.

З позицій сучасного інституціоналізму наголошено на функціональних ознаках органу державної влади: створюється з метою безпосереднього здійснення конкретного виду державної діяльності; виконує діяльність, що характеризується чітко визначеною державною спрямованістю, цілями, завданнями та функціями, певним обсягом компетенції (прав і обов'язків); реалізує свою діяльність за допомогою визначених державою методів і форм; має певну організаційно-правову форму, внутрішню структуру і зовнішні зв'язки.

На основі аналізу досвіду функціонування інституційних складових публічноуправлінської діяльності європейських країн вказано, що організаційно-правовий, конституційно-правовий та адміністративний аспекти публічноуправлінської діяльності є певною мірою залежними від форм державного правління та устрою, правової системи, національних традицій державного управління. Включення певного складника публічноуправлінської діяльності як окремого інституту суспільних відносин завжди корелюється із відповідним, домінуючим стандартом публічноуправлінської діяльності у політичній сфері, визначає основні правила та форми взаємодії у політичній сфері, й одночасно – має відповідати загальним регламентам системи публічного управління.

Доведено, що публічно-правовий контекст сучасних інституціональних змін формує вимоги і умови публічноуправлінської трансформації на рівні національного комунікаційного поля, вирішення завдань державних реформ, посилення ролі держави на всіх рівнях вертикальноінтегрованої моделі публічноуправлінської діяльності. Разом з тим, інституціональні засади публічноуправлінської діяльності є залежними від структури реформування системи державного управління.

Ключові слова: адміністрування, влада, держава, конституційний зміст, модернізація, публічне управління, публічноуправлінська діяльність реформування.

It is emphasized that the current state of the state power system, existing and potential challenges and threats to the functioning of the state administration system outlined the urgent need to establish the institutional content of public administration activities in the conditions of constitutional reform. The integration of the task of rationalizing public administrative activities is determined by the mutual influence of external and internal factors. It has been proven that public management activity is an

open-type system, and it involves: firstly, the implementation of an innovative methodology for the study of public management changes in the conditions of the transformation of state power, the establishment of indicators of the effectiveness of public management activity at all levels of management; development of legal bases for institutionalization of PD; allocation of social content, principles, foundations. The institution is defined as a set of norms and patterns of behavior that persist over time and satisfy collectively significant goals.

From the point of view of modern institutionalism, the functional characteristics of a state authority are emphasized: it is created for the purpose of directly implementing a specific type of state activity; carries out activities characterized by clearly defined state direction, goals, tasks and functions, a certain amount of competence (rights and duties); implements its activities with the help of methods and forms determined by the state; has a certain organizational and legal form, internal structure and external relations.

Based on the analysis of the experience of the functioning of the institutional components of the PD of European countries, it is indicated that the organizational-legal, constitutional-legal and administrative aspects of public management activity are to some extent dependent on the forms of state government and organization, the legal system, and national traditions of public administration. The inclusion of a certain component of public management activity as a separate institution of social relations is always correlated with the corresponding, dominant standard of public management activity in the political sphere, determines the basic rules and forms of interaction in the political sphere, and at the same time must comply with the general regulations of the public management system.

It is proved that the public legal context of modern institutional changes forms the requirements and conditions of public management transformation at the level of the national communication field, solving the tasks of state reforms, strengthening the role of the state at all levels of the vertically integrated model of public management activity. At the same time, the institutional foundations of public management activity are dependent on the structure of the reform of the public administration system.

Key words: *administration, power, state, constitutional content, modernization, public management, public management activities of reform.*

Постановка проблеми. На даний час загальна проблема раціональності публічноуправлінської діяльності в контексті конституційних змін обумовлена відсутністю ґрунтовної методологічної концепції реформування системи державної влади. Розробка такої методології має базуватися на визначенні доцільності реформування, встановленні пріоритетів реформ, максимальному збереженні конституційних норм в процесі реформи системи публічної влади. У свою чергу, методологія реформування має спиратися на встановленні імперативу конституційних принципів, загальному домінуванні правових засад реформування та інституціональному змісті сучасного реформування. Адже метою конституційних змін має виступати саме інституціональна трансформація системи влади на основі такої суспільної потреби щодо проведення реформ, яка забезпечить абсолютну підтримку суспільством напрямів реформ в публічному управлінні.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід погодитися із підходом С. Телешуна, який запропонував формулу управлінського менеджменту «Ідея – інформація – аналіз – запропонована система дій (нові технології реалізації) – розподіл функцій або сфер відповідальності – професійна селекція – матеріальні ресурси – приблизний час на реалізацію поставленої мети – аналіз якостей отриманого продукту», при цьому автор наголосив на ролі суб'єкта суспільного управління – громадянина, та проблемі відчуження влади. Водночас, С. Телешун наголошує на відсутності в Україні відносно довгострокової, об'єднуючої (для нації) державниць-

кої ідеології; формули реформування суспільства; інноваційних технологій впровадження реформ та загального управління державою; юридично та політично відповідальних кадрів, здатних взяти на себе роль провайдерів реформ; підтримки населенням основних політичних гравців [1, с. 11–15].

Зокрема, на це звертає увагу Д. Елазар, і наголошує, що «у межах певних етапів суспільно-державного розвитку запускаються і домінують одні фактори, тоді коли інші можуть гальмувати дані процеси і навпаки... Держава будучи складною системою, несе в собі здатність реагувати на зміни соціального середовища і свого внутрішнього стану, її потенційна можливість виражається в адаптації системи та її саморозвитку, що є необхідною умовою не лише буття, але і стабільності держави» [2, с. 55].

За таких умов варто приділити певну увагу поняттю «інституціональний розвиток – як процесу створення або зміцнення мережі організацій з метою генерування, розподілу та використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів для досягнення певних цілей. Ця мережа організацій може складатися з декількох організацій та їх взаємозв'язків, що працюють спільно для досягнення однієї чи кількох конкретних цілей.

Ми підтримуємо наукову позицію С. Телешуна, В. Баштанника, М. Сачко щодо конституційного виміру формування засад публічноуправлінської діяльності, але маємо зауважити, що держава, виступаючи у ролі регулятора суспільних відносин, намагається домінувати в суб'єктному полі, що завжди є загрозою для демократичних

процедур. У будь-якому сенсі, держава завжди заінтересована зберігати централізовану модель управління, тому політика децентралізації етатистського типу є занадто ризикованою в інституціональному плані, тим більше, коли ініціатором реформ є інститути глави держави.

В. Баштанник вказує на необхідність виокремлення такого суспільно-значимого регулятора, який буде здатний чітко детермінувати необхідний напрямок розвитку системи державного управління в нових політичних умовах, й при цьому зберегти певну наступність політичного курсу країни. У такому контексті постає питання про сутність сучасного реформування державного управління як певний імператив державної політики в інтегрованому вигляді, що визначає, власне, вектор реформ [3]. Варто погодитись із підходом вітчизняних вчених (Драгомирецька), що система органів влади характеризується відокремленістю відповідної групи державних органів, що входять до конкретної системи, від решти видів органів держави; чітко визначеним складом даної системи; наявністю у сукупності відповідних державних органів певних ознак, притаманних складним соціальним системам, зокрема таких, як єдність цільового призначення, функціональна самодостатність, ієрархічність організації, субординаційність взаємозв'язків між структурними ланками тощо [4]. Особливо це стосується розробки та прийняття управлінських рішень, яким не тільки передують збір та обробка інформації, але які самі містять великий інформаційний потенціал. При цьому професор Н. Драгомирецька акцентує увагу на специфічних особливостях сучасної парадигми сталого розвитку у процесі формування засад діяльності органів влади [4].

Публічно-правовий контекст сучасних інституціональних змін формує вимоги і умови публічно-управлінської трансформації на рівні національного комунікаційного поля, вирішення завдань державних реформ, посилення ролі держави на всіх рівнях вертикально інтегрованої моделі публічноуправлінської діяльності. Разом з тим, інституціональні засади публічноуправлінської діяльності є залежними від структури реформування системи державного управління. Прийнята у 2016 році стратегія реформування державного управління до 2021 року не забезпечила перехід до принципово нової моделі публічноуправлінської діяльності, адже не було створено інституціональних засад реформування. Часткові зміни законодавства про державну службу не вирішили питань формування інституту публічної служби, практично не вирішеними залишились питання

патронатної служби та служби на політичних посадах. Перехід до складно структурованої системи категорій службовців державної служби не інтегрував, а навпаки – диференціював сутність публічноуправлінської діяльності.

Саме тому варто запропонувати концептуальну схему взаємозв'язків між основними категоріями неінституційної теорії та розкрити їх зміст стосовно проблем публічноуправлінської діяльності. Адже нині інститути управління виступають як система функціональних обмежень, дію якої відчують на собі всі суб'єкти управління, що беруть участь у процесі здійснення трансформаційного переходу. Одночасно ефективність та обсяг управлінських дій у публічному секторі виступають ключовими детермінантами розподілу ресурсів управління; процеси, що відбуваються у сфері публічноуправлінської діяльності, а саме: обмін комплексом правочинів підсистемами державного управління, при цьому ефективність, з якою правова та політична система справляється із завданням інкорпорації здобутків, ефектів і ризиків, має прямий вплив на державне управління загалом.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних засад, визначенні сутнісних, структурно-функціональних та інституціональних характеристик публічноуправлінської діяльності в умовах конституційного реформування.

Виклад основного матеріалу. Процеси реформування як правило, не мають адміністративно-правового змісту, характеризуються складними економіко-соціальними вимірами. Загалом, для складних адміністративних систем характерною ознакою виступає вертикальне делегування повноважень, коли держава делегує частину своїх повноважень на нижчий рівень, знімаючи з себе повноваження щодо регулювання сфер життєдіяльності регіонів. Науковці розцінюють дане явище, як послаблення функцій держави, однак такий зв'язок не є очевидним, оскільки децентралізація влади дозволяє підвищити ефективність її місцевих органів і надає можливості центральним органам вирішувати питання стратегічного характеру.

Варто навести науковий підхід С. Кравченко, який виокремлює наступні тенденції суспільного розвитку, які можна вважати передумовами реформ: міждержавну інтеграцію; глобалізацію економіки, формування економічної системи, що не прив'язана до кордонів національних держав; поширення інформаційно-комунікаційних технологій; інформатизацію суспільства; уніфікацію культури, універсалізацію суспільних норм і цінностей; індивідуалізацію суспільства, тобто активізацію діяльності людей у напрямі зовнішньої

саморегуляції; зростання ролі наднаціональних і транснаціональних суб'єктів; демократизацію суспільного життя; зростання швидкості суспільних змін [5, с. 106–111].

Ми пропонуємо вести мову про інституціональні альтернативи, що формалізовані на кожному рівні публічного управління та реалізуються на рівні кожного суб'єкта публічноуправлінської діяльності. Неможливо врахувати всі можливі дискретні структурні альтернативи кожної групи інтересів в системі публічноуправлінської діяльності. Тому критерій максимізації ефекту публічноуправлінської діяльності має бути заміщений принципом задоволеності від результатів публічноуправлінської діяльності, що дозволяє забезпечити свободу вибору для основних отримувачів публічних послуг, навіть за рахунок зменшення публічно-правового простору. Про це ми можемо говорити лише тоді, коли отримали масив варіантів розвитку публічноуправлінської діяльності, що можуть бути реалізовані, а не як такі що лише визначені.

Разом з тим, саме децентралізація дозволяє забезпечити певну взаємодію органів місцевого самоврядування та громадськості з центральною владою зберігаючи при цьому адміністративну самостійності кожного із них. Важливо наголосити, системна реформа механізму публічного адміністрування має вирішити такі завдання з позицій інституціональних чинників:

по-перше, модернізація системи державного управління з урахуванням наявних та прогнозованих конституційних змін у частині формування прямих та зворотних зв'язків;

по-друге, вирішення питання інституціоналізації публічної служби в українському законодавстві не лише як сукупності державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, на політичних посадах, у системі правоохоронних органах тощо на єдиних принципах і критеріях проходження служби, із залученням громадян України до реалізації завдань і функцій держави. Публічноуправлінська діяльність таких осіб має базуватися, серед іншого, на принципі респонсивності, що передбачає адекватну управлінську відповідь на запити громадян;

по-третьє, створення системи надання публічних послуг безпосередньо органами влади відповідно до законодавчо встановлених напрямів діяльності, раціональна інтегративна єдність в сучасному законодавстві наявних в різних законах України поліцейських, соціальних, освітніх, житлово-комунальних, медичних, адміністративних та інших, визначених прямо чи опосередковано. Запровадження єдиного механізму законодавчого регулювання надання

публічних послуг позитивно вплине на якість публічноуправлінської діяльності;

по-четверте, формування на основі сучасного концепту публічноуправлінської діяльності принципово нової моделі публічної влади в Україні, що завершить побудову логічно структурованої схеми інституціональних засад публічноуправлінської діяльності. Крім того, варто підтримати позиції науковців, щодо імперативу адміністративно-правових норм, які у кожній країні є складовими владного механізму, оскільки такий підхід обумовлений важливим місцем права, яке воно посідає в державному механізмі взагалі і в механізмі державного управління зокрема.

Доцільно з позицій загального трансформаційного процесу вирішити завдання актуальності конституційних змін, їх респонсивності та раціональності. Сучасні науковці вказують, що Конституцію загалом слід сприймати як результат політичного консенсусу, політичної взаємодії. При цьому зміст реформ має відображати лише найбільш суттєві, головні, об'єктивні закономірності, відносини і взаємозв'язки управління (перш за все, територіального); характеризувати лише сталі закономірності, відносини і взаємозв'язки; охоплювати переважно такі закономірності, відносини і взаємозв'язки, які властиві державно-управлінській діяльності, тобто мають загальний, а не частковий характер; відображати специфіку сучасного управління, його відмінність від інших видів управління.

Важлива зміна порівняно із попередньою версією законопроекту – повноваження органів місцевого самоврядування не будуть припинятися на час розгляду Конституційним судом справи щодо порушення актом місцевого самоврядування Основного закону в частині забезпечення суверенітету та територіальної цілісності. Саме таким повноваженням наділять префектів, втім в новій редакції законопроекту префекти і справді матимуть більше функцію контролю, а не блокування.

Визначально, новітній процес змін до Конституції України розпочався у 2000 р., коли за ініціативою Президента України були винесені на референдум. Вважаємо, що конституційні зміни завжди здійснюються в контексті інституціональних змін, інакше такі зміни не мають сенсу.

Виникає питання щодо респонсивності таких змін до конституції, що очевидно не прослідковується. Вочевидь, інституціональні засади публічноуправлінської діяльності в умовах конституційного реформування не визначені тією мірою. Як було передбачено. Водночас, у сфері судочинства дотримано концептуальні засади алгоритму конституційного реформування:

Інституціональний зміст пропонованих конституційних змін 2000–2021 рр.

№	Рік ініціювання	Зміст конституційної реформи
1.	2000 р. Пропозиції президента, референдум, не реалізовані	Зміна інституціональної моделі державної влади, новий зміст розподілу повноважень, трансформація інституціональних засад публічного управління
2.	2004 р. Пропозиції опозиції, вимоги Майдану	реалізовані частково, зміна форми державного правління, у частині ОМС – не виконані
3.	2010 р. подання народних депутатів, рішення Конституційного суду України	Повернення положень Конституції до оригінального тексту 1996 р. повернення моделі державного правління – президентсько-парламентська модель
4.	2014 р. рішення Верховної Ради України	Повернення до Конституції України в редакції 2004 р.
5.	2016 р. подання Президента України	внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)

1 етап – визначення проблеми інституційних засад публічноуправлінської діяльності у певній сфері;

2 етап – ініціювання комплексу завдань у сфері регулювання публічноуправлінської діяльності, що потребують вирішення;

3 етап – прийняття рішення Верховною Радою України за встановленою конституційною процедурою;

4 етап – отримання висновку міжнародних юридичних організацій;

5 етап – впровадження у публічноуправлінську діяльність норм конституційного регулювання.

Фактично, процес конституційного реформування в Україні викликаний інституціональними чинниками, визначений на основі респонсивності як інституціональної парадигми суспільного розвитку, детермінований конфліктом публічних інститутів управління і знаходить прояв у конституційних змінах, але при прийнятті установчих рішень по зміні окремих положень Конституції та їх реалізації такі інституційні чинники ігноруються.

Висновки. Слід наголосити, що саме по собі надмірне сприйняття інституціонального змісту безперервності змісту конституційних норм (норм права) показує труднощі у визначенні відповідних сценаріїв публічноуправлінської діяльності для так званих «правових» переходів, оскільки чинні

конституційні норми (або норма суверена у державах без конституцій) – можуть перешкодити суттєвим змінам у межах правового регулювання публічноуправлінської діяльності.

Тобто, ми можемо говорити про інституціональні обмежувальні норми для суб'єктів публічноуправлінської діяльності (наприклад, «положення про закріплення», записані в самій конституції) або невиражені (тобто «неявні» та/або «концептуальні») матеріальні обмеження для конституційних змін, розроблені конституційними судами через юридичне тлумачення або юридичну «конструкцію»). У такому разі при розробці інституційного забезпечення виникає ситуація, коли формальних нормативно-правових актів що регулюють внесення змін до конституції, вже недостатньо.

У цьому сенсі одне з основних положень, яке визначає нашу інституціональну концепцію конституційних змін, полягає в тому, що зміни до Конституції, які використовують правила внесення поправок, але призводять до чогось іншого, ніж поправка, є нелегітимними відповідно до існуючої конституції. Законодавець формально завжди підтверджує, що конституційні поправки можуть лише намагатися виправити, доопрацювати, реформувати або відновити певну частину існуючого конституційного тексту, і саме тому вони є типовим випадком безперервної конституційної зміни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративна реформа в Україні через призму досвіду Польщі. Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost52650>. Назва з екрану.
2. Public management in the Central and Eastern European transition: Concepts and cases. Bratislava : NISPAcee, 2002. 504 р.
3. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
4. Драгомирецька Н.М. Концепції сталого розвитку: теоретико-історичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць ДРІДУ НАДУ*. Випуск 1 (40), 2019. С. 6–12.
5. Кравченко С. Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження. Київ : НАДУ, 2008. 296 с.

УДК 338.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.1>

Турецов Тарас Євгенович,

кандидат наук з державного управління,

докторант Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

ORCID ID: 0000-0003-1382-1732

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УМОВ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУТАМИ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД XVI–XVII СТОЛІТЬ

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF CONDITIONS BY STATE INSTITUTIONS OF MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE PERIOD OF XVI–XVII CENTURIES

В межах даної статті здійснено аналіз ведення українського традиційного господарства в умовах XVI–XVII століть, який, з одного боку, характеризує історичні типи у сфері регулювання владними інститутами, а з іншого – сам такий стан виробництва в сільському господарстві в цілому. Проаналізовано економічне життя того часу, сукупний вплив економічних, інституціональних і нормативних складових, котрі формували основні принципи, форми, тенденції, фактори розвитку та спаду (внутрішні, зовнішні) умов діяльності господарів. Господарювання відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку економіки і країни в цілому. Процес становлення та розвиток форм ведення господарства в українських землях пройшов декілька етапів, які змінювали економічний лад та спосіб господарювання.

Розглядаючи сутність та специфіку регулювання господарської активності на українських землях в умовах соціально – економічного становища, доцільно з'ясувати, чи мають місце в історії України розвитку тотожні умови та фактори, які засвідчують повтор певних типів суспільного та економічного розвитку. На основі цього, доцільно більш детально дослідити специфіку розгортання та формування державного адміністративного впливу, його перспективи та ймовірні наслідки, які він може мати для сучасних суспільств, які перебувають в умовах сьогодення.

Комплексне осмислення проблем умов ведення господарства зумовило необхідність постановки завдань: дослідження конкретно-історичних умов, розкриття об'єктивних закономірностей і особливостей виникнення господарського регулювання як явища в загальноісторичному процесі європейського розвитку і трансформації його в українську дійсність; вироблення нового понятійного апарату правової регламентації підприємництва.

Досліджено основні принципи (повторюваність, закономірність), форми, тенденції, фактори розвитку та спаду (внутрішні, зовнішні), критерії (депресії, стагнації) регулювання господарської діяльності того періоду.

Ключові слова: господарська діяльність, регулювання господарської діяльності, важелі впливу, господарська активність.

In the framework of this article, an analysis of the Ukrainian traditional statehood in the minds of the XVI–XVII century is presented, which, from one side, characterizes the historical types in the sphere of regulation by government institutions, and from the other side, such a camp of cultivation in the rural state as a whole. It was analyzed the economic life of that hour; the total injection of economic, institutional and normative warehouses, which formed the main principles, forms, trends, factors for the development and decline (internal, external) of the minds of the activity of the state. The government plays an important role in ensuring the effective development of the economy and the country as a whole. The process of formation and development of the forms of ruling the state in the Ukrainian lands went through a series of stages, which changed the economic mode and the way of the state.

Looking at the essence and specificity of the regulation of state activity on the Ukrainian lands in the minds of the social and economic camp, it is important to understand, what may be the place in the history of Ukraine, the development of the same mind and factor; yak On the basis of this, more in detail, to complete the specifics of the throat formation and formation of the sovereign administrative infusion, its prospects and imovirni naslidki, like wines can be a mother for modern suspilstv, like perebuvayut in the minds of today.

Comprehensive understanding of the problems of the minds of the administration of the state was mindful of the need to set a goal: to follow up concrete-historical minds, to reveal the objective regularities and peculiarities of the vindication of the state regulation as a phenomenon in the global-historical process of the European development of the development of nationality in Ukraine; development of a new conceptual apparatus of legal regulation of business.

The main principles (repetition, regularity), forms, tendencies, factors of development and decline (internal, external), criteria (depression, stagnation) of regulating the government's activities of that period have been studied.

Key words: economic activity, regulation of economic activity, levers of influence, economic activity.

Регулювання господарської діяльності розвивається у певному соціально-економічному та історичному середовищі, для його становлення та розвитку необхідні економічні, політичні, психологічні передумови. Осмислення теоретико-методологічних засад становлення, розвитку, висвітлення основних чинників, котрі формують господарське середовище є особливо важливим. Сучасна історія господаря, як підприємця бере свій початок з середніх віків. Підприємцями того часу були місіонери, купці, ремісники та інші. Розвиток капіталізму породжує прагнення до багатства, отримання необмеженого прибутку. Підприємець найчастіше сам працює на своїй фабриці, заводі, незважаючи на те, що він є власником засобів виробництва.

Річард Кантільон (1680–1734 рр.) був першим економістом і вченим, хто дослідив нове явище і ввів в обіг поняття «підприємець». Пізніше в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Маркса К. підприємець визначається як функціонує в процесі відтворення капіталіст. Роль капіталіста полягала, на думку вчених у привласненні прибутку, створеною робочою силою. Підприємець, на думку Й. Шумпетера (1883–1950), являє собою головного суб'єкта економічного розвитку [1, с. 34].

Дослідження проблем ведення господарства є в сучасний час предметом і об'єктом дослідження багатьох фундаментальних наук. Шляхом інтеграції наук, можливо вивчити соціокультурні зв'язки і українські умови аграрного господарства в умовах українського клімату і української історії, релігії і ментальності населення. Із загальної сфери виробництва особливе місце в соціальному русі української держави займає аграрне господарства, яке має важливе соціальне, економічне, екологічне й стратегічне значення для сучасного українського суспільства.

Вважаємо, що, досліджуючи складні змінюються з плином часом суспільні процеси в історичному, філософському, соціальному аспекті необхідно розглядати досліджувані явища з урахуванням інтеграції наукових теорій, концепцій, ідей, способів і методів пізнання, використовуваних у фундаментальних науках, таких як історія, релігія, філософія, соціологія, право. Можливо, завдяки вдалої інтеграції фундаментальних наук, може відбутися докорінна ламка і перебудова раніше усталених поглядів, перегляд фундаментальних положень, законів і принципів, відкриття нових явищ, які не вкладаються у рамки колишніх поглядів. Теоретико-методологічне підґрунтя будь-якої досліджуваної проблеми будується на певних парадигмах, у зв'язку з чим, теоретико-

методологічним основу досліджень проблем правового регулювання підприємництва повинно будуватися на основі нової парадигми концепції підприємництва в Україні.

В умовах нового світового кризи, причиною якого, як стверджують автори, є криза гуманітарних концепцій, що лежать в основі формування сучасного суспільства, важливо сьогодні почати науковий процес переосмислення цінностей світової цивілізації [2, с. 9]. У цьому сенсі, закони, що регулюють господарство повинні виконувати не тільки економічну, але і соціальну функцію, спрямовану на боротьбу з бідністю, зниженням народжуваності населення, сприяння сталому розвитку регіонів.

Сучасна циклічна криза капіталізму виступила обвинувальним актом недосконалої економічної системи держави. Парадигма загальнолюдських цінностей гуманізму, добра і справедливості в сучасному світі повинні замінити жорстоку ринкову конкуренцію з «викреслюванням людей», спрагу наживи, жадібність, прагнення до вигоди, прибуткам, змітаючи на своєму шляху моральні цінності і соціальні перешкоди.

Сучасний розвиток економіки в суспільстві не можливе без встановлення розумної моделі ринкових відносин, що поєднує інтереси як капіталу, так і всіх прошарків суспільства та держави. Складність такого явища, як підприємництво в тому, що даний вид господарської людської діяльності має специфічні особливості, а ефективність цієї діяльності безпосередньо залежить від цілої системи умов і передумов, які можна позначити як матеріально-технічні, організаційно-виробничі, соціально-економічного та екологічного характеру і природно-біологічних і соціально-економічних умов виробництва. Неможливо не враховувати так само історичну та генетичну схильність українського селянина до вільної підприємницької діяльності на землі. Потрібні глибокі історичні, соціологічні, економічні та правові дослідження в області підприємництва українських селян, людей, які проживають у сільській місцевості.

Австрійський економіст і філософ, прихильник ліберальної економіки та вільного ринку, Лауреат Нобелівської премії Фрідріх Хайек вважав, що всі форми прояву людської активності, включаючи внутрішню свободу, його самовизначення та цілепокладання обумовлені морально-етичними нормами, в яких вчений вбачав основне призначення в процесі артіфікації і окультуренні «природної поведінки» людей [4, с. 326].

Про колонізацію України писав і Етінгер у статті «Участь євреїв у колонізації України.

1569–1614 рр.» Звичайно, правильніше говорити про колонізацію вже колонізованого краю, оскільки спочатку повинен був з'явитися селянин, щоб над ним став орендар і корчмар. Спочатку для захисту території будувалася фортеця, навколо якої формувалося місто. Козак відвойовував дикий степ у напівкочового мусульманина, а вже потім йому віз свій товар купець-єврей [2, с. 86].

Агропромисловий комплекс охоплював різні галузі рослинництва, тваринництва, бджільництва, рибальство. Сільське господарство являло собою сферу економіки, всередині якої створювалися первинні харчові продукти (свіжі овочі, зерно, мед, віск та ін.). Основним засобом виробництва в сільському господарстві була земля. Але на відміну від компаній, діючих в галузях добувної або переробної промисловості, селяни були задіяні не у добуванні, а в його провадженні.

Близьким сільського господарства галуззю економіки того часу було лісове господарство і рибальство. Лісове господарство було представлено у добуванні будівельного лісу і поташу, охоплювало діяльність людей по вирощуванню і утриманню лісу. Як і в сільському господарстві, основним засобом виробництва в лісовому господарстві виступала земля (лісові угіддя).

Слід констатувати, що адміністративна, комерційна і фінансова діяльність орендарів багато в чому сприяла заселення українських степів. Орендарі відігравали важливу економічну роль на території України.

Боплан, так оцінює положення селянства: «Із родючих земель вони збирають стільки зерна, що часто не знають, що з ним робити, тим паче, що не мають судноплавних рік, які впадали б у море, за винятком Борисфену, але навігація на ньому припиняється за 50 міль нижче Києва через 13 порогів. Останній з них віддалений від першого на сім великих міль, або на один день дороги, як це бачимо з карти. Саме ця причина перешкоджає їм везти збіжжя до Константинополя, а звідси і їхні лінощі; вони беруться до роботи лише тоді, коли притискає їх біда чи не мають як купити того, чого потребують» [7, с. 26]. Торговельна діяльність польських купців охоплювала територію від Балтійського моря до Кримського півострова і Стамбула.

Сільське господарство як специфічна галузь підприємництва володіє двома основними особливостями:

– сільське господарство, того часу розглядається, як виключно сировинне виробництво, постачає різні види сировини для переробних галузей промисловості;

– сільське життя обумовлена життям на землі, оскільки земля виступала і залишається умовою виробництва матеріальних благ. Однак від інших видів ремесла в сільському господарстві (як і в лісовому) фактор земельної власності часто мав вирішальне значення.

Альберто Віміна венеціанський дипломат, вражений родючістю українських земель вигукує: «Я насилу повірив би подібному явищу, якби не переконався на власні очі і не бачив би на місці таких великих і сильних зерном снопів, яких не вийшло в інших країнах при самій ретельній обробці» [3, с. 68].

Правляча країною шляхта все більше закріпощала селян і при цьому змушувала їх користуватися шинками і млинами, що належали поміщикам. Православне українське селянство почувало себе поневоленним чужими для них, католицькими панамі та їх ставлениками-іновірцями. І в цьому була найбільша небезпека для орендарів України.

Земля будучи предметом природи є основним засобом виробництва в сільському господарстві. За землю, її природні блага у всі часи точилася запекла конкуренція між різними представниками зацікавлених економічно груп. Тип земельної власності завжди відповідав своїй історичній епосі, як і організаційно – правові форми сільського господарства, що базувалися на земельній власності.

Значна частина доходів від обробки землі формувалися не на основі зусиль селян з безпосереднього виробництва продукції, а їх активність саме за умов володіння земельними ділянками. Земля, будучи основним фактором виробництва в сільському господарстві, виявлялася іноді найприбутковішою галуззю отримання доходу, приносила власникам чималий дохід.

Б. Коннор описує становище селян: «Селяни цього краю і сусідніх з ним земель перебувають у справжньому рабстві. Їх примушують чотири дні на тиждень працювати на їхніх поміщиків і понад те виконувати ще інші тяжкі повинності» [5, с. 2].

В умовах потужного релігійного протистояння, які вилилися в непримиренну ворожнечу між католицькими панамі та їх помічниками і православним підневільним українським людом. В силу своєї економічної діяльності, орендарі перетворювалися на визискувачів, а оскільки були іновірцями, здавалися найбільш пригнобленим зловісної частиною своїх поневолювачів.

Орендарі стягували податки на продаж тютюну та алкоголю. Податі були на все: на народження, на весілля, на поховання, «від грання на дудці, сопілки та інше, від всяких садових і городніх плодів, від

рибальства до відкупу Жидами церков Божих, а також всяких питних статей; пороговщини від кожного волового рогу; від рога коров'ячого – десята частка» [6, с. 301]. Навіть роботу православних церков контролювали орендарі.

Площа оброблюваної землі в той час відіграло вирішальну роль. Оскільки ніяких технологій не існувало, орендований розмір фермерського господарства (площа землі сільськогосподарського призначення) мало вирішальний вплив на рентабельність селянської праці, яку контролювали орендарі. На мінімальних площах селянам було складно прогодувати себе і сім'ю, а ручна праця вимагав компенсації енергії, якісної калорійної їжі, більше того певних навичок і вмінь. Боплан описує вміння місцевих селян: «...серед цих козаків взагалі трапляються знавці усіх ремесел, необхідних людині: теслі для будівництва жител і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці та інші. Вони дуже добре виготовляють селітру, якої вельми багато на цих землях, і роблять з неї чудовий гарматний порох. Їхні жінки прядуть льон і вовну, роблять з них полотно і тканини для щоденного вжитку. Всі вони добре вміють обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб, готувати всілякі м'ясні страви, варити пиво, хмільний мед, брагу, оковиту тощо...

А взагалі, слід зазнати, що всі вони розуміються на багатьох ремеслах, хоча одні вправніші в якомусь фаху, ніж інші; трапляються і такі, що мають більш обширні знання, ніж загал. Одне слово, усі вони досить кмітливі, але саме в тих справах, які вважають для себе корисними й необхідними, головним чином, що пов'язане з їхнім селянським життям, що пов'язане з їхнім селянським життям» [7, с. 25].

Але однієї одній площею землі не обумовлювалося становище господарів. В даній ситуації грали багато змінні – родючість, інфраструктура, доступність робочої сили і ринків збуту. Все дуже індивідуально.

Не менш важливим напрямком була не товарна ділова активність – надання виробничих послуг. Для виробництва товару необхідно здійснити не тільки виробництво але й обробку, забезпечити виробничі умови для його створення. Готовий товар потрібно було обмолотити, вичинити, обробляти, зберігати в спеціальному приміщенні перед його реалізацією. Тому господар не міг обмежити себе сферою безпосереднього виробництва товару, він також поширювався в подальшому на орендовані потужності.

Сфера послуг надзвичайно важливо визначала становище сільського господарства і заготівля

сировини. Дані послуги не створювали нового товару, але істотно змінювали якості вже виробленого і просування до споживача. Це були як виробничі послуги так і не матеріальні: комерційні, фінансові, інформаційні.

Вирішальним факторів розподілу земельної власності було нерозривно пов'язано з вирішенням питання політичної влади. Кожен власник виступав виразником тих чи інших підприємницьких здібностей і мотивів правлячих кіл.

Політична воля – найважливіша складова не економічного середовища господарської діяльності людей. Орендарі були зацікавлені у проведенні певної політики, активно впливали на поведінку окремих політичних діячів польських магнатів і шляхти. Орендарі були поставлені в залежність від політичної орієнтації, будучи продовженням політики у сфері економічного життя.

Пристаючи до активної економічної діяльності вкладаючи кошти, господар бажав заручитися від політичного впливу певних адміністративних гарантій. Утримання адміністративної влади часто було елементом ділової активності господарів.

Благополуччя підприємців безпосередньо пов'язано з наявністю у одних орендарів адміністративних можливостей і відсутністю їх у селян. Орендарі, корчмарі, лихварі отримавши доступ до верхньої частини ешелонів влади, ставали володарями, так званого адміністративного ресурсу, який ставав по суті потенціалом у конкуренції над місцевим населенням.

Польський пан, захопивши владу прагнув створити умови, що сприяють діяльності превалуючої групи представників ділового товариства, а саме:

- у пропаганді певних економічних програм;
- у прийнятті законодавчих та розпорядчих документів, вигідні певним суб'єктам економічних відносин.

У трактаті «Дискурс про нинішній козацької або хлопської війні», який побачив світ 20.08.1651 є дані про причини війни 1648 року «повинні визнати і те, що велику ненависть зміцнювали й ширили великі податі, зайві побори і роботи, часті поволовщизни, оренди, монополії, рогове, копитні, вагові і тому подібні обтяження, які придумували панове урядники, орендарі, суддівські гачки, економі бажали збільшити доходи своїх панів і тим самим заслужити їх милості і розташування. Це доводить зараз з усією очевидністю, що хлопи вбивали... власних панів..., помстившись їм за кривди, попрання гідності і образи, які терпіли від них і від їх урядників... Запитаємо у самих козаків, що спонукало їх на цю свавільну

сміливість, відчайдушність і сказ? Думаю, що все складе великий реєстр кривд, несправедливих податків і образ, які терпіли від своїх панів комісарів та інших вельможних державців».

Причини неможливості і не розвитку природним шляхом господарства на території України кроються не в неумінні освоїти якогось виду діяльності селянами обробки ґрунту, не економічними процесами що відбуваються в Європейських державах, а саме політичної волі, правлячих кіл. Селяни та місцеві жителі не змогли заручитися підтримкою адміністративного ресурсу, а навпаки позбавлялися будь-якої підтримки з боку влади. Україна була ареною міжнародних зіткнень Русі, Литви, Польщі, Туреччини та Криму. Отримуючи владу над територією всі правлячі сторони розраховували не на її економічного розвитку, а на збагачення за рахунок ресурсів.

Вольтер писав, що «Україна завжди прагнула до свободи, але так як вона була оточена Московією, володіннями султана і Польщею, то їй довелося шукати покровителя, а отже і государя, в одній з цих держав. Спершу вона віддалася під заступництво Польщі, яка ввела великі сорому...» [8, с. 404].

Сучасний світ переживає майже всі ті проблеми планетарного масштабу, які були актуальними для людства протягом усього періоду його історичного розвитку, зокрема такі з них, як:

- приріст народонаселення планети;
- недостатність природо-, енергоресурсів;
- нерівномірність економічного розвитку регіонів планети;
- деградація довкілля через неадекватні дії людини;
- дегуманізація культури [9, с. 116].

Особливо характерним ракурсом історичного розвитку регулювання господарської діяльності суспільств є те, що вона не обов'язково здійснюється в умовах позитивних зрушень, які начебто мають гарантуватись процесам економічного розвитку, а й занепаду та інших кризових явищ в суспільстві, які увиразнюють необхідність переходу владного регулювання у якісно новий стан. Саме тенденції криз (відсутність соціально-економічного потенціалу розвитку в існуючих умовах) та занепаду є основними критеріями, які обумовлюють необхідність впровадження нового типу регулювання.

Наведені вище обставини є одним із свідчень повтору тенденцій суспільного розвитку в історії регулювання підприємництва та соціально-економічних умов. Майже всі тенденції сучасного стану регулювання господарства мають закономірності свого виникнення та розгортання, а відповідно до цього їх слід прогнозувати, визначивши передумови та фактори, які їм передують.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982.
2. Эттингер Ш. Участие евреев в колонизации Украины 1569–1648 гг. Иерусалим, 1993.
3. Молчановський Н. Донесення венеціанця Альберто Віміні о казаках та Богдані Хмельницьком. КС, 1900.
4. Гаєк Ф. А. Конституція свободи Львів : Літопис, 2002.
5. Connor B. The History of Poland in several letters to Person of Quality. London, 1698.
6. Величко С. Літопис подій у південно-західній Росії в XVII столітті. Київ, 1864.
7. Боплан Г. Опис України. Львів : Каменярь, 1990.
8. Вольтер. Зібрання творів. У 3 томах. М., 1998. Т. 2.
9. Войтович Р. Спіралевидний розвиток перехідних суспільств в умовах глобалізації. Влада та управління. Збірник наукових праць. Вип. 3. Чернівці : Букрек, 2014. 300 с.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 316.334.3:177.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.3>

Андріяш Вікторія Іванівна,

доктор наук з державного управління, професор

Інститут державного управління

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0001-5294-7456

Євтушенко Наталія Олександрівна,

магістр публічного управління

Інститут державного управління

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0002-0958-3420

ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

POLITICAL CORRECTNESS AS A MECHANISM OF SOCIAL COHESION IN UKRAINIAN SOCIETY

У статті наголошено на процесах зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, динамізм соціально-економічних та соціокультурних процесів, їх децентралізація, інтеграція, глобалізація, що вказують на важливість формування у державних службовців відповідного розуміння політичної коректності, як механізму соціальної згуртованості у вітчизняному суспільстві. На сьогодні спостерігається різноманіття сутнісно-психологічних характеристик коректності як одного із дієвих механізмів соціальної згуртованості, що є дієвою здатністю до терпимості, милосердя та характеризує наявність високого рівня зрілості ціннісно-сислової сфери сучасного людини в цілому, та державного службовця зокрема. У сучасному середовищі поняття та зміст політичної коректності пов'язані з певною системою цінностей та проблемою їхнього досягнення як у суспільстві в цілому, так й в публічній сфері зокрема. Наголошено, що вказаний процес характеризується наявністю певних суперечностей та набуває особливої актуальності за умов, коли починають взаємодіяти елементи різних культурних принципів, в першу чергу, свободи, справедливості, демократії, рівності та гуманізму. Встановлено, що сучасний державний службовець повинен правильно сприймати єдність сучасного суспільства, взаємозв'язок та взаємозалежність всіх та кожного, поважати встановлені норми права, традиції, погляди інших людей, володіти певним необхідним набором знань, знайти своє місце в суспільних процесах та на державній службі, працювати на державній службі не приносячи шкоди ні собі, ні суспільству, ні державі, ні іншій особі. Політична коректність як механізм соціальної згуртованості сучасного суспільства визначає стійкість людської поведінки, передбачає розуміння сутності причин та способів виховання сучасного державного службовця, який сприйматиме цінності «інших», визнаватиме право інших бути самими собою у взаєминах з оточуючими, систематично працюватиме над собою тощо. Доведено, що зміни які відбуваються на сьогодні у публічній сфері, охоплюють всі сфери людського життя потребуючи відповідного формування такої особистості, що володітиме толерантним, гуманним світоглядом, поведінкою та ставленням до дійсності.

Ключові слова: коректність, соціальна згуртованість, публічна сфера, державне управління, державна служба.

The article emphasizes the processes of growing social role of the individual, humanization and democratization of society, dynamism of socio-economic and socio-cultural processes, their decentralization, integration, globalization, which indicate the importance of forming in civil servants a proper understanding of political correctness as a mechanism of social cohesion in domestic society. Today there is a variety of essential psychological characteristics of correctness as one of the effective mechanisms of social cohesion, which is an effective capacity for tolerance, mercy and characterizes the high level of maturity of the value-semantic sphere of modern man in general and civil servants in particular. In today's environment, the concept and content of political correctness are associated with a certain system of values and the problem of achieving them in society as a whole and in the public sphere in particular. It is emphasized that this process is characterized by the presence of certain contradictions and

becomes especially relevant when the elements of different cultural principles begin to interact, first of all, freedom, justice, democracy, equality and humanism. It is established that a modern civil servant must correctly perceive the unity of modern society, the relationship and interdependence of everyone, respect the established rules of law, traditions, views of others, have a certain set of knowledge, find their place in social processes and public service, to work in the civil service without harming oneself, society, the state or another person. Political correctness as a mechanism of social cohesion of modern society determines the stability of human behavior; provides an understanding of the causes and ways of educating modern civil servants who will accept the values of "others", recognize the right of others to be themselves in relationships with others, work on themselves and more. It is proved that the changes taking place today in the public sphere cover all spheres of human life, requiring the appropriate formation of such a person who will have a tolerant, humane worldview, behavior and attitude to reality.

Key words: *correctness, social cohesion, public sphere, public administration, public service.*

Постановка проблеми. Концепція соціальної згуртованості, що набула поширення наприкінці ХХ століття має дві важливі ідеї: ідея спільної дії, що побудована за принципом соціального партнерства, та ідея діючого суб'єкта, який згуртовує або хоча б намагається об'єднати співтовариство. Соціальна згуртованість за визначенням Світового банку – є таким станом, за якого група людей в межах певної території – країни, здатна демонструвати здатність до співпраці, що, в свою чергу, створюватиме інституційну можливість задля продуктивних змін. Соціальна згуртованість складається з двох важливих параметрів сучасного демократичного суспільства: рівня «соціальної інклюзивності» (від англ. to include – охоплювати, включати) і рівня розвитку соціального капіталу [1, с. 162]. Вказані рівні також є присутніми на всіх рівнях просторової організації життєдіяльності сучасної людини та потребують побудови відповідного толерантного середовища. Ідеї побудови толерантного середовища у публічній сфері мають певну специфіку, котра полягає в тому, що вказані ідеї отримують додаткове міжособистісне забарвлення. В якості особливої цінності ефективного функціонування державної служби розглядається взаємодія з іншими людьми, в ході котрої відбувається особистісне взаємозбагачення й розвиток за допомогою терпимості, емпатійності, комунікативності, емоційної стабільності, соціальної активності, достатнього рівня культури та освіченості. Саме тому толерантність в публічній сфері – є показником соціальної та професійної компетентності, що впливає на ефективність процесів спілкування, є основою взаємодії державних службовців та громадян. Як наслідок є можливим (за певних умов необхідним) тлумачити діючі суб'єкти (органи державної влади, місцевого самоврядування) як такі, що діють в напрямі підвищення згуртованості соціальної групи та керуються принципами соціального партнерства, яке через призму політичної коректності, дає змогу формувати різноманітні об'єднання соціальних об'єктів на принципах співпраці та кооперації [2, с. 10]. Публічна сфера в цілому, й державна

служба зокрема, є певним інститутом соціалізації людини й саме тут толерантність виступає не лише особистісною якістю, але й вимогою суспільства визнавати різноманітні форми самовираження та виявлення людської індивідуальності, наявності різноманітності культурних особливостей та розбіжностей в колективах або групах, що все разом повинно проявлятися у виявленні поваги до «інакшості» та мирного існування культурних, соціально-політичних, наукових та релігійних відмінностей. Вказані змістовні компоненти толерантності є показником її значимості та цінності як для пересічних громадян, державних службовців та суспільства в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні обґрунтування сучасних підходів щодо вивчення соціальної згуртованості та толерантності, що здійснено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, є свідченням щодо доволі широкого діапазону їхнього дослідження: від поняття та сприйняття соціальної згуртованості як загальнолюдської необхідності; толерантності як загально-суспільної цінності, її особистісних рис та властивостей; розуміння вказаних понять як ціннісних орієнтацій, як групових норм та форм соціальної взаємодії, механізмів спілкування та культури ведення ефективного діалогу, а також професійно значущої властивості сучасних спеціалістів, котрі працюють із людьми. Здійснення подальших досліджень вказаних феноменів дозволять намітити дієві шляхи їхнього ефективного розвитку в сучасному суспільстві як вагомої суспільної цінності та індивідуальної ціннісної орієнтації.

Мета статті полягає у дослідженні та ґрунтовному аналізі політичної коректності як механізму соціальної згуртованості в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні коректність – є складним соціокультурним явищем сучасного світу, що характеризується терпимим ставленням до інших або сприйняттям альтернатив; важливою соціокультурною умовою, котра примножує та покращує результати співробітництва та загальнолюдського спілкування, а тому постає в сучасному суспільстві

рамковою передумовою ефективності соціальних взаємозв'язків, усталених та нових форм комунікативної взаємодії. Крім того, політична коректність – є активною життєвою позицією, котра здійснює формування на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, проявляється в людському намірі досягати порозуміння та гармонію різноманітних мотивів, орієнтацій та думок без застосування жодної сили. Як наслідок політична коректність здійснює самоорганізацію в якості інтегральної риси індивідуального світу людини, в основі котрого лежить ідея соціального партнерства варіант стосунків, «ціннісних орієнтирів, заснованих на принципі соціальної справедливості» [3, с. 11].

На нашу думку, якщо політкоректність формує довіру членів групи, один до одного, то соціальна згуртованість, від якої залежить якість життя людей є «клеєм», що тримає групу, суспільство в єдності, «створює та підтримує необхідний рівень довіри, забезпечує верховенство права, необхідного для участі в житті суспільства» [4, с. 59].

Дослідник Манал Фуані аналізуючи горизонтальні та вертикальні взаємовідносини між різними суспільними групами і владою, підкреслює, що «слабкі взаємозв'язки у будь-якому з цих вимірів можуть створювати проблеми. Наявність слабкої горизонтальної згуртованості досить часто може призводити до конфліктів, тоді як результатом слабкої вертикальної згуртованості може бути брак довіри між населенням та урядом» [5].

На нашу думку варто звернути увагу на Індекс соціальної згуртованості та примирення ООН (скорочено – USE), що регулярно вимірюється впродовж останніх п'яти років на східних територіях нашої країни, яких торкнувся конфлікт. Вказаний аналітичний інструмент розроблено на Кіпрі, він застосовується для вивчення ситуації в країнах, де триває конфлікт. Індекс USE враховує чотири показники соціальної згуртованості, представлених соціально-психологічною адаптацією, міграційними тенденціями, відчуттям співпричетності, толерантності та соціально відповідальною громадянською позицією [6].

У 2019 році дані SCORE показували, що незважаючи на наявність відносно високих показників рівня задоволеності більшістю з державних послуг, люди все ще не схильні пов'язувати успіхи держави із відповідними урядовими зусиллями: менше ніж 30% опитаних вважають, що владні органи представляють їх інтереси та забезпечують існуючі потреби пересічних громадян [7].

Індекс USE показує, що найбільше на почуття соціальної згуртованості і співпричетності впли-

ває рівень політкоректності (толерантності) щодо меншин або вразливих груп. Отже рівень політкоректності є важливим фактором економічної, продовольчої і медичної безпеки. Людина, котра відчуває, що її власні базові потреби задовольняються, з більшою вірогідністю виявлятиме толерантність до інших.

Таким чином, соціальна згуртованість націлює на співпрацю тобто чим більш згуртований колектив, тим більше сильною є держава. Соціальна згуртованість показує шлях до добробуту – індивідуального й колективного, загального, структурного, розвиток країни, «перехід її на новий рівень, що має на меті поліпшення соціальної якості життя» [8, с. 64].

Як політкоректність підвищує соціальну згуртованість, так і соціальна згуртованість спрямована на підтримку й підвищення рівня політкоректності, але це можливо лише через механізми активнішого залучення громадськості до процесів управління, прийняття рішень на місцевому рівні.

В зв'язку з тим, що феномен політкоректності є достатньо складним поняттям, тому його вивчення, як механізму гармонізації соціальних відносин та соціальної згуртованості в українському суспільстві, можливе лише при застосуванні міждисциплінарного підходу, через використання знань різних наук: психології, соціології, політології, державного управління та ін. Що вимагає від дослідника розробку методології – комплексу методів, засобів і прийомів, для дослідження феномену політкоректності, як механізму соціальної згуртованості в соціумі.

Формування в Україні громадянського суспільства можливе лише на шляху засвоєнні фундаментальних загальнолюдських, демократичних цінностей. Однією з таких цінностей є політкоректність, як принцип «мирного співіснування» народів й умова виживання та розвитку сучасної цивілізації. Проблема політкоректності актуальна для сучасної України в зв'язку з зовнішньої агресією, посиленням сепаратистських настроїв тощо.

Українське суспільство знаходиться на шляху реформ, які безпосередньо вплинули на стан соціальних відносин. Мова йде про розвиток демократії, демонтаж механізмів планово-розподільчої системи, перехід до різноманітних форм власності і господарювання, створення основних інститутів ринку, зокрема ринку праці, на якому працездатні особи отримали право вільного трудового вибору, запровадження колективно договірною регулювання праці тощо» [9, с. 106].

Побудова соціально орієнтованого ринкового господарства формує новий тип політично корек-

тного мислення, що полягає у необхідності відмовитися від вживання слів і дій, які могли б бути образливими для інших, та відбиває високу значущість молоді цінностей особистої свободи, відповідальності, сприяє подолання консерватизму мислення.

Наголосимо, що саме політкоректність, підтримує широкі зміни в соціальній, політичній і освітній сферах, що спрямовані на виправлення історичної несправедливості в питаннях расового, класового, гендерного розподілу тощо, є механізмом соціальної згуртованості відносин в українському суспільстві, що реалізується за допомогою комплексу організаційно-виховних заходів, що включають арсенал спеціальних форм і методів.

В органах державної влади та місцевого самоврядування працює молодь, яка є головною рушійною силою реалізації державних програм. Молоді державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування (далі ПОМС) повинні транслювати політкоректність в суспільство, тобто самі бути політкоректними у взаєминах, як між собою, так і з громадянами. Тому закономірно, що політкоректність грає важливу роль у досягненні громадянської згоди, яка є основою соціальної згуртованості, але політкоректність – це не пасивність, а скоріше дієвість зі зміни соціальної реальності.

Політкоректність відмова від уживання слів і дій, які могли б бути образливими для інших, зокрема, з погляду расової належності, сексуальної орієнтації є новим типом соціальних відносин та представляє проблему у сфері взаємодії різних культур, і цивілізації, а й усередині останніх, особливо в Україні. Нерозв'язаність численних соціальних конфліктів у суспільстві, зокрема і внаслідок заперечення їх наявності, мали місце, як у макро-, і мікрорівні, після руйнації потужного політичного та державного преса призвела до вивільненню величезної соціальної енергії руйнації, нігілізму і нетерпимості. Тому розвиток політкоректності – це нормальне функціонування механізмів інтеграції суспільства. В якості інтеграторів, зазвичай, розглядаються релігія, гендерний розподіл, сексуальні переваги; держава, культура, територія і т.д. Проведені соціологічні опитування підтверджують наявність низького рейтингу основних державних інституцій. Культура, що існувала до початку ліберальних реформ, виявилася не готовою відповідати на нові виклики часу (комерціалізація взаємовідносин, втрата колишніх ідеалів та цінностей, глобалізація тощо).

Варто згадати й дослідження Центру Разумкова проведеного з 29 липня по 4 серпня 2021 року за допомогою методу інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем проживання респондентів

[10]. В ході дослідження було опитано 2019 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах нашої держави, за винятком Криму та окупованих територій Донецької й Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищувала 2,3% з ймовірністю 0,95 [11].

Серед вказаних державних й суспільних інститутів найчастіше довіру висловлювали до: Збройних Сил України (68%); державної служби з надзвичайних ситуацій (61%); голів міста (селища, села), в якому проживали респонденти (57%); Державної прикордонної служби (55%); Національної гвардії України (54%); ради міста (селища, села), в якому проживали респонденти (51%) [12]. Недовіра висловлюється: державному апарату (чиновникам) (76%), Верховній Раді України (75%), судам (судовій системі загалом) (74%), Уряду України (72%), Державній податковій службі України (65%), Державній митній службі України (65%), місцевим судам (65%), Президенту України (58%), профспілкам (55%), Національній поліції (53%), Раді національної безпеки та оборони України (51%), Службі безпеки України (50%) [13].

Для проведення власного дослідження було обрано державних службовців, ПОМС, що отримують другу освіту в закладах вищої освіти (ЧНУ ім. Петра Могили), по-перше тому, що дана категорія є унікальною ланкою, в якій зосереджені численні та різномірні напрямки соціальних взаємовідносин, і зручним для вивчення об'єктом; по-друге державні службовці й ПОМС найбільш активні в сфері соціальних взаємовідносин, від їхньої свідомості, громадянської позиції та зрілості значною мірою залежить майбутнє нашої країни; по-третє в зв'язку з вибором українським суспільством європейського шляху розвитку існує проблема формування політкоректності як моральної якості особистості державного службовця, яка характеризується здатністю сприймати без агресії існування інших ідей, поглядів, переконань, звичок, віросповідань, виховання молоді в дусі миру та взаєморозуміння, а в загалі зміни ставлення населення до розуміння явищ політкоректності, терпимості й толерантності; по-четверте міжнародна співпраця, як зближує людей, так і породжує суперечки, конфлікти, що можна пояснити розшаруванням суспільства за економічними, соціальними, політичними та релігійними ознаками; по-п'яте саме на прикладі державних службовців можна проаналізувати складність соціальних процесів в українському суспільстві.

Під час проведення дослідження використовувалося анкетування на тему: «Ваше ставлення до феномену політичної коректності?», яке складалося з п'яти питань. Дослідження було проведено в період з грудня 2021 по січень 2022 р. У дослідженні взяли участь державні службовці (87 осіб), які проходять навчання в ЧНУ ім. Петра Могили. У роботі враховувалися наступні демографічні та соціальні фактори: стать, вік, стаж, статус (табл. 1).

Таблиця 1

Основні характеристики респондентів

Характеристика	Кількість від загальної (%)	
стать	57% жінок	43% чоловіків
вік	57% до 30 років	43% більше 30 років
стаж	46% менше 10 років	54% більше 10 років
статус	46% керівні посади	54% адміністративні посади

Перше питання було спрямовано на виявлення емоційного сприйняття представників іншої культури лише позитивним чином. Вказане питання надає можливість визначити загальне ставлення до навколишнього світу та інших людей, соціальні установки в професійній сфері, де також можуть проявлятися толерантність та інтолерантність людини. Варто вказати, що рівно половина опитаних (50%) визначили себе, як таких, хто має високий рівень політичної коректності, тобто сприймає представників іншої культури лише позитивно. 32% опитаних визначили рівень коректності як низький та такий, що потребує додаткової уваги. 10% респондентів вказали, що їм досить важко виключно позитивно реагувати на представників іншої культури, оскільки у них вже існують стійкі сформовані стереотипи, які здійснюють суттєвий вплив на процеси спілкування з представниками інших культур. 8% опитаних взагалі вказали, що за специфікою своєї роботи позбавлені необхідності прямого спілкування з представниками інших культур, наголошуючи на цьому як виключно на позитивному елементі їхньої професійної діяльності, одночасно зазначаючи, що вони більше схильні позитивно сприймати представників інших культур.

Наступне питання носило когнітивний характер та було спрямовано на з'ясування рівня, повноти та «міцності» знань студентів про політичну коректність. На жаль, варто констатувати, що практично половина із опитаних державних службовців не володіють достатніми зна-

ннями про політичну коректність та проблеми, що пов'язані з нею (52%). Крім того, 15% опитаних взагалі не змогли чітко окреслити як саме поняття коректності, так й основні проблеми, що пов'язані з нею, аргументуючи це вузькою специфікою власної роботи на державній службі. Інші 15% навпаки наголосили на необхідності підвищення рівня знань щодо політичної коректності та проблем, що з нею пов'язані, аргументуючи це також особливостями діяльності державної служби. Варто вказати, що 18% опитаних вказали на підвищення рівня знань щодо політичної коректності та проблем, пов'язаних з нею під час навчання у магістратурі.

Наступне питання носило особистісно-рефлексивний характер та було спрямовано на розуміння того, що кожна людина є носієм певних культурних цінностей та саме їй притаманні відповідні риси толерантної та коректної особистості. Досліджуючи результати опитування нами було встановлено, що практично однотайно опитані державні службовці усвідомлюють себе носіями певних культурних цінностей з певними, притаманними лише їм відповідними рисами толерантної та коректної особистості (80%). При цьому, вказана більшість практично однотайно наголосила на необхідності обмежувати (різним чином) власні прояви культурних цінностей під час виконання роботи на посаді державних службовців, що пов'язано з особливостями державної служби. 10% опитаних вказали, що досить рідко проявляють самі та звертають увагу на культурні цінності інших під час виконання посадових обов'язків на державній службі. 5% наголосили на тому, що взагалі ніколи не звертали особливої уваги на наявність чи прояви культурних цінностей або відмінностей під час виконання власної діяльності. Крім того, інші 5% державних службовців вказали на наявність у них особистого негативного досвіду під час прояву певних культурних цінностей як під час професійної діяльності, так і за її межами.

Наступне питання носило мотиваційно-стимулюючий характер та було спрямовано на з'ясування рівня усвідомлення потреб представлених активністю, розширенням власного кругозору та відзначення себе як культурної коректної особистості. Відповіді на вказане питання були представлені такими результатами: 75% опитаних державних службовців вказали на усвідомлені потреб постійної роботи над власним кругозором та рівнем політичної коректності. При цьому 10% вказали, що систематично стимулюють самі до активної діяльності, працюють над собою та мають певні плани на подальше для роботи у вка-

заному напрямку. Однак, 15% наголосили, що їм практично не вдається себе мотивувати на успіх в роботі, пояснюючи це низьким рівнем власної активності та наявністю страху перед можливими відповідальними завданнями, що можуть бути поставлені перед ними.

Останнім було питання, що носило комунікативно-діяльнісний характер та було спрямовано на з'ясування бажання та можливості толерантного спілкування та ефективного вирішення конфліктних ситуацій, вміння слухати та бути почутим, а за певних умов навіть вміння стримувати себе. Проаналізувавши отримані результати нами було встановлено, що більшість опитаних державних службовців (67%) вказали на наявність у них високого рівня коректного спілкування та вміння ефективно вирішувати конфліктні ситуації, а 33% вказали на середній рівень таких вмінь та навичок. Ніхто з опитаних не вказав на відсутність такого бажання та можливості. Варто вказати, що під час проведення опитування державні службовці визнавали наявністю того, що на державній службі вже ж таки існує певною мірою не коректне спілкування та поведінка. При цьому, вони наголошували, що певну частину спілкування на державній службі взагалі варто оцінювати як ворожу та досить агресивну. Певні пояснення щодо таких думок нам все ж таки вдалося отримати (погіршення ситуації в країні, криза, пандемія), але цього досить мало, аби здійснити ґрунтовне пояснення такого ставлення, що може слугувати темою для нового дослідження в подальшому.

Аналізуючи результати нашого опитування можемо стверджувати, що:

по-перше, більшість державних службовців мають достатній рівень коректності, тобто є такими, хто сприймає (або намагається сприймати) представників іншої культури здебільшого позитивно. Зазначимо, що деякі з них акцентували увагу на тому факті, що державна служба зобов'язує дотримуватися принципів політичної коректності та толерантності під час виконання службових обов'язків;

по-друге, більшість державних службовців не володіють достатніми знаннями щодо політичної коректності та основних проблем, що з нею пов'язані. Це вказує на необхідність посилення уваги до такої проблеми та її нагального вирішення, зокрема, за допомогою різноманітних занять, курсів, тренінгів під час навчання або підвищення кваліфікації;

по-третє, більшість державних службовців усвідомлюють себе носієм певних культурних цінностей з притаманними відповідними рисами толерантної особистості. Крім того вони вказали на необхідність обмежувати активні прояви куль-

турних відмінностей під час виконання службових обов'язків, оскільки державний службовець повинен бути толерантним та коректним по відношенню до будь-якої людини, яка звернулася до органів публічної влади;

по-четверте, більшість державних службовців погоджуються з необхідністю підвищувати власний рівень знань щодо політкоректності та основних проблем, що з нею пов'язані. Такий підхід пов'язаний з процесами реформування публічної сфери, реформою децентралізації, євроінтеграції тощо. Однак та ж більшість державних службовців наголошує на недостатній увазі до вказаного питання, що знаходить свій прояв у недостатній кількості різноманітних курсів, тренінгів для підвищення власної кваліфікації з вказаного питання;

по-п'яте, більшість опитаних службовців наголосили на наявності вміння ефективно вирішувати конфліктні ситуації різноманітного характеру. Однак, та ж більшість вказала здебільшого на власний досвід, який вже було отримано під час перебування на посаді державного службовця.

Отже, приведено нами дослідження свідчить про те, що політкоректність – дії що спрямовані на почуття тих, хто обмежений у правах, позбавлений рівних можливостей у порівнянні з іншими членами суспільства. На наш погляд, таке визначення містить вказівку на умови, у яких виникла необхідність використання технології політичної коректності, а саме відчуття несправедливої нерівності в суспільстві (дихотомія «рівність – нерівність»).

Висновки. Таким чином, в умовах демократизації і європейського вибору нашої країни відбувається процес концептуалізації політкоректності в державному управлінні, як системи теоретичних поглядів, а в практичному застосуванні, як механізм соціальної згуртованості суспільства, тому що:

– усуває стереотипи, що укорінилися в людській свідомості та закріплені у мові у вигляді слів, які можуть бути інтерпретовані як такі, що ображають гідність представників різних категорій людей;

– вибудовує доброзичливі безконфліктні взаємини між людьми та забезпечує збереження миру в українському суспільстві;

– характеризує суспільну свідомість, суспільні цінності і соціальні норми;

– є складовою стратегії та тактики діяльності органів публічної влади, щодо побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Подальшого вивчення в сучасних у мовах потребує, політкоректність, як ідеологія ліберальних інтересів і цінностей щодо взаємодії певних категорій індивідів в публічному управлінні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Полунєєв Ю.В. Соціальна згуртованість як складова економічного прориву. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – Спецвипуск 33. Ч. 1. 2011. С. 161–166.*
2. Бірюкова М.В. Згуртованість у сучасному світі: realem vs virtual. Вип. 25. 2021. С. 9–13.
3. Бірюкова М.В. Згуртованість у сучасному світі: realem vs virtual. Вип. 25. 2021. С. 9–13.
4. Бондаренко М., С. Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики bertelsmann stiftung до даних європейського соціального дослідження). Соціологія. 1(8). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2017. С. 58–65.*
5. Манал Фоуані Об'єднання громад через соціальну згуртованість. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion.html>
6. Соціальна згуртованість на сході України: соціологічний зріз. URL: <https://undpukraine.medium.com/%D1c41>
7. Манал Фоуані Об'єднання громад через соціальну згуртованість. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion.html>
8. Бондаренко М., С. Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики bertelsmann stiftung до даних європейського соціального дослідження). Соціологія. 1(8). *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. 2017. С. 58–65.*
9. Семикіна М.В., Бевз З.В. Гармонізація соціально-трудових відносин: методологія оцінки впливових чинників. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2010. Вип. 18. Ч. I. С. 106–114.*
10. Повернення Криму: яким українці бачать його політичне майбутнє (липень-серпень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/povernennia-krymu-iakym-ukrainsi-bachati-yogo-politychne-maibutnie>
11. Українці найбільше довіряють армії, волонтерам і церкві. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3295318-ukrainci-najbilshe-doviraut-armii-volonteram-i-cerkvi.html>
12. Найбільша довіра українців – до Збройних сил. URL: <https://novynarnia.com/2021/08/10/ukrayintsi-najbilshe-doviryayut-2/>
13. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень-серпень 2021 р.). Розумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

УДК 351.88

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.4>

Ахмедова Олена Олегівна,

кандидат економічних наук, доцент,

докторант Навчально-науково-виробничого центру

Національного університету цивільного захисту України

ORCID ID: 0000-0003-1573-7710

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE: PUBLIC ADMINISTRATION ASPECT

У статті розкрито значення культурної спадщини у прилученні кожної людини та суспільства в цілому до системи загальнолюдських і етнонаціональних цінностей, колективної історичної пам'яті, соціального досвіду попередніх поколінь та роль туристичних маршрутів та екскурсій у вихованні дбайливого ставлення до загальнонародного надбання: пам'яток історії та культури, природних багатств країни; доведено, що збереження української туристичної культурної самобутньої спадщини є одним із головних питань розбудови держави; з'ясовано, що туристичні маршрути та екскурсії, окрім вивчення історичної спадщини, дають неоціненну можливість пізнання сучасної України як високорозвиненої соціальної за своєю суттю держави з конкурентоспроможною економічною й демократичною організацією всіх державних інститутів; наведено приклади туристичних маршрутів етнографічних регіонів Покуття та Гуцульщини з відвідуванням музеїв, дерев'яних храмів та дзвіниць («Зелене кільце Карпат», «Дерев'яні церкви Закарпатської області», «Родзинки Великоберезнянщини», «Закарпатський край – дегустаційний край»), а також центрів українського зеленого туризму – Поділля і Волині; доведено, що ознайомлення з неповторним багатомістовим національно-культурним розмаїттям цих територій не тільки сприятиме розширенню знань про окремі етапи та сторінки становлення й розвитку окремих етнографічних груп чи народностей на території України, а й цілком закономірно призведе до створення реального наукового підґрунтя, спрямованого на об'єднання нації; окреслено проблеми, пов'язані із подальшим збереженням туристичної культурної спадщини країни (відсутність інформації про привабливі туристичні об'єкти окремих регіонів, недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури, недостатній рівень використання досвіду зарубіжних країн у цій сфері); зроблено висновок, що забезпечення підтримки держави шляхом інвестування в розбудову, покращення та вдосконалення туристичної інфраструктури, розвитку туризму як її важливої економічної галузі; збереження її унікальних ресурсів, історико-культурної спадщини.

Ключові слова: держава, туризм, культурна спадщина, туристичні маршрути, екскурсії, інфраструктура, ЮНЕСКО, досвід, інвестування.

The article reveals the importance of cultural heritage in the involvement of each person and society as a whole in the system of universal and ethno-national values, collective historical memory, social experience of previous generations and the role of tourist routes and excursions in educating culture, natural resources of the country; it is proved that the preservation of the Ukrainian tourist cultural original heritage is one of the main issues of state building; It was found that tourist routes and excursions, in addition to studying the historical heritage, provide an invaluable opportunity to learn about modern Ukraine as a highly developed social state in nature with a competitive economic and democratic organization of all state institutions; Examples of tourist routes of ethnographic regions of Pokuttya and Hutsul region with visits to museums, wooden temples and bell towers ("Green Ring of the Carpathians", "Wooden Churches of the Transcarpathian region", "Highlights of Velykobereznianshchyna", "Transcarpathian region – tasting region", and centers of Ukrainian green tourism – Podillya and Volyn; It is proved that acquaintance with the unique centuries-old national and cultural diversity of these territories will not only contribute to the expansion of knowledge about certain stages and pages of formation and development of certain ethnographic groups or nationalities in Ukraine, but also will naturally lead to a real scientific basis. unity of the nation; outlined the problems associated with the further preservation of the tourist cultural heritage of the country (lack of information about attractive tourist sites of certain regions, insufficient level of development of tourist infrastructure, insufficient level of use of experience of foreign countries in this area); concluded that providing state support by investing in the development, improvement and improvement of tourism infrastructure, tourism development as its important economic sector; preservation of its unique resources, historical and cultural heritage.

Key words: state, tourism, cultural heritage, tourist routes, excursions, infrastructure, UNESCO, experience, investment.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Моральним обов'язком сучасників перед наступними поколіннями є зобов'язання зберегти свою самобутність, дбати про розвиток культури, охороняти історико-культурну спадщину. «План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму», затверджений Кабінетом міністрів України у 2021 році, містить такі пункти: затвердження історико-архітектурних опорних планів з визначенням меж і режимів використання історичних ареалів населених місць; перегляд переліку об'єктів культурної спадщини, включених до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; затвердження науково-проектної документації з визначення меж та режимів використання буферних зон об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (архітектурного ансамблю Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, дерев'яних церков карпатського регіону України та Польщі, Геодезичної дуги Струве); розробка та запуск інформаційного ресурсу культурної спадщини і культурних цінностей [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про опікування науковцями питанням збереження туристичної культурної спадщини свідчать їх напрацювання: З. Герасимів (проаналізовано туристичний потенціал України, запропоновано заходи для ефективного функціонування туристичної сфери) [1], О. Гулич (запропоновано законодавчі ініціативи щодо формування ефективних фінансових механізмів реставрації, збереження та використання об'єктів культурної спадщини.) [2], К. Поливач (визначено теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження культурної спадщини, показано роль культурної спадщини в соціально-економічному розвитку регіонів і населених місць) [4] та інші наукові роботи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Знайомство із культурним надбанням народів, цивілізацій і культур світу, їх матеріальною спадщиною та її роллю в соціальному й економічному розвитку світу сприяє загальному збагаченню культур і народів. Збереження української туристичної культурної самобутньої спадщини є одним із головних питань розбудови держави.

Постановка мети. Метою нашого дослідження є питання збереження туристичної культурної спадщини України та шляхи їх вирішення на державному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. ХХ ст. для більшості країн світу увійшло під девізом збереження та відродження пам'яток народ-

ного мистецтва. В Україні на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, з них 57206 – пам'ятки археології (у тому числі 418 – національного значення), 51364 – пам'ятки історії (з них 142 – національного значення), 5926 – пам'ятки монументального мистецтва (з них 44 – національного значення), 16293 – пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (з них 3541 – національного значення). Функціонує 61 історико-культурний заповідник. До складу заповідників входять комплекси (ансамблі) пам'яток, що мають особливу культурну цінність, 13 заповідникам надано статус національних [2, с. 176]. Історико-культурна спадщина належить до найцінніших надбань людства. Вона зосереджує в собі кращі здобутки, є золотим скарбом народу. До нерухомих цінностей належать пам'ятки археології, історії, архітектури та містобудування, монументальної скульптури, до рухомих – скарби музеїв, бібліотек, архівів. Велику роль у процесі прилучення кожної людини та суспільства в цілому до системи загальнолюдських і етнонаціональних цінностей, колективної історичної пам'яті, соціального досвіду попередніх поколінь відіграють екскурсії.

Туризм та екскурсії – активний засіб пізнання навколишнього світу, формування кругозору, підвищення рівня знань, естетичних і культурних смаків громадян та гостей України, особливо школярів і студентської молоді.

Вони ознайомлюють з історичними, культурними, природними пам'ятками, тисячолітніми сторінками духовності українського народу. Водночас екскурсії виховують дбайливе ставлення до загальнонародного надбання: пам'яток історії та культури, природних багатств країни.

Запропоновані туристичні маршрути та екскурсії окрім вивчення історичної спадщини дають неоціненну можливість пізнання новітньої України як високорозвиненої соціальної за своєю суттю держави з конкурентоспроможною економічною й демократичною організацією всіх державних інститутів, країною [1].

Туристичні маршрути нашої країни, особливо це стосується території Закарпаття, цікаві тим, що поєднують в собі відпочинок на природі, знайомство з самобутньою історією та культурою етнографічних регіонів Покуття та Гуцульщини («Зелене кільце Карпат», «Дерев'яні церкви Закарпатської області», «Родзинки Великоберезнянщини», «Закарпатський край – дегустаційний край»: гастрономічний маршрут Закарпаття та інші).

В сучасних умовах господарювання, враховуючи нові виклики, що стоять перед туризмом,

необхідно застосовувати нові підходи, принципи та механізми активізації розвитку туристичної сфери. Саме використання інноваційних рішень дасть змогу подолати існуючі проблеми та забезпечити ефективний розвиток туризму.

Багаторічний досвід роботи у сфері сільського зеленого туризму власників агросадиб, що пройшли процедуру категоризації і є членами мережі «Українська гостинна садиба», а також отримали надзвичайно цінний досвід протягом стажування у США за програмою «Менеджмент готелів і ресторанів», гарантує туристам високу якість обслуговування.

Розроблені маршрути допоможуть створити умови для вивчення національної культури та історичної спадщини України, чіткої системи ознайомлення громадян України з історичними, культурними, природними пам'ятками, а також забезпечення гарантованого відпочинку для різних категорій населення. Так, під час участі у таких маршрутах (наприклад, «Зелене кільце Карпат») туристи мають можливість ознайомитися з автентичною культурою Прикарпаття, особливостями побуту і традиціями місцевого населення, взяти безпосередню участь у майстер-класах з кераміки, ліжникарства, гри на гуцульському народному інструменті – дрімбі, власноручного добування і варіння солі, а також здійснити подорож до гірських водоспадів.

Передмістя Коломиї Івано-Франківської області відомо двома унікальними музеями: єдиним у світі Музеєм писанкового розпису та Музеєм народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Кобринського, одного із найстаріших і найвідоміших в Україні, колекція якого нараховує понад 22000 експонатів і дає можливість пізнати традиції народної культури Гуцульщини [3, с. 30]. Пізнавальними і привабливими для туристів є відвідування Княздвірського тисового заказника, одного з найбільших у Європі резерватів тису ягідного (вік 150-200 років), екскурсії в місцевий «Княжий град», садиб Косівського та Верховинського районів Івано-Франківської області з майстер-класами з кераміки, виготовлення ліжників, відвідуванням музеїв Івана Франка та гуцульської архітектури «Хата-Гаджа» («Гуцульські Афіни»), приватного музею Гуцульського побуту етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика; найвищого в Україні Яблуніцького перевалу (931 м.н.р.м.), гірськолижного курорту «Буковель», найвідоміших водоспадів Карпат Гук Женецький (висота 15 м) та Пробій (висота 8 м) у місті Яремче.

На території Закарпаття 100 років назад налічувалось близько 800 дерев'яних церков, зараз, за різними даними, їх кількість налічує 110-120,

частина з яких знаходиться в історичних музеях, в тому числі за кордоном. У більшості європейських країн мистецтво дерев'яного будівництва, легенди, пов'язані з історією заснування сіл, зведення дерев'яних храмів та дзвіниць, широко експлуатуються; дерев'яні храми є складовою туристичних маршрутів, тематикою екскурсійних програм в Чехії, Словаччині, Польщі. Сільський зелений туризм передбачає активний відпочинок, культурно-пізнавальний аспект проведення дозвілля, можливість ознайомитися з культурним побутом, звичаями тощо. Дерев'яні церкви, дзвіниці, будинки жителів гірських сіл Закарпаття є унікальною «родзинкою» краю.

На 37 сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що відбулася в Камбоджі 21 червня 2013 року, до списку ЮНЕСКО офіційно внесено 8 дерев'яних церков українських Карпат та 8 лемківських храмів у Польщі.

На увагу туристів заслуговує мистецтво дерев'яного будівництва: церква Св. Архангела Михайла (датується 1818 р., село Колочаво, Міжгірський район, її зйомка відбулась у промоційному кліпі України до Євро-2012 «Switch on Ukraine»), дерев'яна церква імені св. Пророка Іллі (село Збини, єдина церква, збудована за часів сучасності у 1992 році) має історичний стиль дерев'яних храмів Воловеччини (Закарпаття).

Великобerezнянський район – один з найбільш екологічно чистих районів України через відсутність небезпечних промислових підприємств, велику частину якого складують вкриті лісами гори, найвища вершина з яких «Лютянська Голиця» (висота 1371 м н.р.м.). через цей район проходить кілька десятків туристичних та велосипедних маршрутів. Туристичними «родзинками» Великобerezнянського району є:

– храм Святого Архистратига Михаїла (XVII ст., село Ужок), внесений до спадщини ЮНЕСКО, один з найвідоміших дерев'яних храмів Закарпаття, побудований на честь святого Архистратига Михаїла у 1745 році;

– Ужанський національний природний парк (площа – близько 40 000 га), розташований в басейні річки Уж від села забрідь до Ужоцького перевалу, є частиною міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати»;

– район сіл Стужиця-Ужок – територія, де розташовані найстаріші резервати бука лісового (1908 рік) і де збереглося букове криволісся на площі понад 55 га, є спадщиною ЮНЕСКО;

– найстаріші дерева України – «Дідо-дуб» та «Дуб Чемпіон» у селі Стужиця (вік дерев – 1200 років);

– Урочище «Чорні Млаки» поблизу села Княгиня – місце падіння найбільшого в Європі метеориту Княгинянського (9 червня 1866 року) [6, с. 51].

Правильно організована інфраструктура готельно-ресторанного комплексу, турбаз, садибах сільського туризму, якісне обслуговування туристів, можливість долучитись до піших прогулянок, катання на лижах, сноубордах і сноутюбах забезпечує активний відпочинок туристам у будь-яку пору року.

Активний відпочинок з елементами екстриму приваблює велику кількість туристів, так велотуризм є цікавим елементом дозвілля у сільській місцевості для туристів всіх вікових категорій. За підтримки Європейського Союзу на закарпатті з'являється велосипедні і піші маршрути різного рівня складності; розроблено більше 50 велотрас, більшість велосипедних маршрутів промарковано, вони є доступними для завантаження в GPS-трекери. У рамках проекту «Велокраїна» створено мережу садиб, розташованих вздовж автодоріг, де велотуристам надають різні послуги, що вимагає від власника садиби наявність велосипедного парку, захисного спорядження, налагодження ефективного механізму співпраці з вело клубами.

Розроблені туристично-екскурсійні напрями та маршрути передбачають вивчення першопочаткової державності на прикладі унікальних історико-культурних пам'яток, спрямовані на повернення культурно-історичних і туристично-оздоровчих цінностей України для користування всіх громадян держави, створення Всеукраїнської системи туризму та відпочинку для народу, а відтак і сприяння засобами туризму формуванню, поглибленню та втіленню у життя загально цивілізаційних цінностей: свободи, толерантності, відповідальності, справедливості, поваги, творчості та самореалізації.

Центр українського зеленого туризму – Поділля і Волинь, на території Рівненської та Тернопільської областей працюють більше ста сімейних агросадиб. Одна з них – «Хутір Красень» у передмісті села Повча, заснована у 2016 році. Тут знаходиться Повчанська височина з крутими урвищами, лощинами та виходами крейдових порід. Біля підніжжя гори Колиха створено овечу ферму, а при ній збудовано кілька котеджів, терасу, невеликий басейн для відпочиваючих. Власники садиби проводять для гостей сеанси «овечої терапії», яка включає спілкування з тваринами, дегустації продуктів з овечого молока, також тут розповідають, як виготовляють речі із вовни овець. крім того, навколо садиби можна прогулятися япо мальов-

ничим місцем височини, сходити до пам'ятника Австрійській стелі, зведеної після Першої світової війни. За 18 кілометрів від «Хутора Красень» знаходяться відомі пам'ятки Рівненщини – Дубенський замок та Тараканівський форт, що приваблюють туристів.

Цікавим для туристів є північний напрям України – Чернігівщина, яка тільки нещодавно почала розкривати свій туристичний потенціал. На півдні області є великий лісний масив з великою кількістю хвойних порід і, відповідно, надзвичайно цілющим повітрям. В оточенні цих лісів знаходиться готельний комплекс «Бреч», розташований на великій території біля озера. Комплекс включає номерний фонд, окремі котеджі, які збудовані у різних стилях – від американського – до китайського. До комплексу входять також спа-центр, декілька критих басейнів; розважальний комплекс, що включає дитячий центр, є невелика церква на випадок хрещень або вінчань. Для активного відпочинку у комплексі «Бреч» можна орендувати квадроцикли або велосипеди, піти на полювання або рибалку, влаштувати пікнік в альтанці.

Саме ознайомлення з неповторним багатогликим національно-культурним розмаїттям цих територій не тільки сприятиме розширенню знань про окремі етапи та сторінки становлення й розвитку окремих етнографічних груп чи народностей на території України, а й цілком закономірно призведе до створення реального наукового підґрунтя, спрямованого на об'єднання нації. Кожний тематичний напрям має свою структуру, водночас у розробці враховується принцип модульності та комплексності, що дає можливість створення розгалуженої мережі туристичних маршрутів та екскурсій.

У кожному напрямі закладаються основи, що визначають роль, місце і значення тієї чи іншої теми у вітчизняній та світовій історії. Створення туристично-екскурсійних маршрутів проводиться за побудовою траси, способом пересування, за змістом, часом функціонування, за принципом формування групи, тривалістю та за формою організації.

У свою чергу, екскурсії класифікуються за тематикою, способом пересування та місцем проведення.

Чисельні туристичні та екскурсійні маршрути (до 1991 р. їх налічувалось в Україні понад 4 тис., а тепер діє біля 1,5 тис.) розраховані на різні категорії туристів: школярів, студентів, науковців, викладачів, членів різноманітних секцій та гуртків, творчих об'єднань, фахівців туристично-екскурсійної галузі.

Рекомендовані туристично-екскурсійні напрями дають можливість Україні вийти на широкий інфор-

маційний простір, гідно заявити про себе на міжнародній арені не тільки інформаційно-рекламними засобами, а й конкретними пропозиціями – конкурентоспроможним туристично-екскурсійним продуктом.

Протягом 2021–2023 років у галузі туризму також планується:

- провести дослідження щодо змін та перспектив розвитку ринку туристичних послуг; вивчення існуючих цільових аудиторій;

- запровадити Єдиний туристичний реєстр – національну систему збору та аналізу туристичних даних;

- створити умови для розвитку конференц-індустрії, зокрема створити Державне конференц-бюро;

- створити і впровадити офіційний багатомовний туристичний портал;

- розвивати туристично-інформаційні центри;

- розвивати і популяризувати в'їзний та внутрішній туризм в рамках проекту «Мандруй Україною»;

- реалізувати проект «Туристичні магніти України» [7].

Не зважаючи на розвиток та функціонування туристичної сфери країни, її культурної спадщини, проблемами її подальшого розвитку залишаються: «відсутність інформації про привабливі туристичні об'єкти окремих регіонів на українському та міжнародному туристичних ринках; недостатня реклама та невміння зацікавити

відвідувачів; низький рівень розвитку об'єктів туристичної інфраструктури; недостатній розвиток розважального сектора туристичної індустрії; проблеми з екологією [1]. Погоджуємося з думкою науковців стосовно того, що необхідним для країни є використання досвіду держав, що займають провідні позиції на ринку туристичних послуг; участь в міжнародних програмах розвитку туризму; використання сучасних інформаційних технологій для ефективного розвитку туристичної сфери [1]. Реалізація розробленої у 2021 році Державної цільової програми розвитку внутрішнього та в'їзного туризму «Мандруй Україною» «сприятиме не тільки підвищенню рівня цивілізованості й духовності нашого народу, але й займе вагомe місце у числі пріоритетів України як рівноправного члена світового співтовариства» [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для конкурентоспроможності туристичної сфери країни необхідним є забезпечення підтримки держави шляхом інвестування в розбудову, покращення та вдосконалення туристичної інфраструктури, розвитку туризму як її важливої економічної галузі; збереження її унікальних ресурсів, історико-культурної спадщини, що належить до найцінніших надбань людства.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо використання європейського досвіду розвитку промислового туризму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Герасимів З. С. Особливості розвитку туризму в Україні. *Ефективна економіка (електронне наукове фахове видання)*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/82.pdf
2. Гулич О.І. Формування правового поля залучення інвестиційних коштів на збереження та використання об'єктів культурної спадщини в туристичних цілях. *Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами» (в туристичній сфері)*. 2006. № 10. С. 175–178.
3. «Зелене кільце Карпат». *Сільський зелений туризм*. № 1. 2011.
4. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України [Cultural heritage and its impact on the development of the regions of Ukraine] / Наук. ред. Руденко Л.Г. К. : Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
5. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#n9> (дата звернення: 17.02.2021).
6. Туристичні родзинки Великоберезнянщини. *Сільський зелений туризм*. № 3. 2012.
7. Уряд затвердив План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-zahodiv-shchodo-pidtrimki-sferi-kulturi-ohoroni-kulturnoyi-spadshchini-rozvitku-kreativnih-industrij-ta-turizmu>

Будзин Віра Романівна,

кандидат наук з фізичної культури і спорту, доцент,

завідувач кафедри спортивної медицини та здоров'я людини

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

ORCID ID: 0000-0002-4250-9695

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЗДОРОВ'Я ГРОМАДЯН

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT TO ENSURE SOCIAL WELFARE AND HEALTH OF CITIZENS

У статті визначено, що здоров'я громадян та суспільне благополуччя є ключовим фактором економічного та соціального розвитку та мають найважливіше значення для кожної держави. Надання громадянам можливостей контролювати своє здоров'я сприяє підвищенню якості життя, без активної участі самих людей багато можливостей для зміцнення та захисту їх здоров'я та підвищення рівня благополуччя втрачаються. Чинники, що лежать в основі благополуччя суспільства, також визначають стратегії, що враховують цей принцип є більш ефективними, адже справедливий доступ до освіти, працевлаштування, гідний рівень доходу сприяє підтримці здоров'я.

Обґрунтовано, що здоров'я сприяє підвищенню продуктивності праці, формуванню більш ефективних трудових ресурсів, а також скороченню витрат на допомогу по хворобі та соціальну допомогу. Найефективніший шлях забезпечення здоров'я та суспільного благополуччя населення є скоординованою роботою всіх секторів держави, спрямована на соціальні детермінанти здоров'я. Ефективність системи охорони здоров'я та економічна продуктивність взаємопов'язані в контексті оптимізації використання ресурсів у сфері суспільного благополуччя. Існує як прямий, так і непрямий вплив сектора охорони здоров'я на соціально-економічний розвиток, це має значення у зв'язку з тим, як ця діяльність впливає на здоров'я людей та їх продуктивність праці.

Доведено, що багато верств населення відстають за показниками здоров'я, і часто, у разі виникнення соціально-економічної нестабільності зазначені нерівності поглиблюються. Зміна соціальних характеристик захворюваностей, демографії та міграції може загальмувати прогрес з покращення показників здоров'я, вирішення цієї проблеми вимагає вдосконалення механізмів управління та державної політики в цілому. Недостатній рівень соціальної згуртованості та фінансова невизначеність ще більше ускладнюють діяльність щодо покращення здоров'я громадян та їх соціального забезпечення.

З'ясовано, що низка органів державної влади не можуть стримувати витрати в сучасних умовах, коли фінансові обмеження все більше ускладнюють пошук необхідних засобів для охорони здоров'я та забезпечення соціального захисту. Перш ніж розвивати реформу системи охорони здоров'я необхідно ретельно проаналізувати економічні та соціальні інтереси, що глибоко трансформуються, а також можливість суспільної та громадянської позиції. Формування управлінських стратегій дозволяє отримати реальний ефект щодо суспільного благополуччя за прийнятних витрат в умовах обмеженості ресурсів.

Ключові слова: суспільне благополуччя, здоров'я громадян, сучасний етап, соціально-економічний розвиток, державна політика, стратегія.

The article defines that the health of citizens and public well-being is a key factor in economic and social development and is of the utmost importance for every state. Giving citizens the opportunity to control their health contributes to the improvement of the quality of life, without the active participation of the people themselves, many opportunities to strengthen and protect their health and increase the level of well-being are lost. The factors underlying the well-being of society also determine strategies that take this principle into account are more effective, because fair access to education, employment, and a decent level of income contribute to maintaining health.

It is substantiated that health contributes to the increase of labor productivity, the formation of more effective labor resources, as well as the reduction of costs for sickness benefits and social assistance. The most effective way to ensure the health and social well-being of the population is the coordinated work of all sectors of the state, aimed at the social determinants of health. The effectiveness of the health care system and economic productivity are interconnected in the context of optimizing the use of resources in the field of public welfare. There are both direct and indirect effects of the health sector on socio-economic development, this is important in relation to how these activities affect people's health and their work productivity.

It has been proven that many segments of the population lag behind in terms of health indicators, and often, in the event of socio-economic instability, these inequalities deepen. Changes in the social characteristics of morbidity, demographics and migration can slow down progress in improving health indicators, and solving this problem requires improving governance mechanisms and public policy as a whole. The insufficient level of social cohesion and financial uncertainty further complicate activities aimed at improving the health of citizens and their social security.

It has been found that a number of state authorities cannot contain costs in modern conditions, when financial constraints make it increasingly difficult to find the necessary means for health care and social protection. Before developing the reform of the health care system, it is necessary to carefully analyze the economic and social interests, which are deeply transformed, as well as the possibility of a public and civil position. The formation of management strategies allows you to get a real effect on public well-being at acceptable costs in conditions of limited resources.

Key words: public welfare, health of citizens, modern stage, socio-economic development, state policy, strategy.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Ефективне використання технологічних інновацій в галузі інформації, соціального маркетингу та онлайн-мереж комунікації, відкриває широкі можливості для покращення суспільного благополуччя. Розвиток нових функцій, новітніх схем фінансування може сприяти ефективності результатів стосовно витрачених засобів. У глобалізованому світі вирішення багатьох ключових завдань охорони здоров'я все більше потребує транскордонного співробітництва.

Сьогодні простежується обмеження витрат на охорону здоров'я, але це можливе лише за умови паралельного скорочення дисбалансу по всьому соціальному сектору та надання соціальної підтримки найбільш уразливим верствам населення. В даний час органи державної влади витрачають незначну частку бюджету охорони здоров'я на стратегію зміцнення здоров'я та профілактики хвороб і не ведуть систематичної діяльності щодо підвищення суспільного благополуччя. Отже, органи державної влади що встановлюють спільні завдання для охорони здоров'я можуть значно покращити суспільне благополуччя своїх громадян.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Згідно з твердженнями сучасних дослідників, встановлення цільових орієнтирів щодо скорочення дисбалансу стосовно суспільного благополуччя може бути стимулом для активних дій і є одним із важливих механізмів оцінки галузі охорони здоров'я на всіх рівнях, скорочення соціальних нерівностей робить значний внесок у суспільне благополуччя [2]. Причини дисбалансу мають комплексний характер і глибоко вкорінені в життя людини, посилюючи вразливість громадян.

Соціальні нерівності щодо суспільного благополуччя також пов'язані з поведінковими факторами, включаючи характер харчування та фізичної активності з психічними розладами, що,

своєю чергою, відбиває недостатню соціальну захищеність людей. При цьому можуть використовуватися такі підходи, як підвищення стійкості до негативних зовнішніх впливів, соціальна згуртованість, накопичення ресурсів задля суспільного благополуччя та розвиток індивідуальних і суспільних ресурсів для захисту та зміцнення здоров'я.

Мета статті полягає в обґрунтуванні формування державної політики соціально-економічного розвитку та її реалізації на сучасному етапі викликів суспільному благополуччю громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Галузь охорони здоров'я в контексті суспільного благополуччя відповідає за розробку та реалізацію національних стратегій охорони здоров'я, постановку цілей та завдань щодо покращення здоров'я, надання високоякісної та ефективної медичної допомоги і забезпечення основних функцій соціальної сфери охорони здоров'я. Важливе значення має і благоустрій, проведені з урахуванням детермінанту суспільного благополуччя, органи державної влади грають дедалі важливішу роль у підвищенні рівня суспільного благополуччя.

Сьогодні органи громадського здоров'я все більшою мірою виступають як ініціатори міжсекторальних взаємодій щодо здоров'я та діють як представники суспільного благополуччя. При цьому вони висувають на перший план економічні та соціальні, що може дати здоров'я, а також наголошують на несприятливих наслідках нерівностей стосовно суспільного благополуччя. Для ефективних втручань потрібні такі умови формування державної політики, які дозволяють долати межі між секторами взаємодії та здійснювати інтегровані програми.

Органи державної влади на всіх рівнях розглядають можливості для створення формальних структур та механізмів, що забезпечують узгодженість зусиль та міжсекторальне вирішення проблем. Це може зміцнити координацію та компенсувати

наявні дисбаланси у розподілі владних повноважень щодо підвищення пріоритетності суспільного благополуччя на порядку денному державної політики, розвиток стратегічного діалогу з проблем здоров'я та суспільного благополуччя.

Ефективними інструментами визначення потенційного впливу тих чи інших факторів здоров'я та соціальної справедливості є такі методи, як оцінка впливу на суспільне благополуччя [4]. Органи державної влади також прагнуть формувати управлінські механізми, дають можливість активного залучення ширшого кола зацікавлених сторін. Особливо важливою є участь громадян, суспільних інституцій та інших груп населення, які становлять громадянське суспільство. Активні соціальні групи об'єднують свої сили для вирішення проблем суспільного благополуччя на всіх рівнях державного управління.

Результативна діяльність в масштабі всього суспільства допомагає досягти більш високих результатів щодо суспільного благополуччя, у XXI столітті стратегія суспільного благополуччя реалізується в численних формах і вимагає креативного підходу та нових навичок, особливо щодо усунення конфлікту інтересів та пошуку нових шляхів вирішення складних проблем. Розширення прав та можливостей громадян, споживачів та пацієнтів має ключове значення для покращення здоров'я та підвищення рівня задоволеності пацієнтів.

Позиція громадянського суспільства, включаючи окремих громадян, асоціацій пацієнтів, вкрай важливий для привернення уваги до умов середовища, факторів способу життя або продуктів, які руйнівним чином діють на здоров'я, а також до прогалин стосовно умов надання медичної допомоги. Спільна робота із загальних стратегічних пріоритетів охорони здоров'я включають інвестування у здоров'я на всіх етапах життя людини та розширення прав та можливостей громадян, вирішення найбільш актуальних проблем, що стосуються неінфекційних та інфекційних хворіб та зміцнення орієнтованих на людину систем охорони здоров'я, потенціалу охорони громадського здоров'я.

Органи державної влади досягають більш істотного позитивного впливу на рівень суспільного благополуччя, коли вони взаємопов'язують стратегії, інвестиції та зосереджують увагу на скороченні соціальних нерівностей. Моніторинг прогресу у реалізації державної політики охорони здоров'я проводиться з використанням головних цільових орієнтирів. Реалізація зазначених чотирьох пріоритетів потребує застосування

комплексних підходів державного управління, які сприяють підвищенню рівня громадського здоров'я, соціальної справедливості та суспільного благополуччя.

Ефективне управління спрямоване на впровадження позитивних змін сприяє інноваціям та орієнтоване на вкладення ресурсів у зміцнення здоров'я та суспільне благополуччя. Нові підходи включають управління шляхом комунікації, залучення громадян, з використанням поєднання нормативних заходів та переконання. Рішення у державній політиці охорони здоров'я нерідко доводиться приймати за умов невизначеності та недосконалість інформації.

Зростання актуальності набуває використання результатів соціологічних, поведінкових та гуманітарних досліджень. Підтримка здоров'я протягом усього життя веде до зростання очікуваного суспільного благополуччя та приносить дивіденд довголіття в економічному, соціальному та індивідуальному контексті. Демографічні трансформації вимагають ефективної стратегії, що охоплює всі етапи життя, яка віддає пріоритет новим підходам зміцнення здоров'я і суспільного благополуччя.

Забезпечення соціальної справедливості – це стратегічний пріоритет та один із найважливіших напрямів зміцнення здоров'я, що базуються на принципах відповідальної участі всіх зацікавлених сторін та розширення їх прав і можливостей [1]. Вони включають створення більш сприятливих умов для зміцнення індивідуального здоров'я, підвищення медико-санітарної грамотності, підтримку вибору на користь здорового способу життя. Зокрема, йдеться про такі напрямки роботи, як зміцнення безпеки в соціумі дітей та підлітків, сприяння охороні здоров'я на робочому місці, підтримка здорового старіння.

Переконливі фактичні дані свідчать, що економічно ефективні шляхи формування державної політики здоров'я можуть сприяти поліпшенню суспільного благополуччя населення. Поєднання державного управління, що підтримує підходи, котрі стимулюють усвідомлення активної причетності та розширення прав і можливостей громадян, може призводити до суспільного благополуччя. Широке коло громадянського суспільства може робити внесок у реалізацію програм на підтримку здоров'я широких верств населення, у тому числі заходи, що об'єднують представників різних поколінь.

Для покращення здоров'я та підвищення якості життя людей похилого віку можна використовувати ініціативи на підтримку активної та здорової старості. Забезпечення високоякісної медичної

допомоги та покращення рівня суспільного благополуччя вимагають, щоб галузь охорони здоров'я була фінансово життєздатна, відповідали своїм вимогам, були людиноцентричними. Сьогодні необхідно адаптуватися до змін демографічних характеристик та картини захворюваності, особливо до проблем громадського здоров'я, хронічних хвороб та тенденцій, пов'язаних зі старінням. Це потребує переорієнтування систем охорони здоров'я з винесенням на перший план таких напрямів роботи, як профілактика хвороб, безперервне покращення якості та комплексне надання послуг, забезпечення наступності та безперервності у наданні допомоги.

Важлива підтримка можливостей самопомоги та максимальне, з урахуванням безпеки та соціально-економічної ефективності наближення послуг до місця проживання пацієнтів [5]. Поряд із наданням надійного соціального захисту важливо забезпечувати довгострокову стійкість до негативних впливів економічних циклів, стримувати зростання цін на ліки під впливом пропозицій та проводити боротьбу з непродуктивною витратою ресурсів.

Оцінка медичних технологій та механізми забезпечення якості мають найважливіше значення для прозорості та підзвітності системи охорони здоров'я та є невід'ємною частиною безпеки пацієнта. Забезпечення суспільного благополуччя здатне відповісти на вимоги сьогодення шляхом створення сприятливого середовища для розвитку та зміцнення партнерства, а також шляхом надання громадянам можливостей дбати про власне здоров'я. Всебічне використання інструментів та інновацій XXI століття, таких як електронні історії хворіб, телемедицина та електронна охорона здоров'я може робити внесок у підвищення якості та соціально-економічної ефективності наданої допомоги.

Важливий принцип полягає у тому, що для покращення показників здоров'я необхідно значно зміцнити функції та потенціал громадського здоров'я. Потенціал та ресурси системи охорони здоров'я передбачають пріоритетне інвестування у розвиток організаційних механізмів та потенціалу, а також нарощування заходів захисту та зміцнення здоров'я та профілактики хворіб. Також може принести користь вдосконалення нормативно-правових інструментів охорони здоров'я з метою модернізації та зміцнення функцій суспільного благополуччя. Все більшого значення набувають співпраця на глобальному рівні та вирішення гуманітарних проблем транскордонного характеру, а також покращення координації

в тих країнах, де відповідальність за громадську охорону здоров'я децентралізована та передана на територіальні рівні.

Зазначене передбачає формування інноваційного стилю роботи з розвитком нових форм співпраці між працівниками служби медичної допомоги соціальних служб та інших секторів. Ключове значення мають розробка стратегій адаптації, підвищення стійкості структур до несприятливих зовнішніх впливів та надійне прогнозування і забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій у галузі охорони здоров'я. Важливо, щоб стратегії відображали комплексний характер причинно-наслідкових зв'язків та давали можливість оперативного реагування із застосуванням інноваційних методів, на непередбачувані події.

Міжнародні правила вимагають від держав дотримання міжсекторального транскордонного підходу та врахування множинних загроз при плануванні готовності, а також створення необхідного потенціалу для ефективного управління надзвичайних ситуацій та гуманітарних катастроф [3]. Підвищення стійкості до зовнішніх негативних впливів розглядається як ключовий фактор у захисті та зміцненні здоров'я і суспільного благополуччя як на індивідуальному рівні, так і у спільноті, можливості людей зберігати своє здоров'я тісно пов'язані з умовами, у яких вони народжуються, ростуть, працюють та старіють.

Важливе значення має систематична оцінка впливів на здоров'я, пов'язаних із стрімкою зміною умов навколишнього середовища, за результатами якої слід вживати відповідних заходів, що забезпечують корисний ефект для суспільного благополуччя. Стійкі спільноти виявляють готовність до економічних, соціальних та екологічних зрушень і більш ефективно протистоять кризам та долають труднощі. Органи державної влади почали розробляти стратегії, які одночасно дають позитивний ефект для здоров'я людей, і визнають, що об'єднані зусилля суспільно-владної взаємодії мають ключове значення для захисту здоров'я громадян від ризиків. Важливим є забезпечення безперервного розвитку та адаптації послуг з охорони здоров'я та стимулювання зусиль підвищення рівня відповідальності щодо суспільного благополуччя.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Співпраця з громадянським суспільством дозволить більш ефективно просувати у практику ідеї суспільного благополуччя, адже багато добровільних організацій та груп взаємопідтримки розглядають вирішення питань, пов'язаних зі здоров'ям, як істотну частину своєї

діяльності, багато послуг охорони здоров'я надаються в рамках підтримки з боку місцевого самоврядування. Організації громадянського суспільства значною мірою впливають на формування порядку денного з питань суспільного благополуччя та його соціальних детермінантів.

Проте, приватні комерційні структури дедалі більше формують кожний аспект життя людей, їх вплив може сприяти охороні здоров'я, але й підірвати цю діяльність. Важливе завдання сьогодення

допомогтися більш міцної прихильності приватного сектора до інтересів охорони здоров'я та вітати і заохочувати прояви соціальної відповідальності з боку приватних структур. Неодмінні умови для досягнення суспільного благополуччя – це спільні зусилля у масштабах всього соціуму, у них мають брати участь органи державної влади, неурядові організації, громадянське суспільство, приватний сектор, академічна сфера, працівники охорони здоров'я, місцеві спільноти та окремі громадяни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ліфінцев О.В. Принципи здійснення контролю у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3-2. Т. 1. С. 156–159.
2. Марова С.Ф., Вовк С.М. Участь приватного сектору в капіталі державних установ охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 353.
3. Міхєєнко О.І. Конкретизація сутності поняття «здоров'я» як методологічне підґрунття практики оздоровлення організму людини. *Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізического виховання і спорту*. 2013. № 2. С. 42–46.
4. Парубчак І.О., Радух Н.Б. Реалізація державної політики у галузі охорони здоров'я в період викликів пандемії COVID-19 в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2021. № 3. Т. 32 (71). С. 42–46.
5. Ситник Т.І. Механізми реалізації державної соціально-економічної політики щодо формування громадського здоров'я на етапі суспільних трансформацій в Україні. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Державне управління*. 2019. Вип. 1 (10). URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/13406/1/Сутник2019.pdf> (дата звернення: 11.06.2022).

УДК 351.82

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.6>

Іванова Вікторія Миколаївна,

кандидат економічних наук,

докторант кафедри глобальної та національної безпеки

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-4980-0765

ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

DESIGNING A SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

В статті запропоновано авторську концептуальну модель формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що структурно включає сім рівнів: перший рівень – чинники, що визначають на над-національному рівні виникнення й динаміку розвитку системи міжнародної економічної безпеки, системи глобальної політики, систем регіональної економічної – євроатлантичної та європейської; другий рівень – чинники, які визначають на національному рівні виникнення та динаміку розвитку публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, зокрема базові соціальні інститути: економіка, політика, культура; третій і четвертий рівні – зовнішнє та внутрішнє інституціональне середовище формування публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки; п'ятий рівень – інституціональна матриця публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки; шостий рівень – це рівень процесів, що охоплює цикли розроблення та реалізації політики формування публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, а також механізми розроблення та реалізації цієї політики; сьомий рівень – організаційний, що включає етапи державно-регулюючого впливу на формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки згідно з реалізацією ідеї партисипаторного управління національною безпекою.

Зроблено висновок про те, що впровадження в державно-управлінську практику концептуальної моделі формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, основна ідея якої – еволюційний розвиток інститутів публічного управління в цій специфічній сфері з дотриманням принципу компліментарності, сприятиме підвищенню ефективності системи зовнішньоекономічної безпеки України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, національна безпека, публічне управління, публічне управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

The author's conceptual model of public administration system formation in the field of foreign economic security is proposed, which structurally includes seven levels: the first level – factors determining at the supranational level the origin and dynamics of international economic security, global policy, regional economic – Euro-Atlantic and European; the second level – the factors that determine at the national level the emergence and dynamics of public administration in the field of foreign economic security, in particular basic social institutions: economics, politics, culture; third and fourth levels – external and internal institutional environment for the formation of public administration in the field of foreign economic security; fifth level – the institutional matrix of public administration in the field of foreign economic security; the sixth level is the level of processes that covers the cycles of development and implementation of policies for the formation of public administration in the field of foreign economic security, as well as mechanisms for developing and implementing this policy; the seventh level is organizational, which includes the stages of state-regulatory influence on the formation of the system of public administration in the field of foreign economic security in accordance with the implementation of the idea of participatory management of national security.

It is concluded that the introduction of the conceptual model of public administration in the field of foreign economic security, the main idea of which is the evolutionary development of public administration institutions in this specific area with the principle of complementarity, will increase the efficiency of Ukraine's foreign economic security.

Key words: foreign economic security, national security, public administration, public administration in the field of foreign economic security.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна безпека України – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію

збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці. Відповідно до даної

дефініції потребує розробки система публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, де будуть визначені механізми, інструменти, правила та норми, що регулюватимуть взаємозв'язки усіх складових даної системи. І саме тут особливого значення набуває процес проектування як необхідна умова формування майбутніх моделей функціонування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання зовнішньоекономічної безпеки держави викликають все більше інтересу вітчизняних та зарубіжних учених протягом останнього часу. Так, різні дискусійні аспекти досліджуваної теми розглядали В. Аранчій, Г. Голодюк, Л. Коківський, П. Кравчук, Т. Марцева, О. Матвієць, В. Мунтіян, В. Обухова, І. Перетятко, Н. Павлюк, В. Попко, А. Шаламов, О. Шегінський, О. Чернова, Є. Чирич, О. Яременко та інші. В той же час, на нашу думку, потребує більш детального вивчення процес проектування основних моделей та механізмів функціонування зовнішньоекономічної безпеки у сучасних умовах.

Мета статті полягає у висвітленні основних аспектів проектування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Термін «проектування» наразі широко використовується у різних сферах суспільного життя. Це процес створення прообразу можливого об'єкту чи стану. У другій половині ХХ століття проектування починає використовуватися в гуманітарній сфері. Метою проектування є таке перетворення дійсності, коли створюються чи передбачається створення об'єктів, явищ чи процесів, які б відповідали бажаним властивостям. Як зазначає О. Безпалько [1], принципами розробки програм, проектів є принципи комплексності, обґрунтованості, реальності, оптимальності, спадкоємності, завершеності, зорієнтованості на кінцевий позитивний результат.

Тому, відповідно до вказаних принципів проектування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки України варто здійснювати в межах інституціональної парадигми. На думку В. Абрамова [2, с. 8–9], у цій парадигмі проектування означає інституціональне моделювання та впровадження інституціональної моделі у практику публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки. При цьому використовуватимемо програмно-середовищний метод, що базується на принципах програмування, визначального впливу середовища і конвергенції, досліджений авторами моногра-

фії «Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України» [3, с. 237–242].

Доцільно зауважити, що розвиток прозорості та підзвітності державної влади є закономірним проявом поширення процесів демократизації в усіх сферах суспільного життя, а також відповіддю на вимоги інститутів глобальної економіки та політики, інститутів євроатлантичної та європейської безпеки. Отже, принцип транспарентності передбачає публічність у сфері розроблення та реалізації політики.

Визначальний вплив євроатлантичного та європейського безпекового середовища на інституціональне середовище національної безпеки України виявляється в тому, що Українська держава, реалізуючи завдання європейської та євроатлантичної інтеграції, імплементує цінності й норми НАТО і ЄС у національне законодавство у сфері національної безпеки. Зокрема, у Законі України «Про національну безпеку України» [4] та Стратегії національної безпеки України [5] визначено, що державне управління національною безпекою повинно базуватись на принципах верховенства права, рівності громадян перед законом, чесності та прозорості влади, пріоритетом повинен стати захист прав, свобод і законних інтересів громадян, національних інтересів України.

Наразі в офіційному дискурсі України ліберальна парадигма національної безпеки (пріоритет безпеки людини), прозорість і відкритість намірів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки, а також її підзвітність визначена невід'ємною складовою політики національної безпеки України.

В. Кириленко та М. Шевченко зазначають [6], що саме мережева архітектура публічного управління здатна забезпечити прозорість і відкритість намірів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки.

В даній науковій статті пропонуємо авторську концептуальну модель формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що структурно включає сім рівнів (рис. 1):

– перший рівень – чинники, що визначають на наднаціональному рівні виникнення й динаміку розвитку системи міжнародної економічної безпеки, системи глобальної політики, систем регіональної економічної – євроатлантичної та європейської;

– другий рівень – чинники, які визначають на національному рівні виникнення та динаміку розвитку публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, зокрема базові соціальні інститути: економіка, політика, культура;

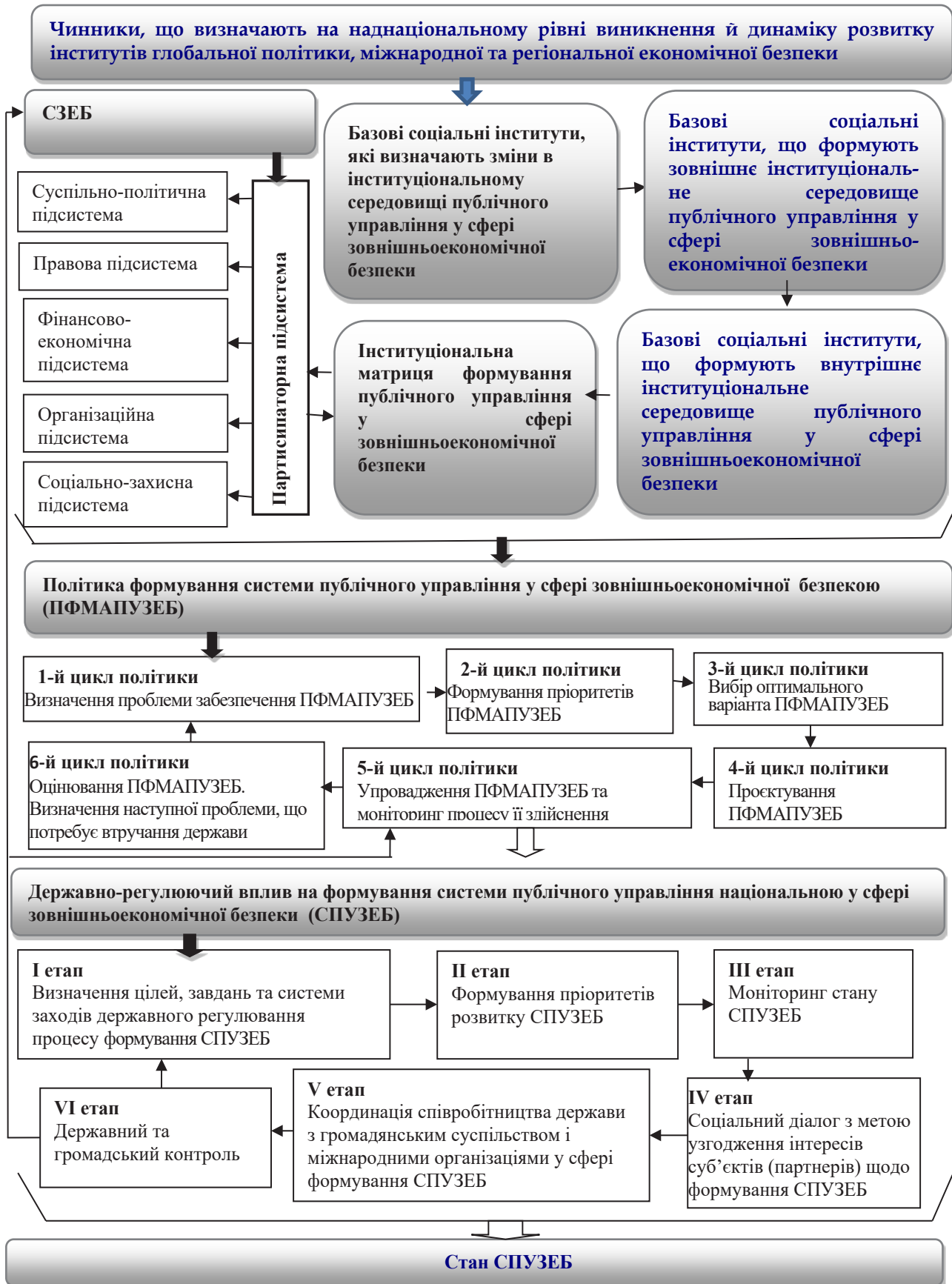

Рис. 1. Концептуальна модель формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної системи

Джерело: складено автором

– третій і четвертий рівні – зовнішнє та внутрішнє інституціональне середовище формування публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

– п'ятий рівень – інституціональна матриця публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

– шостий рівень – це рівень процесів, що охоплює цикли розроблення та реалізації політики формування публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, а також механізми розроблення та реалізації цієї політики;

– сьомий рівень – організаційний, що включає етапи державно-регулюючого впливу на формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки згідно з реалізацією ідеї партисипаторного управління національною безпекою.

Зазначимо, що концептуальна модель формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки на відповідних ієрархічних рівнях структурно включає такі моделі, як:

– інтегровану модель формування інституціональної матриці публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

– структурну модель інституціональної матриці формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

– структурні моделі інститутів організаційної взаємодії міжнародних партнерів та суб'єктів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

На формування інституціонального середовища публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки впливають певні чинники та умови, а також базові соціальні інститути, що формують зовнішнє та внутрішнє інституціональне середовище публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

1. В підручнику «Глобалізація та національна безпека» [7] вказано чинники, що визначають на наднаціональному рівні виникнення й динаміку розвитку інститутів глобальної політики, управління та міжнародної економічної безпеки, глобальні трансформації в економічній, управлінській та безпековій сферах. Умови: інститут глобальної політики, інститути міжнародної та регіональної економічної безпеки, інститути євроатлантичної та європейської колективної безпеки – цінності, правила і норми глобальної політики та управління, забезпечення євроатлантичної та європейської безпеки. Ці інститути є базовими для інтеграції країн у глобалізованому світі відповідно до певної системи цінностей і визначають поведінку відповідних союзів/блоків у цьому глобалізованому світі [7].

2. Базові інституціональні матриці, що містять соціальні інститути – економіка, політика, культура (ідеологія). Ці інститути визначають засади інтеграції конкретного суспільства згідно з національними цінностями, що збігаються з соціокультурними цінностями відповідної горизонтальної цивілізації та цінностями вертикальної цивілізації, які репрезентують відповідний рівень технологічного розвитку (наприклад, ЄС – постіндустріальна, інформаційна цивілізація, Україна – індустріально-аграрна) [7, с. 209–223].

У праці О. Бортнікової [8, с. 277–279] наведено ідеальні моделі інституціональних X-, Y-, Z-матриць. На нашу думку, до соціальних інститутів базової інституціональної матриці належать також інститути права, інформатизації, різних видів національної безпеки, державного та публічного управління, інститут громадянського суспільства.

3. Базові соціальні інститути, що формують зовнішнє інституціональне середовище публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки: інститут права в галузі національної безпеки – похідний інститутів права і національної безпеки; інститут ідеології національної безпеки – похідний інститутів культури (ідеології) та національної безпеки; інститут публічного управління – похідний інститутів державного управління та громадянського суспільства; інститути публічної політики та політичної комунікації – похідні інститутів політики та громадянського суспільства; інститут інформаційного розвитку (цінності, норми е-урядування та розвитку інформаційного суспільства) – похідний інституту інформатизації; інститут політики національної безпеки – похідний інститутів національної безпеки, ідеології та політики.

4. Базові соціальні інститути, що формують внутрішнє інституціональне середовище системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки: інститут е-урядування; інститут зовнішньоекономічної безпеки та інститут права, що регулюють діяльність і взаємодію суб'єктів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки і міжнародних партнерів й громадськості; інститут партисипаторної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; інститут удосконалення архітектури механізмів публічного управління національною безпекою на базі моделі зміни «соціокультурного поля».

Ці інститути є похідними інститутів зовнішнього інституціонального середовища.

5. Інституціональна матриця формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що структурно включає два контури:

перший контур – це контур функціонування публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, для якого базовим є інститути публічного управління національною безпекою та партисипаторної взаємодії у цій специфічній сфері. Похідні інституту публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки – це інститути інституційної та організаційної взаємодії міжнародних партнерів, держави та бізнесу з питань зовнішньоекономічної безпеки.

Похідними інституту інституційної взаємодії міжнародних партнерів, держави та бізнесу з питань зовнішньоекономічної безпеки є інститути політичної, інформаційної та ресурсної взаємодії у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

До похідних інституту організаційної взаємодії міжнародних партнерів, держави та бізнесу з питань зовнішньоекономічної безпеки належать: інститут комунікації; інститут контролю результатів реалізації цілей політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; інститут оцінювання ефективності політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Другий – контур формування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної взаємодії, до якого структурно входять: інститут діагностики стану системи публічного управління у цій сфері; інститут визначення цілей розвитку системи публічного управління; інститут визначення імперативів політики розвитку системи публічного управління; інститут політико-правового проектування системи публічного управління; інститут державного конструювання системи публічного управління; інститути розроблення та реалізації політики розвитку системи публічного управління; інститут розбудови системи публічного управління.

Далі розглянемо докладніше функціонування системи зовнішньоекономічної системи (СЗЕБ), зокрема щодо реалізації її функції партисипаторної взаємодії.

Місія СЗЕБ України полягає в захисті життєво важливих національних інтересів у зовнішньоекономічній сфері. Цієї місії досягають шляхом реалізації засадничої (фундаментальної) функції СЗЕБ – гарантування зовнішньоекономічної безпеки України.

Колектив авторів монографії «Теоретико-методологічні засади формування кадрової безпеки в системі публічного управління» [9] визначили функціональні складові, структуру та завдання системи національної економічної безпеки. За аналогією можна стверджувати, інституційна підсистема СЗЕБ виконує дві основні функції:

цільову (цілепокладання, цілевизначення, цілереалізації);

програмно-теоретичну.

Основними завдання інституційної підсистеми СЗЕБ є:

концептуалізація життєво-важливих національних інтересів;

визначення національних цілей у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

визначення напрямів реформування СЗЕБ.

У цій підсистемі взаємодіють усі суб'єкти забезпечення зовнішньоекономічної безпеки:

органи публічної влади, що безпосередньо та опосередковано опікуються питаннями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

недержавні інститути (політичні партії, громадські організації і соціально-політичні рухи, бізнес, недержавні некомерційні організації);

суб'єкти соціального рівня, наприклад, соціальні групи, спільноти, окремі громадяни.

Організаційно-управлінська підсистема СЗЕБ реалізує організаційно-управлінську, координаційну та інтеграційну функції. На цю підсистему покладено завдання організації публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки та взаємодії суб'єктів її забезпечення.

Прогнозно-проектувальна підсистема СЗЕБ виконує прогностичну та аналітичну функції, функцію планування. Основні завдання цієї підсистеми – прогнозування можливих загроз зовнішньоекономічній безпеці та її ризиків, а також планування діяльності органів публічної влади, що опікуються питаннями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

На функціональну підсистему СЗЕБ покладено засадничу функцію – регулювання процесів профілактики, запобігання та нейтралізації загроз життєво важливим національним інтересам у зовнішньоекономічній сфері.

Культурно-ідеологічна підсистема СЗЕБ реалізує соціально-адаптивну та ідеологічну функції.

Партисипаторна (громадська) підсистема СЗЕБ виконує партисипаторну функцію. Основні завдання цієї підсистеми є: державно-приватне партнерство щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Комунікативна підсистема СЗЕБ реалізує функції моніторингу та контролю. На цю підсистему покладено завдання встановлення доцільної взаємодії структурних компонентів СЗЕБ у процесі її функціонування шляхом передавання інформації.

Інституційна, організаційно-управлінська, прогнозно-проектувальна, функціональна, культурно-ідеологічна та комунікативна підсистеми функціонують як самостійні складові СЗЕБ, якими керують державні структури. Водночас партисипаторна підсистема охоплює «профільні»

суб'єкти та суб'єкти «загальної компетенції» недержавного сектору, що безпосередньо та опосередковано опікуються питаннями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, а також недержавні аналітичні центри. Партисипаторна підсистема забезпечує ненасильницьку конкуренцію в політиці, економіці та будь-якій іншій сфері суспільства з відкритим доступом. Ця підсистема забезпечує функціональну єдність СЗЕБ України шляхом створення каналу «комунікативна підсистема (неформальний контроль) – суб'єкти управління». У свою чергу, це зумовлює задіяння механізму неформальної самоорганізації, що забезпечує взаємодію органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з питань забезпечення зовнішньоекономічної безпеки. З метою забезпечення певного рівня зовнішньоекономічної безпеки держави, що гарантуватиме захист життєво важливих національних інтересів України, механізм неформальної самоорганізації повинен функціонувати впродовж усього циклу формування та реалізації політики національної безпеки, який можна зобразити в такій послідовності [10, с. 25]:

визначення проблеми забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

розроблення альтернативних варіантів політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

пошук шляхів розв'язання проблеми забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

просектування політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

впровадження політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та моніторинг процесу її здійснення; оцінювання політики національної безпеки.

Організаційний рівень концептуальної моделі включає етапи справляння державно-регулюючого впливу на процес функціонування механізмів публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки на основі реалізації ідеї партисипаторного управління. Зауважимо, що державно-регулюючий вплив передбачає шість етапів.

Перший етап – визначення цілей, завдань та системи заходів державного регулювання процесу формування СПУЗЕБ.

Другий етап – формування пріоритетів політики формування СПУЗЕБ.

Третій етап – моніторинг стану СПУЗЕБ.

Четвертий етап – соціальний діалог з метою узгодження інтересів суб'єктів (партнерів) щодо формування СПУЗЕБ.

П'ятий етап – координація взаємодії держави з громадянським суспільством і міжнародними організаціями у сфері формування СПУЗЕБ.

Шостий етап – державний та громадський контроль.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Впровадження в державно-управлінську практику концептуальної моделі формування СПУЗЕБ, основна ідея якої – еволюційний розвиток інститутів публічного управління в цій специфічній сфері з дотриманням принципу компліментарності, сприятиме підвищенню ефективності системи зовнішньоекономічної безпеки України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 128 с.
2. Абрамов В. І. Мережева архітектура публічного управління: проблеми концептуалізації і практики забезпечення національної безпеки. *Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку* : матеріали щоріч. всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 27 травня) / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, С. В. Загороднюка. Київ : НАДУ, 2016. С. 241–243.
3. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова та ін.; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. К. : МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
6. Кириленко В.І., Шевченко М.М. Методологія побудови та використання комплементарної моделі національної економічної безпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Випуск 22. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина III. Серія «Економічні науки» / За заг. ред. Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. Київ, 2015. С. 40–50.
7. Глобальна та національна безпека : підручник / авт. кол.: В. І. Абрамов, С. Щ. Андреев, Г. П. Ситник та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
8. Бортнікова О. Г. Взаємодія релігії і політики: теорія і методологія : монографія. Київ : Паливода А. В., 2017. 338 с.
9. Борисевич С.О., Абрамов В.І., Смолянук В.Ф., Шевченко М.М. Теоретико-методологічні засади формування кадрової безпеки в системі публічного управління : кол. монографія / за ред. С.О. Борисевича. Київ : НАДУ, 2018. 304 с.
10. Валєвський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія. Київ : НАДУ, 2007. 316 с.

УДК 005.5:351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.7>

Кіфоренко Оксана Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,

докторант кафедри регіональної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-8838-0068

ГАЛУЗЕВЕ СПРЯМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ»

SECTORAL DIRECTION OF THE CONCEPT «PUBLIC ADMINISTRATION»

Публічне управління є невід'ємною частиною функціонування будь-якої сфери функціонування суспільства. Особливістю застосування публічного управління є те, що воно забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей. Публічне управління є об'ємним поняттям, котре включає в себе елементи багатьох точних та природничих наук. Ефективне публічне управління сприяє підвищенню конкурентоспроможності держави та є фундаментальною основою в досягненні економічних, соціальних та політичних цілей на місцевому, регіональному та глобальному рівнях. Ефективне публічне управління неможливе без застосування результатів наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників у сферах, передусім, державотворення, менеджменту, законотворчості, економіки, фінансів та ін. Застосування публічного управління у кожній окремій галузі має свою специфіку та особливості. У представленому дослідженні була зроблена спроба відобразити специфіку та особливості застосування публічного управління у різноманітних сферах функціонування суспільства шляхом аналізу наукових розвідок вітчизняних дослідників. Наведені наукові розвідки вітчизняних дослідників щодо публічного управління інклюзивним розвитком країни, інклюзивним місцевим розвитком, на регіональному рівні, регіональним розвитком, регіональною політикою сталого розвитку, на рівні територіальних громад, інноваційним розвитком, соціальними ризиками, розвитком сільських територій, розвитком обслуговуючої кооперації, в галузі водного господарства, сферою екології, у сфері екологічної безпеки, регіональною освітньою системою, правовою освітою, у галузі фізичної культури і спорту та ін. розкривають надзвичайне різноманіття специфічних особливостей застосування публічного управління у різноманітних площинах функціонування суспільства.

Ключові слова: публічне управління, держава, суспільство, галузь, специфіка.

Public administration is an integral part for the functioning of any society sphere. A significant feature of the public administration application is that it provides a considerable increase of the governance activities efficiency due to the high level of public support and consolidation of society around common goals. Public administration is a comprehensive notion that includes elements of many exact and natural sciences. Effective public administration contributes to the competitiveness of the state increase and is a fundamental basis for the achievement of economic, social and political goals at the local, regional and global levels. Effective public administration is impossible without the application of the scientific investigations results achieved by the domestic and foreign researchers, first of all, in the spheres of state-building, management, law-making, economy, finance, etc. The application of public administration in each separate sphere has its own specifics and features. In the presented research, an attempt was made to reflect the specifics and significant features of public administration application in various spheres of society's functioning by analysing the scientific investigations of domestic researchers. The scientific research of domestic researchers regarding the public administration of inclusive development of the country, inclusive local development, regional development, regional policy of sustainable development, at the level of territorial communities, innovative development, social risks, development of rural areas, development of service cooperation, in the field of water management, by the sphere of ecology, in the field of environmental safety, regional education system, legal education, in the field of physical culture and sports, etc. reveals an extraordinary variety of specific features of the public administration application in various spheres of society's functioning.

Key words: public administration, state, society, sphere, specifics.

Вступ. У ці непрості часи сьогодення, належне публічне управління має особливо важливе значення для суспільства. Громадянам будь-якої держави важливо бачити, що уряд вчасно та ефективно реагує на всі їх потреби та робить усе можливе для підвищення комфорту та рівня їх

життя. Ефективне публічне управління неможливе без застосування результатів наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників у сферах, передусім, державотворення, менеджменту, законотворчості, економіки, фінансів та ін. Ефективне публічне управління, крім всього іншого, сприяє

підвищенню конкурентоспроможності держави та є фундаментальною основою в досягненні економічних, соціальних, політичних та інших цілей як на місцевому, так і на регіональному та глобальному рівнях. Будучи підвидом загального поняття «управління», публічне управління є задіяним у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Проте, застосування публічного управління у кожній окремій галузі має свої особливості, спроба відобразити котрі і була зроблена у представленому дослідженні шляхом аналізу наукових розвідок вітчизняних дослідників.

Результати та дискусія. Досліджуючи галузеве спрямування поняття публічного управління вважаємо за доцільне згадати у представленому дослідженні наступні наукові праці. Так, С.І. Ібрахім під публічним управлінням інклюзивним розвитком країни розуміє «діяльність, яка забезпечує ефективне функціонування системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також передбачає широке залучення різних зацікавлених сторін задля забезпечення такого розвитку країни, при якому кожна людина, кожен суб'єкт господарської діяльності, кожен регіон активно і рівноправно включено у його здійснення, водночас задоволення теперішніх потреб суспільства, не стає загрозою для майбутніх поколінь і не відбувається за їх рахунок» [9, с. 4]. Наступний науковець, котрий працює у галузі близькій до сфери наукового зацікавлення дослідника згаданого вище, це А.В. Кожина, котра стверджує, що публічне управління інклюзивним місцевим розвитком це «діяльність органів публічної влади в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків щодо формування і реалізації управлінських рішень для забезпечення структурних змін, яка призводить до певних темпів економічного зростання при одночасному зменшенні нерівності і бідності, та супроводжується економічною і соціальною активністю на місцевому рівні, що забезпечує підвищення добробуту, продуктивну зайнятість, безпеку, ощадливе використання ресурсів, рівний і справедливий доступ до можливостей і послуг для широкого кола місцевого населення, суб'єктів господарської діяльності та всієї території громади» [10, с. 6].

Якщо ж ми звернемо свою увагу у бік регіонального рівня застосування публічного управління, то тут варто відзначити точки зору наступних учених, зокрема І.В. Тютюнник вважає публічне управління на регіональному рівні «структурним елементом системи управління суспільним розвитком, що охоплює спільну діяльність органів місцевого самоврядування і місцевих органів

державної виконавчої влади на певній території (області; регіоні), які здійснюють скоординовані дії з розробки та реалізації державної регіональної політики та іншої управлінської діяльності, спрямованої на регламентацію і регулювання суспільних відносин на підвідомчій території» [19, с. 109]. Колектив авторів на чолі із А.О. Азаровою стверджує, що «публічне управління регіональним розвитком – це управлінська діяльність, в якій об'єктом слугує регіон, а суб'єктом – органи місцевого самоврядування» [1, с. 89]. А.П. Лелеченко публічне управління регіональною політикою сталого розвитку визначає як «цілеспрямований вплив на соціально – економічні й політичні процеси, який охоплює дії влади і неурядових акторів» [11, с. 27–28]. На думку О.І. Бобровського, публічне управління на рівні територіальних громад, є «демократичним інститутом, який реалізує складні соціально-економічні та макроекономічні процеси соціальних систем відкритого типу на території їх розташування із застосуванням державного і муніципального управління суб'єктами суспільної праці, створює і реалізує контури й процеси побудови органів управління для здійснення функцій публічного управління на рівні територіальних громад» [4, с. 5].

Змінюючи кут розгляду досліджуваного поняття, звертаємо увагу на публічне управління інноваційним розвитком, котре Т.М. Радчук розуміє як «систему законодавчих, адміністративних та регуляторних дій, що визначають організаційні, економічні та правові умови для інновацій» [16]. Досліджуючи роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки, колектив авторів на чолі з В.П. Яковчуком стверджує, що «публічне управління – це наука про керування суспільною думкою, а не тільки налагодження та підтримка доброзичливих відносин між державою, організаціями і громадянськістю» [20, с. 3].

При дослідженні ролі системи публічного управління в соціальній сфері суспільства, О.А. Дегтяр стверджує, що «публічне управління – це гласна взаємодія державного апарату і суспільства при прийнятті важливих для суспільства рішень, дій, як відкрита публічна сфера суспільних інтересів, в якій всі суспільні інститути, громадяни можуть бути не тільки в ролі об'єктів управління, але і виступати суб'єктами, автономними одиницями у відносинах з органами влади і управління» [6, с. 91]. Надалі розглядаючи соціальну сферу застосування публічного управління, цікавим є трактування публічного управління соціальними ризиками, котре О.І. Білик розглядає

як «встановлену систему норм, правил, механізмів та інструментів, затверджених законодавчо, які формують стратегію оптимізації рівня соціальних ризиків та наслідків їх настання в державному, громадському та приватному (підприємницькому та особистісному) секторах» [3, с. 3]. Публічне управління розвитком сільських територій, на думку колективу авторів на чолі із А.П. Савковим, є «формою діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, що проявляється в прийнятті відповідних нормативно-правових актів, концепцій, стратегій і програм, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем сільської місцевості та покращання умов проживання сільських мешканців» [18, с. 15]. За словами С.М. Приліпка, «публічне управління розвитком обслуговуючої кооперації – це прийняття спільних управлінських рішень органами публічної влади з представниками кооперативів і кооперативних об'єднань, бізнесу, інститутів громадянського суспільства та міжнародної спільноти щодо розбудови кооперативного руху з обслуговування сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення на засадах комплексного підходу до сталого розвитку сільських територій, використовуючи відповідні взаємоузгоджені механізми та інструменти їх реалізації на міждержавному, державному, регіональному і місцевому рівнях з урахуванням позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду» [14].

Серед дослідників, сфера наукових інтересів котрих перетинається з площиною екології та її складових, варто згадати зокрема К.А. Рябець «публічне управління в галузі водного господарства – це взаємоузгоджена, скоординована, відкрита та прозора діяльність системи публічних інституцій, яка заснована на ІУВР (інституційне управління водних ресурсів) за басейновим принципом і здійснювана з метою забезпечення потреб населення та сфери виробництва достатньою кількістю води та належної її якості; раціонального використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів; запобігання шкідливій дії вод і ліквідації її наслідків» [17, с. 211]. Публічне управління сферою екології визначається Н.І. Деревягіною та М.О. Сичовою як «різновид управління, суб'єктами якого виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи громадського управління (в межах громадянського суспільства), об'єктом є сфера екології, а керівні та контрольні впливи спрямовані на захист і збереження навколишнього середовища, забезпечення його безпеки» [7, с. 115]. П.В. Пенцак та Б.Б. Сьома визначають

публічне управління у сфері екологічної безпеки України – це «складний процес, який передбачає застосування комплексу взаємопов'язаних способів і засобів, спрямованих суспільством і державою та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян» [12, с. 128]. О.С. Радькова, проводячи дослідження проблем поводження з твердими побутовими відходами, визначає збалансоване публічне управління як «пошук найкращого способу поєднання та використання ресурсів органів влади, приватного сектору, місцевого самоврядування та населення задля досягнення узгодженості між ними та реалізації спільної мети...» [15, с. 62].

Освітянська галузь застосування публічного управління звертає на себе нашу увагу завдяки працям таких науковців, як О.В. Поступна, котра вважає «публічне управління регіональною освітньою системою діяльністю органів публічної влади та інших суб'єктів, яким делеговані публічні повноваження, спрямована на впорядкування, функціонування, збереження та розвиток регіональної освітньої системи як підсистеми державної освітньої системи та складової частини системи регіонального комплексу, яка представлена сукупністю складників освіти (освітні інститути формальної, неформальної та інформальної освіти, освітні програми, суб'єкти освітньої діяльності, регіональні органи управління освітою та органи забезпечення якості освіти, громадські організації в освітній сфері, освітня інфраструктура тощо), створених для задоволення запиту населення на освітні послуги та запиту на спеціалістів для регіонального ринку праці» [13, с. 31–32]. В.Г. Бульба та О.С. Полякова трактують публічне управління правовою освітою як «специфічний вид суспільно корисної діяльності, що здійснюється певною сукупністю суб'єктів, спрямованого на забезпечення цілеспрямованості, організованості, ефективного функціонування та розвитку системи правової освіти» [5, с. 12]. Публічне управління у галузі фізичної культури і спорту, за словами М.А. Журби, це «сервісно-упорядковуючий вплив органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів (установ, організацій, фізичних осіб), яким делеговано відповідні повноваження щодо забезпечення реалізації рівного доступу до фізкультурно-спортивної діяльності» [8, с. 4].

Висновки. Таким чином, публічне управління є невід'ємною частиною функціонування будь-якої сфери функціонування суспільства. Воно є об'ємним поняттям, котре включає в себе

елементи багатьох точних та природничих наук. Будучи надзвичайно складним об'єктом, суспільство висуває свої вимоги до публічного управління різними його сферами, беручи до уваги специфіку функціонування тієї чи іншої його ланки. Особливістю застосування публічного управління є те, що воно забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей [2, с. 39]. Наведені наукові розвідки вітчизняних дослідників розкривають надзвичайне різноманіття специфічних особливостей застосування публічного управління у різноманітних площинах функціонування суспільства. Але, не дивлячись на велику кількість особливос-

тей застосування публічного управління у кожній окремій сфері суспільного життя, публічне управління має певний набір ознак, принципів, методів, котрі характеризують дане поняття як таке та використовуються незалежно від галузі застосування. Тому, узагальнивши результати досліджень вітчизняних науковців, пропонуємо під публічним управлінням (у його загальному сенсі, без галузевої специфікації) розуміти цілеспрямований вплив органів державно-громадського управління на об'єкти суспільних відносин на місцевому, регіональному, державному та глобальному рівнях у межах діючого нормативно-правового поля з метою покращення соціально-економічного стану країни та добробуту її громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Азарова А. О. та ін. Шляхи удосконалення публічного управління регіональним розвитком на основі сучасних ІТ-технологій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 10. С. 88–99. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2019.pdf
2. Аль-Атті І. В. Публічне управління: сутність і визначення. 2018. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewi60dz1-dX4AhXrlosKHW9fBHs4ChAWegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Faspects.org.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F433%2F428%2F&usq=A0vVaw1Kc23WWfX9vUW6rpeUEW-o>
3. Білик О.І. Розвиток системи публічного управління соціальними ризиками в умовах цифрових трансформацій : дис. ... д-ра наук. з держ. управл. : 25.00.02 – «Механізми державного управління». Миколаїв, 2021. 535 с. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Disertatsiya_Bilik_compressed.pdf
4. Бобровський О. І. Удосконалення організаційно-технологічного забезпечення органів публічного управління: функціонально-діяльнісний підхід : дис. ... д-ра філос. : 281 – «Публічне управління та адміністрування».. Дніпро, 2021. 301 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/nauka/df/dis/Bobrovskiy_dissertation.pdf
5. Бульба В. Г., Полякова О. С. Визначення сутності поняття «публічне управління правовою освітою» як основного поняття в правоосвітній галузі України. 2016. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2016_1_13.pdf
6. Дегтяр О. А. Роль системи публічного управління в соціальній сфері суспільства. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sistemi-publichnogo-upravlinnya-v-sotsialny-sferi-suspilstva/viewer>
7. Дерев'ягіна Н. І., Сичова М. О. Засоби публічного управління охороною навколишнього природного середовища в Україні. 2020. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17-18_2020/20.pdf
8. Журба М. А. Публічне управління у галузі фізичної культури і спорту. 2020. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8048/Jurba_AKD.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Ібрахім С. І. Ганнам Вдосконалення механізмів публічного управління інклюзивним розвитком країни в умовах глобальних трансформацій : дис. ... д-ра філос. : 281 – «Публічне управління та адміністрування». Київ, 2020. 210 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VcEWyGMUijCd5dTqMSfbLeredXzEyxW/view>
10. Кожина А. В. Теоретико-методологічні засади публічного управління інклюзивним місцевим розвитком : автореф. дис. ... д-ра наук. з держ. управл. : 25.00.02 – «Механізми державного управління». Київ, 2021. 496 с. URL: https://www.academia.edu/76009264/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E_%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%86_%D0%97%D0%90%D0%A1%D0%90%D0%94%D0%98_%D0%9F%D0%A3%D0%91%D0%9B%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%A3%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9B%D0%86%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%86%D0%9D%D0%9A%D0%9B%D0%AE%D0%97%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%9C_%D0%9C%D0%86%D0%A1%D0%A6%D0%95%D0%92%D0%98%D0%9C_%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%9A%D0%9E%D0%9C_%D0%90%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%90%D0%A2_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97
11. Лелеченко А. П. Публічне управління регіональною політикою сталого розвитку в Україні : дис. ... д-ра наук. з держ. управл. : 25.00.02 – «Механізми державного управління». Київ, 2021. 464 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1-7yX4HJZ_bfKiWLFsifoT231ZmzfM1qC/view

12. Пенцак П. В., Сьома Б. Б. Стан та перспективи забезпечення публічного управління у сфері екологічної безпеки України. 2020. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2020/visnik-2-2020.pdf#page=125>
13. Поступна О. В. Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні. 2021. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/14565/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%9F%D0%A3%20%D0%A0%D0%9E%D0%A1%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_2021.pdf
14. Приліпко С. М. Публічне управління розвитком обслуговуючої кооперації сільських територій в Україні : дис. ... д-ра наук. з держ. управл. : 25.00.02 – «Механізми державного управління». Київ, 2019. 540 с. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/136/files/c10c5e4c-3449-4ec9-8b43-3ea48b8301c0.pdf>
15. Радькова О. С. Поводження з твердими побутовими відходами як результат збалансованого публічного управління. 2018. URL: <http://ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/311/437>
16. Радчук Т. М. Механізми публічного управління інноваційним розвитком економіки : дис. ... д-ра філос. : 281 – «Публічне управління та адміністрування». Чернігів, 2021. 186 с. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/22493>
17. Рябець К. А. Політико-правове формування теорії публічного управління у водному господарстві України. 2018. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28169/1/K_Riabets_ZNADU_2_IS.pdf
18. Савков А. П. та ін. Публічне управління сільськими територіями України. 2016. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/22841/1/posibnyuk-2016%20%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A2.%D0%92.%20%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%BC%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf>
19. Гютюнник І. В. (н.в.). Модернізація публічного управління на регіональному рівні як об'єкт наукового аналізу. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/e3876b57-27f4-43e0-8fc3-e9595b0786f4.pdf>
20. Якобчук В. П. Роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки. 2018. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/efek_2017_1_10.pdf

Курілов Юрій Юрійович,

доктор філософії (публічне управління та адміністрування)

ORCID ID: 0000-0002-3463-455X

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ, СУБРЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ТА СУДОВІ ОКРУГИ В КРАЇНАХ СВІТУ: ВІД НАЦІОНАЛІЗМУ ДО УЛЬТРАЦЕНТРИЗМУ

DECENTRALIZATION, SUBREGIONAL LEVEL AND JUDICIAL DISTRICTS IN COUNTRIES OF THE WORLD: FROM NATIONALISM TO ULTRACENTRISM

В статті автор наводить приклади функціонування адміністративно-територіальних моделей у Франції, Іспанії та Італії, порівнюючи їх із Україною. Робота виділяє особливості роботи муніципального, субрегіонального, регіонального та центрального рівнів управління та самоврядування в цих країнах. На думку автора, згадані унітарні країни Європейського Союзу, відомі своїм високим рівнем децентралізації, мають схожу за принципами адміністративно-територіальну будову. Реалізація регіональної політики в Україні на сьогодні залишається децю централізованою та малоєфективною. Робота розкриває основні важелі впливу на ефективність управління та самоврядування на різних територіальних рівнях. В ході прочитання переосмислюється значення та функції субрегіонального рівня (районів) управління в Україні. Робота афектує не тільки функції публічних адміністрацій в Україні, а й виконавчі територіальні та судові органи влади, вплив адміністративно-територіальної реформи на їх реорганізацію. Автор пропонує, що право на регіональне самоврядування та статус регіональних громад (м'яка регіоналізація) повинні бути визнані в Україні, що прямо позначиться на інтеграції громадян та реалізації їх основних прав. В статті пропонуються дизайни територіальної будови, які б дозволили інституціонально роз'єднати функції субрегіональних та регіональних органів управління та адміністрування в Україні, чого вимагає закріплений в Конституції унітарний устрій держави. Здебільшого мало хто розуміє в чому полягає значення української субрегіональної реформи та які виклики та перспективи вона несе, тому в даній роботі розкриваються основні механізми та відмінності функціонування адміністративно-територіальних моделей в Європі. Загалом автор розвиває етноцентричні позиції. В статті наводиться, що розмите визначення в законодавстві статусу громад призводить до неоднозначної судової практики. Розкривається зміст судових округів, як доволі складної, але досить важливої складової адміністративно-територіального поділу в унітарній децентралізованій державі. Також автор наводить іспанський приклад децентралізації, який позначився на тому, що повернення до історичних (монархічних) традицій в цій державі призвели до надпотужного виливу децентралізації влади.

Ключові слова: децентралізація, регіоналізація, централізація, муніципалітети, обласні райони, регіональне самоврядування, судові округи, адміністративно-територіальна реформа.

In this article the author gives examples of functioning of administrative-territorial models in France, Spain and Italy, comparing them with Ukraine. The work highlights the features of the municipal, subregional, regional and central levels of government and self-government in these countries. According to the author, mentioned unitary countries of the European Union, known for their high level of decentralization, have a similar principle of administrative-territorial structure. The implementation of regional policy in Ukraine today is somewhat centralized and inefficient. The work reveals the main levers of influence on the effectiveness of management and self-government at different territorial levels. During the reading, the significance and functions of the subregional level (districts) of governance in Ukraine is being rethought. The work affects not only the functions of public administrations in Ukraine, but also the executive territorial and judicial authorities, the impact of administrative-territorial reform on their reorganization. The author suggests that the right to regional self-government and the status of regional communities (soft regionalization) should be recognized in Ukraine, which will directly affect the integration of citizens and the realization of their fundamental rights. The article proposes designs of territorial structure, which would allow to institutionally separate the functions of subregional and regional management and administration bodies in Ukraine, which is required by the unitary structure of the state enshrined in the Constitution. For the most part, few people understand the significance of Ukraine's subregional reform and the challenges and prospects it brings, so that is why this paper reveals the main mechanisms and differences in the functioning of administrative-territorial models in Europe. In general, the author develops ethnocentric positions. The article states that the vague definition of community status in the legislation leads to ambiguous judicial practice. The content of judicial districts is revealed as a rather complex, but also important component of administrative-territorial divisions in a unitary decentralized state. The author also gives an example of the Spanish experience of decentralization which affected the fact that the return to historical (monarchical) traditions in this state led to a powerful outpouring of decentralization of power.

Key words: decentralization, regionalization, centralization, municipalities, subregional districts, regional self-government, judicial districts, administrative-territorial reform.

Вступ. В даній роботі автор намагається узагальнити деякі погляди на походження децентралізованого типу влади у здебільшого в унітарних, але також федеративних державах світу. В роботі аналізується історичне походження принципу децентралізації влади в Україні та його перші офіційні паростки застосування. До уваги взято міжнародний досвід устроїв та децентралізаційних концептів таких країн як США, унітарних країн Європейського Союзу – Іспанії, Італії та Франції. Автор не пов'язує децентралізаційні реформи в світі ані з рівнем економічного розвитку окремих культур, ані з рівнем демократії. Автор не пов'язує та не наводить підтверджень того, що децентралізаційні реформи можуть вирішити або зняти реальну напругу в міжетнічних відносинах регіонів. Подібні питання вирішуються в довгостроковій перспективі. Основними цілями цих реформ в світі незалежно від рівня ВВП країн є розосередження контролю та індивідуалізація окремих гравців та виконавців. В даному аспекті вагомим є культурний вимір, в якому історичне походження та назви мають свою вагу.

В різних середовищах подібні аналітичні течії мають різний характер та назви – етноцентризм, етнопацифізм, етномонархізм, поліетнізм, ультраправий націоналізм, україноцентризм або киевоцентризм. У автора є своя класифікація цих процесів – це ультра націоналізм та ультрацентризм, як культурний та функціональний чинники діяльності влади. Автор пов'язує ці два явища як неподільні та вважає, що приставка «ультра» щодо націоналізму позначає його м'який, але ефективний характер та максимальну децентралізацію в культурно-етнічному питанні життя регіонів, яка в конусі свого розвитку утворює саме центричну, культурну та доступну цивілізацію перебування зі своїми адміністративними центрами, яка підживлюється центральними та регіональними медіа, театрами та вуличними виставами народного та міжнародного змісту. В подібних межах вважається, що територіальні суб'єкти влади повинні по максимуму використовувати етнонаціональний потенціал локальних культур у своїй діяльності, контролі або місцевому самоврядуванню. Ультрацентрична ж течія має фінансово-функціональний вимір та полягає у тому, що державна влада, діяльність її апаратів повинна бути децентралізована на всіх територіальних рівнях до тієї максимальної міри, яку дозволяє унітарний стиль організації та ультрацентрична ідеологія. В науковому вимірі ці погляди виглядають спрощено та ідеально – центризм протистоїть централізму та позначає децентралізацію або м'який централізм.

В реальному вимірі діяльності центральних органів влади ці питання знаходяться на складному етапі, центризм та централізм в Україні йдуть рука об руку, що зумовлює концентрацію усіх кадрів, фінансів та життя в столиці та прилеглих територіях. Теж саме можна сказати й про етнонаціоналізм в державних органах регіонів, він присутній, але в мінімальній, нерозкритій мірі.

З початком реформи децентралізації влади в Україні мало хто розумів що це за процес, яке втілення і які прояви в Україні він буде мати. Важливо одне: цей процес почався з місцевого самоврядування, що доказує, що неможливо побудувати державу зверху і що реальна демократія зростає знизу і вибудовує свою організацію до вищих рівнів управління. Хоча такі позначення дещо умовні, всі ми живемо на горизонтальній поверхні, на якій стоять будівлі, в яких працює влада. Тобто, піраміда відносин завжди умовна, вона носить багатоцентричний характер та скоріше обумовлена економічними та культурними центрами активної діяльності людства.

Предмет статті – децентралізація та територіальна реформа в Україні. Метою статті є розкриття організаційного потенціалу адміністративно-територіальної реформи в Україні, який автор наводить в таблиці. Субрегіональні (районні) реформи досліджували Б. Данилишин, М. Долішній, І. Коліушко, В. Куйбіда, М. Олійник. Зазначені автори вивчали та доктринально обґрунтовували укрупнення обласних районів в Україні.

Результати дослідження. Децентралізація та судові округи. Питання походження державної влади вивчалось в різних країнах в різні часи та мало різні прояви. Доктрини щодо інститутів народовладдя на різних історичних етапах втілювалися в наукових, біблійних творах, законах, рішеннях суддів, статутах про автономію тощо. Міжнародний досвід децентралізаційного державотворення в цій сфері має концептуально уніфікований характер та відрізняється сталими національними особливостями окремих держав.

Наприклад, у США, яка за своїм походженням є федерацією, принципи розмежування повноважень між рівнями публічної влади знайшли своє втілення у доктринах та правилах, сформованих у 70-х роках XIX століття, які мають свої назви за прізвищами суддів Верховного Суду США, – правило Діллона (Dillon Rule Law) та Доктрина Кулі (Cooley Doctrine Law), відомої як Home rule. Принциповою відмінністю вказаних доктрин та правил є питання про те, кому належить першочергова влада.

Доктрина Кулі передбачає наявність всієї повноти влади у муніципалітетів, які делегу-

ють частину своїх повноважень на рівень штату, які, в свою чергу, штат передає на федеральний рівень. За правилом Діллона вся влада належить штатам, які делегують частину своїх повноважень як на федеральний рівень, так і на рівень місцевого самоврядування та мають право в будь-який момент змінити цей баланс повноважень, які делегуються. Відмінність даних рішень полягає у тому, що є першочерговим, влада муніципалітету чи регіональної громади. Ковідна криза, локдаун, невиплата зарплат держслужбовцям федеральних відомств в США довели, що із зупинкою діяльності федеральних установ життя штатів не зупинилося, на муніципальному, окружному та штатному рівнях влади адміністративна діяльність продовжилась, оскільки фінанси та повноваження цих рівнів влади були максимально децентралізованими та забезпеченими.

Станом на 2018 рік 39 штатів США слідували правовій Доктрині Діллона і 11 – Правилу Кулі. Автор дотримується у своїх міркуваннях правила Кулі, хоча визнає, що при реорганізаційних реформах субрегіонального та регіонального рівня реально практичною є перша доктрина Діллона.

Як свідчить практика, організаційною та історичною формою організації влади суспільства, людей, є муніципальна та регіональна громади, що також виходить із вищезазначених практик Верховного Суду США. Дані практики беруться до уваги автором не як окремі прецеденти, а скоріше як приклад концептуального вирішення, який до речі є доволі відмінним, плюралістичним у своїх назвах – доктрина та правило. Справа в тому, що основні принципи територіальної структури організації федерацій є базовими і для унітарних країн. Ці принципи втілені в концепції багаторівневого управління, де різні рівні влади є суворо розділеними за напрямом їх діяльності та компетенції, але при цьому складно інтегровані одна в одну.

Практичність цього прикладу можна навести в наступному, наприклад, в ході королівської реформи регіоналізації (політичної децентралізації) в Іспанії вирішальну роль зіграли саме провінції (на той час вони займали регіональну роль), які з одного боку передали певні повноваження муніципалітетам, а з іншого боку зумовили формування регіонів в унітарній Іспанії, внаслідок чого також було ліквідовано районний рівень управління (історично середня ланка між муніципалітетом та провінцією, регіони ж стали проміжними рівнем між провінціями та національним урядом).

Провінційні райони, які було скасовано в Іспанії внаслідок децентралізації, не слід плу-

тати з округами діяльності судової влади першої інстанції. Приклад поділу на судові округи судів першої та другої інстанції наводимо на основі мап провінцій та судових округів іспанського регіону Каталонії на малюнках 1 та 2. До речі, «децентралізованість» устрою іспанського судочинства прописана в Конституції Іспанії. Іспанія довгий час свого розвитку була республікою, і, саме із процесом відновлення іміджу іспанської корони в країні було розпочато впровадження комплексної децентралізації влади, як муніципальної, так і регіональної.

У Каталонії 49 судових округів, з яких 25 належать до провінції Барселона, 9 до Жерони, 7 до Леріди та 8 до провінції Таррагона. Поточний розподіл судових округів у Каталонії був зумовлений Законом 38/1988 від 28 грудня 1988 р. про розмежування влади та судочинства. Відповідно до зазначеного закону, каталонські муніципалітети розподілені у судових округах як суди першої інстанції, зазначених на малюнку 2 [9], та судів другої (апеляційної) інстанції, територіальна юрисдикція яких поширюється на провінції та є зображеною на малюнку 1 (розрізняти за кольором) [7].

Наприклад, у Франції функціонують арондісмани (округи, англ. *arrondissement*) (рисунок 3) [6], які менші за департамент (субрегіональний рівень), але більші за комуни (муніципалітети). На рівні арондісманів розташовуються суди першої інстанції та супрефектури. Сто один департамент країни включає 344 округи. В один департамент може входити по три-чотири судові округи. Округи поділяються на кантони. Муніципальні округи великих міст, таких як Париж, Марсель або Ліон, є адміністративними одиницями у їх складі.

Нагальні проблеми українських районів та іноземний досвід. Вагомою проблемою державного управління в Україні є місце та роль районів в областях та районів в містах. На цьому рівні працюють як органи місцевого самоврядування, районні в областях ради та адміністрації та районні у місті ради і відповідні виконавчі комітети, так і державні органи влади, суди, прокуратури та інше. Іншим важливим питанням є роль спеціальних статусів міст – Києва та Севастополя. Справа в тому, що в прогресивних політично та економічно країнах Європи таке явище як райони в областях може бути взагалі відсутнє, як і спеціальні статуси окремих міст, все це відійшло у минуле. Здебільшого столиці на ряду із субрегіональними та регіональними суб'єктами в Європі діють історично як агломерації та функціонально об'єднані у такий територіальний рівень влади, як департамент або провінція, яка також може одночасно поєднувати

Рис. 1. Provinces of Cataluna

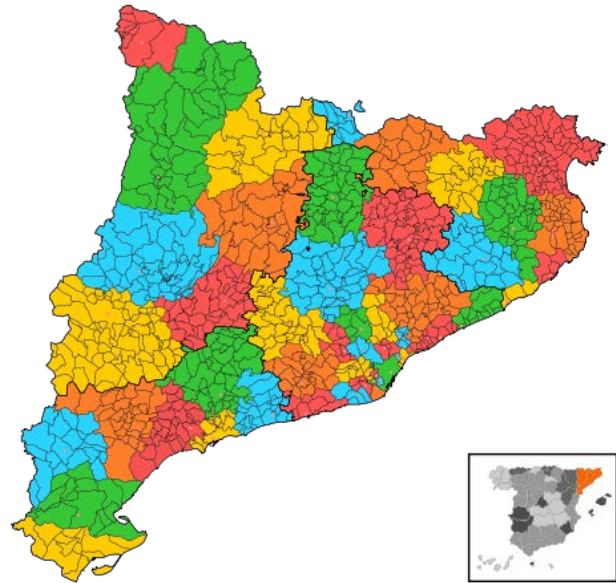

Рис. 2. Partidos Judiciales de Cataluña

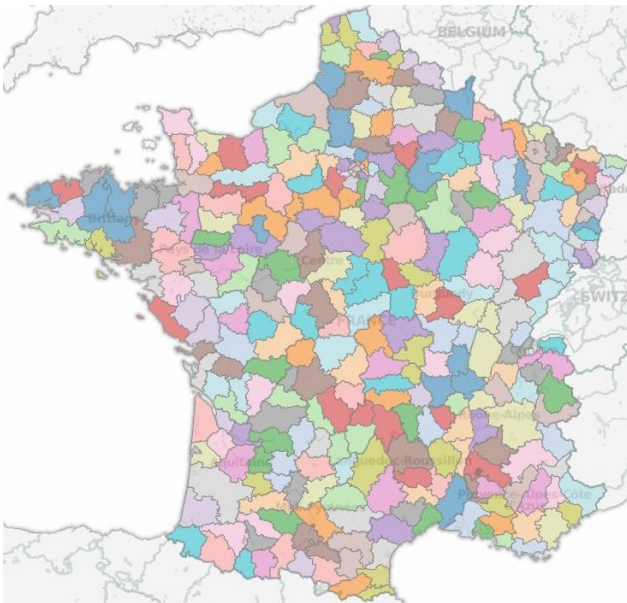

Рис. 3. Arrondissements of France

Рис. 4. Department maps of France [8]

в собі і функції провінції, і регіону (наприклад провінція Мадриду в Іспанії (столичний регіон). Питання в тому, що не існує вірного способу або певної моделі, яка реально може вважатися засадною або правильною для організації влади в країнах ЄС, до яких прямує і Україна, є лише принципи. Ці принципи повинні бути демократичними. Вступ до ЄС України буде зламним, оскільки багато принципів документів щодо організації регіональної влади та регіональної політики прийдеться Україні брати до уваги, а там територіальні моделі влади є зовсім іншими.

Засадні документи ЄС щодо регіональної влади так чи інакше, опосередковано нав'язують федера-

тивний або достатньо децентралізований на регіональному рівні устрій держави, але це здебільшого ідеологічно та умовно, принципово засадні документи щодо діяльності регіонів в ЄС зростають з федерацій та рівня їх децентралізованості у відносинах, як певного еталону. До Європейського Союзу існує два підходи, що це міжнародна організація, та федералістський підхід, який пропагує уніфікацію та певного роду рух до європейської федерації держав членів, хоча особливості спільного ринку, тобто економічні зносини, є домінуючим у засадах функціонування інституцій в країнах ЄС. Також на рівні діяльності Комітету Регіонів ЄС панує філософія Європи Регіонів, коли макси-

мальна влада належить регіонам, а не центральним урядам держав-членів. Тобто, варіації діяльності влади та ідей її реалізації в рамках членства в Європейському Союзі, принципу децентралізації та субсидіарності, безліч, сама ж децентралізація скоріше розкриває народну творчість та глобальний зміст у державотворенні.

Діячі, практики та науковці в Україні акцентували свою увагу на французькому досвіді організації влади та необхідності впровадження саме французької моделі зносин центральних та регіональних органів влади. З одного боку це достатньо уніфікований та вірний процес, але він є неповною мірою розкритим. Децентралізація в таких країнах як Франція або Іспанія в частині передачі повноважень та коштів муніципалітетам відбулася, але без укрупнення муніципалітетів у так звані «громади», з іншого боку в Республіці Італія рівень як громад, так і субрегіональних утворень є доволі атомізованим та не укрупненим, на цьому рівні працюють як провінційні адміністрації, так і державні органи, і їх (провінцій) для доволі невеликої території Італії дуже багато. Суди першої інстанції загальної юрисдикції Італії працюють по окружному принципу, який може не збігатися з провінційним поділом, при тому адміністративні суди, їх територія розповсюджується на весь регіон. Урядові оптимізації управління в цих країнах проходять складно і втілюються тільки на рівні незначних ініціатив. Регіональні реформи отримали змогу стати успішними в цих країнах з тих причин, що територіальні органи центрального уряду або окремі органи влади даних держав стало функціонувати саме на субрегіональному рівні, що значно відрізняються від пост-радянської філософії організації влади України в обласні управління та інше. Справа в тому, що закони іноземних держав щодо децентралізації влади, місцевого самоврядування, субрегіональних органів влади та регіонального самоврядування, адміністративно-територіального устрою, які ми можемо прочитати, є лише результатом, репрезентацією певних механічних моделей і уявлень про функціонування унітарної держави. В ключі державотворення на певних етапах революцій Європи, французький досвід був провідним і на основі нього будувалися різні країни Європи. Але з часом країни ЄС виробляли вже свої, національні підходи до організації влади. Здебільшого і СРСР на свої початках копіювало французьку практику державотворення в рамках якобінської (централізованої) логіки організації влади.

Складним питанням є правонаступництво або те, звідки Українська Держава буде копіювати організацію влади, а саме, її реформування,

оскільки в рамках зносин із країнами ЄС це питання зросте гостро та швидко. Проблемою сьогоденної наукової думки в Україні є те, що вважається, що для реалізації конституційних реформ децентралізаційного змісту та для переходу до провідних практик не вистачає досвіду, здебільше історичного та відповідно немає компетенцій для цього у людей. Цікаво інше, для організацій, які працюють на ринку послуг або виробництва, зміна їх організації, території районування, освіта їх співробітників, тобто їх адміністративна реформа, робляться у разі необхідності в простішому вигляді та у дуже швидкий проміжок часу. З іншого боку на державному рівні ці процеси не розвиваються або розвиваються якось дуже незрозуміло та не публічно. На одному рівні зносин в Україні, там де в цьому немає необхідності, демократії може бути забагато, на інших же рівнях, там де це реально потрібно, демократія може бути відсутня повністю.

Основною проблемою залишається і є – регіон, в Європі в великих країнах носієм прав та обов'язків регіонів може бути як провінція, так і регіон в цілому, як збірка провінцій або департаментів, яка має назву землі, області, території, регіональної громади та інше. Також в деяких випадках регіоном може виступати провінція із подвійними правами як субрегіонального суб'єкту, так і регіональної громади, якщо регіональне різноманіття та його широкі повноваження та фінанси взагалі передбачаються. Подібним прикладом є провінція Мадриду. В цій провінції Іспанії муніципалітети мають свої ради та виконавчі органи, провінція ж представлена своєю адміністрацією та радою. Класичний регіон столиці Європи, з тією лише відмінністю, що його провінція втілює в собі і повноваження регіональної громади, влада яких в певних напрямках законотворчості широка в Іспанії та наділена великою низкою фінансування, зокрема великою часткою з податку на додану вартість. Сам же муніципалітет Мадриду носить суто культурне значення без будь-яких спеціальних статусів. Мадрид в перекладі позначає «матрицю», дослівно.

Проблема не нова, справа в тому, що як це можна порівнювати із правовим статусом Києва. Взагалі незрозуміло навіщо територіальній громаді особливий статус. Роз'єднання ролей голови адміністрації та мера, але, там де є адміністрація, там повинна бути і певна рада, далі, на якому праві повинен діяти такий суб'єкт, області, району в області. Питання в іншому, виконавча влада в місті Києві здебільшого здійснюється на правах обласної. Головні управління виконавчих орга-

нів влади зорганізовані по тому ж принципу, як і в областях, наприклад – головне управління в м. Києві, головне управління в Київській області. Подібна проблема характерна і для Дніпра, який номінально входить до Дніпровського району Дніпропетровської області, але в реальності жителі Дніпра не обирають владу цього району. Логічно, що в рамках децентралізації необхідно комплексно розробити інтегрований закон про статус столиці, міст мільйонників, міст із населенням до 500 000 людей та сільських територій з умовною назвою – Закон про «Статус столиці, міст та сіл в умовах децентралізації», де пропи-сати основні критерії, за якими окреме місто може функціонувати на правах субрегіонального утворення (району в області) або області.

В європейській теорії здебільшого визнано такі класичні рівні управління в унітарних державах – це муніципальний, субрегіональний, регіональний та центральний. Так побудована влада у Франції, Іспанії та Італії. Менші унітарні країни, наприклад Данія, мають дворівневий устрій – муніципалітети, регіони та центральний уряд. Польський досвід ми не беремо до уваги, оскільки він не дуже пішов від свого радянського конструкту, в нього просто влили багато інвестицій, в певних елементах він навіть нагадує український. Цій країні повезло з моделями поведінки ключових гравців, інвестиції в Польщу дійшли до свого призначення та не були випадково втраченими. Розвинені суспільства та колективи тим і відрізняються, що вони використовують високі технології, як у виробництві, так і в державному конструкті, зокрема Конституції та законах. Здебільшого самі батьки польських децентралізаційних реформ у своїх інтерв'ю доходили висновку, що в рівні повіту не було ніякої необхідності, а самі повітові гравці стали просто «нахлібниками». Такі дискусії проводяться й у Франції, що народу інколи дещо незрозуміло, чим займаються префектури? Напевно, що такі дискусії підігриваються, але мають свої на це підстави. Це все субрегіональні гравці. Коли жителі починають повноцінно користуватися всіма перевагами децентралізації та брати в ній участь, логічним завершенням цього є те, що жителі починають вимагати ще більшої децентралізації, якої уряд забезпечити не в змозі. До речі в Іспанії періодично також лунає дискусія щодо демонтажу субрегіонального рівня управління – провінційних адміністрацій та рад. На думку автора суб'єкти територіального поділу субрегіонального рівня в Україні повинні бути максимально укрупнені до кількості 50, як в Іспанії, а самі регіони повинні перед-

бачати культурну історичність їх походження. Тобто, автор дотримується доволі сталих децентралізованих моделей функціонування влади, які є реалізованими в окремих країнах, та зауважує, що ідея децентралізації та поміркованої автономії повинна простягатися на всіх територіальних рівнях публічної влади. Зміна критеріїв діяльності та вивільнення роботи від непотребу територіальних органів влади та контролю неможлива без повсюдної децентралізованості, як функціональної, так і апаратної.

Ідея об'єднання та децентралізації влади регіонів в рамках історичних регіонів України вивчалася та вже представлялася Національною Академією Наук України у працях різних вчених. Всі ці концепції схожі, оскільки карти етнографів, істориків та географів щодо регіонів в Україні є приблизно однаковими. Відмінними у цьому питанні є тільки концепції субрегіональних утворень в рамках історичних областей. До речі, концепція поділу України на 50 областей також не нова, її представляли доволі різні як аматори, так і діячі в своїх презентаціях в період Революції на Майдані 2014 року, подальшого експертного та медійного просування ця концепція не отримала.

Здебільшого завжди настає час, коли ті чи інші посади втрачають свою правосуб'єктність, і задля залишення ключових гравців в правовому полі, проводяться комплексні реформи. Україна ж пішла іншим шляхом, шляхом глобалізації, яка відбувається в країнах третього світу. Справа в тому, що іспанський, італійський та французький адміністративно-територіальні устрої в усіх своїх початках, принципах його децентралізованості, на перший погляд, виглядає новаторським, незрозумілим, неосяжним та недосяжним. Хоча для Європи такі види устроїв є доволі консервативними. Децентралізація це консервативно, по старому, це збереження громадських традицій та устоїв.

Національні ґрунти процесу децентралізації в Україні та загальні рекомендації впровадження цієї реформи. 22 січня 1918 р. Українська Центральна Рада прийняла історичний документ – IV Універсалом проголосила Україну самостійною державою, а 29 квітня – у передостанній день свого існування – затвердила конституцію держави УНР [5, с. 181–182]. В ст. 5 Конституції Української Народної Республіки було написано, дослівно: «Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації» [3]. В допрацьованому функціональному вимірі це працює так, на рівні землі децентралізація мала би ефект

ними гравцями (інститутами), які можуть впливати на процеси у відмінні один від одного способи. Складно уявити, коли твердження статті 5 Конституції України намагаються притягнути до процесу об'єднання громад, оскільки жителі громади є одними із ключових гравців в цій громаді на рівні із владою та бізнесом. Більше того, громади є організаціями з корпоративними ознаками, які володіють своєю юридичною особою та відповідно врегульованими формами представництва в суді. Жителі окремої громади не є всім народом, тлумачення правового статусу громади у такому ключі більшістю публічних реформаторів та науковців є просто малоефективним та профанаційним. Громада є юридичною особою, представником якої є відповідний голова та рада, яким може адресувати свою ініціативу регіон, район або уряд, або навпаки. Підхід, де громада є скоріше структурною одиницею адміністративно-територіального поділу застосовується в Італійській Республіці. Подібного підходу дотримується і автор, оскільки тільки в такий спосіб можливо забезпечити високий рівень координації діяльності муніципалітетів, а отже й забезпечення реальних прав і широких гарантій самоврядування на певній території. Реально децентралізація в Україні та пов'язані процеси розкривають велику кількість законодавчих прогалин, і адаптація законодавчих актів ЄС в Україні дану проблему тільки посилить. Складно уявити нову судову практику у сферах, пов'язаних із публічною адміністрацією, яка виникне із вступом України до Європейського Союзу.

Реальна дієвість принципу децентралізації та її поняття ширші за поняття місцевого (муніципального) самоврядування, і дуже погано, якщо реформаторів обмежують лише цим рівнем влади. Співвідношення понять тут одне, це децентралізація та адміністративно-територіальна будова. Децентралізаційні процеси фактично ламають пост-радянську матрицю уявлень про організацію

влади, її територіальної основи, повноваження, фінанси та розкривають творчий потенціал громадян в державотворенні. В цьому аспекті слід додати, що внаслідок початків реформи децентралізації переосмислюється весь організм державної влади, не тільки місцевого самоврядування та публічної адміністрації, а й роль держави – виконавчої, законодавчої та судової влади, їх територіально-просторова юрисдикція.

Дієве визначення, яке можливо застосувати практично щодо реформи децентралізації, містить стаття 132 Конституції України, дослівно – «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» [2]. Автор вважає, що реформа децентралізації, зміна адміністративних меж територій та владного навантаження органів публічної адміністрації повинна бути гармонійною, торкатися усіх суб'єктів територіального поділу – громад, районів та областей. Особливе значення у цій статті посідає вислів – «поєднання централізації і децентралізації». В якому вигляді можливо реалізувати цю позицію статті 132 Конституції України щодо децентралізації влади?

Висновки. Таблиця (формула) органічного поєднання принципів централізації та децентралізації влади в рамках статті 132 Конституції України.

Задля виокремлення окремих результатів впровадження реформ автор зобов'язаний ввести нове поняття – це український контріндивідуалізм. Дане поняття взято з психологічного виміру та приблизно позначає те, що зазвичай суб'єкт дивиться на іншого, об'єкт, людину, і в межах певної етнічної або психологічної спорідненості бачить в ньому/ній себе, при чому максимально

Центральний рівень (центральні та вищі органи влади в системі державного управління)	Централізм (форми здійснення: призначення на посаду в субрегіональні органи влади, нагляд за рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових осіб субрегіональних органів влади, нагляд за постановами обласних)
Регіональний рівень (обласні ради та адміністрації, суди апеляційної інстанції загальної юрисдикції, адміністративні суди)	Децентралізм, м'який регіоналізм (розташування на цьому рівні структурних підрозділів центральних органів влади не передбачається, розгляд судових справ про незаконність постанов регіональних рад проводиться в столиці. Виборність керівників, власні кошти з податків)
Субрегіональний рівень (райони в областях, міста на правах району, центральні органи влади на місцях)	Поєднання централізму та децентралізму, адміністративна децентралізація, деконцентрація (нагляд за рішеннями муніципальні влади, адміністрування, власні кошти з податків, централізоване фінансування, виборність, призначуваність на посади)
Судовий округ (більший за муніципалітет, але менший за район, міськрайонні суди)	Суди першої інстанції загальної юрисдикції, центри прийому громадян, державні сервіси
Муніципальний рівень (громади)	Децентралізм (широкі повноваження та власні кошти з податків)

заперечуючи та максимально протидіючи цій спорідненості. Загалом це проблема відносин, комунікації та індивідуального сприйняття суспільної реальності, але також і реформ в Україні. Шляхи до подолання цієї дилеми є – це індивідуалізація, до якої так прагнуть усі українці.

Тенденції сьогоденних регіональних реорганізацій такі. З огляду на перетворення органів виконавчої влади областей та районів із індивідуальних юридичних осіб в єдині столичні юридичні особи, спроб перепідпорядкування міністерствами об'єктів управління обласних рад, а також інших тенденцій, автор сподівається, що читачі цей перелік можуть тільки додати, свідчить про те, що держава, по-перше, без перестанку йде

шляхом оптимізації людських ресурсів (кадрів) в регіонах, а по друге, що ситуація йде до того, що області в Україні можуть відмінити, що призведе до ще більшої централізації влади. Загалом після муніципальної децентралізації існує два підходи (вектори) розвитку подій – це децентралізація повноважень в бік районів та децентралізація в бік областей. Бажано, щоб було задіяно два підходи, які призведуть до гармонійної децентралізованої та інституціоналізованої системи управління державними справами.

Нерозкритими темами залишаються ролі міських агломерацій, міських районів та міст на правах районів, які будуть розкритими у наступних публікаціях автора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративний поділ УНР. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Адміністративний_поділ_УНР
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>
4. Курілов Ю.Ю. Адміністративна реформа в Україні: від витоків до майбутнього. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7. № 9-10. С. 62–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2019_7_9-10_8
5. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упоряд. В. Ф. Верстюк та ін. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. С. 181–182. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008975>
6. Arrondissements of France. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Arrondissements_of_France
7. Autonomous community of Cataluña. URL: https://www.familysearch.org/en/wiki/Autonomous_Community_of_Catalu%C3%B1a,_Spain_Genealog
8. Department maps of France. URL: <https://www.france-pub.com/map-departements.php>
9. Partidos Judiciales de Cataluña. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Partidos_Judiciales_de_Catalu%C3%B1a.svg

Полюлях Руслан Анатолійович,

кандидат наук з державного управління,

головний лікар Медичного реабілітаційного центру «Одеський»

ORCID ID: 0000-0003-1659-3448

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

COMMUNICATION ACTIVITIES OF HEALTH CARE INSTITUTIONS IN TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті наведено обґрунтування важливості розширення напрямів дослідження комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я територіальних громад, у тому числі за умов воєнного стану. Продемонстровано низький рівень дослідженості комунікативної діяльності в сфері громадського здоров'я та ролі комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я в територіальних громадах. Показана відсутність єдиного концептуального підходу щодо комунікативної та комунікаційної діяльності закладів охорони здоров'я в територіальних громадах з питань збереження здоров'я населення та профілактики захворювань. Відмінним є зміст комунікаційних стратегій органів місцевого самоврядування, які спрямовані на побудову взаємодії з різними групами населення, а не на питання громадського здоров'я та роль закладів охорони здоров'я в цьому процесі. Комунікаційні стратегії здебільшого стосуються інституціональних аспектів, а не методології діяльності закладів охорони здоров'я. Доведено, що відсутня система методів комунікативної діяльності закладу охорони здоров'я та наявний низький рівень навичок організації і запровадження комунікативної діяльності в закладі охорони здоров'я. Виділено декілька напрямів комунікації, популярних на сучасному етапі: розроблення комунікаційних стратегій; організація комунікацій в закладах охорони здоров'я; використання методів зовнішніх комунікацій закладів охорони здоров'я та органів влади; рекомендації щодо створення партнерських відносин між органами місцевого самоврядування, закладами охорони здоров'я й іншими зацікавленими сторонами; формування комунікацій під час воєнного стану для надання доступу населенню до медичних послуг і медичної допомоги. З'ясовано, що основними методами комунікації визначаються інформування, інформаційне повідомлення, інформаційно-роз'яснювальна діяльність. Спрямованість цих методів відрізняється. Органи місцевого самоврядування використовують їх для формування взаємодії з населенням, а заклади охорони здоров'я – для залучення пацієнтів. Показано відсутність окремих комунікативних стратегій органів місцевого самоврядування з охорони здоров'я, громадського здоров'я та визначення місця і ролі закладів охорони здоров'я в цьому процесі. Все це вимагає формування нового концептуального підходу до комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я в територіальних громадах.

Ключові слова: державне управління, комунікативна діяльність, заклади охорони здоров'я, органи місцевого самоврядування, комунікаційна стратегія.

The article substantiates the importance of expanding the areas of research of communicative activities of health care institutions of territorial communities, including under martial law. Communicative activity has been little studied in the context of public health. The role of communication activities of health care institutions in territorial communities has also been little studied. The analysis of scientific publications showed the absence of a single conceptual approach to the communication activities of health care institutions in territorial communities on the issues of public health preservation and disease prevention. The content of communication strategies of local self-government bodies is different from the communication strategies of health care institutions. Communication strategies of local self-government bodies are aimed at building interaction with different population groups, and not at public health issues and the role of health care institutions in this process. Healthcare communication strategies aim to increase patient awareness of health services and care, which should lead to more patients. Communication strategies are mostly related to institutional aspects and not to the methodology of health care institutions. There is no system of methods of communicative activity of the health care institution. The staff of health care institutions have a low level of organizational skills and the implementation of communicative activities. There are several directions of communications that are popular at the modern stage: development of communication strategies; organization of communications in healthcare institutions; use of external communication methods of health care institutions and authorities; recommendations on the creation of partnership relations between local self-government bodies, health care institutions and other interested parties; formation of communications during martial law to provide the population with access to medical services and medical assistance. The main methods of communication are informing, informative message, informative and explanatory activities. These methods differ in their focus. Local self-government bodies use them to form interaction with the population. and healthcare facilities use

them to attract patients. There are no separate communication strategies of local self-government bodies for health care, public health, and determination of the place and role of health care institutions in this process. This requires the formation of a new conceptual approach to the communicative activity of health care institutions in territorial communities.

Key words: *public administration, communication activity, health care institutions, local self-government bodies, communication strategy.*

Постановка проблеми. Аналіз наукових джерел демонструє обмеженість досліджень щодо комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я в територіальних громадах. Практично не дослідженою є комунікативна діяльність в сфері громадського здоров'я. Дослідження сфокусовані на діяльності сімейного лікаря, який має забезпечити всі категорії населення комплексною, об'єктивною інформацією з питань первинної медико-санітарної допомоги, а також інформувати всі цільові групи населення стосовно питань надання первинної медико-санітарної допомоги. Фактично мова йде тільки про інформування, не враховуючі інші складові комунікативної діяльності, зокрема: ведення електронних карток; внесення даних про вакцинацію; виписка електронних рецептів; формування електронних направлень до лікарів вузької спеціалізації; робота з аптеками по програмах доступних ліків та ін.

Наукові концепції стосовно комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я є суто теоретичними наробками, які не мають широкого застосування в практичній діяльності.

Повноваження та роль закладів охорони здоров'я в територіальній громаді в контексті комунікативної діяльності не визначена, відповідно і роль комунікативної діяльності зведена до рівня інформаційно-роз'яснювальної роботи, яка покладена на окремих медичних працівників, які про таку роботу мають звітувати і відповідати.

Втім, наказом МОЗ України № 801 від 29.07.2016 р. (чинний) «Про затвердження Положення про центр первинної медичної (медико-санітарної) допомоги та положень про його підрозділи» на такі заклади охорони здоров'я в громадах як центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги, амбулаторії, фельдшерсько-акушерські/фельдшерські пункти, медичні пункти тимчасового базування покладаються обов'язки, які стосуються комунікативної діяльності, зокрема: здійснення заходів санітарно-просвітницького та профілактичного спрямування; навчання населення здоровому способу життя, основам надання самопомоги та взаємодопомоги; взаємодії своїх структурних та відокремлених структурних підрозділів з дошкільними навчальними закладами, навчальними закладами, соціальними службами, правоохоронними органами, підприємствами, установами та організа-

ціями, засобами масової інформації, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування в інтересах збереження та зміцнення здоров'я населення [1]. Ці напрямки набувають особливої актуальності за умов воєнного стану, обмеженої кількості медійних працівників та зростаючого навантаження на кожного з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М.А. Знаменська, Г.О. Слабкий, Т.К. Знаменська (2019 р.) [2] констатують, що комунікаційна діяльність не є пріоритетною як для науковців, так і організаторів охорони здоров'я всіх рівнів управління. О.Р. Ситенко, Є.М. Кривенко (2015 р.) [3] досліджуючи комунікації у галузі громадської охорони здоров'я стверджують, що саме вони виступають засобом, який сприяє пропаганді здорового способу життя та протидії використанню небезпечних для здоров'я виробів. Характеризується комунікація як «безперервний та нескінченний процес, який мусить тривати постійно». Втім, акценти робить тільки на процесі обміну інформацією. Цікавою є думка досліджених стосовно віднесення комунікацій в охороні здоров'я до розділу соціальних комунікацій, оскільки охорона здоров'я є розділом соціальної діяльності держави.

Д. Баценко, П. Брагінський, М. Бучма (2018 р.) [4] досліджують комунікації саме в первинній медичній допомозі і визначають її як акт передачі значення від одних людей іншим за допомогою спільно зрозумілих знаків та правил. Ефективна комунікація, на їх думку, визначається як вільний потік чіткої інформації. В той же час, зовнішню комунікацію вони трактують тільки з боку надання інформації та вважають її системою заходів «з надання інформації, що має на меті вплив на розуміння, уявлення, очікування та поведінку цільових груп відповідно до завдань організації» [4]. О.В. Устимчук (2020 р.) [5] виокремлює основні «тренди комунікаційної взаємодії в умовах побудови нової моделі управління у сфері охорони здоров'я» на регіональному рівні. Виокремлюються суб'єкти і об'єкти комунікацій в сфері охорони здоров'я на всіх рівнях.

М.А. Знаменська, Г.О. Слабкий (2015 р.) [6] пропонують структурну побудову системи комунікацій, яка складається з декількох рівнів: галузевого (створення ресурсних центрів); регіонального (створення на базі центрів здоров'я відділів органі-

зації комунікативної діяльності); закладу охорони здоров'я (організатором та координатором комунікативної діяльності є інформаційно-аналітичний центр закладу охорони здоров'я). Є.М. Рудниченко, Н.І. Гавловська, Л.А. Кримчак, М.Ю. Томщук, І.В. Лісовський (2020 р.) акценти роблять на інформаційно-комунікативних технологіях та їх широкому застосуванні в процесі діяльності закладів охорони здоров'я. Основною дослідження є трактування поняття «інформація» в певних галузях наук та їх вплив на діяльність закладів охорони здоров'я.

Втім, залишаються недослідженими питання практичного запровадження комунікативної діяльності в практику закладів охорони здоров'я в територіальних громадах, особливо в умовах воєнного стану.

Мета статті (постановка завдання) стосується висвітлення результатів аналізу комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я до воєнного стану і після його оголошення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній практиці державного управління акцент робиться на комунікаційній стратегії, а не на комунікативній діяльності. Комунікаційні стратегії ґрунтуються на електронних каналах комунікації, починаючи з офіційних веб-сайтів і соціальних мереж. Це знайшло відображення у Комунікаційній стратегії з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, запропонованої Міністерством розвитку громад та територій України в глибинних інтерв'ю з розробки якої (у 2021 р.) приймало участь Міністерство охорони здоров'я [8]. В цьому документі наголошується на достатньому потенціалі міністерств, які мають комунікаційні підрозділи, які комунікують в соціальних мережах, взаємодіють зі ЗМІ, застосовують PR-інструменти. Втім йдеться про важливість підготовки до використання сучасних комунікаційних технологій, а також про підвищення обізнаності населення про безбар'єрність в спілкуванні з використанням таких методів як: спеціальні програми на ТВ, прямі соціальні реклами, зовнішня реклама тощо. Складовими комунікаційної стратегії визначаються такі види комунікацій: зовнішні; внутрішні; антикризові комунікації, – а також така форма комунікацій як комунікаційні кампанії. Втім, у стратегії акценти робляться на органи державної влади та місцевого самоврядування, на які покладено повноваження реалізації комунікаційної стратегії, а в перелічених наративах відсутні питання здоров'я населення і громадського здоров'я у тому числі.

Інший напрям, який розроблявся органами місцевого самоврядування, – це комунікаційні стра-

тегії громад, яка виступає окремим документом. Вважається, що саме така комунікаційна стратегія сприятиме результативній роботі органів місцевого самоврядування і має бути спрямована на створення «комфортних умов та досягненню ними цілей і завдань, що впроваджуються в рамках Стратегії розвитку територіальної громади, Програми соціально-економічного розвитку та інших проектів і програм, що реалізуються на території громади» [9]. Окремого значення стану громадського здоров'я не відводиться. Основна мета таких стратегій – донести до населення інформацію про місію, цілі, мету діяльності органу місцевого самоврядування.

Виокремлюється низка проектів, які були спрямовані на розробку комунікаційних стратегій для міст. Прикладом є Проект ПРОМІС (партнерство для розвитку міст) [10], в межах якого для чотирьох міст було розроблено комунікаційні стратегії, основою яких також була побудова взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням, громадськими організаціями та підприємцями. Основна мета таких проектів – налагодження взаємодії та комунікації з містянами. Проблема громадського здоров'я, охорони здоров'я уваги не приділяється.

Популярними були тренінги щодо розробки комунікаційних стратегій для територіальної громади в межах Програми DOBRE [11], які були спрямовані на налагодження взаємодії між різними суб'єктами громади.

У відкритому доступі в мережі Інтернет є тільки одна цільова комунікативна стратегія в якій виокремлена роль закладів охорони здоров'я в сфері громадського здоров'я – це Комунікаційна стратегія (КС) у сфері громадського здоров'я Полтавської області на 2020–2023 роки [12], в якій йдеться про системний підхід «щодо зміцнення здоров'я населення шляхом організованих зусиль суспільства, профілактики захворювань, збільшення тривалості життя» [12]. У даній стратегії зазначаються напрями комунікацій з проблем громадського здоров'я, до яких відносять «профілактику захворювань, підвищення якості життя, промоції здорового способу життя». Стратегія спрямована на зміни у поведінці, спрямовані на поліпшення здоров'я населення. Основним методом є інформаційні повідомлення.

Центр громадського здоров'я (2020 р.) інформаційно-роз'яснювальну діяльність розглядає в контексті соціальної мобілізації в інтересах здоров'я, що спрямовано на «поліпшення рівня санітарної грамотності та поліпшення стану здоров'я окремих громадян і груп населення» [13]. У даному випадку спостерігається більш широке розуміння комунікацій в контексті діяльності і стосується

сформованості певних вмінь у членів громади, зокрема: зниження ризиків захворювань; зміцнення здоров'я; орієнтації в послугах охорони здоров'я; користування послугами охорони здоров'я.

Окрема існують публікації з рекомендаціями по організації комунікацій та комунікативної діяльності в закладі охорони здоров'я, зокрема для організації роботи закладу охорони здоров'я пропонується широкий спектр методів [14]: публікації, виступи у ЗМІ; сюжети в теле- і радіоновинах, участь представників закладу охорони здоров'я в них; інтерв'ю, прями ефіри; розробка сайту медичного закладу з посиланнями на МОЗ, eHealth та пацієнтських організацій; використання соціальних мереж; проведення тематичних круглих столів, зустрічей з громадськістю, консультацій з зацікавленими групами та партнерами, а також з громадськими організаціями, залучення професійних асоціацій; проведення днів відкритих дверей та ярмарок здоров'я; організації спеціальних телефонних ліній; використання електронних розсилок, а також тематичних плакатів, брошур, листівок.

В межах Проєкту підтримки реформування системи охорони здоров'я USAID [15] для первинної медичної допомоги передовим досвідом вважається маркетингова стратегія медичного закладу, частиною якої є комунікаційна стратегія, спрямована на побудову довіри пацієнта до медичного закладу. При цьому комунікаційна стратегія закладу охорони здоров'я, як і перелічені вище стратегії, спрямована на підвищення обізнаності населення.

Популярними були пропозиції щодо розробки спеціальних сайтів для закладів охорони здоров'я в контексті комунікативної діяльності. Такі пропозиції від виходили від організацій-посередників [16; 17], а не від відділів/департаментів охорони здоров'я. З'явився навіть термін «здорові комунікації». Відмінним у даних пропозиціях є те, що надаються послуги з розробки текстів, які б залучали пацієнтів для отримання послуги, які позиціонуються як переклад з медичної мови на зрозумілу мову для споживача послуги. Відмінними є методи, зокрема пропонується розробка: сайтів медичних закладів; соціальних сторінок медичних брендів; особистих блогів: лікарів та керівників; реклами медичних послуг; SEO-оптимізованих текстів; організації Ярмарок та Днів Здоров'я, Шкіл Пацієнта; використання опитувальника EUROPEP тощо. Наголос робиться на ролі громади, яка через Опікунські ради закладу охорони здоров'я може впливати на громадське здоров'я в громаді шляхом побудови партнерських відносин з органами місцевого самоврядування, громадськими активістами, представниками бізнесу та ін. [17].

Під час воєнного стану всі наробки щодо комунікативної діяльності призупинені і з'явилися інші рекомендації щодо комунікативної діяльності [18], який координує комунікаційний штаб ДУ «Центр громадського здоров'я», оскільки важливим залишається доступ населення до «програм лікування, тестування та профілактики ВІЛ-інфекції, туберкульозу, вірусних гепатитів та програм замісної підтримувальної терапії на період воєнного стану» [19]. Важливими є застереження для закладів охорони здоров'я та інших категорій населення щодо розповсюдження певної інформації: мапування місцезнаходження закладів охорони здоров'я; персональних даних лікарів; кількості пацієнтів в закладах охорони здоров'я та іншої відкритої інформації.

Втім, залишаються проблеми, пов'язані з громадським здоров'ям, які підсилюються психологічними стресами, погіршенням умов проживання, вимушеним переселенням в інші регіони, відсутністю логістики та ін. Саме в цьому напрямку має бути вироблена комунікативна діяльність закладів охорони здоров'я на рівня громад за підтримки органів місцевого самоврядування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у такому напрямі. З'ясовано, що: відсутній концептуальний підхід щодо комунікативної та комунікаційної діяльності закладів охорони здоров'я в територіальних громадах; зміст комунікаційних стратегій органів місцевого самоврядування спрямований на побудову взаємодії з різними групами населення, а не на питання громадського здоров'я та роль закладів охорони здоров'я в цьому процесі; комунікаційні стратегії здебільшого стосуються інституціональних аспектів, а не методології діяльності закладів охорони здоров'я; не визначаються критерії результативності та ефективності комунікаційних стратегій; комунікативна діяльність з питань громадського здоров'я не є пріоритетною для органів місцевого самоврядування; комунікаційні стратегії органів місцевого самоврядування та закладів охорони здоров'я не гармонізовані і стосуються різних аспектів; спільним є тільки процес підвищення обізнаності населення; відсутня система методів комунікативної діяльності закладу охорони здоров'я та наявний низький рівень навичок організації і запровадження комунікативної діяльності в закладі охорони здоров'я.

Подальші розвідки стосуватимуться розробки концептуальних засад вироблення стратегії комунікативної діяльності закладів охорони здоров'я на рівні територіальних громад за умов воєнного стану для збереження здоров'я населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Положення про центр первинної медичної (медико-санітарної) допомоги та положень про його підрозділи : Наказ МОЗ України № 801 від 29.07.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1167-16#Text> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Знаменська М. А., Слабкий Г. О., Знаменська Т. К. Комунікації в охороні здоров'я : монографія. Київ, 2019. 194 с.
3. Ситенко О. Р. Роль комунікаційної діяльності у розвитку охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2015. № 4 (66). С. 49–54. DOI: 10.11603/1681-2786.2015.4.6079
4. Як організувати систему надання первинної медичної допомоги на місцевому рівні : Операційне керівництво / Баценко Д. та ін. Міністерство охорони здоров'я України. Проект USAID «Реформа ВІЛ-послуг у дії». ТОВ «Агентство «Україна». Київ, 2018. 368 с.
5. Устимчук О. В. Сучасні тенденції реалізації та розвитку комунікації в Українській моделі державного управління галуззю охорони здоров'я. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 2(45). С. 213–219.
6. Знаменська М. А., Слабкий Г. О. Концептуальна модель комунікацій в охороні здоров'я. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2015. № 7/4(12). С. 59–62.
7. Теоретичний базис інформаційно-комунікативного забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я / Рудниченко Є.М. та ін. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 5. С. 179–183.
8. Комунікаційна стратегія з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/nacziionalna-strategiya-zi-stvorenniya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/aktualni-materialy/komunikacijna-strategiya-z-realizaciyi-nacziionalnoi-strategiyi-iz-stvorenniya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini-na-period-do-2030-roku/> (дата звернення: 02.02.2022).
9. Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність? Сайт euro-projects. URL: <http://europrojects.org.ua/2020/04/14/communication-strategy/> (дата звернення: 02.02.2022).
10. Комунікаційні стратегії. Сайт. ПРОМІС: партнерство для розвитку міст. URL: <http://pleddg.org.ua/ua/komunikatsiyni-strategii/> (дата звернення: 10.02.2022).
11. Тренінг “Розробка комунікаційної стратегії для територіальної громади”. Програма DOBRE. Сайт Український кризовий медіа-центр. URL: <https://uacrisis.org/uk/podii/trening-rozrobka-komunikatsijnoi-strategiyi-dlya-terytorialnoi-gromady> (дата звернення: 15.02.2022).
12. Комунікаційна стратегія (КС) у сфері громадського здоров'я Полтавської області на 2020–2023 роки. КП "Полтавський обласний центр громадського здоров'я Полтавської обласної ради". 27 лютого 2020. URL: <https://phc-pl.com.ua/komunikatsiy-na-stratehiya-u-sferi-hromadskoho-zdorov'ya-poltavskoyi-oblasti-na-2020-2023-roku.html> (дата звернення: 15.02.2022).
13. Розробка та фінансування регіональних і місцевих програм громадського здоров'я : операційний посібник. Центр громадського здоров'я / Ляшко В. та ін. 2020. 62 с. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/Manual_Development%20and%20funding%20of%20regional%20and%20local%20public%20health%20programs_print_210x297%2B3mm.pdf (дата звернення: 15.02.2022).
14. Комунікація з клієнтами. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/45875/1/Reshetniak_Komunikatsiia_z_klientamy_2018.pdf (дата звернення: 15.02.2022).
15. Центри передового досвіду первинної медичної допомоги : посібник. Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я». Київ, 2020. 154 с.
16. Комунікації у медицині. Сайт Zdorovi.agency. URL: <https://zdorovi.agency/communications-in-healthcare> (дата звернення: 18.02.2022).
17. Організовуємо комунікацію. Сайт Харківської експертної групи підтримки медичної реформи. URL: <https://kheg.com.ua/organizovuyemo-komunikatsiyu/> (дата звернення: 18.02.2022).
18. Комунікаційний штаб ЦГЗ та рекомендації щодо комунікації під час війни. Сайт Департаменту охорони здоров'я Житомирської обласної державної адміністрації. URL: https://ozdep.zht.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8666:komunkaczjnij-shtab-czgz-ta-rekomendacz-shhodo-komunkacz-pd-chas-vjni&catid=3:2009-06-22-11-43-53&Itemid=8 (дата звернення: 01.07.2022).
19. Комунікаційний штаб та рекомендації щодо комунікацій тем ВІЛ, ТБ, ВГ та ЗПТ під час війни. Сайт ДУ «Центр громадського здоров'я». URL: <https://phc.org.ua/news/komunikatsiyniy-shtab-ta-rekomendacii-schodo-komunikacii-tem-vil-tb-vg-ta-zpt-pid-chas-viyuni> (дата звернення: 01.07.2022).

УДК 35.081.73

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.10>

Селіванов Сергій Володимирович,

кандидат наук з державного управління,

начальник Управління персоналу Державної міграційної служби України

ORCID ID: 0000-0001-7515-1370

РОЗБУДОВА ІНСТИТУТУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА СИСТЕМА ПЕРЕДУМОВ ЇЇ ПРОВАЙДИНГУ

THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PROFESSIONALIZATION OF STATE SERVICE IN UKRAINE AND SYSTEM OF PROVIDING PROPOSALS

В сучасних умовах висока якість публічного управління та сервісів є критично важливим аспектом конкурентоспроможності держави. Однією з підвалин забезпечення високої якості публічного управління та сервісів є професіоналізація державної служби. Метою статті є аналіз особливостей розбудови інституту професіоналізації державної служби в Україні та формування пропозицій щодо системи передумов її провайдингу. В статті розглянуто особливості розбудови інституту професіоналізації державної служби в сучасних українських реаліях. На основі аналітики структурних особливостей кадрового складу органів місцевої влади окремого регіону, що взято з попередніх досліджень, сформовано ряд висновків прикладного характеру з напрямків фокусування завдань професіоналізації державної служби. Наголошено на важливості системного підходу в задачі розбудови інституту професіоналізації державної служби, а також запропоновано реалізувати комплексну програму, що покликана сприяти системній і сталій розбудові інституту професіоналізації. Окремий фокус направлено на роль стейкхолдерів в ефективній розбудові інституту професіоналізації та системи провайдингу. Наголошено на важливості залучення підтримки ключових груп стейкхолдерів з метою результативної імплементації комплексної програми змін. Окремо акцентовано увагу на важливості залучення державних службовців різних рівнів як однієї з груп стейкхолдерів з метою зниження ризику неприйняття змін або їх саботажу. Наголошено на важливості формування суспільних коаліцій як дієвого важеля прискорення запровадження змін, прийняття їх результатів, адвокації змін серед широких груп стейкхолдерів. Окремо виокремлено аспект сталості змін в контексті розбудови інституту професіоналізації державної служби під час транзиту влади.

Ключові слова: інститут, професіоналізація державної служби, система провайдингу, верховенство права, стейкхолдер, законодавча рамка.

In modern conditions the high quality of public administration and services is a critical aspect of state competitiveness. One of the foundations of ensuring high quality of public administration and services is the professionalization of public service. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of development of the institute of professionalization of public service in Ukraine and to formulate proposals on the system of prerequisites of its provision. The article considers the peculiarities of the development of the institute of professionalization of public service in modern Ukrainian realities. Based on analysis of structural peculiarities of staff composition of local authorities of a separate region, taken from previous studies, the author has formed several conclusions of applied character on the direction of focus of tasks of professionalization of public service. The importance of a systemic approach in the task of developing the institute of professionalization of public service was noted, and it was proposed to implement a comprehensive program designed to promote the systemic and sustainable development of the institute of professionalization. A separate focus is aimed at the role of stakeholders in the effective development of the professionalization institute and the provider system. The importance of attracting the support of key stakeholder groups for the effective implementation of a comprehensive change program is noted. Special attention was paid to the importance of involvement of civil servants of various levels as one of the stakeholder groups to reduce the risk of non-acceptance of changes or their sabotage. The importance of formation of public coalitions as an effective lever to accelerate the introduction of changes, acceptance of their results, advocacy of changes among broad groups of stakeholders was noted. The aspect of permanence of changes in the context of development of the institute of professionalization of public service during the transit of power is highlighted separately.

Key words: institution, professionalization of public service, provider system, rule of law, stakeholder, legislative framework.

Постановка проблеми. Ключовою умовою розвитку конкурентоспроможності держави та формування довіри до інститутів влади з боку суспільства в сучасних умовах є висока якість

публічного управління та сервісів. Це передбачає факт наявності компетентних і мотивованих державних службовців, які працюють у системі, що сфокусована на служінні суспільним інтересам.

Концептуально профіль державного службовця, що ґрунтується на засадах професіоналізму, вже є сформованим в уяві ключових груп стейкхолдерів. Однак, в той самий час набагато складнішою задачею є визначення шляхів та засобів системного та сталого переходу державної служби до стану професійності. Незважаючи на те, що Україна вже має сформовані стратегічні документи та відповідальні органи в контексті задачі професіоналізації державної служби, існують прогалини в правовій базі державної служби, координаційних структурах та управлінні людським капіталом, а також системі провайдингу.

Професіоналізація державної служби пов'язується з ростом якості публічного управління та стимулювання розвитку, що підтверджується низкою досліджень [1]. Натомість слабкий рівень професіональності державних службовців веде до масштабних негативних наслідків в формі неякісних публічних сервісів [2]. При цьому дослідження Світового банку свідчать про те, що програми з фінансування реформи державної служби обсягом 422 млн дол. США на рік протягом 2000–2006 рр. не дали суттєвих результатів [3]. Це підтверджується дослідженням DFID (*Department for International Development*) [4], що вбачає серед причин слабких результатів реформ державної служби не технічні аспекти, а радше політичні перепони [4]. Це зумовлює нагальну потребу в розбудові інституту професійної державної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемі побудови та функціонування системи професіоналізації державної служби в світі загалом і в Україні зокрема присвячено ряд досліджень.

Проблема прийняття змін в напрямку професіоналізації державної служби вже існуючим кадровим корпусом розглянута в роботах К. Mikkelsen [5], S. Pandey [6]. Вищезгадані науковці наголошують на тому, що критично важливою складовою успішної професіоналізації державної служби є адекватне сприйняття запроваджуваних змін з боку персоналу різних рівнів органів державної та місцевої влади. В нашій роботі результати досліджень К. Mikkelsen [5], S. Pandey [6], С. Селіванова [7] сприяють розбудові пропонованого нами комплексу практичних заходів з інституціоналізації професійної державної служби.

Проблема особливостей структури кадрового складу державної служби розглядається в роботах Н. Kroukamp [8], Л. Антонової [9]. В згаданих дослідженнях подано особливості професіоналізації державної служби в органах місцевого самоврядування в окремих регіонах

ПАР і України. В нашому дослідженні результати робіт Н. Kroukamp [8], Л. Антонової [9] використані в рамках визначення практичних обмежень і викликів для професіоналізації державної служби.

Проблема незалежності та мотивації державних службовців вивчається в роботах К. Kamil [10], Т. Витко [11], С. Солоткого [12]. Науковці наголошують на критичній важливості незалежності державних службовців в умовах трансформації та адаптації до європейських норм законодавства. Роботи К. Kamil [10], Т. Витко [11], С. Солоткого [12] важливі для нашого дослідження в фокусуванні практичних заходів з розбудови інституту професіоналізації державної служби.

Однак, проблема розбудови інституту професіоналізації державної служби – особливо в компоненті системи практичних заходів, що уможливають її успішне функціонування – не вивчена в достатній мірі.

Метою статті є аналіз особливостей розбудови інституту професіоналізації державної служби в Україні та формування пропозицій щодо системи передумов її провайдингу.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізація є складною задачею і відповідно вимагає системного підходу. В контексті професіоналізації державної служби це передбачає розробку та реалізацію інтегрованого комплексу заходів, покликаних розбудувати систему державного управління, що ефективно задовільнятимуть потреби розгалужених груп стейкхолдерів. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 рр. передбачає побудову професійної та дієвої системи державної служби, що орієнтована на високу якість сервісу, політичну нейтральність, захист інтересів громадян, сталість діяльності та підзвітність суспільству [13]. Окремий фокус документу спрямований на забезпечення конкурентоспроможності сервісів держави в умовах цифровізації та виконання цілей сталого розвитку.

Важливо зазначити, що в практиці реалізації стратегії мікро- або макро-рівня не є виключеною ситуацією, коли сформована стратегія розходиться з реальними можливостями та доступними ресурсами. В цьому контексті цікавий аналітичний матеріал з проблематики професіоналізації державної служби подають Л. Антонова та Л. Козлова в дослідженні [9], що висвітлює особливості професіоналізації державної служби в органах місцевого самоврядування в регіоні Миколаївщини. Зокрема, Л. Антонова та Л. Козлова наголошують на значних диспропорціях на основі зібраних даних, зокрема вирізняються:

1. Суттєва диспропорція в гендерній структурі: 25% чоловіків і 75% жінок обіймають посади в органах місцевого самоврядування регіону;

2. Відчутний «голод» молоді в кадровому складі: 65% співробітників – вікова група «36-49 років», 25% – «50-65 років», 15% – «до 35 років»;

3. Помітна вага посадових осіб з досить малим стажем роботи в органах місцевої влади: 20% – група стажу «3-5 років»;

4. Відчутний дефіцит посадових осіб з дипломом освітньо-кваліфікаційного рівня магістра в складі органів місцевого самоврядування регіону: 95% респондентів не мали диплома магістра;

5. Суттєва вага посадових осіб, які не працюють за напрямком своєї спеціалізації відповідно до свого диплому про вищу освіту (55% респондентів).

Все це дає підґрунтя для розбудови системи професіоналізації державної служби та вказує на пріоритетні напрямки, зокрема:

– Залучення молодих спеціалістів в лави державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з метою розбудови кадрового резерву та підтримання системи державної служби в сталому стані в середньо- та довгостроковій перспективі;

– Виправлення гендерного дисбалансу в структурі складу посадовців за рахунок популяризації публічної служби, надання відповідних соціальних гарантій, застосування гнучкого підходу до управління персоналом;

– Диференціацією програм професіоналізації відповідно до потреб окремих груп державних службовців в розрізі їх стажу;

– Здійснення роботи з залучення публічних службовців до освітніх програм – як коротко-, так і довгострокових, пропаганди важливості набуття вищої освіти за відповідним фахом з метою підвищення якості роботи, а також перспектив особистісного росту та кар'єрного розвитку в системі публічного управління.

Слід зауважити, що завдання розбудови інституту професіоналізації передбачає системність підходу. Отримання реальних результатів від змін передбачає не лише реалізацію низки практичних кроків коротко- та середньострокового спрямування, а радше розроблення та реалізацію комплексних програм. В контексті поставленого завдання розбудови інституту професіоналізації державної служби та підґрунтя для її провайдингу потрібно реалізувати комплексну програму, що складається з декількох блоків, а саме:

1. Розроблення та закріплення законодавчої рамки

2. Вибудова системи координації змін в рамках професіоналізації державної служби;
3. Розробка та реалізація кадрової політики, адекватної цілям професіоналізації;
4. Розбудова дієвої системи підбору, навчання, оплати праці та розвитку кар'єри публічних службовців.

Розглянемо в деталях зазначені вище блоки комплексної програми. Стосовно встановлення законодавчої рамки для основ професіоналізації публічної служби – кращі практики свідчать про потребу в її сімпліфікації. Зокрема, це передбачає максимально дозволене спрощення законодавчих вимог і регуляцій, що спрямовані на посилення розуміння вимог, зручності їх імплементації та виконання, максимальної узгодженості з вже існуючим корпусом вимог. Важливим є також визнання та прийняття запропонованої законодавчої рамки ключовими групами стейкхолдерів через існуючу високу вірогідність несприйняття або цілеспрямований саботаж змін (реформ) з боку груп заінтересованих осіб, що вважають такі зміни недоцільними.

Недостатність координації заходів з професіоналізації, як правило, може унеможливити ефективність імплементації змін. Адекватний підхід до координації покликаний допомогти запобіганню запровадження суперечливих нормативних актів або політики окремими державними органами влади. Координація по суті, має на меті забезпечувати реалізацію пріоритетів, визначених на національному рівні, узгодження ресурсів із цілями та моніторинг управління людськими ресурсами. Незалежно від ролі, що відведено координаційному органу, роль управління персоналом у кожному окремому органі влади є вирішальною. За умови, коли служби управління персоналом отримують достатні повноваження та ресурси, що є необхідними для повноцінного виконання своїх функцій, перебіг процесу професіоналізації публічної служби призводить до суттєво кращих показників.

Ефективність публічного адміністрування та якість сервісів залежать від компоненти організації кар'єрного зростання публічного службовця, що є ключовою складовою стратегії розвитку персоналу. Систематизація, що є передумовою для процесу інституціоналізації, вимагає розробки спільної концепції та структури для різних органів державної та місцевої влади в площині ієрархії та шаблів кар'єрного просування. Планування кар'єри за принципом винагороди за заслуги є центральним елементом професіоналізації державної служби та нематеріальної мотивації персо-

налу. Ключовою умовою запровадження системи мотивації державних службовців є удосконалення системи оцінювання, що є підставами для планування кар'єри, ґрунтуючись на справедливому оцінюванні результатів діяльності та розвитку публічних службовців.

У компоненті навчання інституціоналізація передбачає запровадження загальної політики розвитку персоналу (навчання, підвищення рівня професійної компетенції, підвищення кваліфікації), що орієнтована як на коротко-, так і довгострокову перспективу. Узгодження планів розвитку персоналу з реальними потребами органів влади досягається за рахунок інструменту забезпечення комунікації між органом влади та провайдером (надавачем освітніх послуг) за рахунок консультацій, опитувань.

Ключовою проблемою практичної розбудови інституту професіоналізації державної служби є колізії юридичних і практичних аспектів. Необхідно, якомога більше, скоротити розрив між ними з метою забезпечення належного функціонування як окремих органів влади, так і верховенства права загалом. Зміни в напрямку розбудови інституту професіоналізації державної служби з більшою вірогідністю буде успішною за таких умов:

- чітка та послідовна політична воля, що забезпечує ефективне впровадження реформи;
- підтримка з боку громадянського суспільства з метою адвокації змін;
- висока залученість державних службовців всіх рівнів з метою забезпечення прийняття змін та мінімізації опору їх впровадженню.

Важливою передумовою розбудови інституту професіоналізації державної служби є формування суспільних коаліцій навколо цих змін. Виділимо кроки з формування таких суспільних коаліцій.

Крок 1. Визначити спектр прихильників реформи серед груп стейкхолдерів. Незважаючи на те, що активізація широких груп громадянського суспільства не є константою в українських реаліях, певні групи стейкхолдерів можуть бути задіяні для спільного тиску з метою запровадження поступових змін. Такі групи можуть включати неурядові організації, вищу школу, громадські організації, бізнесові асоціації, ЗМІ, опозиційні партії (як парламентські, так і не-парламентські). Важливою складовою такого руху є суспільна дискусія навколо запроваджуваних змін, що відбувається на видатних майданчиках, професійних дискусіях і платформах з високою репутацією.

Крок 2. Визначити комплекс поетапних та досяжних короткострокових цілей впрова-

дження змін у системі державної служби. Попередній досвід розроблення та реалізації змін свідчить про більшу результативність еволюційного, а не революційного підходу, що дозволить поетапність досягнення цілей змін з більш реалістичним підходом, ніж постановка надто амбітних цілей. Важливою передумовою слугує ухвалення непопулярного, але необхідного рішення обмежитися тими здобутками, що можливо реально досягти та реалізувати за короткий проміжок часу.

Крок 3. Забезпечити суспільний консенсус навколо перебігу змін у системі публічної служби. Ефективний перебіг змін можливий лише за умов адекватного контролю та моніторингу. Кращі практики свідчать, що необхідно мати комплексний підхід до оцінювання перебігу змін – а саме: організувати суспільне обговорення, підтримувати комунікацію з групами стейкхолдерів, урахувати зворотній зв'язок (т.зв. *feedback*) від заінтересованих осіб, здійснювати моніторинг в площині «план-факт», а також адекватно корегувати плани, зважаючи на реальні обставини та отриманий досвід змін.

Крок 4. Забезпечити зв'язок між суспільними пріоритетами та пріоритетами органу державної влади, що відповідає за розроблення та впровадження змін. Це сприятиме більшій підтримці відповідального органу (провідника реформ) в його задачі переконати інші органи державної та місцевої влади прийняти та сприяти змінам – особливо тих, що опираються впровадженню змін в силу різних об'єктивних і необ'єктивних мотивувань. В цьому контексті суспільні вимоги мають бути узгоджені зі стратегічними пріоритетами змін з баченням відповідального органу. Це також сприятиме унеможливленню підміни понять окресленої реформи та «згладить кути» загального опору змінам, неконструктивну критику технічних аспектів пропонованих змін і шляхів їх впровадження.

Крок 5. Забезпечити максимальне висвітлення змін в ЗМІ. З метою активізації широких груп громадянського суспільства та роз'яснення суспільної користі від змін на коротко- та довгостроковому горизонті необхідно обговорювати перебіг і майбутні результати змін на майданчиках ЗМІ. Це також сприятиме усуненню побоювань і викривленого сприйняття змін у окремих групах стейкхолдерів також це дозволить поліпшити бачення змін в очах суспільства, що забезпечить значний рівень суспільної довіри.

Крок 6. Забезпечити подальшу підтримку змін під час майбутнього транзиту влади. З метою досягнення результатів змін необхідно забезпечити

її сталість – незалежно від результатів виборів та зміни парламентської коаліції. Ключовим елементом сталості змін є їх підтримка чинною владою – незалежно від того, як зміниться політичний ландшафт внаслідок чергового електорального циклу.

Підбиваючи підсумок, важливо зауважити, що результативність змін багато в чому залежить від екзогенних характеристик, на яку відповідальний орган (провідник реформ) не має прямого впливу. Зокрема, за слабкого дотримання принципу верховенства права результати реформ з великою вірогідністю може бути нівельовано. Також необхідно зважати на порядок розподілу бюджету та його адекватність поставленим цілям змін.

Висновки. Підсумовуючи, в сучасних умовах групи стейкхолдерів вимагають кращої якості публічного управління та сервісів. Це, в свою чергу, створює нагальну потребу в інституті професіоналізації публічної служби.

На основі аналітики структурних особливостей кадрового складу органів державної влади, сформовано ряд висновків прикладного характеру з напрямків фокусування завдань професіоналізації державної служби. Запропоновано вжиття заходів з вирівнювання гендерного та вікового балансу, посилення фокусу на забезпечення сталості системи публічної служби за рахунок розбудови кадрового резерву, диференціювати програми професіоналізації відповідно до потреб окремих груп публічних службовців в розрізі їх віку і стажу, популяризації ідеї отримання вищої освіти та навчання впродовж життя серед публічних службовців.

Наголошено на важливості системного підходу в задачі розбудови інституту професіоналізації державної служби. В цьому контексті запропоновано реалізувати комплексну програму, що складається з низки блоків, а саме: 1. Встановлення законодавчої рамки для основ професіоналізації державної служби; 2. Розбудова системи координації змін в рамках професіоналізації публічної служби; 3. Розробка та реалізація кадрової політики, що адекватна цілям професіоналізації; 4. Розбудова дієвої системи підбору, навчання, оплати праці та планування кар'єри публічних службовців. Наголошено на критичній важливості узгодженості згаданих вище блоків з метою отримання реального результату в рамках розбудови інституту професіоналізації державної служби.

Окремий фокус наших рекомендацій спрямовано на важливості задоволення інтересів ключових груп стейкхолдерів, що виявляється в їх схвальній реакції на запроваджені зміни. Це сприяє не тільки більшій результативності комплексної програми з професіоналізації публічної служби, але і ефективній побудові інституту професіоналізації. Важливою передумовою в цьому контексті є формування суспільних коаліцій навколо змін як передумови успішності реалізації комплексної програми з професіоналізації державної служби.

Перспективами подальших досліджень є виокремлення особливостей розбудови інституту професіоналізації державної служби в контексті загального спрямування на розвиток інституціоналізації держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Dahlstroem C.. The Merit of Meritocratization: Politics, Bureaucracy, and the Institutional Deterrents of Corruption. *Political Research Quarterly*. 2011. № 65(3). С. 1–13.
2. Lora E. The State of State Reform in Latin America. Washington DC : Inter-American Development Bank, 2007. 474 с. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/The-State-of-State-Reform-in-Latin-America.pdf> (дата звернення: 28.06.2022).
3. Public Sector Reform: What Works and Why? An IEG Evaluation of World Bank Support. Washington DC : World Bank, 2008. 120 с. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6484> (дата звернення: 28.06.2022).
4. Barnett C. Evaluation Of DFID Country Programmes. London: Department for International Development. 2007. 128 с. URL: <https://www.oecd.org/derec/unitedkingdom/39769852.pdf> (дата звернення: 28.06.2022).
5. Mikkelsen K.S., Schuster C., Meyer-Sahling J., Wettig, M.R. Bureaucratic Professionalization is a Contagious Process Inside Government: Evidence from a Priming Experiment with 3,000 Chilean Civil Servants. *Public Administration Review*. 2021. № 82(2). С. 290–302.
6. Sanjay K. Pandey, Domonic Bearfield, Jeremy L. Hall. A New Era and New Concepts in the Study of Race in Public Administration. *Public Administration Review*. 2022. № 82(2). С. 205–209.
7. Селіванов С. Професіоналізація публічної служби в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2021. № 32(71). С. 30–36.
8. Kroukamp H., Cloete, F. Improving professionalism in South African local government. *Acta Academica*. 2018. № 50(1). С. 61–80.
9. Антонова Л., Козлова Л. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. С. 1–13.

10. Kamil K., Fathonah N. The Effect of Independence, Integrity, Professionalism, and Professional Skepticism on the Accuracy of Giving Audit Opinion (The Case of Audit Board of the Republic of Indonesia). *Proceedings of the Annual International Conference on Accounting Research (AICAR 2019)*. 2020. С. 5–10.
11. Витко Т. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. № 6(3). С. 39–47.
12. Солоткий С. Концептуальні засади державної служби в Україні: проблемні питання. *Філософські та методологічні аспекти права*. 2021. № 21(1). С. 127–134.
13. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80> (дата звернення: 28.06.2022).

УДК 35.073.533:316.346.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.11>

Сидоренко Наталія Сергіївна,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри управління та адміністрування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-4622-2779

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GENDER POLICY IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми щодо перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління. Встановлено зростаючу роль гендерної політики у сучасному соціумі. Хоча за останнє століття роль жінки у суспільстві значно трансформувалася та покращилася, аналіз літератури дозволив виявити несприятливі тенденції у трудових біографіях жінок США і Європи. Статистичні дані та проаналізовані нормативно-правові акти, прийняті в сфері гендерної політики України, вказують на те, що практична реалізація парадигми гендерної паритетності в сфері публічного управління в Україні натикається на перепони, які можливо подолати лише в довгостроковій перспективі. Зазначено, що гендерна асиметрія в органах публічного управління, може розглядатися як одна з перешкод для прийняття та реалізації збалансованих управлінських рішень. Ця думка набуває все більшого поширення в науковій та управлінській спільноті. Більш широке, ніж зараз, представництво жінок на органах та структурі публічної влади, сприяє розширенню спектра вирішуваних проблем, й тим самим посилюється соціальна спрямованість діяльності органів публічних служб. У статті показано теоретичну та практичну актуальність проблеми забезпечення гендерної рівності в органах публічної влади. Виділено стратегічні принципи забезпечення відповідних умов. Вказано, що ігнорування таких принципів призводить до помилок у процесі регулювання гендерних відносин в органах публічної влади. На основі аналізу, виокремлено шляхи удосконалення публічної політики, яка повинна будуватися на науковій статистичній основі, що в свою чергу, може посилити гендерну свідомість у суб'єктів публічної політики. Створення ефективної соціальної системи моніторингу для оцінки розвитку жінок, дасть змогу встановити та розповсюдити гендерні дані для подальшої розробки та перегляду публічної політики.

Ключові слова: публічне управління, гендерна політика, державна служба, суспільство, гендерна рівність.

The article provides a solution to a current scientific problem regarding the prospects for the development of gender policy in the system of public administration. The growing role of gender policy in modern society has been established. Although the role of women in society has significantly transformed and improved over the last century, an analysis of the literature has revealed unfavorable trends in the work biographies of women in the United States and Europe. Statistics and analyzed legal acts adopted in the field of gender policy of Ukraine indicate that the practical implementation of the paradigm of gender parity in the field of public administration in Ukraine encounters obstacles that can be overcome only in the long run. It is noted that gender asymmetry in public administration can be seen as one of the obstacles to making and implementing balanced management decisions. This idea is becoming more widespread in the scientific and managerial community. Wider representation of women in public bodies and the structure of public authorities contributes to the expansion of the range of problems to be solved, and thus strengthens the social orientation of public services. The article shows the theoretical and practical relevance of the problem of ensuring gender equality in public authorities. The strategic principles of ensuring the appropriate conditions are highlighted. It is pointed out that ignoring such principles leads to errors in the process of regulating gender relations in public authorities. Based on the analysis, ways to improve public policy, which should be based on a scientific statistical basis, which in turn can strengthen the gender consciousness of public policy actors. Creating an effective social monitoring system to assess women's development will make it possible to establish and disseminate gender data for further development and revision of public policy.

Key words: public administration, gender policy, civil service, society, gender equality.

За останнє століття роль жінки у суспільстві значно трансформувалася, а тому розгляд гендерної політики гостро постав у сучасному соціумі. На сьогодні це поняття включає в себе і політичну, і культурну, й багато інших складових життя.

У свою чергу, соціальні зміни, пов'язані з виходом жінок на ринок праці, зменшення розмірів сім'ї, урбанізація, поява жіночого руху та ін, актуалізували вивчення гендерної політики в різних сферах, зокрема і публічному управлінні. Дослід-

ники обговорюють різні аспекти соціального становища жінок, як традиційні (освіта, домашня праця) так і раніше не вивчені (оплачувана зайнятість, фертильність) [1; 2].

Переосмислення статусу жінки в межах політичного, економічного та побутового просторів в Україні сприяє ряду досліджень, основними напрямками яких є: жінка в суспільстві (у сім'ї, на роботі) – О. Кулачек, Г. Резнік, Ю. Івченко та ін.; жінка в приватній та публічній сферах – Л. Артеменко, М. Білинська, Н. Гончарук, О. Кулачек, І. Микичак, А. Погорелова, Л. Сергеева та ін.; жінка в політиці – Н. Болотіна, Л. Дмитрієва, І. Котюк, О. Костенко, І. Лаврінчук та ін.

Варто відмітити, що уявлення про роль жінки в публічному управлінні почали формуватися ще в античній філософії. Інтерес представляє розгляд ідей Платона, якого називають «першим античним феміністом, тому що його ідеї були нетипові для цього часу. У трактаті «Держава» він розмірковує про ideale місто-державу, в якому відсутня приватна власність, сім'я, домашнє господарство. Свобода від необхідності вести домашнє господарство дозволяє жінкам нарівні з чоловіками приймати участь у всіх справах держави [3].

В останні десятиліття ХХ ст. жінкам, нарівні з декларованими правами, представилися реальні можливості в освітній, трудовій, політичній та управлінській сферах. Безперечно, такі зміни багато в чому покращили життя жінок, підвищили їхній рівень життя і дали їм велику економічну незалежність. Однак ці досягнення мають і зворотний бік: можуть з'явитися нові форми гендерної нерівності. В. Лемейр та П. Заноні характеризуючи зміни гендерних процесів, позначає їх як соціогендерні транзиції, що фіксує поширення соціальних ризиків нового гендерного порядку для балансу структури суспільства та найважливіших інститутів відтворення: сім'ї та материнства, батьківства а також дитинства [4, с. 50].

Всі ці ризики поширюються у сфері державного регулювання соціальної політики. І тут актуалізується питання, яке посилює двоїсту позицію публічної політики щодо жінки: хто ж вона об'єкт чи суб'єкт політики? Змінені соціальні практики: модернізація низки професій, поява нових форм праці (віддалена зайнятість, прекарна праця та ін.), нове материнство (сурогатне, пізне та ін.) – вимагають нових підходів до вивчення та організації соціального та політичного життя жінок.

Аналіз літератури дозволив виявити наступні зміни трудових біографій жінок. Так, дослідники відзначають, що у США вони стали не менше, а більш стандартизованими та однорід-

ними [2, с. 299]. Траєкторія повного безперервного працевлаштування, незалежно від сімейного положення стає стандартом. Помічено, що розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками є найбільшим у стабільно високій траєкторії зайнятості і скорочується серед траєкторій з більш тривалим періодом безробіття.

Для мешканок європейських країн, зокрема Німеччини, трудові біографії стали різноманітнішими. Закріплюються «переривчасті» траєкторії з великим чергуванням періодів повної, часткової зайнятості та незайнятості, пов'язаної з сімейним життям. Дослідники зазначають, що за останні 15 років набагато більше жінок поєднують оплачувану роботу з доглядом за дітьми та іншими обов'язками, що створює нову напруженість для сімей. Якщо велика залучення жінок до роботи поза домом не супроводжується більше справедливим розподілом роботи по дому, вони можуть отримати подвійне тягар оплачуваної та неоплачуваної роботи.

Для України трудова зайнятість жінок, зокрема і в публічному управлінні завжди була високою, але й тут відбуваються зміни. Так, згідно даних Національного агентства України з питань державної служби, у 2021 на державній службі працює 164 136 осіб. Із них 121 543 – жінки, а 42 593 – чоловіки [5]. Але якщо звернутися до Global Gender Gap Index (Глобальний індекс гендерного розриву), то України втратила 15 позицій порівняно із 2020 роком. Так, у 2020 році, Україна посідала 59 місце, а в 2021 – 74 місце [6].

Разом з тим, слід відмітити, що ст. 24 Конституція України [7], Кодекс законів про працю України [8], Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9], Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [10] і т.д., в Україні гарантується досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Також важливим є те, що у червні 2022 року, Верховна Рада ратифікувала Стамбульську конвенцію, яка на сьогодні виступає міжнародним законодавчим актом, що передбачає захист прав жінок. Її мета – захист жінок від усіх форм насильства та дискримінації, встановлення рівності між жінками й чоловіками, розроблення політики та заходів для захисту всіх жертв насильства й надання їм допомоги [11].

Попри всі заходи, практична реалізація парадигми гендерної паритетності в сфері публічного управління в Україні натикається на перепони,

адже забезпечення гендерної рівності в органах державної влади – досить тривалий процес, успішність якого багато в чому залежить від дотримання довгострокових стратегічних принципів та своєчасного запобігання можливих на цьому шляху помилок.

Виокремлюючи основні вимоги (принципи) забезпечення умов гендерної рівності в органах публічної влади, звернемося спочатку до принципу системності, оскільки в нинішній практиці просування жінок в органах влади не вистачає саме системного характеру. Ми не виключаємо також важливості ситуаційного підходу до просування жінок у публічному управлінні, що дозволяє враховувати фактор «місця та часу», але цей підхід грає все-таки другорядну роль у рамках системного підходу, не виключаючи, а доповнюючи його.

Забезпечення системного характеру процесу просування жінок до органів публічної влади супроводжується зміною їхнього статусу в цьому процесі, а також у гендерній політиці загалом. Суть цієї зміни – набуття та утвердження статусу суб'єкта (суб'єктності). Принцип суб'єктності стосовно умов гендерної рівності означає, що така рівність досягається тоді, коли розкриваються і реалізуються потреби жінок в управлінні, сприянні у досягненні суспільного блага і т. д. Причому ці потреби мають особливу, індивідуальну форму вираження.

Суб'єктний підхід до забезпечення гендерної рівності у публічній службі виявляється у різних формах, і пріоритетною з них є, на наш погляд, забезпечення рівних умов для розкриття здібностей чоловіків та жінок, їхнього організаторського, управлінського потенціалу. У цьому сенс принципу самореалізації.

Самореалізація гендерних груп у сфері публічної політики та управління має певну специфіку, яка виражається насамперед у служінні державі, суспільству. Кінцева мета тут одна, але досягається вона різними шляхами та засобами, що забезпечує можливість оптимального вибору.

В управлінській практиці поширені дві помилки, пов'язані з недооцінкою принципу самореалізації. Перша – помилка адміністрування, коли визнаються і формуються лише зовнішні умови. Друга помилка – гендерний корпоративізм, за якого не суспільно значуща діяльність, а гендерні амбіції стають предметом та змістом самореалізації гендера. Служіння державі та суспільству йде на другий план, а на перший план висуваються гендерні амбіції.

Також проблемним є забезпечення гендерної рівності у публічній службі в умовах жорсткої

регламентації та уніфікації, коли домінує установка на винятковість (безальтернативність) якихось окремих управлінських підходів та рішень. Принцип альтернативності вимагає, навпаки, можливість вибору, багатоваріантності рішень, у разі їх розробки. Звичайно, публічна служба – не найкраще місце для розробки та демонстрації управлінських альтернатив, але й у цій сфері відчувається їх затребуваність з погляду ширшого використання професійно-трудоного потенціалу управлінських кадрів.

Ігнорування принципу альтернативності може призвести до поширеної управлінської помилки безальтернативності, сенс якої полягає в тому, що управлінські рішення мають у більшості випадків мають варіативний (багатоваріантний) характер. Це проявляється на стадії розробки та обговорення проєкту рішення. Коли ж приймається остаточний варіант рішення, то він визнається виключно (єдино) вірним, а інші варіанти, відповідно, неправильними. Така «смилова узурпація» завдає подвійної шкоди управлінню. По-перше, абсолютизуються і переоцінюються позитивні сторони прийнятого рішення і тим самим створюються передумови для перетворення його «плюсів» на «мінуси». По-друге, залишається недооціненим і тим самим невикористаним можливий позитивний потенціал інших відхилених варіантів управлінського рішення.

Продовжуючи формулювання принципових вимог щодо забезпечення умов для гендерної рівності в публічній службі, звернемо увагу на ще одну важливу обставину. Воно полягає в «розриві» між об'єктивними умовами, з одного боку, та суб'єктивними чинниками – з іншого. Здійснюється помилкова редукція, коли безліч умов – необхідних та достатніх – зводиться (редукується) до одного з підмножин даної множини. Характерний прояв цієї помилки: зведення явища (у разі – гендерної рівності) до передумов та умов її формування та відтворення.

Для попередження та усунення помилкової редукції, важливе значення має дотримання принципу єдності об'єктивних умов та суб'єктивних факторів. Гендерна рівність передбачає наявність, з одного боку, реальної можливості у вигляді об'єктивних (інституціональних) умов, з іншого боку, позитивної мотивації та політичної волі, за допомогою чого можливість перетворюється на дійсність.

Також у контексті перспектив розвитку гендерної політики в системі публічного управління, можна говорити про помилку латентної сегрегації, яка допускається за цілеспрямованої орієнтації управлінської верхівки на мінімізацію сфери

міжгендерного соціального обміну. У такому випадку важливим є розкриття та виявлення міжгендерного управлінського потенціалу, але не менш важливим виступає забезпечення умови для його кількісного та якісного зростання. Тут виявляється вкрай важлива роль соціальної селекції, відмінність якої – статусні зміни громадян організації, соціуму [1, с. 217]. Соціальна селекція – не одноактне явище, а процес, який включає стадії порівняння об'єктів селекції, відбору кращих з них, відхилення гірших, закріплення найкращих якостей, формування еліти, поширення елітних якостей. Важливість даної обставини дозволяє сформулювати принцип висхідної селекції, відповідно до якого необхідно налагодити механізм ідентифікації, відбору, закріплення та тиражування позитивних якостей публічних службовців.

Ігнорування цього принципу призводить найчастіше до ефекту (помилки) низхідної селекції, наслідком чого виявляється якісна деградація персоналу публічної служби.

Як ми вже зазначали – забезпечення гендерної рівності, це тривалий процес просування жінок в органи державної влади, що передбачає набуття

необхідного управлінського досвіду, появу сталої та сильної мотивації до державної діяльності у жінок. Тому вважаємо, що публічна політика має будуватися на науковій статистичній основі. Гендерна статистика може посилити гендерну свідомість у суб'єктів публічної політики. Слід удосконалювати гендерну статистику та створення ефективної соціальної системи моніторингу для оцінки розвитку жінок. Після досліджень та розробок даних статистик необхідно визначити ключові показники про моніторинг та оцінку становища жінок у галузі економіки, політики, освіти, охорони здоров'я та сім'ї, а також інтегрувати ці показники в регулярну статистику державних секторів, щоб інституціоналізувати збір, аналіз та розповсюдження гендерних даних.

На основі такого досвіду, необхідно створити національну та місцеву бази даних гендерної статистики, розробити методи та засоби гендерного аналізу, придатні для національних умов, за допомогою моніторингу стану та тенденцій розвитку жінок надавати надійні статистичні дані та інформацію оцінки для розробки та перегляду публічної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Horz-Ishak C., Thomass B. Germany: Solid journalistic professionalism and strong public service media. 2021. P. 197–256.
2. Colley L., Williamson S., Foley M. Understanding, ownership, or resistance: Explaining persistent gender inequality in public services. *Gender, Work & Organization*. 2021. Т. 28. № 1. С. 284–300.
3. Платон. Держава / Пер. з давньогрец. та комент. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 354 с
4. Lemeire V., Zanoni P. Beyond methodological nationalism in explanations of gender equality: The impact of EU policies on gender provisions in national collective agreements in Belgium (1957–2020). *European Journal of Industrial Relations*. 2022. Т. 28. № 1. С. 47–64.
5. Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/> (дата звернення: 24.06.2022).
6. The Global Gender Gap Report 2021: Insight Report. Geneva: Switzerland; the World Economic Forum, 2021. 351 p.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
8. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 26.06.2022).
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: [Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : [Закон про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 20.06.2022 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 24.06.2022).

УДК 305:038

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.12>

Скорик Марфа Михайлівна,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

директор Київського інституту гендерних досліджень

ORCID ID: 0000-0003-4780-8261

ГЕНДЕР БЕЗ МОВИ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ГЛОСАРІЮ Й ТЕЗАУРУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

GENDER WITHOUT LANGUAGE: PRESENTATION OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE GLOSSARY AND THESAURUS OF THE EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY

У статті надано короткий огляд дисциплінарного поля українських термінологічних гендерних досліджень з погляду їх спроможності забезпечити національну гендерну політику та управління; та можливостей врегулювати використання термінів у державній гендерній політиці та законодавстві України, шляхом підготовки українського перекладу авторитетного спеціалізованого словника з гендерної проблематики.

Виявлено, що понад 20-річна українська практика індивідуальних чи авторських словників, тезаурусів та глосаріїв для тематичних видань у галузі як гендерної теорії, так і практичної гендерної політики мала подвійний вплив. Позитивний, оскільки це формувало термінологічну базу і, надавало можливість їх розробникам працювати над їх безпосередніми питаннями гендерної політики, управління, освіти чи досліджень на надійному ґрунті продуманої термінології; Негативний, оскільки це створювало різноманітні мовні та термінологічні розбіжності та живило напругу між різними зацікавленими сторонами у сфері національної політики рівності та недискримінації в Україні. З'ясовано, що на сьогодні необхідність стандартизації фахової термінології у сфері гендерної політики та встановлення спільної мови для спільної справи є цілком очевидною для всіх зацікавлених сторін.

Стверджується, що накопичені невизначеності та різночитання, виниклі внаслідок тривалого нехтування термінологічними потребами гендерної політики в Україні, можна подолати шляхом перекладу й поширення авторитетного та міжнародно визнаного словника. Як, зокрема, нещодавно перекладений українською мовою Глосарій і тезаурус Європейського інституту гендерної рівності (ЄІГР), який містить 450 гендерних термінів із їх вичерпними та детальними визначеннями та використовується для законотворчості, розробки політики, адвокації та досліджень у ЄС, а відтепер і в Україні.

Ключові слова: гендер, гендерний словник, гендерний тезаурус, гендерний глосарій, гендерні терміни, гендерні дослідження, гендерні студії, гендерний мейнстрімінг, Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності.

The article provides a brief overview of the disciplinary sphere of Ukrainian terminological gender studies in terms of their ability to ensure national gender policy and governance; and presents new opportunities for regulating the usage of the terms in the state gender policy and legislation in Ukraine by preparing a Ukrainian translation of an authoritative specialized dictionary on gender issues.

It was found that more than 20 years of Ukrainian practice of individual or author's dictionaries, thesauri, and glossaries for thematic publications in the field of both gender theory and practical gender policy had a double impact. Positive impact, as it forms the terminological framework and thus enables their developers to continue working on their immediate issues of gender policy, governance, education or research based on reasonable terminology; Negative impact, as it created various linguistic and terminological differences, which increased tensions between representatives of various stakeholders in the field of a national policy of equality and non-discrimination in Ukraine. It was found that today the need to standardize professional terminology in the field of gender policy and establish a common language for a common cause is quite obvious to all stakeholders.

It is argued that the accumulated uncertainties and ambiguities that have arisen due to the long-term neglect of the terminological needs of gender policy in Ukraine can be overcome by translating and disseminating a reputable and internationally recognized dictionary. In particular, the recently translated into Ukrainian glossary and thesaurus of the European Institute for Gender Equality (EIGE), which contains 450 gender terms with their comprehensive and detailed definitions and is used for lawmaking, policy development, advocacy and research in the EU, and now – in Ukraine.

Key words: gender, gender dictionary, gender thesaurus, gender glossary, gender terms, gender-based research, Gender Studies, Gender Mainstreaming, EIGE's Gender Equality Glossary & Thesaurus.

Питання гендерного розвитку в сучасній Україні позначені значними, зокрема й термінологічними дискусіями та колізіями, котрі однаково активно відбуваються і в парламентській залі, і в навчальних аудиторіях, і в урядових офісах та офісах міжнародних організацій.

Чільне місце серед них займають питання базових визначень ключових понять гендерної політики та досліджень, зокрема й терміну гендер, діади гендер-стать, інших, що раз за разом стають предметом гарячих дебатів, від парламентських трибун і до обговорень в соціальних мережах. Хоча гарним способом розв'язку спірних дискусій є процедура визначення терміну через обмеження та чітке дефініювання його змістовного обсягу, в умовах України до останнього часу подібні шляхи не застосовувались. Зокрема, ми мали й доволі інертну реакцію на ці широко дискутовані теми з боку національної дослідницької та освітянської спільноти.

Аналіз останніх публікацій. Питання термінологічного забезпечення гендерних студій в Україні як дисциплінарного і як міждисциплінарного проекту за весь час їх існування, як не дивно, ні разу не ставали предметом розгляду науковців, і ми не маємо публікацій з цього питання.

Тому нашою стратегією в цій статті є стратегія своєрідного заповнення вказаних «білих плям», щоб покласти початок розмові про термін «гендер» та його похідні, про ключові поняття теорії гендеру, феміністичних теорій як робочі інструменти національних гендерних досліджень, освіти, політик. Розмова, котра має всі шанси розширитися і стати фаховою.

Метою цієї статті є виконати первинний огляд національного досвіду з термінологічного забезпечення гендерної політики, досліджень, освіти на основі дисциплінарно різноманітних довідкових та словничкових видань, тезаурусів і переліків термінів з гендерної проблематики, котрі оприлюднювались в Україні з 2000-х років та по даний час; проаналізувати позитивні і негативні впливи вказаної національної термінологічної практики, та визначити її найближчі перспективи.

Виклад основного матеріалу дослідження. До останнього часу, і за понад двадцять років упровадження політики недискримінації за статтю й гендерної рівності, в Україні усталеного словника гендерних термінів підготовано все ще не було. А експертна спільнота, у пошуках джерел потрібних термінів, використовувала різномовні, різні за обсягами пояснюваного тезауруси та колекції термінів від різних видавників, і, фактично, мала небагато можливостей послуговуватись спільною та усталеною професійною мовою.

Авторські тезауруси, словнички, глосарії гендерних термінів, підготовані в Україні за цей час окремими дослідницями чи невеликими дослідницькими колективами, з'являлись як правило як розділи-додатки до окремих видань не-словникового типу. Вони були невеликі за обсягами й обмежені за функціоналом.

Так, ініційований академічними феміністськими дослідницями перший в Україні й рекомендований Міністерством освіти навчальний посібник «Основи теорії гендеру» 2004 року, містить лише короткий глосарій на 24 основні терміни [1]. При тому, що посібник конститує гендерний підхід для біля 15 різних наукових галузей, та вводить в національній освітній і науковий обіг низку нових теорій у широкому міждисциплінарному полі. Відповідно, ці напрямки не були належно забезпечені термінологічно.

Підготований за ще десять років, й цього разу за участі активісток «Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей» 2013 року, спрямований на студент.ок бакалаврату лише соціогуманітарних дисциплін, уводив в обіг ще більш спеціалізовані гендерні теми але не містив словникової частини узагалі. Видання має тільки покажчик з окремими термінами, згаданими у його тексті [2]. Водночас, така повна відсутність словникової частини у виданні з гендерної тематики, тим паче підготованому з освітніми цілями, стала швидше винятком.

Загалом набула поширення практика готувати й додавати до кожного більш-менш значущого видання з гендерних питань індивідуального словничка. Починаючи з середини 2000-х, ця практика дуже скоро – і вимушено, – стала в Україні масовою. Вона поширювалась і на освітні та наукові видання, зокрема й галузеві [3; 4; 5], встановлюючи власні дисциплінарні слововживання в гендерній психології, юриспруденції, інших галузях.

Так само вимушено, але в рази більшого поширення ця практика обов'язкових приватних словничків набула серед органів, відповідальних за рівність [6; 7], їх проектів з гендерних питань, поширюючись на державні документи, кожен з яких як правило супроводжувався власним невеликим тезаурусом. Звичайно, масова практика з підготовки й розміщення таких колекцій термінів не була випадковою. Вона була вказівкою на серйозну потребу в інструментах підвищення гендерної компетентності і освітян, і державних службовців, їх обізнаності щодо основних понять, визначень – гендерної рівності, утиску, сексуальних домагань, інших робочих понять у сфері дії

мандату управління. Й також ця практика сприяла навичкам ідентифікації таких явищ у мові та поведінці у професійних взаємодіях та професійній діяльності.

Водночас, враховуючи, що такі колекції термінів зазвичай готувались за джерелами або й прямо за методичної підтримки дуже різних країнових або міжнародних агенцій або організацій, котрі були донорами відповідних проектів, дуже часто термінологічні різночитання, внаслідок різної мови прийнятої в різних країнах або галузях, в Україні починали співіснувати й суперечити одне одному.

Хорошим прикладом тут може бути поняття «гендерно-нейтрального підходу». Він у довідкових та методичних документах такої агенції ООН як Міжнародна організація праці використовується в позитивному ключі, є аналогом терміну «гендерна чутливість». Тоді як у термінологічному вживанні європейських агенцій, що опікуються недискримінацією, він означає протилежне – а саме, «гендерну сліпоту», неврахування гендерного підходу. В сьогоденній Україні обидва означення функціують одночасно у різноманітних документах з гендерної проблематики [8], зокрема й методичних, призначених для державних службовців та законотворців [9], спричиняючи додаткові непорозуміння. Цей приклад показовий, але далеко не винятковий в українській ситуації.

Та власне й сам ключовий термін «гендер» досі не мав надійного й загальноприйнятого визначення, уведеного хоча б через рамковий Закон про рівні права та можливості жінок та чоловіків [10]. Цей закон визначає терміни «гендерна рівність», «гендерно-правова експертиза» та інші, загалом 24 [11], але не ключовий термін «гендер». Й це не зважаючи на те, що цей закон мав аж чотири редакції (2012, 2014 та 2018 року [12]). А отже, й чотири нагоди цей термін визначити та внести.

У наслідку, цьому ключовому терміну особливо щастить на метафоричні, «авторські» або запозичені (часто без вказівки джерела), спрощені та /або видозмінені й перероблені дефініції. Автори видозмін також як правило не вказані і тому невідомі. Так, «гендер» часто визначають, послуговуючись популярною метафорою «соціальної статі», що в науковому сенсі дефініцією вважатись не може [13; 14; 15], або ж визначають його через спірні діади на кшталт «соціальна роль, соціальні можливості жінки й чоловіка» [14] чи «риси характеру та особливості поведінки» людини [15]. Не менш суттєвою тут є і постійна апеляція до «людини» як носійки гендеру, пряма

або ж контекстуальна. Тоді як оригінальні теорії гендеру такого не передбачають; і навпаки, чітко вказують що гендер є характеристикою соціальної структури рівно як і людини, чому й включає парні визначення – роль (людини) – статус (в структурі) тощо.

Чи було та чи є на користь експертній спільноті таке вимушене «багатоголосся»? Думаємо, що ні. Ця ситуація провокувала й провокує дотепер мовні та термінологічні розбіжності й непорозуміння між різними частинами експертної спільноти та окремими експертками; ці різночитання дезорієнтують при навчанні гендерним питанням, замість орієнтувати, й це особливо давалось визнаки при навчанні держслужбовців, а також правозахисників, які надалі кооптувались до роботи над питаннями гендерної рівності як радники або консультанти з гендерних питань; зрештою, вони ж підживлювали адвокаційні кампанії, спрямовані проти прав людини та прав жінок, даючи ґрунт біля- а то й прямо анти-науковим дискусіям навколо «слова «гендер».

Так, дискусії щодо змісту «слова «гендер», котрі велися в Україні останні роки, потрапляли на благодатний ґрунт відсутності усталеного та загальноприйнятого слововживання у цій галузі. Але вони ж були й індикатором відсутності усталеної та придатної для широкого спектру потреб розробників, користувачів, вчених, аналітиків спільної мови, котру необхідно ввести.

Зрозуміло, що тактика підготовки індивідуальних «авторських» словничків чи й тематичних словників з питань гендеру [16; 17], написаних однією-двома людьми, зі зрозумілих причин не могла бути успішною ані проти таких кампаній, ані для основного завдання будь-якого словника – конституювати, установити спільну мову певної експертної спільноти.

Потребу в спільному і визнаному словникові, котрий уніфікував би національне слововживання з питань рівності зацікавлені визнавали ще в середині 2000х, вказуючи, що є потреба «подати в розгорнутому вигляді понятійний апарат, що описує таке явище як гендер», аби «практично застосувувати гендерну теорію, поняття, документи, біографічну та іншу інформацію з цих питань для національної політики рівності» [16, с. 8]. Але при цьому є прикметним, що потреби уніфікувати та/або усталити спільну професійну мову спільноти гендерних дослідниць ніхто з укладачок чи ініціаторок довідників чи словничків не вбачав. Теж прикметно, що за всі ці біля двадцяти років гендерного розвитку не було проведено жодного заходу, зустрічі, обговорення, круглого столу чи

презентації, котрі б стосувались гендерної термінології в Україні та потреб у ній. Термінологічна робота обмежувалась, як правило індивідуальними, зусиллями укласти власний, іменний гендерний словник [16; 17].

Віддаючи належне копійкій та ресурсозатратній праці, котрої завжди вимагає укладання словника, і котра завжди, й підставово, викликає велику пошану й подяку спільноти, усе ж відзначимо, що такий індивідуалізований підхід давав вкрай мало можливостей для процедур узгодження зі спільнотою, для котрої даний словник номінально призначався. Крім того, в деяких випадках «авторські» довідково-словникові видання могли друкуватися навіть і без задіяння будь-яких процедур зовнішнього рецензування [18, с. 2]. Й у цьому разі містити застарілі, або й прямо конфліктуючі з підходом гендерної рівності визначення, з котрими навряд чи могла б погодитися експертна спільнота, і котрі точно не використовуються ні українськими, ні міжнародними експерт(к)ами з гендерної рівності та/чи недискримінації [ст. 34, 18]. Триваюча «термінологічна війна» проти феміністської спільноти без сумніву є наслідком неухваги до питань конституювання спільної мови для феміністських та гендерних досліджень в Україні.

Тим не менше, політика гендерної рівності та недискримінації в Україні динамічно розвивається, й усталеної мови для цієї галузі наукових досліджень, навчання та законотворчої роботи бракує все більше.

Лише за останні чотири роки уряд прийняв понад 20 державних документів різного рівня та з дуже різних напрямків національної гендерної політики. Зокрема таких як: Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року; План заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності з Переліком індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу гендерної рівності, Методичні рекомендації щодо включення положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у трудових відносинах, до колективних договорів, угод, Методика визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на

період до 2025 року, Типове положення про відповідальний підрозділ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; Типове положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, Методичні рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги, Концепцію комунікації у сфері гендерної рівності. І цей перелік далеко неповний.

Як бачимо, це над-значний обсяг гендерних питань, котрі урегульовують відносини у дуже різних сегментах суспільного життя, й що серед іншого потребують і власного термінологічного врегулювання. Адже неприпустимо, щоб такий обсяг нормативних документів керувався різними термінами, поняттями, підходами, котрі не узгоджуються поміж собою.

З огляду на це, слід більш ніж вітати ініціативу з перекладу українською мовою та видання в Україні європейського словника для дослідників та законотворців – Глосарію й тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності – ЄІГР [19] (далі – Глосарій ЄІГР), котру слід розцінити як довгоочікувану. Його розробники наголошують, що це – спеціалізований термінологічний інструмент, орієнтований на всю сферу гендерної рівності та у всіх галузях, й був прийнятий задля встановлення спільного розуміння термінів гендерної рівності в усьому ЄС, щоб просувати справедливу й інклюзивну мову для покращення рівності між жінками та чоловіками. Ця мета абсолютно відповідає і є близька українським потребам і ситуації.

Глосарій ЄІГР був підготований широким колом авторок на основі 92 джерел з чільних нормативних та політичних документів Європейського Союзу, Ради Європи та ООН, досліджень, звітів та наукових статей. Тобто, на дуже широкому матеріалі визнаних і авторитетних світових джерел, публікацій та документів, і на високому науковому рівні. Важливо, що цей Глосарій було розроблено не авторками чи укладачками індивідуально, як ми бачимо це в українській практиці, а, як наголошують розробники, у широкій співпраці з ключовими зацікавленими сторонами: Європейською комісією, Європейським парламентом та Радою Європи, а також національними механізмами, науковими колами та партнерами Центру ресурсів та документації ЄІГР [20].

Це робить цей словник надійним джерелом термінів для нас: джерелом гендерних визна-

чень та підходів, узагальнених та доступних як для перевірки, так і для подальшої поглибленої роботи. Також, цей Глосарій є живим документом. І він оновлюється. Він вивіряється, пишеться та переписується відповідно до появи нових викликів, теорій, даних чи явищ, котрі слід кодифікувати. Цей словник інтерактивний, і розрахований на постійний огляд, оцінку доцільності й включення в тіло словникових статей коментарів або уточнень, зроблених його користувач(к)ами.

Розробники наголошують, що у Глосарії ЄІПР можна знайти:

- вичерпні й докладні визначення конкретних термінів для розроблення політики, адвокації або дослідницької роботи;
- детальний список джерел та посилання на довідкові документи;
- порівняння подібних, або заплутаних термінів та виявити відмінності між ними;
- краще зрозуміти нову термінологію в галузі гендерної рівності;
- позначити літературні ресурси в роботі з індексування або каталогізації;
- виявити, які терміни гендерної рівності пов'язані (у широкому та у вузькому сенсі);
- дізнатися, котрим термінам надають перевагу, а котрі застарілі, й чому [20].

Крім того, Глосарій ЄІПР містить посилання на пов'язані глосарії, систематики та тезауруси з феміністських та гендерних питань, до яких має сенс звертатися, зокрема, аналітичним чи освітянам для більш поглибленої дослідницької роботи. Це зокрема Глосарій щодо гендерної рівності Ради Європи; Жіночий тезаурус від Atria; Гендерна та наукова систематика за GenPORT; Багатомовний тезаурус ЄС від EuroVoc; Тематичні рубрики КвіннСама, Університет Гетеборга; Збірник гендерних глосаріїв у каталозі Центру ресурсів та документації EIGE [20]. Можливість звертатися до яких є неocenенною для поточної роботи гендерного аналітика.

Загалом Глосарій ЄІПР містить 450 термінів з їх визначеннями та джерелами, а у майбутньому, як планують розробники, ще й буде пов'язаний із EuroVoc, багатомовним тезаурусом для всього ЄС, і буде доступний усіма мовами ЄС.

Мати такого словника і українською мовою також безперечно є хорошим практичним кроком назустріч нашій майбутній євроінтеграції. Адже з огляду на обраний Україною курс на інтеграцію з ЄС та підписану Угоду та зобов'язання узгодити зокрема й наше анти-дискримінаційне законодавство з європейським, наявність спільної термінології і мови стає не лише бажаною, а й кричуще

необхідною. Крім того, для України важливо, що переважно терміни цієї колекції використовуються для законопроектної, аналітичної, дослідницької та освітньої роботи в країнах Європейського Союзу. З цього погляду, симптоматично й заслуговує на повагу, що саме одна з європейських країн, Німеччина, виявилась чутливою до цього питання та, завдяки Фонду імені Фрідріха Еберта підтримала ініціативу з підготовки перекладу Глосарію українською мовою, котру висловила Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко.

Колектив українських науковиць та експертток, які готували українську версію цього поважного словника, також включав представниць різних зацікавлених сторін, аби підтримати інтенцію колегіальності і якнайкращого урахування різних досвідів, започатковану розробниками та творцями оригіналу. Над перекладом попрацювали і урядові фахівчині, відповідальні за гендерні питання, і феміністські вчені з понад 20 річним досвідом роботи в галузі гендерних досліджень, і активістки зі значним досвідом адвокації прав жінок та просування феміністичної візії українського суспільства. Їх клопітка робота з вивіряння понад 450 термінів, що складають Глосарій ЄІПР, та пошук якнайкращих українських відповідників завершилась підготовкою та презентацією українського перекладу у квітні 2021 року [21].

Фахівчині, що підготували україномовну версію Глосарію ЄІПР, мали на меті усталити в національних дискурсивних практиках – політичних, соціальних і наукових, – низку понять з царини гендерної політики та досліджень, котрі все ще не мали або мали, але спірні тлумачення [С. 35, 22]. Як от, гендерування; гендерний мейнстрімінг як систематичне врахування відмінностей між умовами існування, становищем та потребами жінок і чоловіків у всіх політиках та діях; гендерна справедливість, як забезпечення неупередженого ставлення та справедливості при розподілі благ та обов'язків між жінками та чоловіками; гендерна перспектива, інші. Це видання спроможне надати гендерній рівності лексикографічного закріплення та інтегрувати його в національні дискурси, що було одним з цільних завдань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ми коротко оглянули непростий процес конституювання спільної мови в межах українських гендерних студій як великого міждисциплінарного проекту, і продемонстрували, що вимушене «багатоголосся» термінологічно різноманітних довідкових та словничкових видань, тезаурусів і переліків термінів з гендерної про-

блематики, виданих в Україні з 2000-х років і по даний час мало подвійний вплив. З одного боку, це вирішувало проблему термінологічних рамок для їх розробників, надаючи їм можливості працювати над питаннями гендерних досліджень, освіти або політики. А з іншого, створювало мовні й термінологічні розбіжності, й живило непорозуміння між представниками різних наукових галузей та практиками, між різними частинами експертної спільноти та окремими експертками, зацікавленою громадськістю.

Ми робимо висновок, що ця ситуація на сьогодні є достатньо візуалізованою для зацікавлених сторін, і що задіяні до практик впровадження гендерної рівності управлінці, так само як і фахівці та експерти, освітяни та вчені, що спеціалізуються на ІС, відчують потребу стандартизації професійної термінології, спільної мови для спільної

справи. Це дає нам підстави вважати, що накопичені невизначеності та різночитання, зумовлені довгочасною неурою до термінологічних потреб гендерних досліджень, освіти й політики можуть бути подолані. Зокрема, через підготовку й поширення української версії авторитетного та міжнародного визнаного довідкового видання, яким зокрема є пропонуваній увазі експертної спільноти Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності, виданий нещодавно групою фахівчинь за ініціативи Урядової уповноваженої з питань гендерної політики.

Є всі підстави розцінити підготовку й поширення такого видання як важливий крок, що розширить межі наших можливостей роботи з гендерними нерівностями завдяки цьому новому й якісному термінологічному інструменту, нарешті введеному в національний науковий обіг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Основи теорії гендеру : навч. посібник / В.П.Агеева та ін. ; за заг. ред. М.М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 521 с.
2. Гендер для медій : підручник / за заг. ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ : Критика, 2013. 217 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія : навч. посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 307 с.
4. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2011. 240 с.
5. Фулей Т.І. Основи гендерної рівності : Навчально-методичний посібник для суддів. Київ : «Тютюткін», 2010. 237 с.
6. Глосарій гендерних термінів Державної судової адміністрації України (ДСАУ) // Судова влада України. URL: <https://pl.court.gov.ua/tu17/gender/gl> (дата звернення: 27.10.2021).
7. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : затв. наказом Мін-ва соц. політики України від 07.02.2020 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
8. Гендерно нейтральні політичні заходи (Gender-neutral policies) // Глосарій основних гендерних понять. Додаток до звіту Всеукраїнського об'єднання організацій роботодавців «Конфедерація роботодавців України» з партисипативного гендерного аудиту. URL: http://cprk.org.ua/files/gender_glosariy_ponnat.pdf (дата звернення: 27.10.2021).
9. Гендерно нейтральна політика // Словник термінів Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Житомирської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.cprk.zt.ua/navchalno-metodichni-ta-informacijno-analitichni-materiali/navchalno-metodologichni-posibniki/genderni-pitannya/slovník-terminiv.html> (дата звернення: 27.10.2021).
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
11. Історія документа та редакції // Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15#History> (дата звернення: 27.10.2021).
12. Терміни в документі // Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/2866-15> (дата звернення: 27.10.2021).
13. Гендер // Словник термінів Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Житомирської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.cprk.zt.ua/navchalno-metodichni-ta-informacijno-analitichni-materiali/navchalno-metodologichni-posibniki/genderni-pitannya/slovník-terminiv.html> (дата звернення: 27.10.2021).
14. Гендер // Глосарій: «Повага», Кампанія проти сексизму. URL: <https://povaha.org.ua/hlosarij/> (дата звернення: 27.10.2021).
15. Жінки і чоловіки // Новопсковська районна державна адміністрація, Луганська область. URL: http://nvp.loga.gov.ua/oda/press/news/zhinki_i_choloviki_mi_taki_rizni_ale_rivni_genderna_rivnist (дата звернення: 27.10.2021).
16. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. 50/50: сучасне гендерне мислення : словник. Київ : К.І.С., 2005. 277 с.
17. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси, 2016. 336 с.
18. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень : словник-довідник. Київ : Логос, 2020. 239 с.

19. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / М.Ю. Бабак та ін. ; за заг. ред. О. Давліканової. Київ : «Вістка», 2021. 170 с.

20. EIGE's Gender Equality Glossary & Thesaurus // European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/thesaurus/overview> (дата звернення: 27.10.2021).

21. В Україні видали переклад Словника Європейського інституту з гендерної рівності: Укрінформ, 2 квітня 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3218842-prezentacia-ukrainskogo-perekladu-clovnika-evropejskogo-institutu-z-gendernoi-rivnosti.html> (дата звернення: 27.10.2021).

22. Компанцева Л., Давліканова О., Сусллова О. Глосарій і тезаурус термінів гендерної рівності: у пошуках спільної мови // Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2020 р. Тернопіль : ТНПУ, 2020. С. 33–35.

РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.13>

Arshava Iryna Fedorivna,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of General Psychology and Pathopsychology,
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID ID: 0000-0003-1672-4479

Baratynska Anastasiia Volodymyrivna,

Senior lecturer at the Department of General Psychology and Pathopsychology,
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID ID: 0000-0003-4979-799X

NEW APPROACH TO THE STUDY OF BURNOUT SYNDROME OF CIVIL SERVANTS (ON THE EXAMPLE OF LAW ENFORCEMENT EMPLOYEES)

НОВИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИГОРАННЯ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ)

The article is devoted to the problem of researching the syndrome of professional burnout among civil servants on the example of representatives of law enforcement officers. The main aspects of positive psychology are considered and a new approach to the study of the above-mentioned phenomenon among this category of employees is substantiated. The latest psychodiagnostic inventory "Values in Action" was used in the study to identify "positive" character traits taking into account universal human virtues and individual psychological features (personal values/virtues that included in the classification of this technique are the following: wisdom, courage, humanity, justice, temperance, transcendence), developed by American scientists M. Seligman and K. Petersen, as well as methods for determining the presence of phases or symptoms of professional burnout syndrome and personality traits of law enforcement officers.

It has been found that neuroticism, shyness, depression and emotional lability are characteristic of the subjects at the first stage of burnout syndrome, stress phase. At the stage of resistance, the second phase of professional burnout, law enforcement officers exhibit such properties as neuroticism, spontaneous aggressiveness, depression, irritability, reactive aggressiveness, shyness, openness and emotional lability. At the phase of exhaustion, the last stage of burnout syndrome, there is an aggravation of all personal characteristics of law enforcement officers, which were inherent for the previous two components of professional burnout – stress phase and resistance phase. There are statistically significant negative correlations between value "Humanity" and stress phase, as well as between exhaustion phase and such virtues as "Wisdom", "Courage", "Humanity".

Key words: syndrome of professional (emotional) burnout, civil servants, law enforcement officers, positive psychology, universal human virtues (values), phases of burnout, personal characteristics.

Стаття присвячена проблемі дослідження синдрому професійного вигорання у держслужбовців на прикладі представників правоохоронних органів. Розглянуто основні положення позитивної психології та обґрунтовано новий підхід до вивчення вищезазначеного феномену у даній категорії співробітників. У дослідженні використано новітній психодіагностичний інструментарій «Цінності у дії» («Values in Action») для виявлення «позитивних» рис характеру з урахуванням загальнолюдських чеснот та індивідуально-психологічних особливостей (цінності/чесноти особистості, які включені до класифікації даної методики: мудрість, сміливість, гуманність, справедливість, помірність, трансцендентність), розроблений американськими вченими М. Селігманом та К. Петерсеном, а також методики щодо визначення наявності фаз або симптомів професійного вигорання та особистісних рис характеру працівників правоохоронних органів. Встановлено, що на першій фазі вигорання, фазі напруження, для досліджуваних характерними є невротичність, сором'язливість, депресивність та емоційна лабільність. На стадії резистенції, другій фазі вигорання, у працівників правоохоронних органів мають прояви такі властивості, як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратівливість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, емоційна лабільність. На фазі виснаження спостерігається загострення всіх особистісних характеристик працівників правоохоронних органів, які

були притаманні попереднім двом складовим професійного вигорання – фазі напруження та фазі резистенції. Спостерігаються статистично значущі дані негативного кореляційного зв'язку між цінністю «Гуманність» та фазою напруження, а також між фазою виснаження та такими чеснотами, як «Мудрість», «Сміливість», «Гуманність».

Ключові слова: синдром професійного (емоційного) вигорання, державні службовці, працівники правоохоронних органів, позитивна психологія, загальнолюдські чесноти (цінності), фази вигорання, особистісні характеристики.

Problem identification. Large number of works in both domestic and foreign psychology are devoted to the study of professional burnout, which is the multicomponent construct in the form of mental, physical and emotional exhaustion. This is a study of the content and structure of burnout; development of the psychodiagnostic tools for its measurement; analysis of determinants of occupational burnout, determination of means of prevention and correction of the consequences of this syndrome.

Burnout syndrome has been widely studied among medical professionals, teachers, air traffic controllers, managers (M.A. Gavrilenko, 2002; T.V. Bolshakova, 2004; J. Roland, M. Santinello, 1993; J. Van Horn, W. Schaufelli, R. Burke, 1997; I.F. Arshava, 2002; V. Evers, V. Tomik, 2002; W. Demirel, N. Guler, A. Toktamis, 2005; E.L. Nosenko, N.V. Grisenko, 2010) [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Law enforcement officers are no exception in the light of this problem, which is objectively related to the content, conditions and features of professional activities. This problem is especially important in the stage of military conflict and during the confrontation of different political forces on the territory of our country.

The increasing number of studies of maintaining mental health among police officers, occupational stress and burnout syndrome among law enforcement officers, especially in the last decade (O.V. Timchenko, 2003; E.M. Potapchuk, 2004; O.V. Krapivina, 2004; Don Kurtz, 2008; I.O. Motsonelidze, 2010; O.M. Khairulin, 2014) [7; 8; 9; 10; 11], testify to the constant relevance of this problem and the need for more detailed study of the causes of formation, features of manifestation, and most importantly – the conditions of preventing the syndrome among civil servants. It is important to note that despite the significant increase of scientists' interest in the study of burnout syndrome among law enforcement officers, consideration of this problem in the light of the ideas of positive psychology still remains outside the research field.

The objective of the article is to analyze the problem of studying and means of preventing burnout among law enforcement officers from the ideas of positive psychology.

Presentation of the main material. As it's known, one of the main tenets of positive psychology

is the study of the role of positive emotions in ensuring successful human functioning and the importance of individual differences in personality traits that contribute to positive human functioning [5]. Based on this, it is possible to assume that certain positive values and the corresponding "strong" personality traits may act as the predictors of preventing burnout syndrome among law enforcement officers.

This hypothesis can be tested with the help of using the latest psychodiagnostic tools, which will be discussed below.

Representatives of positive psychology, American researchers K. Peterson and M. Seligman (2004) developed the questionnaire to identify "positive" traits, taking into account universal virtues and individual psychological characteristics. According to the authors, the isolated individual psychological properties ensure the observance of virtues in the life of the individual, that's why this technique is called "Values in action" ("VIA") (adapted by E.L. Nosenko & L.I. Baysara at Oles Honchar Dnipro National University).

Consider these values more detail [12]:

1. **Wisdom** gives an idea of the cognitive abilities of the personality, which are manifested in his active prediction to the acquisition of knowledge and their application in life. Such positive traits as creativity, curiosity, judgment, love of learning and perspective characterize wisdom.

2. **Courage** identifies the resilience and vital energy to ensure active human efforts for achieving goals in spite of difficulties and obstacles. It "combines" such traits as bravery, perseverance, honesty and zest.

3. **Humanity** provides the ability to form and maintain friendly social ties. This value is characterized by love, kindness and social intelligence.

4. **Justice** is manifested in citizenship and the promotion of social well-being; this value includes: leadership, fairness and teamwork.

5. **Temperance** is characterized by humility, self-regulation, forgiveness and prudence.

6. **Transcendence** – the presence of ideas about the meaning of life and sense of connection with the world. This value is characterized by appreciation of beauty and excellence ; gratitude, hope, humor and spirituality.

It is important to note that the traits selected by K. Peterson and M. Seligman characterize all the

most important features of personality as the subject of life, as they reflect the functioning of personality as the subject of knowledge (traits united around the virtue "Wisdom"); as the subject of activity (traits united around the virtue "Courage"); as the subject of communication and interaction (traits united around the virtues "Humanity" and "Temperance") [5].

For testing our hypothesis, we conducted the empirical research of the peculiarities of the occurrence and course of burnout syndrome among law enforcement officers in several stages.

The study involved officers from various departments (the total number of respondents – 200 men and women: investigators, police officers, inspectors, operatives, duty officers, drivers and others).

Age of subjects – from 23 to 45 years, work experience – from 2 to 15 years.

The following data tools were used in the research: "FPI" (J. Fahrenberg, R. Hampel, H. Selg) – to study personality traits; "Diagnosis of emotional burnout" (V.V. Boyko) – to diagnose occupational burnout; "Values in action" ("VIA") (K. Peterson, M. Seligman) in the adaptation of E. Nosenko, L. Baysara – to determine the values inherent in law enforcement officers.

Author's questionnaire was also developed, which included questions about autobiographical information, the relations of police officers at work with colleagues and in the family, data on the state of physical and mental health, etc.

With the help of the r-linear Pearson correlation coefficient, the answers of 180 law enforcement officers (117 male and 63 female) were processed according to the methods of "Diagnosis of emotional burnout" (V. Boyko) and the personal Freiburg questionnaire "FPI" (J. Fahrenberg, R. Hampel, H. Selg), form B (adapted by A. Krylov, T. Ronginsky).

Consider the features of the manifestation of professional burnout among law enforcement officers at each stage of the syndrome.

In the first stage, tension phase, the subjects are characterized by neurosis (0.159; $p < 0.05$), shyness (0.189; $p < 0.05$), depression (0.228; $p < 0.01$) and emotional lability (0.232 $p < 0.01$). This indicates that law enforcement employees are prone to stressful situations, they are somewhat constrained, insecure, which may be one of the possible causes of difficulties in establishing social contacts with others in the future and there is a high probability of depressive and neurotic syndrome by asthenic type.

High scores on the scale of emotional lability indicate instability of the emotional state of police officers, frequent mood swings, irritability, lack of self-regulation, etc.

In the second stage of burnout syndrome, resistance phase, law enforcement officers have the following properties: neurosis (0.352; $p < 0.01$), spontaneous aggression (0.282; $p < 0.01$), depression (0.227; $p < 0.01$), irritability (0.359; $p < 0.01$), reactive aggression (0.245; $p < 0.01$), shyness (0.274; $p < 0.01$), openness (0.360; $p < 0.01$), emotional lability 0.198, $p < 0.01$).

Thus, police officers at this stage are characterized by the emergence of unstable emotional state with tendency to affective response and high level of psychopathism, which is manifested in impulsive behavior and aggressive attitude towards the social environment. High scores on the "openness" index may indicate either a trusting attitude of law enforcement officers towards other people, or high level of truthfulness, as this scale replaces the scale of lie.

Consider what personal characteristics are manifested in the last stage of burnout – the phase of exhaustion.

Thus, the personality characteristics inherent law enforcement officers on the phase of exhaustion are neurosis (0.315; $p < 0.01$), spontaneous aggression (0.278; $p < 0.01$), depression (0.251; $p < 0.01$), irritability (0.320; $p < 0.01$), reactive aggression (0.217; $p < 0.01$), shyness (0.263; $p < 0.01$), openness (0.294; $p < 0.01$), emotional lability 0.215, $p < 0.01$).

We can sum up, that in the phase of exhaustion there is an aggravation of all personal characteristics of law enforcement officers, which were inherent in the previous two components of burnout syndrome – the phase of stress and the phase of exhaustion.

According to the results of the inventory "VIA" (K. Peterson, M. Seligman) in the adaptation of E. Nosenko, L. Baysary and "Diagnosis of emotional burnout" (V. Boyko) were obtained the following data.

From Table 1 we see that there are statistically significant data on the negative correlation between the value of "Humanity" and tension phase.

This may indicate that law enforcement officers lose the ability to be friendly to others, have difficulty in establishing relationships with people around, low level of social intelligence, they are becoming more rude, both at work and in everyday life. Feeling of hopelessness, emotional and intellectual congestion, dissatisfaction with themselves and their chosen profession, inability to constructively address issues are characterized for police officers on this stage.

In the second stage of professional burnout, the phase of resistance, there is no statistically significant correlation with universal virtues according to the method of "VIA" (Table 2).

As you know, this phase is characterized by saving the emotional resources of the professional

Table 1

Analysis results of correlation between indicators of personality values of law enforcement officers and the phase of professional burnout "Tension" (using the r-linear Pearson correlation coefficient)

Phase of burnout	Values	Correlation index
TENSION	Wisdom	-0,261
	Courage	-0,254
	Humanity	-0,498*
	Justice	-0,172
	Temperance	-0,177
	Transcendence	-0,288

Note: * p 0,01
N= 40 (17 female and 23 male)

(establishing emotional contacts is selective, on the principle of "want – don't want"; expanding the scope of saving emotions is outside of professional activities (in communication with family, friends, other people).

The employee unconsciously tries to overcome the emerging symptoms of burnout, perhaps it explains the lack of negative statistically significant differences between the values of law enforcement officers and the resistance phase.

Table 3

Analysis results of correlation between indicators of personality values of law enforcement officers and the phase of professional burnout "Exhaustion" (using the r-linear Pearson correlation coefficient)

Phase of burnout	Values	Correlation
EXHAUSTION	Wisdom	-0,384**
	Courage	-0,391**
	Humanity	-0,370**
	Justice	-0,304
	Temperance	-0,208
	Transcendence	-0,285

Note: ** p 0,05
N= 40 (17 female and 23 male)

Table 3 provides an opportunity to analyze the correlation between indicators of personal values of law enforcement officers and the last stage of burnout syndrome.

Thus, there are statistically significant data between the phase of exhaustion and such values as "Wisdom", "Courage", "Humanity".

It is known that this stage is characterized by a decrease in general tone and weakness of the nervous system and includes such symptoms as emotional

Table 2

Analysis results of correlation between indicators of personality values of law enforcement officers and the phase of professional burnout "Resistance" (using the r-linear Pearson correlation coefficient)

Phase of burnout	Values	Correlation
RESISTENCE	Wisdom	-0,297
	Courage	-0,273
	Humanity	-0,237
	Justice	-0,191
	Temperance	-0,108
	Transcendence	-0,059

Note: N= 40 (17 female and 23 male)

deficit, emotional withdrawal, depersonalization and psychosomatic disorders. Saving emotions is gaining momentum in this phase, the employee almost completely excludes emotions from the sphere of professional activity. Along with this, the love of knowledge, creativity, honesty, perseverance in professionally important issues, courage and enthusiasm are lost.

Conclusion. Despite the noticeable surge of interest of scientists in studying the burnout syndrome among law enforcement officers, consideration of this problem in the light of ideas of positive psychology still remains outside the research interests.

Research of the value sphere of civil servants (on the example of police officers) is possible with the use of the latest tools – the method of "Values in action" (VIA), developed by representatives of positive psychology M. Seligman and K. Peterson in adaptation by E. Nosenko and L.Baysara.

Statistically significant results were obtained between the phases of professional burnout and the values that are characteristic of law enforcement officers. Thus, there is negative correlation between indexes of tension phase of burnout syndrome and humanity as well as statistically significant differences between exhaustion phase and such values as wisdom, humanity and courage.

The data obtained as a result of the study will contribute to the creation of differentiated psychoprophylactic programs to promote mental health, as well as prevent the occurrence of psychosomatic disorders and burnout among law enforcement officials.

We see the prospect of the further research in a deeper study of the positive values of law enforcement officers, as well as the impact of these values and their inherent positive features in the process of preventing burnout among this category of civil servants.

REFERENCES:

1. Аршава І.Ф., Аршава І.О. Особливості формування і шляхи попередження професійного (емоційного) вигорання нотаріусів. *Матеріали міжнародно-практичної конференції «Наука без кордонів»*, Варшава, Польща, 2010.
2. Burke, R.J., Greenglass, E. A longitudinal study of psychological burnout in teachers. *Human Relations*. 2003. V. 48 (2). P. 187–202.
3. Daniel, J., Shabo, I. Psychological burnout in professional with permanent communication. *Studia-Physiologica*. 1999. V. 35 (4-5). P. 412–414.
4. Kurtz, D. Burnout Among Police Officers: Differences In How Male, Female Police Officers Manage Stress On The Job. *American J. of Criminal Justice*. 2008.V. 2. P. 17–26.
5. Носенко Е. Л., Грисенко Н. В. Роль позитивних цінностей і властивостей особистості у попередженні емоційного вигорання педагога : моногр . Д. : РВВ ДНУ, 2012. 180 с.
6. Schaufeli, W., Leiter, M., Maslach, C. Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*. 2009. 14. P. 204–220.
7. Хайрулін О. Професійне вигорання військовослужбовців як предмет психологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 98–128.
8. Lambert, E., Barton-Bellessa, S., Hogan, N. The Consequences of Emotional Burnout Among Correctional Staff. *Sage Open*, April-June, 2015. P. 1–15.
9. Leiter, M, Bakker, A., Maslach, C. The contemporary context of job burnout. *Burnout at work: A psychological perspective*. New York, NY : Psychology Press, 2014. P. 1–9.
10. Мілорадова Н.Е. Особливості прояву емоційного вигорання у працівників органів внутрішніх справ з різним стажем професійної діяльності. *Вісник Національної академії оборони України. Питання психології*. 2009. № 2 (10). С. 106–110.
11. Моцонелідзе І.О. Психологічні особливості чинників, що зумовлюють виникнення емоційного вигорання у працівників органів внутрішніх справ . *Проблеми сучасної психології*. 2011. № 11. С. 508–518.
12. Peterson, C., Seligman, M. *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Washington, DC : American Psychological Association, 2004. 689 p.

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.14>

Бергхауер-Олас Емьовке Ласлівна,

доктор філософії (Ph.D) з галузі «Соціальні та поведінкові науки»,

доцент кафедри педагогіки та психології

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

ORCID ID: 0000-0002-1576-0286

КІНЕТИЧНИЙ МАЛЮНОК ШКОЛИ ЯК МЕТОД ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я, ЯКИЙ ПІДТРИМУЄ РОЗВИТОК ГРОМАДИ

KINETIC SCHOOL DRAWING AS A MENTAL HEALTH METHOD SUPPORTING COMMUNITY DEVELOPMENT

У житті людини надзвичайно важливим є присутність іншої особи, товаришів. Суспільний зв'язок, спільнота є не «лише» необхідністю та передумовою, але й своєрідною суттю людського існування. У житті школярів присутність товариша відіграє особливо важливу роль. Обставини, за яких формуються групи, ролі у суспільних формуваннях, досвід, спогади про дружні стосунки є надзвичайно важливими. Традиційний соціометричний аналіз та побудова мережі відносин уможлиблює чітко встановити зв'язок між дітьми та їх ставленням одне до одного. Кінетичний малюнок школи дає можливість побачити, як дитина почуває себе у шкільному середовищі; він надає цінну додаткову інформацію інструктору щодо сприйняття учнем педагога та школи, а також, щодо його ставлення до керівництва й вимог.

У фаховій літературі зустрічаються численні підтвердження того, що метод кінетичного шкільного малюнку чудово застосовується на практиці. Запропоновані площини тлумачення доказують факт, що кінетичний шкільний малюнок можна використовувати в якості доповнення до соціометричного опитування у випадку, коли малює весь клас, адже діти зображають своїх друзів на папері поіменно.

Згідно інструкції до кінетичного шкільного малюнку, особа педагога також повинна бути відображена, щоб отримати інформацію про те, як діти сприймають інструктора або вчителя, яка їх думка щодо методів навчання та виховання, а також, яке їх ставлення до інших дітей. Отже, поряд з відображенням відносин між однолітками кінетичний шкільний малюнок забезпечує й відповідну реакцію про щоденну роботу педагога, оскільки шаблонне, звичне навчання у багатьох випадках може знизити ефективність процесу навчання і викладання.

Метод кінетичного малюнку школи у зрізі створення приємної атмосфери в школі для розвитку психічного здоров'я, створює нові перспективи не тільки для шкільних психологів, а й для вчителів, особливо класних керівників. На плечі вчителя покладене важливе завдання, він зобов'язаний допомагати і підтримувати розвиток спільноти, беручи до уваги особливості вікової групи і діючи відповідним чином.

Метод психогієни щодо підтримки розвитку громади, що базується на основі аналізу кінетичного малюнку школи – інноваційне починання, яке в педагогічній роботі набуло прецедентного значення. Мета публікації – представити можливості психічної гігієни, закладені в кінетичному малюнку школи.

Ключові слова: Кінетичний малюнок школи (KSD), психічне здоров'я, спільнота, розвиток спільноти, групова динаміка.

In a person's life of great importance is the presence of another human, a colleague. A social relation, a community is not "just" a necessity and precondition, it is a kind of essence of human being. The presence of companions plays a significant role in the schoolchildren's life. Thus, the circumstances of forming groups, the roles played in social forms, experience, memories of friendly relationships are of utmost significance. A traditional sociometric analysis and building a relationship network enables us to clearly see the relationship between children and how they treat each other. A kinetic school drawing allows us to see how a child feels himself in the school environment; it gives valuable supplementary information for an instructor on the pedagogue and school perception, as well as on the attitude to authority and the requirements.

Specialized literature testifies to the fact that kinetic school drawing can be perfectly applied in practice. The presented interpretation areas make it clear that kinetic school drawing can be used as a supplement of sociometric survey in case if the whole class is drawing, because the children tag their friends on paper by names.

Kinetic school drawing instruction requires the pedagogue's figure to be depicted, therefore one can gain information on how the children regard the instructor or the teacher, what their views are on education and educational methods, and last but not least how they treat other children. It reveals not only the relations among peers, but also presents a perfect feedback on the pedagogue's everyday work. The routine traditional teaching can in numerous cases make the teaching-learning process unsophisticated.

Kinetic school drawing, in terms of creating a pleasant atmosphere at school for the mental health development, offers new perspectives on school mental health not only for school psychologists but also for educators, especially class teachers. It is also the responsibility of the educator to help and support the development of a given community, taking into account the specifics of the age group. The mental health method, which supports community development based on kinetic school drawings, is an innovative initiation, its application in pedagogical work is unprecedented. The aim of this article is to present the possibilities of mental hygiene inherent in kinetic school drawings.

Key words: *Kinetic school drawing (KSD), mental health, community, community development, group dynamics.*

Унікальність аналізу кінетичного малюнку полягає у тому, що на прохання експерта суб'єкт дослідження зображує на папері певні фігури під час виконання певних дій, як частина процесу виконання інструкцій. Метод допомагає не тільки розкрити не сформульовані, невисвітлені і часто не сприйняті міжособистісні проблеми [25], а й надає ти інформацію про роль і місце індивіда в тій чи іншій колективі [14], а також дослідити динаміку розвитку багаторівневості групового процесу [25].

Система аналізу кінетичного малюнку базується на новітній гіпотезі інтеграції *кінетичного малюнку сім'ї та кінетичного малюнку школи* [18]¹. Х. Кнофф та Х. Праут, дослідивши історію розвитку, подібність цих двох методів кінетичного аналізу та розкривши їх можливості, об'єднав їх в один метод [11]. Одночасне використання аналізу кінетичного малюнку сім'ї та кінетичного малюнку школи, а пізніше – співставлення двох малюнків, отриманих в ході такого аналізу, дає можливість виявити ті шкільні проблеми, які виникають у дитини внаслідок конфліктів в родині (твердження правдиве і у зворотній ситуації) [25].

Детальний опис процесу проведення аналізу кінетичного малюнку на угорській мові опублікував Вашш Золтан, котрий зумів змінити метод проведення такого тесту.

Аналіз кінетичного малюнку школи у вітчизняних та закордонних наукових колах набув популярності та став застосовуваним та основоположним методом дослідження. *Перша* публікація про цей метод в українській літературі побачила світ у 2015 році [1; 2; 3; 4].

Ще до застосування методу аналізу кінетичного малюнку були спроби провести тест, в рамках якого дітей закликали намалювати вчителя та однокласників у класі без виконання будь-яких дій. Результат такого тесту власне можна назвати **акінетичним малюнком школи**. Рівень сприйняття вчителя та навчальної програми взяли за основу своїх досліджень Рабинович та Траверс (1955), а також Грегерсен та Траверс (1968).

Лауренсо, Грінберг та Давідсон (1965) просять об'єктів дослідження зобразити постать учня у школі, а Кутнік (1978) у своїх дослідженнях сфокусував увагу на аналізі малюнків із зображенням класу та людей навколо [24]. Окрім названих вище авторів, метод викликав зацікавлення й в інших дослідників: Макферсон (1969) досліджував малюнки хворих на шизофренію, в яких, крім іншого, намагався віднайти ознаки домінантності, залежності та агресії; Абрагам (1963, 1991) аналізував малюнки дітей, на яких зображено групу осіб; також за допомогою групових малюнків Фіш і Ларр (1972) та Гардінер (1969) досліджували я-концепцію; Кірбі (1970), Гардінер (1972), Шоппе (1994), Смарт та Смарт (1975), Ріхтер, Гризель та Уортлі (1989) присвятили свої дослідження чисельному значенню тої чи іншої групи; Постер, Бетц та ін. (1986), Міттельштедт (1988), Рабінович (1991, 1992), Рабинович і Елдан (1989) та Мазерсон (1997) спостерігали за соціальними особистісними установками суб'єкта дослідження [25]. Застосовуваним Траверсом методом скористалася і Лусканова (1993) в ході аналізу намальованих кольоровими олівцями малюнків, що базується на принципах інструкції «Я – у школі». На таких малюнках діти зображують не лише проблеми, що виникають під час шкільного життя, та умови навчання, а й самих себе, ставлення до вчителя, свою роль в оточенні однокласників. Крім цього, в досліджуваних малюнках можна розглядити підсвідомі бажання, мрії та шкільну мотивацію учнів [13]. На думку Лусканової та Коробейникова (1993), на аналіз малюнків слід споглядати як на один із видів інтерв'ю, у своїй спільній науковій праці автори зосереджували свою увагу на двох типах інструкцій: «Що мені подобається в школі?» та «Якою хочу бачити свою школу?», оцінка яких здійснюється на основі виставлення балів [14].

Для оцінки рівня шкільної тривожності Кондратенко (2004) запропонувала використовувати метод «Клас тварин», так званий «Фантастичний малюнок класу». В ході застосування цього методу

¹ Попередником методу можна вважати аналіз групового малювання – Draw-A-Group (DAG), опис якого був опублікований Гарі і Гарі у 1956 році. В ході дослідження дітей просили за допомогою кольорових олівців зобразити себе разом зі своїм улюбленим другом на ігровому майданчику під час заняття тим, що найбільше їм до душі. При такому аналізі малюнку оцінюється кількість фігур, природа дій, поява образу авторитетної людини (вчителя) [25].

дітям роздавали аркуші паперу та попросили уявити ситуацію, коли в клас завітає чародій, який полюбить усіляких тваринок і на декілька хвилин хоче перетворити учнів на різних тваринок, пташок, рибок чи, можливо, на черепах. *«Діти, уявіть, що до вас у клас завітала добра чарівниця, яка дуже любить різні живі істоти і вважає, що кожній людині не завадило б на кілька хвилин перетворитись на якусь тваринку: пташку, рибку чи може й черепаху. От вона й перетворює (зовсім ненадовго) всіх, кого побачить, у якусь живу істотку. Так і сталося у вас у класі: всі-всі дітки в когось перетворились і не тільки дітки, а й вчителька. Ну й весело тоді було, правда? Тож намалюйте свій клас у хвилинку візиту чарівниці. Біля тієї тваринки, в яку перетворився автор малюнка, поставте трикутник, а біля тваринки, в яку перетворилась вчителька, – квадрат»* [9; 16, с. 104]. В ході аналізу малюнків, дослідники виділили п'ять типів відносин:

- позитивне (проявлене) ставлення до своїх однокласників,
- позитивне (не реалізоване) ставлення до своїх однокласників (фантазія бажань),
- байдуже ставлення до своїх однокласників,
- пасивне ставлення до своїх однокласників,
- агресивне ставлення до своїх однокласників.

На думку Кондратенко, тест дає можливість оцінити рівень дружньої атмосфери, згуртованості в класі та ставлення дітей до вчителя. Водночас автор звертає увагу і на обмежені можливості тесту. Досвід вказує, що малюнок дає лише приблизну картину ситуації у школі, оскільки учні початкових класів доволі імпульсивно реагують на все, що відбувається навколо них. Саме тому малюнки, виконані однією і тією ж дитиною протягом тижня, навіть протягом одного дня, можуть суттєво відрізнятись, відображаючи зміну настрою їх автора [9].

Застосування кінетичних елементів можна спостерігати і в дослідженнях Панченка (2000), в яких автор задля оцінки процесу адаптації дітей у школі використав проєктивний аналіз малюнку *«Школа тварин»*. Перед наданням інструкцій щодо створення малюнків розпочав проведення тесту наступними словами: *«Сьогодні ми здійснимо подорож до зачарованого лісу. Сядь зручніше, розслабся, заплющ очі. Уяви, що знаходишся на лісній поляні, де яскраво світить сонечко. Прислухайся, як листя шурхотить над головою, а м'якесенька трава лоскоче твої ноги. На поляні розташована «Школа тварин». Озернисть навкруги. Які тваринки навчаються в цій школі? Та яка з тварин виступає в ролі вчителя? Чим*

займаються учні? Якою твариною бачиш себе ти? Що думаєш про нього? Всі ці відчуття проживи так, ніби це все відбувається з тобою. На певний час ти залишишся у цій «Школі тварин», на рахунок 10 розплющ очі». Після вступного слова автор надав дітям наступні настанови: *«Ти відвідав «Школу тварин». Візьми олівець, папір та спробуй намалювати те, що побачив»*. Коли діти виконали поставлену перед ними задачу, експерт продовжив свою промову наступними словами: *«Розгледь свій малюнок і знайди на ньому тваринку, якою ти себе бачиш. Поклади «ікс» або напиши над фігуркою тваринки слово «я»»*. В ході аналізу малюнків дослідник акцентував увагу на розташування фігур у просторі, контури, під час оцінювання ліній – на силу натискання олівця, а також на зображення важливих органів чуття – очей, вух, рота – та на використання кольорів.

Аналізуючи інтенсивність прояву ліній та взаємодію персонажів, автор досліджував характер взаємозв'язків у спілкуванні, взаємовідносин між твариною-вихователем та дитиною-твариною, а також наочне зображення навчальної діяльності [17].

У науковій літературі присвячено чимало наукових праць та монографій методу *«Кінетичний малюнок школи»*. Першими різні варіації цього методу розробили Проут і Філіпс (1974) та Сарбо (1983) [12; 27]. Метою кінетичного малюнку школи є розкриття конфліктів, які мають зв'язок зі школою, повагою, успішності та взаємовідносини з однокласниками [22].

Метод за короткий час став популярним серед дослідників завдяки своїй легкості у використанні, оригінальності та цілеспрямованому застосуванню. Відомі випадки, коли кінетичний малюнок школи використовувався для з'ясування відмінностей між тими, у кого діагностовано проблеми з навчанням, і тими, у кого в школі не виникало ніяких проблем. Дослідження, проведене Ендрюсом та Янсенем (1988), показало, що у дітей, у яких є проблеми з навчанням, частіше трапляються фігури, зображені під час небажаної діяльності, вчителі в основному зображуються в ігровій або пасивній ролі, а негативні емоції частіше зустрічаються на малюнках учнів [24]. Розширюючи сферу використання методу кінетичного малюнку школи, Армстронг (1995) попросив дітей намалювати ідеальні та реальні емоції у шкільному середовищі. Аронссон і Андерссон (1996) порівняли кінетичні малюнки школи шведських та африканських дітей, а Мірнс (2001) виявив, що чим довше учень перебуває на індивідуальній формі навчання, тим більша вірогідність розвитку сором'язливості та замкнутості [25].

Мерфі, Деллі та Едвардс (2004), дещо змінивши оригінальну інструкцію використання методу, просили дітей намалювати, на їхній погляд, хорошого вчителя у колі інших учнів класу. В такий спосіб дослідники намагалися з'ясувати очікування дітей від хорошого вчителя. На думку керівників дослідження, фігура вчителя, зображена на дитячих малюнках, у більшості випадків – віддзеркалення думок учнів про те, що вчитель має більшу сферу впливу [19]. Наступним етапом дослідження стало визначення ставлення дітей до вивчення математики, ним займалися Стайлз, Адкіссон та ін. (2008); В ході аналізу 733 кінетичних малюнків школи Танака (2009) дійшов висновку, що на аркуші для малювання було відображено кілька усміхнених та конфронтаційних фігур та друзів [25].

В останні роки чимало наукових праць присвятили дослідженню зв'язків між кінетичним малюнком школи та навчальною успішністю. Кім (2010), Ксі-Шан, Лін та співавтори (2013) вважають, що учні з низькою успішністю, зі спеціальним підходом виховання, а також школярі, що мають проблеми з навчанням, зображують себе та постать вчителя меншою фігурою, а фігуру самого себе у відношенні інших об'єктів малюють віддалено під час виконання менш активних дій [8; 21]. В результаті свого дослідження Іман Осман Мухтар Ахмет (2019) помітив значущу кореляцію між сприйняттям дітьми свого шкільного середовища та їх психічним здоров'ям. На малюнках дівчат помітно більше частин тіла, ніж на малюнках хлопців. Здатність дітей маніпулювати в шкільних умовах відображалась у змалюванні перешкод, не зображенні різних частин тіла, однолітків або навіть постаті вчителя. Незвичністю дослідження є те, що воно не виявило кореляції між шкільним середовищем та успішністю дітей. Крім того, результати дослідження також виявили, що кінетичні малюнки школи можуть бути використані для виявлення проблем адаптації учнів, які виховуються у полікультурному середовищі [7].

Кінетичний малюнок школи характеризується тим, що дитина малює себе у шкільній атмосфері разом з учителем і одним або двома друзями, причому кожен щось робить [22]. Для виконання тесту потрібна мінімальна кількість засобів: плоский аркуш формату А4, олівець з позначкою В або, можливо, 2В. Метод аналізу кінетичний малюнок школи, за первісною інструкцією². Праута і Філліпса (1974), голосить: «Я хочу, щоб ви намалювали

школу так, щоб кожен щось робив. Постарайтеся намалювати людину у повний зріст і малюйте якомога акуратніше. Пам'ятайте, зобразіть на папері себе, свого вчителя, одного або двох друзів, щоб кожен виконував якусь дію» [18].

Коротша та більш лаконічна інструкція, запропонована Вашем, у порівнянні з оригінальною версією більш притаманна проєктивній точці зору: *Зобрази себе у школі разом зі своїм учителем та одним-двома друзями так, щоб кожен з персонажів виконував певну дію!* [24]. Подібно до кожного проєктивного тесту малювання, для згаданого вище аналізу малюнків значущим є критерій, щоб в ході його проведення озвучувалася саме вище описувана інструкція.

У випадку, коли учень говорить, що у нього немає друзів, він може намалювати своїх однокласників, але така відповідь дитини повинна розцінюватися як поточна реакція на тлі генетичної пам'яті. Вашш відповідно до системного підходу на відміну, наприклад, від позиції Кноффа і Праута (1983), в ході аналізу малюнків надає значення і паличкам-фігуркам [26].

Тест кінетичного малюнку школи можна проводити в рамках індивідуальних чи групових занять. Незважаючи на те, що у випадку застосування тесту під час індивідуальних занять його проведення займає більше часу, він дає змогу отримати більше інформації про об'єкт тестування, враховуючи при цьому генетичну приналежність дитини. У випадку проведення тесту в рамках групових занять, необхідно стежити за тим, щоб діти не впливали один на одного при виготовленні малюнка. В ході аналізу малюнків експерт повинен уточнити всі зображувані фігури, мотиви і дії, які йому не зрозумілі або не піддаються ідентифікації. Термін виконання завдання не повинний обмежуватися в часі, і дитині повинна надаватися можливість вільного висловлення без будь-яких часових рамок. Тест, що проводиться в рамках групових занять, включаючи всю підготовку і час, необхідний для уточнення, зазвичай займає 35 хвилин, що в ході проведення тесту з окремою дитиною може варіюватися в залежності від ситуації [25].

Психологічна практика останніх років довела, що метод аналізу кінетичного малюнку школи може функціонувати не тільки як діагностичний інструмент серед психологів, а й як терапевтичний і корекційний інструмент при виникненні станів, пов'язаних з генетичною пам'яттю дитини. Метод може стати важливою частиною процесу надання терапевтичної допомоги, за словами Стенглайна

² „I'd like you to draw a school picture. Put yourself, your teacher, and a friend or two in the picture. Make everyone doing something. Try to draw whole people and make the best drawing you can. Remember, draw yourself, your teacher, and a friend or two, and make everyone doing something” [11, с. 4].

(2015) – шматочком так званої «терапевтичної головоломки». Подібно до техніки кінетичного малюнку сім'ї (KFD), метод застосовується у безлічі варіацій в арт-терапії, при індивідуальних консультаціях, особливо під час роботи з дітьми, що мають високу ступінь тривожності, маргіналізованими групами школярів і схильними до опортунізму учнів [20].

Що стосується інструкцій застосування методики, то рекомендується працювати з варіантом, запропонованим Вашшем, і після завершення малювання перейти до заключного тестування, під час якого оцінюється кожна з намальованих фігур. Після аналізу фігур ми повертаємося до дитини і даємо подальші настанови. *«Тепер намалуйте себе в класі з одним або двома своїми друзями і вчителем в процесі виконання певних дій так, як ви це собі уявляєте»*. Пропоновані питання заключного тесту повинні включати в себе запитання уточнюючого характеру, які стосуються зображених на малюнках персонажів: що змінилося? Що змусило їх змінитися? Хто/що посприяв(ло) цьому? Що він робить в цей момент? Що він збирається робити? Як ви ставитеся до себе? Про що він думає? Які його відносини з вами? Психолог, базуючись на відповідях питань в якості відправної точки, буде подальшу роботу з учнями, дотримуючись принципів клінічного інтерв'ю, вступає у дискусію з ними, враховуючи відповіді на питання заключного тесту, що допомагає адаптувати подальші терапевтичні кроки під потреби дитини.

В ході проведення методу, крім різних інструментів для малювання (кольорові олівці, крейда або акварель), можна використовувати лотки з піском, глиною або пластилін як під час індивідуальної, так і ігрової терапії або навіть в якості реалізації групового проекту по психічному здоров'ю, де увага може акцентуватися на колективному досвіді. Реалізацію такого проекту розглянемо в подальшій частині дослідження..

Метод кінетичного малюнку школи у зрізі створення приємної атмосфери в школі для розвитку психологічного здоров'я, створює нові перспективи не тільки для шкільних психологів, а й для вчителів, особливо класних керівників. На плечі вчителя покладене важливе завдання, він зобов'язаний допомагати і підтримувати розвиток спільноти, беручи до уваги особливості вікової групи і діючи відповідним чином. Щоденний стрес для школярів практично неминучий, тож завдяки розробці профілактичних заходів і, знаходячи можливості для впровадження ефективних стратегій для мінімізації та подолання стресу,

можна уникнути вкорінення шкідливих форм поведінки. Зважаючи на цей фактор, ми повинні запропонувати дітям можливості, в яких вони зможуть знайти для себе нову перспективу.

Отриманий досвід перебування у колективі може мати терапевтичний ефект для школярів. Самотність, відсутність любові, несприйняття дитини у колективі не проходять безслідно, вони завдають психологічну травму. Разом з адаптацією, лояльністю, готовністю прийти на допомогу, у класі може сформуватися почуття приналежності у поєднанні з почуттям розуміння і прийняття, з його силою вкорінення [6]. Громада, безсумнівно, відіграє важливий фактор у формуванні психічного здоров'я в сучасному суспільстві, а результат його розвитку – надбання кожного з нас [5]. Метод психогігієни щодо підтримки розвитку громади, що базується на основі аналізу кінетичного малюнку школи – інноваційне починання, яке в педагогічній роботі набуло прецедентного значення і вже впроваджена в 12 шкільних класах (5-8 класи) в 2019 році за сприяння співробітників Громадської організації «Закарпатське угорське товариство спеціалістів психічного здоров'я». В ігровій, експериментальній програмі з охорони психічного здоров'я взяв участь 251 школяр.

Використання цього методу в шкільному середовищі вимагає присутності хоча б одного психолога або фахівця з психічного здоров'я, що володіє досвідом в області образного мислення, і класного керівника. Для класів з великою чисельністю учнів необхідна присутність трьох-чотирьох фасилітаторів. Доцільність включення цього методу до річного навчального плану класного керівника вмотивована його позитивними перевагами. Метод психічного здоров'я, заснований на концепції аналізу кінетичного малюнку школи, дозволяє учасникам тесту випробувати на собі форми спілкування, відчути конструктивну силу єдності, формування та збереження здорової атмосфери в колективі, що може допомогти школярам пізнати своїх однолітків в іншому ракурсі.

Заняття необхідно розділити як *мінімум* на два 45-хвилинні блоки, які при виявленні прихованих, більш складних проблем можуть бути продовжені. Застосування методу потребує мінімальної кількості допоміжних засобів: стільки аркушів паперу хорошої якості формату А4 і олівців з позначкою 2В, скільки дітей бере участь у занятті, а різнокольорові папірці для нотаток і невеликий м'яч робить виконання вправ для розминки більш динамічним та піднесеним.

Пропоновані кроки для цього методу:

Вітальне і вступне слово на початку експериментальної програми допомагає залучити дітей до спільного завдання.

Дорогі діти! На сьогоднішньому уроці ви можете відчути радість від спільної гри. Те, що пролунає у цих стінах, залишиться між нами і без вашої згоди розголошуватися не буде.

– Картографування мережі зв'язків в ігровій та експериментальній формі – з використанням методу кінетичного малюнку школи

Складання карти починається з роздачі білих аркушів і графітних олівців. Виготовлення малюнків проводиться в групі, однак з метою запобігання впливу на роботу один одного, учнів можуть розсадити окремо або учасникам тесту надається можливість прикривати свої листи за бажанням. Обмежень у часі немає, оскільки дослідження довели, що як щойно кілька дітей сповіщають, що їх малюнок вже готовий, кожен з учасників експерименту, прилаштовуючись до решти своїх однолітків, завершує роботу над своїм малюнком.

Настанови до виконання завдання лунають в усній формі (на прохання дітей їх можна повторити кілька разів) та звучать так: *«Зобрази себе у школі разом зі своїм учителем та одним-двома друзями так, щоб кожен з персонажів виконував певну дію!»*

Трапляються випадки, коли дитина каже, що у нього немає друзів. У цьому випадку такий учасник тесту може намалювати своїх однокласників, але його відповідь повинна розцінюватися як поточна реакція на тлі генетичної пам'яті. Після завершення роботи над малюнком закликаємо дітей виконати наступні дії:

1. Пронумерувати фігури за порядком їх зображення!
2. Написати імена зображених на малюнку людей (так, щоб було зрозуміло, хто є хто)!
3. Після свого імені намалювати зірочку!
4. Описати дії персонажів: хто що робить в цей момент!
5. Зазначити своє ім'я та вік на звороті аркуша! (Вашш, 2010).

Описана вище інструкція дає змогу звернути увагу на делікатніші, більш глибокі проблеми. Для керівників занять є своєрідним сигналом, коли дитина неохоче малює фігури своїх однолітків, зображує усілякі перепони між собою та фігурою своїх друзів, а також у тому випадку, коли образ вчителя взагалі відсутній на малюнку. Наступні кроки програми покликані допомогти дітям виразити свої почуття, а завдання психолога чи

фахівця з психологічного здоров'я та педагога – усіляко підтримувати дітей у цьому.

– Обговорення в малих групах

Розбившись на невеличкі групи (можна створити окремі групи для хлопчиків і дівчаток або у випадку класів з великою кількістю учнів сформувати одразу кілька груп) необхідно з кожною дитиною обговорити, в яких відносинах перебувають намальовані персонажі³, які дії вони виконують, як сприймають один одного і вчителя.

Діставшись до цього етапу дослідження, для подальшої оцінки психологічного стану дитини ми можемо використати запитання заключного тестування, запропонованим оригінальним методом (Вашш, 2010), однак можемо застосувати й питання, запропоновані Зіансом: *«Якби ви могли позбутися від однієї речі в школі, що б це було? Скільки клопоту і турбот доставляє вам школа? Що у вас найкраще виходить в школі? Що вам найбільше подобається в школі? Що найкраще і найгірше в школі? Що тобі найбільше подобається робити у позашкільний час?»* (Зіанс, 1997, стор. 76). Від емпатії та творчого підходу педагогів залежить і те, чи будуть висвітлені значимість зображених індивідуальних елементів, що не піддаються розумінню. Однак, попри це, варто дослідити питання, які стосуються школи як середовища розвитку колективних зв'язків. Важливим елементом цього завдання є те, щоб кожна дитина розповіла про свій малюнок стільки, скільки він хотів би розповісти своїм одноліткам.

– Риси характеру хорошого однокласника

Керівник заняття просить членів охарактеризувати, на їхню думку, хорошого однокласника і назвати якими рисами характеру він володіє. Кожна дитина пише на дошці три найбільш типові риси характеру.

Виходячи з досвіду проведення занять з психічного здоров'я під керівництвом співробітників Громадської організації «Закарпатське угорське товариство спеціалістів психічного здоров'я», названі риси характеру можуть бути підкреслені заперечними частками, наприклад, «не придирається», «не командує», «не лихословить», «не дратує», «не б'ється» і т.д. У цих випадках діти, на підставі звітів вчителів, називають риси характеру, подібні до наведених вище, по відношенню до атмосфери і ситуації в класі, висвітлюючи актуальні проблемні питання в колективі.

– Список якостей

Обговорення названих якостей. Психолог або фахівець з психічного здоров'я та класний керів-

³ Діти краще розкривають свої думки, коли потрібно говорити про зображених фігур, а не про самих себе.

ник, який веде заняття, повинен чітко пояснити, що ідеальних людей не буває. Необхідно підкреслити, що кожен володіє хоча б однією з названих або навіть кількома рисами характеру, прояв яких відбувається під час перебування в колективі. Перший 45-хвилинний блок програми закінчується обговоренням переліку якостей людини.

– «Жива» соціограма

Одним з етапів заняття є створення «живої» соціограми на основі кінетичного малюнку школи. За бажанням в якості маркерів для частини завдання можна використовувати кольорові папірці для нотаток, але їх краще використовувати в класах, де всі діти мають можливість взаємного вибору і при цьому не опиняться в маргінальному становищі. В якості заохочення можна задати наступні питання: «Хто твої найкращий друг?», «Кому б ти розповів свій секрет?». Для того, аби розгадати, хто криється під тим чи іншим персонажем, важливо задавати нові питання, звертаючи особливу увагу на реакцію дітей, оскільки, задаючи питання: «До кого б ви хотіли приєднатися, з ким зіграли б в колективну гру?», – діти замикалися, що призводило до виникнення маргіналізації. Цей факт має величезне значення з точки зору психічного здоров'я, оскільки дитина, якого ніхто не обрав, усвідомивши ситуацію, може пережити стрес, тому завдання фахівця з психічного здоров'я – надати підтримку дітям-маргіналам та забезпечити їм можливість включитися в колектив.

– Можливість вибору

Зменшення напруженої атмосфери в колективі забезпечується виконанням вправи, коли керівники програми просять дітей озирнутися навколо і оцінити, наскільки вони задоволені ситуацією? Чи подобається їм це, чи всіх це влаштовує? Що можна змінити? Які з них вони могли б реалізувати? Вивчаючи загальні можливості, можна знайти реальні рішення, і діти зазвичай вносять пропозиції відповідно до ситуації, що панує в класі: наприклад, більше допомагати один одному, не висміювати один одного, менше битися, говорити один з одним лагідно і т.д.

Пережитий досвід і напруга виражається у виявленні раніше невідомих і прихованих загальних інтересів. Дітям, що пережили подібні враження, потрібно знайти однокласників, а потім сформувати групу за спільними інтересами. Психолог і класний керівник можуть допомогти їм визначити з тематикою групування. Наприклад, з'ясувати, хто народився в березні (можна перерахувати кожен місяць в хаотичному порядку); хто любить математику, граматику, уроки з української мови, футбол, шоколад, рептилій, птахів, фільми, комп'ютерні

ігри і т.д., доповнивши тематику питаннями, що виникли в ході роботи з поточною групою.

– «Мені подобається в тобі...»

Катарсичний досвід програми може бути забезпечений підведенням підсумків, коли діти називають риси характеру, які їм подобаються в своїх однолітків. Цей крок заснований на добре відомій вправі на побудову групи «Мені подобається в тобі...». Для контрольованості вправа виконується в усній, а не в письмовій формі. Вправу починає учасник, що першим виявив бажання, з маленьким м'ячем в руці, потім він кидає м'яч однолітку, який, на його думку, має гарні риси характеру. Потім вправу продовжує той учень, у руках якого опинився м'яч. Керівник заняття стежить за тим, щоб про кожного учасника було названо хоча б одна хороша риса характеру. Якщо дитини все ж таки залишилися поза грою, на основі активності на занятті проявляємо доброту до цієї дитини, наприклад, називаємо його на ім'я, розповідаємо про його милі риси характеру, тим самим привертаючи увагу інших дітей. Здобутий нами досвід вказує, що в таких випадках, бачачи позитивний настрій керівника заняття, більше дітей вступають в інтеракцію і, ніби підхоплюючи нитку, доповнюють сказане, відшуковуючи інші позитивні риси в цій дитині.

– Прикінцевий етап

Програма може закінчитися групуванням у кучки, обіймами і гучним вигукуванням фрази: «Один за всіх, всі за одного, ми – команда!», яку можна використовувати як «чарівну фразу», самореалізацію в житті класу. За необхідності його можна повторити кілька разів поспіль при постійному підбадьоренні керівника програми. Позитивним є те, що після проведення такого заняття емоційний заряд учнів (5-6 класи) можна простежити за проявом спонтанних оплесків, за силою обіймів.

Якщо є необхідність в подальшій роботі, шкільний психолог може допомогти дитині здолати труднощі і охарактеризувати ролі, що виникли в контексті колективних ігор.

Основний напрямок методу – відчуття сили підтримки колективу та робота над зняттям, мінімізацією напруги. Метод націлений на те, щоб діти отримали досвід, якого у них раніше не було, а також метод покликаний виявити нові спільні інтереси учасників.

Програма захисту психічного здоров'я – це досвід зближення, єднання один з одним, обіймів, що підсилює почуття приналежності в учнів. Після підбиття підсумків за необхідності програма може бути доповнена організацією круглого столу за участі вчителів і директорів шкіл. Така дискусія буде проводитися на принципах психічного здоров'я. Розширяючи набуті раніше знання метою такої

зустрічі є висвітлення ключових питань, у вирішенні яких ситуація відіграє ключову роль. Варто обговорити ступінь гармонії і взаємної довіри в колективі, синергію взаємного обміну інформацією, чесність дітей один з одним, їх участь в іграх і завданнях, домінуючі фігури, а також те, наскільки діти можуть

управляти конфліктами та сприймати їх, як присутність вчителя може стати силою мотивації для дітей. Ще однією перевагою програми є те, що вчителі можуть знайти нові сили для виконання монотонних завдань, покращуючи і сприяючи психічному благополуччю школярів у колективі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бергхауер-Олас Е. Л. Кінетичний малюнок школи як можливий метод аналізу соціальних зв'язків. «Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання». Зб. матер. Всеукр. науково-метод. конференції, присвяченої 97-річчю від дня народження В. Сухомлинського, м. Кіровоград, 29-30.09.2015. 42–47 с.
2. Бергхауер-Олас Е. Л. Інноваційний метод аналізу соціальних зв'язків – Кінетичний малюнок школи. «Роль і місце психології та педагогіки у формуванні сучасної особистості». Зб. матер. Міжнародної науково-методичної конференції, м. Харків, 2016. 15-16.01.2016. 82–86 с.
3. Berghauer-Olasz, E. Társas kapcsolatok vizsgálati lehetőségei kinetikus iskolarajzzal. Innovatív módszerek a pedagógiai-pszichológiai gyakorlatban Ukrajna európai integrációjának tükrében. (Eds: Berghauer-Olasz, E., Greba, I., Hutterer, É., Pallay, K.). Tanulmánykötet, Beregszász, 2016. 80–89 с.
4. Berghauer-Olasz E. A kinetikus iskolarajz mint közösségek rejtett kapcsolatainak feltáró módszere. A köz-és felsőoktatás előtt álló kihívások a XXI. század Kelet-Közép Európában az oktatási reformok tükrében. (Eds: Berghauer-Olasz Emőke, Gávriljuk Ilona, Hutterer Éva, Pallay Katalin): Tanulmánykötet, 2019. 31–41 с.
5. Buda, B. Mentálhigiéné. Animula Kiadó, Budapest, 1994. 565 с.
6. Fodor, G. Az iskola: esély a lelki egészségvédelemre. Új Pedagógiai Szemle, LI. évf., 2001. 76–79 с.
7. Iman Osman Mukhtar Ahmed. Using Kinetic School Drawing (KSD) to make meaning through drawing. Proceedings of INTCESS 2019 – 6th International Conference on Education and Social Sciences, 4-6 February – Dubai, U.A.E., 2019. 879–891 с.
8. Kim, Ji-Hyun A study on the reaction characteristics of school life according to the grade and peer relationship of middle school girls (Master Thesis). Daegu University. Korea, 2010.
9. Кондратенко Л. О. Розумові здібності дитини: Диференційно-діагностичний довідник психолога школи І ступеня школи. К. : Главник, 2004. 112 с.
10. Knoff, H. M. The Assessment of Child and Adolsencent Personality. New York : The Guilford Press, Ed. 1986. 686 с.
11. Knoff, H. M., Prout, H. T. The Kinetic Drawing System: A review and integration of the Kinetic Family and School Drawing techniques. Psychology in the Schools, 22, 1985. 50–59. с.
12. Knoff, H. M. Evaluation of Projective Drawings. In: Handbook of psychological and educational assessment of children: Personality, behavior, and context. (Eds: Reynolds, C. R. & Kamphaus, R. W.). New York, Guilford, 2003. 91–158. с.
13. Лусканова, Н. Г. Методы исследования детей с трудностями в обучении. М. : Фоллиум, 1993. 64 с.
14. Лусканова, Н. Г., Коробейников И. А. Диагностика школьной дезадаптации. М. : Феникс, 1993. 313 с.
15. Мартиненко, О. А. Корекція дезадаптивної поведінки молодших школярів. Харків : Видавництво «Ранок», 2011. 176 с.
16. Махній М. Психомалюнкові методики у діагностично-корекційній роботі в системі інклюзивної освіти. Інформаційно-методичний посібник. Чернігів : Видавництво «Десна Поліграф», 2021. 128 с.
17. Панченко С. Перспективна методика «Школа зверей» (диагностика адаптации учащихся в школе). Школьный психолог. № 12/2000.
18. Prout, H. T., Phillips, P. D. A clinical note: The kinetic school drawing. Psychology in the Schools. 1974. Vol. 11. Issue 3. 303–306 с.
19. Reynolds, C. R., Vannest, K. I., Fletcher-Janzen, E. Encyclopedia of Special Education. Jon Willey & Sons. 2014. 800 с.
20. Stangline, M. Creative Counseling 101. Activities and Techniques. 2015. 177 с.
21. Xi-Shan, H., Lin, Z., Xiao-Hui, M., & Dong-Mei, X. Dynamic paintings and academic performance of pupils school: Relationship between kinetic school drawing and academic performance of primary school students. Abstract. Chinese Mental Health Journal, 2013, 27(1).
22. Vass, Z. A kinetikus családrasz (Kinetic Family Drawings) alkalmazása a pszichodiagnosztikában. Magyar Pszichológiai Szemle, 2001, 56. 107–135 с.
23. Vass, Z. Formai-szerkezeti rajzelemzés. Budapest, Flaccus Kiadó. 2007. 344 с.
24. Vass, Z. A kinetikus iskolarajz rendszerszemléletű konfigurációelemzése. Magyar Pszichológiai Szemle, 2010, 65.3., 495–527 с.
25. Vass, Z., Perger, M. A kinetikus iskolarajz. Budapest : ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 76 с.
26. Vass, Z. A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai. Budapest : Flaccus Kiadó, 2013. 928 с.
27. Watson, J. C., Flamez, B. Counseling Assessment and Evaluation: Fundamentals of Applied Practice, CA : Sage, Thousand Oaks, 2015. 584 с.

УДК 159.98(076)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.15>

Вінс Вікторія Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7285-7711

Горбенко Інна Василівна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0003-0556-537X

Кузьменко Тетяна Миколаївна,

завідувачка навчально-наукової лабораторії арттерапії
та інноваційних технологій психологічного консультування,
старший викладач кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-9960-1513

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З КЛІЄНТАМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ТРАВМУВАННЯ

PSYCHOTHERAPEUTIC PRINCIPLES OF WORKING WITH CLIENTS AT DIFFERENT STAGES OF INJURY

У статті розглянуто психотерапевтичні засади роботи з клієнтами на різних етапах травмування. Подано визначення психотравматичної події чи ситуації. Наведено відмінність між надзвичайними та екстремальними психотерапевтичними ситуаціями та подіями. Згруповано ознаки травматичних ситуацій та подій, описано вплив, який вони здійснюють на людину. Розглянуто чинники, які обумовлюють відмінності у реакціях та силі впливу травматичної події на особистість. Запропоновано визначення психотравми, причини її виникнення, тривалість перебігу. Виділено способи отримання травми та ознаки переживання психотравми людиною. Запропоновано правила та принципи роботи психотерапевта на етапі переживання клієнтом травми. Наголошено, що основним завданням на етапі проживання травми, є стабілізація психічного стану клієнта. Після етапу переживання травми виділено етап травматичного процесу, який супроводжується стресовим розладом. На даному етапі робляться спроби інтеграції травматичного досвіду. Наведено психічні процеси, які відбуваються на етапі травматичного процесу: адаптація, витіснення травматичного досвіду та постійне його вторгнення. Опрацьовано ознаки та правила роботи психотерапевта на етапі травматичного процесу. Наведено етапи роботи психотерапевта з клієнтом, який пережив травматичний досвід і звернувся на етапі травматичного процесу. Розроблено схему розвитку процесу травмування залежно від рівня стресу та часу. Наведено етапи травмування та відповідні їм психологічні стани. Проаналізовано ознаки третього етапу травмування посттравматичного процесу. З'ясовано, що даний етап супроводжується посттравматичним стресовим розладом. Запропоновано визначення поняття та діагностичні критерії посттравматичного стресового розладу. Наголошено, що основним завданням психотерапевта на даному етапі травмування є інтеграція травматичного досвіду клієнта та повернення його до звичного життя.

Ключові слова: травма, травматична подія, травматичний процес, посттравматичний процес, стресова реакція, стресовий розлад, посттравматичний стресовий розлад, психотерапевтичний процес.

The article discusses the psychotherapeutic principles of working with clients at various stages of trauma. A definition of a psychotraumatic event or situation is provided. A distinction is made between extraordinary and extreme psychotherapeutic situations and events. The signs of traumatic situations and events are grouped together, the impact they have on a person is described. The factors that cause differences in reactions and the strength of the impact of a traumatic event on a person are considered. The definition of psychotrauma, its causes, and the duration of its course are proposed. Ways of receiving an injury and signs of a person experiencing psychotrauma are highlighted. The rules and principles of the therapist's work at the

stage of the client's experience of trauma are proposed. It was emphasized that the main task at the stage of living with the injury is the stabilization of the client's mental state. After the stage of experiencing the trauma, the stage of the traumatic process, which is accompanied by a stress disorder, is highlighted. At this stage, attempts are made to integrate the traumatic experience. The mental processes that occur at the stage of the traumatic process are given: adaptation, displacement of the traumatic experience and its constant invasion. The signs and rules of the psychotherapist's work at the stage of the traumatic process have been elaborated. The stages of a psychotherapist's work with a client who has experienced a traumatic experience and turned in at the stage of the traumatic process are given. A scheme of the development of the injury process depending on the level of stress and time has been developed. The stages of trauma and the corresponding psychological states are given. The signs of the third stage of trauma – the post-traumatic process have been analyzed. It was found that this stage is accompanied by post-traumatic stress disorder. Definition of the concept and diagnostic criteria of post-traumatic stress disorder are proposed. It is emphasized that the main task of the psychotherapist at this stage of trauma is the integration of the client's traumatic experience and his return to his usual life.

Key words: *trauma, traumatic event, traumatic process, post-traumatic process, stress reaction, stress disorder, post-traumatic stress disorder, psychotherapeutic process.*

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року стало для українського суспільства початком повномасштабної війни. Переважна більшість населення опинилася в надскладних умовах, а деяка частина в екстремальних (тортури, насилля, полон, втрата близької людини, безпосередня загроза життю тощо). Як наслідок, громадяни нашої держави тією чи іншою мірою відчули на собі вплив травматичної (травмівної, травмуючої) події чи ситуації, дія яких у разі недостатньої сформованості захисних психологічних механізмів та несвоечасної психологічної допомоги призводить до розвитку психічних розладів, в тому числі посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Тому сьогодні досить важливо фахівцям допомагаючих професій у роботі з громадянами розуміти сутність процесу травмування, його етапи, ознаки та володіти методами психотерапевтичного впливу на кожному з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беззаперечним є той факт, що психотравма та різні її аспекти входять до кола інтересів великої когорти як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Особливий інтерес до дослідження психотерапії травмованих в українському науковому середовищі виник з початком військових дій у східних областях нашої держави у 2014 році. Під патронатом міжнародних організацій (Рада Європи, Міжнародна організація охорони здоров'я, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Ізраїльська коаліція травми та інші) напрацьовано велику кількість методичних посібників, брошур, наукових статей, які присвячені травмі та роботі з нею. Так, варто видіти праці таких науковців, як О. Гершанов, З. Кісарчук, М. Найдьонов, В. Осьодлий, О. Романчук, О. Туриніна, Л. Царенко та інших.

Метою дослідження є виділення етапів травмування, їхніх ознак та напрацювання рекомендацій для психотерапевтичної роботи з клієнтами на кожному з них.

Виклад основного матеріалу. Травмування особистості відбувається під впливом дії зовнішніх факторів. Подальший розвиток травматичного процесу залежить від типу, тривалості та сили дії психотравматичної події чи ситуації. Під останньою прийнято розуміти будь-яку особисто значущу ситуацію (явище), яка має характер патогенного емоційного впливу на психіку людини і може зумовити психічні розлади [1].

Виділяють надзвичайні та екстремальні психотравматичні ситуації чи події. Часто у наукових джерела ці поняття ототожнюють. Однак, існує і протилежна думка [2; 3], на яку хотілося звернути увагу. Відзначається, що надзвичайні й екстремальні ситуації / події відрізняються між собою залежно від того, хто чи що є джерелом травмування. Так, якщо фактором виникнення є природне явище, то таку ситуацію прийнято називати надзвичайною (повінь, зсуви, селі, торнадо, техногенні аварії тощо). Якщо ж причиною виникнення ситуації є людина чи суспільство, то вона є екстремальною (війна, геноцид, терористичні акти, масові вбивства тощо). Об'єднує їх те, що вони здійснюють вплив на особистість, її звичний уклад життя і можуть призвести до психотравми. Окрім того, травматичні ситуації чи подій характеризуються такими ознаками:

- привносять зміни у звичний життєвий уклад особистості;
- впливають на ідентичність особистості, можлива її фрагментація;
- змінюють сенс існування людини, її цінності;
- розкривають проблему екзистенційної дилеми життя і смерті;
- перебудовують картину світу особистості і переживання фундаментальної невразливості;
- руйнують цілісність життя людини, поділяючи його на життя «до» ситуації, що сталася, часовий відрізок, пов'язаний з безпосереднім впливом екстремальних факторів, та життя «після»;

– ускладнюють процес мислення, здатність до раціоналізації, прогнозування;

– обмежують здійснення самореалізації особистості та ускладнюють можливості в задоволенні потреб;

– характеризується подвійністю, оскільки, з одного боку, несуть загрозу, небезпеку, руйнування для особистості, а з другого апелюють до стійкості, мужності, сприяють конструктивним змінам [4, с. 9]

Для психіки людини такий досвід є новин, відмінним від того, який у неї був до травматичних умов, а тому вона намагається якимось чином витіснити його. Насправді, у рамках психотерапії більше значення має саме сила впливу джерела на психіку людини, його наслідки. Водночас, розуміння джерела травмування дозволяє ефективно провести роботу з його репарації (буде описано нижче).

Варто зазначити, що одна і та ж травматична подія може здійснювати відмінний вплив на людей та викликати у них різну реакцію. Це залежить від таких чинників:

– сформованості психологічних захисних механізмів;

– розвитку когнітивних процесів;

– віку суб'єкта впливу;

– характерологічних особливостей особистості;

– попереднього досвіду людини;

– наявності чи відсутності хвороб, пов'язаних з розвитком;

– соціального середовища в момент дії травматичної ситуації;

– своєчасності психологічної допомоги.

Отже, передумовою травмування є психотравматична подія чи ситуація, при якій особистість вважає, що їй або її близьким загрожує небезпечний вплив на фізичне, психологічне здоров'я або життя в цілому. Дане усвідомлення виникає в розпал самої події та призводить до відповідних фізіологічних, поведінкових чи емоційних реакцій. При цьому пізніше може з'ясуватися, що насправді реальної загрози не було. Власне, вважається, що саме у цей момент і виникає психотравма, яка супроводжується гострою стресовою реакцією. Остання може тривати від моменту впливу травматичної події до 3-4 днів.

Представники Американської психіатричної асоціації під психотравмою пропонують розуміти «експозицію до смерті або загрози життю, серйозного ушкодження, або сексуального насильства в один (чи більше) з таких способів:

– безпосереднє переживання травматичної події;

– спостереження за подіями, які трапилися з іншими;

– знання того, що травматична подія трапилася з членом сім'ї чи близьким другом у випадках смерті чи загрози життю;

– переживання багаторазової чи надмірної експозиції до нестерпних деталей травматичної події, наприклад, фахівці швидкого реагування, які збирають частини тіл, офіцери поліції, що стикаються з деталями скривдження дітей [5].

Варто зазначити, що травма виникає тоді, коли людина переживає інтенсивний негативний досвід, з яким не може нічого вдіяти, тобто відчуває себе безпорадною, безсилою у боротьбі з ним.

Переживання психотравми у переважній більшості випадків супроводжується такими ознаками:

1. Людина перебуває у стані шоку, стає безчуттєвою, нездатною пережити якісь почуття (при цьому за цим станом приховується надмірність внутрішніх почуттів та емоцій).

2. Тілесний тремор або, навпаки, слабкий м'язовий тонус.

3. Часте моргання або, навпаки, пильний погляд і незначне моргання.

4. Інтенсивне потовиділення, тахікардія.

5. Поглинання негативними емоціями, які неможливо контейнерувати.

6. Надмірна настороженість.

7. Втрата чи уповільнення мовлення або, навпаки, його компульсивність.

8. Дратівлива поведінка та спалахи гніву.

9. Порушення сну.

10. Порушена здатність до концентрації.

11. Дисоціативні симптоми (змінене відчуття реальності свого оточення чи себе, неможливість пригадати аспекти травматичної події).

12. Спроби уникнення думок, розмов, зовнішніх тригерів, які нагадують про травматичну подію.

13. Можуть виникати галюцинації, агорафобія.

14. Часткова або повна амнезія подій.

Фахівцю, до якого звернулися на даному етапі, важливо першочергово переконатися, що симптоми травматичного стану, які проявляє людина, не шкодять для неї ж самої та її оточенню та є, дійсно, наслідками пережитої травматичної події. В подальшому психотерапевту у роботі з клієнтом, який зазнав впливу психотравматичної події і переживає травму, важливо дотримуватися таких правил:

1. Забезпечити безпечні умови для роботи.

2. Розповісти про себе, бути відкритим, щирим.

3. Встановити контакт з клієнтом і намагатися його не втрачати (дивитися у вічі, розмовляти). Це дозволить людині, яка перебуває у травматичному стані, мати відчуття реальності.

4. Продемонструвати своє бажання допомогти, готовність вислухати, професійність.

5. Повертати людину до ситуації «тут і зараз», бути постійно поруч з нею.

6. Бути обережним із висловлюванням думок, оскільки у такому стані людина схильна до навіювання і будь-яке слово може спричинити небажані реакції, уникати конфронтацій.

7. Робити фокус на фізичних відчуттях клієнта, під час роботи повернути контроль над тілом (іноді, навіть, прямо просити глибоко дихати, доторкатися до своїх рук, тіла, намагатися відчутти стопи тощо).

8. Задавати прості питання з варіантами відповідей. Можна використати техніку «3 Так», згідно якої потрібно поставити три будь-які нескладні запитання, на які людина з великою ймовірністю відповідатиме «Так».

9. Підтримувати клієнта, його погляди, відмічати позитивні зміни, дозволяти проявляти йому будь-які емоції.

Відтак, основним завданням на етапі гострого переживання травми є стабілізація психічного стану клієнта та повернення його до реальності. Дана стадія переживання травматичного досвіду переходить у травматичний процес, під час якого психіка починає справляти з пережитим досвідом, тобто намагається інтегрувати його у своє життя. Він триває до 6 місяців і супроводжується симптомами, що й при безпосередньо травматичному стані. Однак інтенсивність їх поступово згасає, деякі можуть взагалі зникати (шоковий стан, тілесний тремор, надмірна настороженість, дисоціативні симптоми). Можуть з'являтися і нові симптоми, зокрема, озлобленість, соціальна ізоляція, відштовхування тих, хто не мав подібного досвіду травмування, не бажання продовжувати життя, репереживання (емоційне включення при згадці про травмуючу подію), гіперзбудження.

Саме на цьому етапі можуть відбуватися такі психічні процеси:

1. Адаптація – людина, яка пережила психотравму, пристосовується до змін навколишнього середовища, зовнішніх (внутрішніх) умов існування шляхом збереження і підтримання фізичної психічної рівноваги. Іншими словами, відбувається самосцілення. Симптоми травмування зникають.

2. Вітиснення травматичного досвіду людина продовжує жити, не зважаючи на симптоми травмування, які послаблюються, але не зникають. За таких умов новий досвід не інтегрується психікою.

3. Постійне вторгнення травматичного досвіду, що супроводжується інтенсивними симптомами пережитої психотравми.

За умови останніх двох випадків, якщо протягом 6 місяців симптоми не пройшли і не відбулося адаптації, то травматичний процес переходить у посттравматичний процес і виникає посттравматичний стресовий розлад (рис. 1; рис. 2).

На рис. 2 відображено розвиток процесу травмування залежно від рівня стресу та часу.

Якщо людина звернулася до психотерапевта на стадії травматичного процесу, то, окрім вище наведених правил, важливо фахівцю, першочергово, налагодити відверті, глибокі, теплі, безпечні, емоційно чесні, десь навіть дружні стосунки з клієнтом. Це обумовлено тим, що людина після пережитої травми втрачає довіру до оточуючих, відчуття реальності.

Наступним кроком є максимальна активізація внутрішніх ресурсів людини, налагодження її зв'язку з реальністю, вибудова внутрішніх опор. Потрібно постійно тримати фокус на тому, що наразі є у людини тут і зараз, що її підтримує в цей час. Важливо зосередитися на досвіді потерпілої людини в подоланні стресових ситуацій. Звернутися до того, як у минулому вона долала стреси, що саме допомагало їй справлятися. Часто на цьому кроці фахівці використовують мультимодальні моделі, зокрема модель BASIC PH.

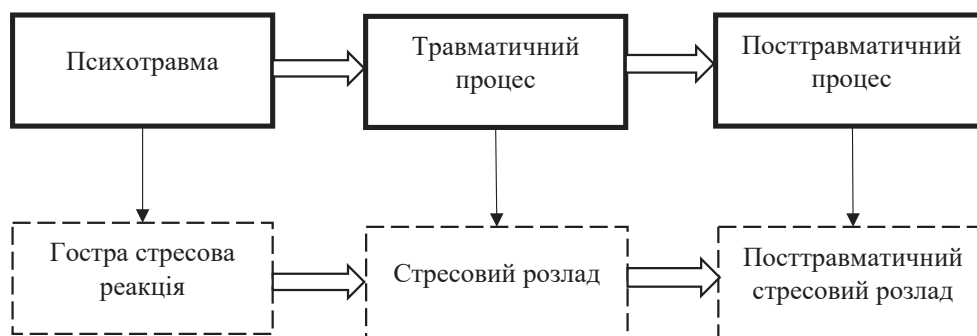

Рис. 1. Етапи травмування та відповідні їм психологічні стани

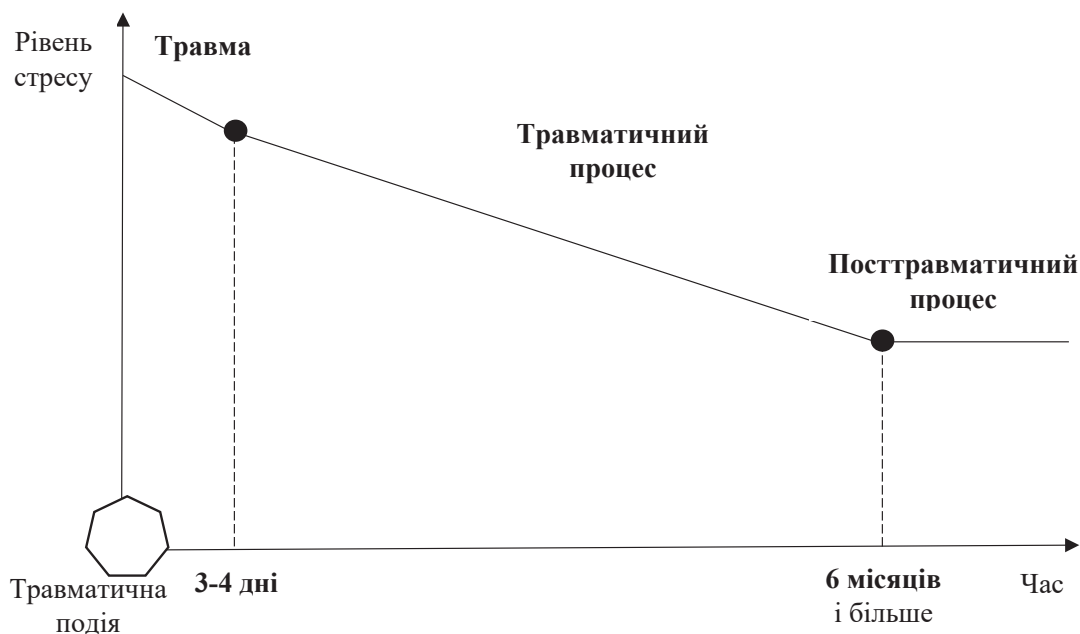

Рис. 2. Розвиток процесу травмування у часі

Тільки після цього можна розпочинати працювати над інтеграцією травматичного досвіду через розповідь клієнта, але у контексті сьогодення. На цьому етапі важливо не поспішати, не давати тривалий час перебувати людині у спогадах. Важливо, щоб розповідь була не дисоційованою, а від першої особи, зі всіма подробицями, щоб клієнт був включений у неї і допереживав, довиразав всі ті емоції, які є у нього. Саме таким чином відбувається прийняття травматичного досвіду, включення його у свою життєву історію. Доречними є методи й інструменти когнітивно-поведінкової терапії, наприклад експозиції моделювання подій, що викликають напругу і пов'язані з травматичною ситуацією [6, с. 8].

На цьому кроці також важливо допомогти клієнту визнати джерело травми, напрацювати способи помсти і таким чином отримати репарації. Найкраще, якщо це буде проявлятися у якісь конструктивній діяльності, від якої отримують користь інші. Саме тому часто люди, які пережили травму, починають займатися волонтерством або допомагають іншим у подоланні наслідків травмування.

Ще одним кроком психотерапевтичної роботи є відновлення зв'язку клієнта з собою, своїми переживаннями та з іншими людьми, з професійною спільнотою, налагодження духовного зв'язку.

Заключним кроком є відновлення ідентичності клієнта, його картини реальності, пошук смислового опору, сенсу життя з пережитим травматичним досвідом.

Цінним у роботі з клієнтом є психоедукація. Тому психотерапевту важливо бути теоретично

та практично обізнаним у подоланні наслідків травматичної події та ситуації. При цьому, варто не просто давати знання (розповідати людині про те, що з нею відбувається, або про її проблему), а й навчити та задіяти процеси, які сприятимуть розвитку адаптивної поведінки, тобто розв'язанню проблеми.

Якщо психіка не змогла адаптуватися самостійно або ж людина у період травматичного процесу не звернулася за психологічною допомогою, то є висока ймовірність того, що розвинеться посттравматичний стресовий розлад. Однак, варто відзначити, що 75-80% людей, які пережили травматичні ситуації, де була пряма загроза їх цілісності та життю, згодом не розвивають посттравматичні розлади, а демонструють адаптивне пристосування і подолання наслідків травматичних ситуацій [6, с. 10].

Посттравматичний стресовий розлад, згідно визначення МКХ-10, є результатом відтермінованої або тривалої відповіді на стресову подію (коротку або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру [7]. Діагностичними критеріями ПТСР є:

1. Уникання намагання витіснити всі тригери, які нагадують про травматичну подію чи ситуацію.
2. Стійкі мимовільні й надзвичайно живі спогади (flash-backs) пережитих подій, постійне відтворення їх у снах; посилення переживання у ситуаціях, що нагадують пережиту стресову або асоціюються з нею [2, с. 46].
3. Дисоціація, амнезія, втрата чуттєвості та емоцій.
4. Можуть з'являтися психосоматичні хвороби.

5. Зміни особистості (може з'являтися альтернативна особистість, зміна цінностей, нездатність довіряти і зберігати стосунки, зміни у сприйнятті кривдника).

6. Можуть виникати різного роду залежності (алкогольна, нікотинна, наркотична, переїдання тощо).

7. Підвищена психічна чутливість й збудженість, яких не було до перенесення травми (порушення засинання, поверхневий сон, дратівливість або спалахи гніву, зниження уваги, підвищена вегетативна збудливість, неспроможність адекватно вибудувати сексуальні стосунки, самодеструктивна й суїцидальна поведінка тощо) [2, с. 46].

Робота психотерапевта з ПТСР є тривалою і повинна базуватися на правилах та принципах,

які було наведено вище. Основним завданням фахівця на даному етапі є супроводження інтеграції травматичного досвіду клієнта та повернення його до звичного життя.

Висновки. Психотерапевтична робота з клієнтами, які зазнали впливу травматичної події чи ситуації, повинна бути комплексною, поступальною, враховувати індивідуальні особливості кожного. При цьому самому психотерапевту під час сесій важливо бути емоційно стійким, толерантним, перебувати у постійному контакті з собою, не боятися виражати свої відчуття, розуміти механізми травмування та гнучко використовувати наявні техніки, а також мати глибоке розуміння сутності психотерапії травми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Погодин И. А. Суицидальное поведение: психологические аспекты : учеб. пособие. М. : Флинта: МПСИ, 2008. 336 с.
2. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посібник. Том 2. К., 2018. 240 с.
3. Царенко Л. Г. Екстремальні чинники розладів адаптації у військовослужбовців, які беруть участь в антитерористичній операції. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 березня, 2016 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 220–223.
4. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.
5. Бріер Д., Скотт К. Основи травмофокусованої психотерапії. Л. : Свічадо, 2015. 448 с.
6. Основи роботи з травмою. *Робота з травмою та втратою. Основи супервізії: матеріали учасників тренінгів*. Київ. 26 с.
7. Карманное руководство к МКБ-10: Классификация психических и поведенческих расстройств (с глоссарием и исследовательскими диагностическими критериями) / сост. Дж. Е. Купер; под ред. Дж. Е. Купера. Київ : Сфера, 2000. 464 с.

УДК 316.061.213

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.16>

Завязкіна Наталія Володимирівна,
доктор психологічних наук,
професор кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: 0000-0001-5565-8959

Кривенко Олена Василівна,
магістр психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: 0000-0003-2154-2901

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ИРРАЦІОНАЛЬНОЇ СПОЖИВАЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF IRRATIONAL CONSUMER BEHAVIOR

В статті надано результати дослідження чинників психологічного впливу, як факторів формування ірраціональної споживацької поведінки. Були виявлено, що чинники психологічного впливу мають взаємозв'язок зі стратегією пошуку соціальної підтримки та імпульсивності покупок. Психологічний вплив – це спрямована дія на психічний стан, почуття, думки, наміри, оцінки, уявлення, установки та вчинки окремої людини чи групи людей за допомогою психологічних засобів. Цілеспрямованість впливу передбачає, що суб'єкт впливу має і усвідомлює певну мету, а його діями керує уявлення про те, яким повинен стати об'єкт впливу, як повинна змінитись його поведінка в результаті здійснення впливу. Поведінка людини повсякчасно піддається впливу багатьох факторів довколишнього середовища. Інформаційний простір та боротьба за клієнта сьогодні виходить на новий технологічний, етичний та моральний рівень дискусії. З'являються все нові й нові інструменти впливу на споживачів. Як захистити себе від цього впливу або принаймні помічати та усвідомлювати, коли це відбувається. Кожного дня ми спостерігаємо за появою нових наукових напрямків, все частіше фундаментальні наукові відкриття народжуються у поєднанні різних наук, що розкриває глибше розуміння взаємозв'язків та факторів впливу на ті чи інші явища. Саме так свого часу з'явився напрямок «Поведінкова економіка», що поєднує в собі засади як психології, так і економіки та покращує реалістичність психологічних припущень, що лежать в основі економічної теорії, об'єднуючи возз'єднати психологію та економіку в цьому процесі. Сьогодні це поєднання видається нам логічним та взаємодоповнюючим, незважаючи на те, що як науковий напрямок він був сформований всього декілька десятиліть тому. Саме тому тема дослідження психологічного впливу, як інструменту формування ірраціональної споживацької поведінки, є актуальною, як у загально-психологічному, так і у прикладному аспектах.

Ключові слова: психологічний вплив, особистісні особливості, психодіагностика, споживацька поведінка, імпульсивність, прийняття рішень.

The article presents the results of the study of factors of psychological influence as factors in the formation of irrational consumer behavior. It was found that the factors of psychological influence have a relationship with the strategy of seeking social support and impulsiveness of purchases. Psychological influence is a directed action on the mental state, feelings, thoughts, intentions, evaluations, ideas, attitudes and actions of an individual or a group of people using psychological means. Purposefulness of influence assumes that the subject of influence has and is aware of a certain goal, and his actions are guided by the idea of what the object of influence should become, how his behavior should change as a result of influence. Human behavior is constantly influenced by many environmental factors. The information space and the struggle for the client today reach a new technological, ethical and moral level of discussion. There are more and more tools to influence consumers. How to protect yourself from this influence or at least notice and be aware when it happens. Every day we observe the emergence of new scientific directions, increasingly fundamental scientific discoveries are born in the combination of different sciences, which reveals a deeper understanding of the interrelationships and factors influencing certain phenomena. This is how the direction of "Behavioral economics" appeared at one time, which combines the foundations of both psychology and economics and improves the realism of the psychological assumptions underlying economic theory, promising to reunite psychology and economics in the process. Today, this combination

seems logical and complementary to us, despite the fact that it was formed as a scientific direction only a few decades ago. That is why the topic of research on psychological influence as a tool for the formation of irrational consumer behavior is relevant, both in general psychological and in applied aspects.

Key words: *psychological influence, psychological features, psychodiagnostics, consumer behavior, impulsiveness, decision-making.*

Актуальність дослідження. Поведінка людини повсякчасно піддається впливу багатьох факторів довколишнього середовища. Інформаційний простір та боротьба за клієнта сьогодні виходить на новий технологічний, етичний та моральний рівень дискусії. З'являються все нові й нові інструменти впливу на споживачів. Як захистити себе від цього впливу або принаймні помічати та усвідомлювати, коли це відбувається. Кожного дня ми спостерігаємо за появою нових наукових напрямків, все частіше фундаментальні наукові відкриття народжуються у поєднанні різних наук, що розкриває глибше розуміння взаємозв'язків та факторів впливу на ті чи інші явища. Саме тому тема дослідження психологічного впливу, як інструменту формування ірраціональної споживачької поведінки, є актуальною, як у загально-психологічному, так і у прикладному аспектах.

Мета дослідження: дослідити особливості психологічного впливу та особистісних характеристик споживачів при прийнятті рішень щодо споживання товарів/послуг.

Виклад основного матеріалу. Питання застосування психологічних методів щодо припущень про раціональність економічних агентів при прийнятті рішень одним з перших порушили Амос Тверські та Деніел Канеман в своїй роботі «Теорія перспектив: аналіз рішень в умовах ризику» [1]. Відповідно їх теорії, помилки в прийнятті рішень є цілком передбачуваними. Вони наочно показали, що рішення людей в більшості своїй суперечать законам логіки та не є раціональними, отже постав ряд питань: які фактори впливають на прийняття рішень та який зв'язок між особистісними характеристиками людини, зовнішніми чинниками та раціональністю нашої споживачької поведінки – все це є невід'ємною складовою нашого повсякденного життя, а отже впливає на добробут людей, формування відповідних політик на державних рівнях та суспільних цінностей. Ден Аріелі – відомий сучасний представник поведінкової економіки підкреслює, що саме розуміння людської недосконалості – ірраціональності і є важливою частиною розуміння себе, що допоможе нам отримати багато практичних переваг, зрозуміти наші повсякденні дії, рішення і наш вплив на навколишнє середовище з його можливостями. До того ж, ірраціональність людини в якості домі-

нуючого фактору, проявляється однаково знову і знову. У якій ролі не була б людина – споживача, підприємця чи політика, розуміння того, у чому вона є передбачувано ірраціональною, стає відправною точкою для поліпшення процесу ухвалення рішень та зміни життя на краще [2].

Психологічний вплив – це спрямована дія на психічний стан, почуття, думки, наміри, оцінки, уявлення, установки та вчинки окремої людини чи групи людей за допомогою психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних, невербальних [3]. Цілеспрямованість впливу передбачає, що суб'єкт впливу має і усвідомлює певну мету, а його діями керує уявлення про те, яким повинен стати об'єкт впливу, як повинна змінитись його поведінка в результаті здійснення впливу.

Вплив може здійснюватися суб'єктом свідомо та несвідомо, позитивно або негативно позначатись на поведінці та на стані об'єкта впливу [4]. Виокремлюють спрямований вплив, коли суб'єкт ставить перед собою завдання досягти певного результату від об'єкта впливу, що проявляється у переконанні та навіюванні, та неспрямований вплив, що не переслідує конкретної мети, ефект його виникає у результаті дії зараження та наслідування.

Важливим принципом психологічного впливу є його конструктивність. Психологічний вплив має бути психологічно коректним, враховувати потреби обох сторін, зберігати цілісними особистості та взаємини індивідів, які беруть у ньому участь. Таким критеріям повинно відповідати і психологічно конструктивне протистояння.

До видів психологічного впливу передусім належать переконання, зараження, навіювання, наслідування. Найдавнішим та наймасовішим видом психологічного та соціального впливу є наслідування. Саме наслідування є наймасовішою формою поведінки людини у спілкуванні від самого народження і протягом всього життя людина перебуває в процесі наслідування усвідомлено чи ні. Наслідування виявляється і у тварин, і у людини, має велике значення для засвоєння дитиною зразків думок, почуттів, поведінки дорослих. Отже, наслідування — це процес орієнтації на певний приклад, взірць, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя.

Підсумовуючи варто наголосити, що психологічний вплив повинен здійснюватися з урахуванням конкретних особливостей особистості. Для того, щоб досягти результатів, треба враховувати, що психологічний ефект кожної зовнішньої дії на особистість завжди обумовлений історією її розвитку, її внутрішніми закономірностями. Серед таких індивідуальних особливостей, насамперед, варто враховувати тип темпераменту, оскільки особи з різним типом темпераменту по-різному можуть сприйняти однаковий вплив. Методи психологічного впливу лише тоді будуть давати необхідний результат, коли в процесі їхнього застосування постійно враховуються всі зміни особистості: не тільки сукупність психічних властивостей і якостей взагалі, але й психічний стан особи в момент впливу, а також будуть враховуватися і чинники зовнішнього середовища особистості, її оточення попереднього досвіду та передумов здійснення впливу. Однак фундаментальним принципом психологічного впливу має бути принцип моральності та етичності впливу.

Поняття ірраціональної поведінки відноситься до царини поведінкової економіки та економічної психології. Одним з фундаторів поведінкової економіки був Р. Д. Льюїс. Під терміном «культура», він розумів колективне програмування мислення групи осіб та його вплив на поведінку окремої людини й тієї спільності, до якої вона належить. Обізнаність в особливостях, надасть можливість побудувати комунікаційну модель, яка, на думку вченого, дозволить успішно спілкуватися з представниками інших культур [5]. Хоча справедливо варто згадати, що паростки поведінкової економіки були й в роботах А. Сміта, він описав практично усі способи, якими люди піклуються про інтереси інших. У своїй пізнішій роботі «Багатство народів» він пропонує, щоб люди отримували обід «не завдяки доброзичливості м'ясника, пивовара чи пекаря», а «з поваги [цих агентів] до власних інтересів». Останній уривок є одним із найвідоміших в економіці, тоді як попередня книга Сміта про теорію моральних sentimentів фактично ігнорується [6].

Довгий час економічна теорія розвивалась базуючись на математичних теоріях, алгоритмах та моделюваннях, в яких не було місця для фактору людської психологічної природи. Рахувалось, що людина завжди діє найефективніше та раціональніше в обумовлених умовах. Лише в 1950-х роках блискучий вчений Герберт Саймон, згодом лауреат Нобелівської премії з економіки, взявся за возз'єднання психології та економіки. Він відстоював теорії індивідів в економіці,

засновані на алгоритмах, які втілювали когнітивні механізми і визнавали «обмежену раціональність» людей. У 1970-х роках когнітивні психологи почали вивчати судження та прийняття економічних рішень. Вони прийняли максимізацію «корисностей» і логічні правила оцінки ймовірності, як критерії. і використовували відповідність або відхилення від цих критеріїв як спосіб теоретизувати когнітивні механізми (так само, як оптичні ілюзії використовуються для розуміння сприйняття). Висновки цього дослідження часто склалися з психологічних принципів або конструкцій, які можна було виражати простими формальними термінами, забезпечуючи таким чином спосіб моделювання обмеженої раціональності в термінах, знайомих економістам [7; 8].

Поведінкова економіка намагається впровадити засади психології в економіку. За кілька десятиліть було досягнуто значного прогресу і економісти все частіше беруться за завдання прикріпити економічну теорію до психологічних засад поведінки людини. Успішність та швидкий розвиток досліджень в цьому напрямку підтверджуються зростаючою кількістю лауреатів Нобелівської премії, що отримують визнання в царині поведінкової економіки. У 2002 році лауреатами стали психолог Даніел Канеман (Прінстонський університет, США) і економіст Вернон Сміт (Єрусалимський університет, Ізраїль). Обидва вчені довели, що люди насправді діють не так розумно і раціонально, як це описується в класичних економічних теоріях, а психологічні поведінкові помилки, які властиві людській природі, істотним чином впливають на економічні та бізнесові рішення людини. Можна сказати, що формально було визнано факт формування нових наукових дисциплін – економічної психології та поведінкової економіки. Проривною та фундаментальною роботою в цьому напрямку стала робота Д. Канемана та А. Тверські «Prospecttheory: An analysis of decision under risk», в якій автори застосували психологічні методи для пояснення провалів теорії, що використовує припущення про раціональність економічних агентів при прийнятті рішень [7; 8].

В 2017 році відзначено ще один успіх представника поведінкової економіки – Річарда Талера (Чиказький університет, США). На думку Нобелівського комітету, в дослідженнях Р. Талера мова йде про інтеграцію економіки з психологією. Р. Талер ввів психологічні та емоційні чинники в аналіз прийняття індивідуальних рішень в сфері економіки. Вивчаючи наслідки обмеженої раціональності, соціальних переваг і відсутності самоконтролю, Р. Талер зміг показати, як людські риси

здійснюють систематичний вплив на прийняття людиною індивідуальних рішень та на ситуацію на ринку загалом [8; 9]. Варто підкреслити, що Р. Талер сформулював, так званий «ефект власності» та започаткував теорію поведінкового фінансування [10; 11].

Традиційна економічна модель, як вже зазначалось, звертається до того припущення, що людина здатна ухвалювати самостійні та правильні рішення. Традиційна економіка припускає, що люди раціональні і в повсякденному житті аналізують всі варіанти та обирають найкращий план дій. Але, як показують практичні дослідження, насправді люди набагато менш раціональні, ніж припускає стандартна економічна теорія. До того ж ця ірраціональна поведінка – ані випадкова, ані безглузда. Вона систематична, повторювана, а тому й передбачувана [2]. Основними факторами, що спричиняють ірраціональність поведінки є: критерії репрезентативності (representativeness), доступності (availability) та «якоріння» (anchoring). Саме ці критерії впливу на ірраціональну поведінку та прийняття рішень свого часу Д. Канеман та А. Тверські запропонували в якості гіпотези щодо того, яким чином люди припускаються помилок намагаючись спростити свій процес мислення під час прийняття рішень [12]. Вчені задокументували в ході експериментів десятки аномалій прийняття рішень, причинами яких можуть бути «найкоротші шляхи» формування висновків. Згідно з упередженням репрезентативності, люди визначають ймовірність чогось виходячи з того, наскільки подія чи об'єкт нагадує їм той чи інший клас подій чи об'єктів, не беручи при цьому до уваги статистичну імовірність. Таким чином, складається загальне враження на базі вже існуючого досвіду чи уявлення без урахування факторів критичного мислення, аналізу та співставлення інформації. Репрезентативність передбачає безліч різних задокументованих аномалій висновку, включаючи припущення про існування «закону малих чисел» (law of small numbers), згідно з яким навіть малі вибірки будуть репрезентативними по відношенню до груп, звідки вони були взяті.

Наступним фактором ірраціональної поведінки є доступність. Люди схильні оцінювати вірогідність настання події ступенем того, з якою легкістю цей випадок спадає їм на думку. Вивчаючи схильність, що впливає на можливість вилучення даних про випадки, А. Тверські та Д. Канеман зачитували випробуваному список, складений з імен відомих людей однієї статі та такої кількості імен менш відомих людей іншої. Висновок

учасників – список складений непропорційно, в основі – помилкове припущення, що осіб однієї статі з відомішими іменами більше. Цей приклад яскраво ілюструє наскільки легко ввести нас в оману. «Упередження якоріння», полягає в тенденції людей приймати рішення, виходячи з первісного припущення, що практично не коректується для того, щоб зробити остаточний висновок. В результаті рішення є необ'єктивним, прив'язаним до довільної точки відліку та досить ригідними. Наступним кроком в дослідженні стала робота «Теорія перспектив». Суть її полягає у тому, що будь-яка «перспектива» має двофакторний рівень оцінки. Перша фаза – коригування (phase of editing) і друга – фаза оцінки (phase of evaluation). На етапі коригування результати перспективи прийняття рішення сприймаються як можливий прибуток або втрати стосовно певної умовної точки, що є зазвичай показником наявних активів, однак вони можуть піддаватися впливу презентації перспективи або очікувань людини, яка приймає рішення. Фаза оцінки протікає за факторами сприйняття цінності та зважування ймовірності настання цієї перспективи. Важливо відзначити, що в ході дослідження, крім сприйняття цінності науковцями було виявлено, як посилюється вплив постановки проблеми. Уподобання споживачів в умовах ризику, згідно з теорією перспектив, гостро залежать від того, як буде оформлено позитивний результат – як прибуток чи як спроба уникнути втрат [11].

Сучасні психологи, маркетологи, підприємці, протягом десятиліть намагалися зрозуміти психологію прийняття рішень. «Теорія вибору», автором якої є Вільям Глассер, полягає в тому, що людина робить вибір, щоб задовольнити п'ять своїх основних потреб: безпеку, любов, самореалізацію, свободу та розваги. Шина Айенгар, професорка Колумбійського університету Бізнесу, що вивчає психологію вибору, пропонує дещо інше визначення: «Вибір – це перевага людини. Є люди, які помічають навіть найменшу різницю між, здавалося б, однаковими речами. Саме в тому, щоб обрати один продукт із двох на перший погляд ідентичних і криється суть явища». Цікавим був той факт, що в ході її досліджень люди зі Східної Європи, країн колишніх СНД відчували страх від потреби надмірного вибору, оскільки не звикли до великої різноманітності, в той момент, коли пересічний американець навпаки відчував страх та негативні емоції, коли був позбавлений можливості обирати. Таким чином науковиця доводить вплив культуральних факторів під час прийняття рішень [2].

Economist.com	ПЕРЕДПЛАТА
ДУМКА	<p>Ласкаво просимо до Центру передплати журналу «The Economist»</p> <p>Оберіть, будь ласка, тип передплати:</p> <p>☐ Доступ до сайту Economist.com – 59\$. Річна передплата на Economist.com. Надає онлайн-доступ до усіх статей журналу «The Economist» від 1997 року.</p> <p>☐ Передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist».</p> <p>☐ Доступ до Economist.com та передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist» та онлайн-доступ до всіх статей від 1997 року.</p>
СВІТ	
БІЗНЕС	
ФІНАНСИ ТА ЕКОНОМІКА	
НАУКА І ТЕХНОЛОГІЇ	
ЛЮДИ	
КНИГИ ТА МИСТЕЦТВО	
РИНКИ І ДАНІ	
РОЗВАГИ	

Рис. 1. Оголошення акційної пропозиції на сайті журналу «The Economist»

Economist.com	ПЕРЕДПЛАТА
ДУМКА	<p>Ласкаво просимо до Центру передплати журналу «The Economist»</p> <p>Оберіть, будь ласка, тип передплати:</p> <p>☐ Доступ до сайту Economist.com – 59\$. Річна передплата на Economist.com. Надає онлайн-доступ до усіх статей журналу «The Economist» від 1997 року.</p> <p>☐ Доступ до Economist.com та передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist» та онлайн-доступ до всіх статей від 1997 року.</p>
СВІТ	
БІЗНЕС	
ФІНАНСИ ТА ЕКОНОМІКА	
НАУКА І ТЕХНОЛОГІЇ	
ЛЮДИ	
КНИГИ ТА МИСТЕЦТВО	
РИНКИ І ДАНІ	
РОЗВАГИ	

Рис. 2. Дослідна пропозиція підписки на журналу «The Economist»

Однак наші передбачувані ірраціональні рішення є наслідком помилковості нашого мислення чи результатом зовнішнього впливу на нас? Чи є ця межа і як одне впливає на інше. В одному з прикладних кейсів дослідження Д. Аріелі – професор психології та поведінкової економіки говорить про те, що для прийняття рішень нам необхідний еталон для порівняння. Ми завжди порівнюємо при прийнятті рішення – це дає нам впевненості, але в той час може й вводити в оману. Дослідник наводить приклад експерименту, коли на сайті журналу «The Economist» було оприлюднене оголошення в якому пропонувалось три види можливої передплати видання журналу (рис. 1).

На перший погляд очевидним є вигідність третьої пропозиції – передплата електронної та паперової версії видання. Зі 100 студентів – учасників експерименту, лише 16 обрали онлайн перший варіант, 0 – другий та 84 – обрали третій варіант,

що більше ніж вдвічі дорожчий за перший варіант підписки. Але не все так очевидно, як видається. Коли науковець провів дослід і запропонував респондентам обрати підписку лише з двох варіантів результати виявились зовсім інші (рис. 2).

Різниця виявилась в тому, що 68 осіб з респондентів зупинили свій вибір на першому варіанті підписки, та лише 32 респонденти обрали другий варіант (рис. 3).

Чим обумовлена така різниця у результатах? Пояснення наступне: в першому випадку є з чим порівняти, відповідно коли, людина бачить вартість підписки друкованого видання, а потім за таку ж вартість бачить можливість підписки і друкованого і онлайн – з більшою вірогідністю прийме рішення на користь більш розширеної пропозиції в той час, як у другому випадку такого порівняльного ефекту немає, відповідно змінилось і рішення респондентів. В такому порівнянні

Economist.com	ПЕРЕДПЛАТА
ДУМКА	<p>Ласкаво просимо до Центру передплати журналу «The Economist»</p> <p>Оберіть, будь ласка, тип передплати:</p> <p>☐ Доступ до сайту Economist.com – 59\$. Річна передплата на Economist.com. Надає онлайн-доступ до усіх статей журналу «The Economist» від 1997 року.</p> <p>☐ Передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist».</p> <p>☐ Доступ до Economist.com та передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist» та онлайн-доступ до всіх статей від 1997 року.</p>
СВІТ	
БІЗНЕС	
ФІНАНСИ ТА ЕКОНОМІКА	
НАУКА І ТЕХНОЛОГІЇ	
ЛЮДИ	
КНИГИ ТА МИСТЕЦТВО	
РИНКИ І ДАНІ	
РОЗВАГИ	

Economist.com	ПЕРЕДПЛАТА
ДУМКА	<p>Ласкаво просимо до Центру передплати журналу «The Economist»</p> <p>Оберіть, будь ласка, тип передплати:</p> <p>☐ Доступ до сайту Economist.com – 59\$. Річна передплата на Economist.com. Надає онлайн-доступ до усіх статей журналу «The Economist» від 1997 року.</p> <p>☐ Доступ до Economist.com та передплата друкованого видання – 125\$. Річна передплата друкованого журналу «The Economist» та онлайн-доступ до всіх статей від 1997 року.</p>
СВІТ	
БІЗНЕС	
ФІНАНСИ ТА ЕКОНОМІКА	
НАУКА І ТЕХНОЛОГІЇ	
ЛЮДИ	
КНИГИ ТА МИСТЕЦТВО	
РИНКИ І ДАНІ	
РОЗВАГИ	

Рис. 3. Розподіл відповідей у дослідженні

вибір респондентів виглядає не лише ірраціональним, але й «передбачувано ірраціональним» [2]. Д. Аріелі наочно демонструє цей ефект через оптичну ілюзію, коли якщо помістити коло між більшими – воно видаватиметься меншим, якщо між меншими – більшим. Такий прийом впливу на рішення споживачів часто використовують в ресторанах, магазинах побутової техніки та роздрібною торгівлі, в банківському секторі та агенціях нерухомості. Люди завжди порівнюють одні речі з іншими, але питання в тому, що не завжди ми порівнюємо фізичні речі. Люди намагаються порівняти речі, які легше порівняти між собою і намагаються не порівнювати речей, які складно порівняти. До прикладу вище наведений дослід із підпискою журналу – як легко більшість респондентів зробила значно більш коштовну покупку лише завдяки фактору, який полегшив порівняння.

Наша поведінка завжди залежить від впливу на нас інших людей та зовнішнього оточення, і захистити себе від цього впливу повною мірою ми не можемо. Бо ми не живемо у вакуумі, а постійно піддаємося впливу та впливаємо на інших, виступаємо одночасно і суб'єктом, і об'єктом впливу. Важливо усвідомлювати на яких засадах та з якою метою цей вплив здійснюється та дотримуватись принципу моральності та етичності впливу.

Ефективність та результативність психологічного впливу забезпечує правильність обраної стратегії впливу в залежності від способу взаємодії, оточення об'єкту, його особистісних якостей, віку, емоційного стану, особливостей сприйняття тощо. Важливо розуміти, що в умовах інформа-

ційної перевантаженості та незахищеності приватних даних в інформаційному просторі методи психологічного впливу набувають непередбачуваних масштабів. Технологічність та постійний розвиток нових комунікативних каналів розширюють можливості впливу на аудиторію.

Поведінкова економіка та економічна психологія відносно нові та швидкопрогресуючі наукові напрямки. Але вже сьогодні наукові надбання в цій царині заставляють науковців передивлятися достовірність сталих економічних теорій під впливом нових досліджень, генерувати нові економічні гіпотези тощо. Так, на перший погляд прості та очевидні рішення при більш детальному аналізі факторів впливу та середовища виявляються не такими вже й очевидними та раціональними. Однак ірраціональність наших рішень часто є прогнозованою та передбачуваною.

Висновок. Таким чином, можемо зазначити, що поведінка людини повсякчасно піддається впливу багатьох факторів довколишнього середовища. Інформаційний простір та боротьба за клієнта сьогодні виходить на новий технологічний, етичний та моральний рівень дискусії. З'являються все нові й нові інструменти впливу на споживачів. Саме тому тема дослідження чинників психологічного впливу, що формують споживацьку поведінку, яка доволі часто буває ірраціональною, є актуальною. Ірраціональність рішень часто є прогнозованою та передбачуваною, але тоді важливим фактором є чутливість у розпізнаванні різниці між пропозиціями та розпізнавання ефектів психологічного впливу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Camerer C., Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory in the Wild: Evidence from the Field. *Choices, Values, and Frames*. 1999. P. 288–300.
2. Аріелі Д. Передбачувано ірраціональність. Львів : видавництво Старого Лева, 2018. 295 с.
3. Дуткевич Т. Загальна психологія. Теоретичний курс. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 388с.
4. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія. Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. Київ : Книги-XXI, 2010. 464 с.
5. Льюїс Р. Д. Деловые культуры в мировом бизнесе. М. : Дело, 2001. 439 с.
6. Camerer C. Behavioral economics: Reunifying psychology and economics. *PNAS*, 1999. URL: <https://www.pnas.org/content/96/19/10575.full>
7. Колядич О.І. Поведінкова економічна теорія в поясненні соціально-трудоових відносин. *Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка*. 2017. Вип. 48. С. 47-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2017_48_8
8. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать. М. : Эксмо, 2017. 366 с.
9. Офіційний сайт Нобелівського комітету. Секція «Економічні науки». URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2017/press-release>
10. Талер Р., Санстейн К. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье. М. : «МИФ», 2017. 240 с.
11. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 4. С. 31–42.
12. Kahneman D., Tversky A. Judgement under uncertainty: Heuristics and Biases. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.185.4157.1124>

Калініна Тетяна Станіславна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0002-6618-1268

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА БАТЬКАМ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

PROVIDING PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS DURING THE WAR

В статті розглянуто проблема надання батькам дітей з особливими освітніми потребами психологічної допомоги під час війни та створення середовища, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю цих дітей.

Проаналізовано результати психологічного стану та психічного здоров'я під час військових дій, настроїв людей у цей непростий час, індивідуальні особливості психіки кожної людини. Розглянуто напрями роботи практичного психолога, принципи надання першої психологічної допомоги, спеціалізована медична, психіатрична та соціальна допомога, професійні настанови щодо надання першої психологічної допомоги. Висвітлено проблеми сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами у різні часи в працях дослідників спеціальної психології. Зазначено, що під час воєнних дій діти є однією з найуразливіших категорій і потребують психологічної підтримки.

Визначено головне завдання психолога допомогти батькам дітей з особливими освітніми потребами під час війни щодо подолання та усунення різних видів страхів, упорядковано комплекс психологічних занять, що забезпечить розвиток емоційної стабільності та відновить власні можливості дітей. Сформульовано корисні поради, як опанувати себе в критичних умовах, як допомогти близьким та підтримувати здоровий психічний стан в критичних умовах, використовувати самопідтримку. Надано рекомендації щодо планування психологічної допомоги батькам, розглянуто зміст та орієнтовна тематика роботи з ними, спрямована на допомогу як самим дорослим, так і їхній позиції вихователя у стосунках із власною дитиною.

Розроблено рекомендації для батьків дітей з особливими освітніми потребами, психологічні вправи, які допоможуть перейти зі стану стресу в стан адаптації, умови швидкого адаптування до стресу. Розглянуто техніки, що використовуються для зняття напруги, пригніченого стану, вміння створити для себе максимально безпечний простір.

В результаті впровадження даного комплексу заходів очікується зменшення рівня тривожності, нервового напруження, страхів у дітей з особливими освітніми потребами, розвиток емоційної стабільності, вміння адекватно виражати свої емоції та почуття.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, психологічна допомога, батьки, рекомендації, стан стресу.

The article considers the problem of providing parents of children with special educational needs with psychological assistance during the war and creating an environment conducive to the healthy development and well-being of these children.

The results of psychological state and mental health during hostilities, the mood of people in this difficult time, the individual characteristics of the psyche of each person are analyzed. The directions of work of the practical psychologist, principles of rendering of the first psychological help, specialized medical, psychiatric and social help, professional instructions concerning rendering of the first psychological help are considered. The problems of families raising children with special educational needs at different times in the works of researchers of special psychology are highlighted.

The main task of the psychologist is to help parents of children with special educational needs during the war to overcome and eliminate various types of fears, organized a set of psychological classes that will ensure the development of emotional stability and restore children's own capabilities. There are useful tips on how to master yourself in critical conditions, how to help loved ones and maintain a healthy mental state in critical conditions, use self-support. Recommendations for planning psychological assistance to parents are given, the content and approximate topics of work with them are considered, aimed at helping both the adults themselves and their position of the educator in relations with their own child.

Recommendations for parents of children with special educational needs, psychological exercises that will help to move from a state of stress to a state of adaptation, conditions for rapid adaptation to stress have been developed. Techniques used to relieve stress, depression, the ability to create the safest space for themselves are considered.

As a result of the implementation of this set of measures, it is expected to reduce the level of anxiety, nervous tension, fears in children with special educational needs, the development of emotional stability, the ability to adequately express their emotions and feelings.

Key words: children with special educational needs, psychological assistance, parents, recommendations, state of stress.

Широкомасштабна війна в Україні кидає багато викликів усім українцям незалежно від того, де вони проживають і до якої сфери життя належить їхня діяльність. Частина населених пунктів України не має елементарних умов для здійснення освітнього процесу (зруйнована інфраструктура, житлові будинки та заклади освіти, лікувальні установи, спортивні об'єкти, бібліотеки; тривають постійні обстріли тощо). Значна кількість закладів освіти відчинили свої двері для біженців, надали підтримку тисячам дорослих і дітей.

Однією із вразливих категорій населення, що особливим чином відчуває вплив екстремальних подій, які відбуваються у країні впродовж останніх місяців, є діти, зокрема, діти з особливими освітніми потребами, котрі достатньо гостро сприймають події, які змінюють константність, надійність, безпечність оточуючого середовища. Ці діти можуть потребувати більше часу, підтримки та поради, ніж інші. Зазвичай у кризових ситуаціях батьки найбільше переживають за дітей. Якщо в сім'ї дитини з особливими освітніми потребами, то екстрені ситуації й навіть перебування вдома під час воєнного стану вимагає значно більше витримки та психологічного ресурсу. Як допомогти їм пережити ці ситуації? Так виникають нові завдання і перед психологічними службами, які працюють задля підтримки здоров'я дітей і дорослих [2].

У різні часи проблеми сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, висвітлювались у працях таких дослідників, як Е. Тиха (формування самосвідомості батьків, які переживають психотравмуючу ситуацію), О. Малер, Г. Цикото (навчання батьків ефективним засобом взаємодії з дитиною в побутових й навчальних ситуаціях), А. Душка (надання психологічної допомоги родинам дітей із порушеннями психофізичного розвитку, розроблення технологій психологічного впливу на психоемоційний стан батьків).

Безумовно досліджень з надання психологічної допомоги сім'ям, які мають дітей особливими освітніми потребами під час війни практично відсутні. Батьки дітей з особливостями розвитку відчувають глибокі внутрішні переживання, пов'язані з військовими діями. Стан стресу, в якому перебувають батьки, не дозволяє їм вибрати адекватні методи і прийоми підготувати дитину до різних сценаріїв, допомогти їй бути в безпеці і адаптуватися до змін.

Метою статті є надання батькам дітей з особливими освітніми потребами психологічної підтримки під час війни та створення середовища, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю цих дітей.

Психологічний стан та психічне здоров'я під час військових дій є вкрай важливим. Багато людей переживають виснаження, спустошення, втому, відчувають тривогу й паніку. Ситуація, у якій ми всі сьогодні опинилися, не є типовою. Через індивідуальні особливості психіки кожна людина реагує на стрес, пов'язаний із війною, по-своєму. Тому важливо розуміти себе, відстежувати свої стани та вміти їх контролювати, підтримувати себе, рідних.

Ніхто не знає напевно, коли завершиться війна. Тому всі ми маємо навчитися жити під час війни й бути ефективними. Стан стресу – це відірваність від реальності. Стан адаптації дає нам можливість раціонально приймати рішення та ефективно діяти відповідно до ситуації.

Під час воєнних дій війна оселяється всередині кожного з нас. Настрій людей у цей непростий час дуже важливий, постійно змінюється – від оптимізму та натхнення до страху та паніки. Під впливом екстремальних ситуацій у людини порушується базове почуття безпеки, розвиваються хворобливі стани травматичного та посттравматичного стресу, а також невротичні та психічні розлади. Психологи сформулювали корисні поради, як опанувати себе в критичних умовах, як допомогти близьким та підтримувати здоровий психічний стан в критичних умовах [3].

Практичний психолог працює з батьками із різним ступенем включеності в травмуючі події. Тому фахівцю слід проводити як профілактичні, так й індивідуально зорієнтовані заходи.

Для тих, у кого під впливом нестабільної ситуації через емоційну зараженість підвищився рівень тривожності чи проявляються поведінкові проблеми, доцільно створити відчуття безпеки, передбачуваності. Розглянемо ці напрями роботи практичного психолога детальніше.

Гостра стадія стресу блокує цілеспрямовану діяльність людини. Вона стає дуже сприйнятливою до мінімальної допомоги. Ефективною в такому разі є будь-яка підтримка дорослих. Зокрема, надати першу психологічну допомогу покликаний практичний психолог. Ідеться про сукупність заходів підтримки і практичної допомоги.

Традиційно виокремлюють такі принципи надання першої психологічної допомоги:

- захищати безпеку, гідність і права людини;
- адаптувати свої дії відповідно до культурних традицій;
- бути обізнаним щодо способів реагування на надзвичайну ситуацію;
- берегти себе.

Якщо допомога потрібна, важливо, щоб практичний психолог критично оцінив свої мож-

ливості, а за необхідності – делегував роботу відповідним фахівцям, можливо потрібна спеціалізована медична, психіатрична та соціальна допомога. Тож завдання практичного психолога – надати необхідні контакти батькам, направити їх до відповідних фахівців [6].

Під час надання першої психологічної допомоги важливо, щоб практичний психолог дотримувався етичних принципів, як-от:

- неупередженість;
- конфіденційність;
- повага до рішень клієнта;
- урахування культурних особливостей тощо.

Також фахівець має пам'ятати про такі професійні настанови щодо надання першої психологічної допомоги:

- *дивитися* – спостерігати за станом дітей, умовами їхньої безпеки тощо;
- *слухати* – з'ясовувати потреби, переживання, необхідність підтримки тощо;
- *спрямовувати* – допомагати задовольняти основні потреби, емоційно справлятися із ситуацією, контактувати з необхідними службами підтримки.

Під час війни діти з особливими освітніми потребами постійно перебувають у стані невизначеності. Звук повітряної тривоги та вибухів, дорога та незнайомий простір у випадку евакуації – усе це викликає страх, розгубленість і тривогу. Оскільки ці діти мають обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища, важливо запроваджувати кроки підтримки, які допоможуть мінімізувати наслідки психологічної травми.

Травматичний досвід, отриманий в дитинстві, впливає на загальний розвиток дитини. Психологічна травма руйнує уявлення дитини про життя, його цінності. В результаті травми в особистості змінюється звична картина світу, зникає довіра до нього (втрата відчуття що світ безпечний та справедливий), деформується система відносин з оточуючими людьми, зникає довіра до дорослих, втрачається позитивна перспектива на майбутнє. Задля ефективної психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами щодо подолання та усунення різних видів страхів, упорядковано комплекс психологічних занять, що забезпечить розвиток емоційної стабільності та відновить власні можливості дітей [7].

Отже, одним з головних завдань психолога, що має справу з наслідками травматичної ситуації під час війни, полягає в тому, щоб допомогти батькам дітей з особливими освітніми потребами, особливо жінкам:

а) усвідомити, що необхідно використовувати самопідтримку – це вміння: створювати для себе відчуття безпеки; піклуватися про свої базові потреби; обирати більше «хочу», ніж «треба»; виділяти час на хобі; дякувати собі за те, що ви є.

б) послабити неадаптивні процеси, що заважають відкрити доступ до ресурсів, які забезпечують адекватне психосоціальне функціонування;

в) активізувати внутрішню активність особистості, необхідну для розширення власного арсеналу способів конструктивного подолання травми.

Жінка, яка пережила стресову ситуацію, а саме, військові дії у мирних містах, може відчувати стан страху, який може паралізувати волю та будь-яку ініціативу, роздратування, що з нею відбувається, гнів на себе через те, що «допустила» таке, почуття вини – жінка може відчувати провину через те, що не змогла «зберегти світ», відповідальність за дітей, людей похилого віку.

Для «одужання» від напруги та пригніченого стану можна дати жінкам такі рекомендації:

1. Не впадати у паніку. Деякі жінки бояться того невідомого, що за собою спричиняють військові дії, або починають бояться різних життєвих ситуацій, які є наслідком цих дій.

2. Виявляйте свої почуття. Не приховуйте розпачу. Потрібно дати можливість виплакати, не намагаючись обов'язково втішати. Плачте, якщо хочеться; смійтеся, якщо можете. Не ігноруйте своїх емоційних потреб.

3. Прийміть свій стан. Прийміть охоче тілесні та емоційні наслідки кризового стану. При цьому не слід усім своїм виглядом постійно підкреслювати співчуття, підкреслювати особливий статус людини, яка страждає.

4. Слідкуйте за своїм здоров'ям. Не завдайте ще більшої шкоди собі та оточуючим, нехтуючи своїм здоров'ям. По можливості, добре і своєчасно харчуйтеся, необхідне повноцінне висипання бо ваше тіло після виснажливого переживання потребує підкріплення.

5. Проявіть до себе терпіння. Вашому розуму, тілу та душі знадобляться час та зусилля для відновлення після перенесеної трагедії.

6. Поділіться болем із друзями. Замикаючись у мовчанні, ви відмовляєте друзям у можливості вислухати вас і розділити ваші почуття і прирікаєте себе ще більшу ізоляцію і самотність.

7. Можна шукати розради в релігії. Навіть якщо ви питаєте з докором: «Як Бог міг допустити це?» – скорбота є духовним пошуком. Релігія може стати вам основою переживання кризового стану.

8. Допомагайте іншим. Спрямовуючи зусилля на допомогу іншим людям, ви вчитеся краще ставитися до них, повертаючись обличчям до реальності, стаєте незалежнішими і, живучи в сьогоденні, відходьте від минулого. Корисними в цей період можуть бути будь-які прохання про допомогу з боку друзів, близьких, виконання яких допоможе відволіктися від негативних думок.

9. Не виявляйте агресію. У цей складний життєвий період не варто озлоблятися, треба пам'ятати, що ненависть руйнує душу, а любов, навпаки, відновлює. Не витрачайте сили [4].

Перейти зі стану стресу в стан адаптації допоможуть психологічні вправи:

«Безперервне життя». Війна руйнує не лише домівки та сім'ї, але й буденність, звичну рутину і стабільність. Щоб повернути собі відчуття базової безпеки, варто за можливості повертати у своє життя звичні ритуали із мирного життя (ранкова кава, вигулювання собаки, читання перед сном тощо).

«Заземлення». Щоб зупинити потік негативних думок і повернутися в реальність, можна давати собі відповіді на прості питання: хто я? де я? що я роблю? як я собі допомагаю? хто може мене підтримати? кому я можу допомогти?

«Через п'ять років після війни». Подумайте про мирне майбутнє. Опишіть, що ви зробите або чого досягнете за п'ять років мирного життя.

«Три канали». Є три канали прояву людини: емоції, розум та поведінка. Поміркуйте, як ви можете потурбуватися про свої емоції, ясність розуму та про розуміння своєї поведінки й поведінки інших [5].

Щоб швидше адаптувати до стресу, необхідно:

Створити для себе максимально безпечний простір – якщо не можна фізично, то хоча б психологічно.

Бути в колі однодумців. Зараз як ніколи важливо мати можливість висловитися й бути почутими. Під час війни люди мають єднатися як для того, щоб відчувати себе потрібним, так і для шквальної перемоги.

Спланувати наступну годину, день або кілька днів. Це допоможе повернути відчуття контролю над своїм життям.

Дієвим способом заспокоїтися і виринути з потоку страшних новин є зосередження на своїх органах чуття і зміна діяльності. Хтось під час війни почав малювати, комусь допомагає прослуховування улюбленої музики, а комусь достатньо звернути увагу на кольори, які його/її оточують або обняти себе.

Крім рекомендацій, можна розглянути техніки, що використовуються для зняття напруги, пригніченого стану.

Прокинувшись, перш ніж встати, подумайте про можливість відчувати чи діяти інакше, не так, як звичайно. Не приймайте рішень, які необхідно виконати, просто жваво візуалізуйте можливі прості та легко здійсненні зміни у вашому звичайному розпорядку.

Виберіть місце, де відчуваєте себе затишно вдома. Зосередьтеся на якомусь предметі так, ніби ви ніколи не бачили його раніше. Почніть усвідомлювати його розмір, форму, колір, будову тощо. Потім нехай він поступово зникне і у фокусі вашої уваги з'явиться задній план. Повторіть те саме з іншими предметами.

Згадайте, що вам по-справжньому приносило задоволення в ранньому дитинстві? Виберіть щось, чим було б цікаво зайнятися, але що ви не робили вже дуже давно. Спробуйте зробити це знову.

Визначте ваш досконалий стан. Виберіть із вашого минулого стану, в якому всі ваші ресурси були для вас доступні настільки, що це дозволяло вам бути в найкращій формі та діяти на повну міру своїх здібностей.

Один із простих способів заспокоїти мозок, стабілізувати внутрішні ритми. Тонування є вимовляння чи спів довгих звуків. Звук перший – «м-м-м». Протягом п'яти хвилин спробуйте мукати. Звук другий – «а-а-а». Якщо ви відчуваєте сильний стрес або напруженість, розслабте м'язи нижньої щелепи і кілька хвилин вимовляйте тихе «а-а-а». Звук третій – «і-і-і». Це найбільший стимулюючий з усіх голосних звуків. Він активізує дух і тіло, діючи як «звуковий кофеїн». Звук четвертий – «о-о-о». П'ять хвилин цього звуку призводять до м'язової релаксації, поглиблення дихання і поліпшення його ритму, зниження частоти серцевих скорочень.

Надати жінці допомогу у розумінні те, що роздратування неминуче і містить у собі задатки душевного здоров'я, і навіть у пошуках шляхів його висловлювання, найбільш прийнятної нею. Ось деякі способи: поговорити про почуття, скласти гнівний лист партнеру, побити подушку, а також рольова гра, крик, плач, струс. Розуміння роздратування може стати поштовхом до початку позитивних дій [3].

Для дитини пережите подія може спричинити зупинення особистісного розвитку. Жінкам, які мають дітей, необхідно в даній ситуації пам'ятати про наступні рекомендації:

1. Дайте дитині зрозуміти: ви серйозно ставитеся до її переживань і ви знали інших дітей, які теж через це пройшли («Я знаю одного сміливого хлопчика, з яким таке сталося»).

2. Створіть атмосферу безпеки (обіймайте дитину якнайчастіше, розмовляйте з нею, беріть участь у її іграх).

3. Подивіться разом із дитиною «хороші» фотографії – це дозволить звернутися до приємних образів з минулого, послабить неприємні спогади.

4. Зводьте розмови про подію з опису деталей на почуття.

5. Допоможіть дитині збудувати життєву перспективу (конкретні цілі на конкретні терміни).

6. Повторюйте, що відчувати безпорадність, страх, гнів абсолютно нормально.

7. Підвищуйте самооцінку дитини (частіше хвалите її, підтримуйте її ініціюйте її добрі вчинки).

8. Заохочуйте ігри дитини з піском, водою, глиною (допоможіть йому винести зовні свої переживання у вигляді образів).

9. Не можна дозволяти дитині стати тираном. Не виконуйте будь-які бажання з почуття жалості [1].

Таким чином, питання психологічної підтримки батьків та членів сімей дітей з особливими освітніми потребами розглядається нами як багатокомпонентна, сфокусована діяльність психолога, спрямована на формування психологічної стійкості у подоланні наслідків надзвичайної ситуації, підвищення рівня стресостійкості, навчання способам самовідновлення тощо. У результаті впровадження даного комплексу заходів нами очікується зменшення рівня тривожності, нервового напруження, страхів у дітей з особливими освітніми потребами, розвиток емоційної стабільності, вміння адекватно виражати свої емоції та почуття. Ключовим поняттям в контексті вказаної роботи є психосоціальне благополуччя, яке визначається як максимально комфортний для життя рівень у фізичній, психологічній та соціальній сфері життєдіяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / авт. кол., заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.

2. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям – жертвам військового конфлікту : практич. посіб. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 152 с.

3. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.

4. Поради батькам під час війни. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions>

5. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки : методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ, 2015. 232 с.

6. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації : метод. посіб. / Уклад. Г.Б. Растроста. Суми : НВВ КЗ СОППО, 2018. 64 с.

7. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях : практикум / упорядники Т.Р. Браніцька, Л.О. Матохнюк, О.М. Шпортун. Вінниця, 2022. 131 с.

УДК 377.35; 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.18>

Мартиненко Світлана Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної діяльності
Київського міжнародного університету
ORCID ID: 0000-0002-7822-5600

Дроботько Ірина Дмитрівна,
аспірантка Київського міжнародного університету
ORCID ID: 0000-0002-8639-1887

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

DIAGNOSTIC METHODS FOR DETERMINING THE READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR PSYCHO-CORRECTIVE WORK TO OVERCOME ANXIETY IN ADOLESCENTS

У статті подано діагностичні методики визначення готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків, виокремлено відповідні критерії, а саме: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та операційно-діяльнісний. За кожним критерієм розроблено показники та відповідний психодіагностичний інструментарій, завданням якого є виявлення стану готовності майбутніх фахівців до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків. Відібрано релевантні та валідні методики дослідження, які уможливають максимального встановити готовність майбутніх психологів до роботи з подолання тривожності у підлітків за мотиваційним, емоційно-вольовим і операційно-діяльнісним компонентами. Запропоновано варіант авторських опитувальників, зокрема для визначення готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з підлітками для подолання їх тривожності за когнітивним критерієм, подано зразок анкети «Знання про тривожність та способи її подолання», результати якої дають змогу виявити рівень знань про тривожність, причини її виникнення, передумови формування як особистісної якості, особливості діагностування та психокорекційної роботи щодо її подолання. Подано опитувальники «Самоаналіз знань щодо психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків», за допомогою якого можна виявити сформованість знань майбутніх психологів про психокорекційну роботу, «Самоаналіз мотивації до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків» – для визначення рівня мотивації у майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків, творчі завдання – для діагностування сформованості вмінь майбутніх психологів планувати та організовувати психокорекційну роботу з подолання тривожності у підлітків.

Ключові слова: тривожність, готовність майбутніх психологів до психокорекційної роботи, діагностичні методики, когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, операційно-діяльнісний критерії, підлітки.

The article presents diagnostic methods for determining the readiness of future psychologists for psychocorrective work to overcome anxiety in adolescents, the relevant criteria are identified, namely: cognitive, motivational, emotional-volitional and operational-active. For each criterion, indicators and the corresponding psychodiagnostic toolkit have been developed, the task of which is to identify the state of readiness of future specialists for psychocorrective work to overcome anxiety in adolescents. Relevant and valid research methods have been selected, which make it possible to determine the readiness of future psychologists to work on overcoming anxiety in adolescents in terms of motivational, emotional-volitional and operational-activity components. A version of the author's questionnaires is offered, in particular, to determine the readiness of future psychologists for psychocorrective work with adolescents to overcome their anxiety according to a cognitive criterion, a sample questionnaire "Knowledge about anxiety and ways to overcome it" is presented, the results of which make it possible to reveal the level of knowledge about anxiety, the causes of its occurrence, prerequisites for formation as a personal quality, peculiarities of diagnosis and psychocorrective work to overcome it. Questionnaires "Self-analysis of knowledge about psychocorrective work to overcome anxiety in adolescents", which can be used to reveal the formation of future psychologists' knowledge about psychocorrective work, "Self-analysis of motivation for psychocorrective work to overcome anxiety in teenagers" – to determine the level of motivation of future psychologists for psychocorrective work work on overcoming anxiety in teenagers, creative tasks – to diagnose the formation of the skills of future psychologists to plan and organize psychocorrective work on overcoming anxiety in teenagers.

Key words: anxiety, readiness of future psychologists for psychocorrective work, diagnostic methods, cognitive, motivational, emotional-volitional, operational-activity criteria, teenagers.

Постановка проблеми. Як засвідчують реалії сьогодення, з початком повномасштабної війни на теренах Української держави тривожність є найпоширенішим психічним станом усього українського суспільства. Водночас хвилювання через військові дії поєднується з індивідуальними віковими особливостями та станами, особистісними проблемами. Надмірна тривожність є характерною для підлітків за мирних умов через внутрішні конфлікти, характерні для їхнього віку, а саме: несформованість уявлень про власне «Я», неадекватний рівень домагань, низька самооцінка, необхідність соціалізації тощо. Відтак, важливо вчасно зреагувати на цю проблему та надати необхідну психокорекційну допомогу для цієї вразливої категорії дітей. Водночас сам психолог має бути готовим допомагати долати тривожність у підлітків, зрозуміти об'єктивні причини її виникнення, а також підібрати ефективні методи діагностування та корекції. На нашу думку, конче необхідно у закладах вищої освіти готувати висококваліфікованих психологів-професіоналів, здатних на високому рівні виконувати професійні обов'язки, діагностичні, корекційні, розвивальні функції, застосовувати діагностичні методики з різними категоріями населення, долати їхні психологічні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що питання готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків є недостатньо дослідженим. Загалом, у процесі розроблення критеріїв і показників визначення готовності було покладено методологію та методику науково-педагогічних і психологічних досліджень, поданих у працях І. Бега [1], І. Зязюна [2], В. Майбороди [10], С. Мартиненко [4–7], Н. Нічкало [10], Т. Новаченко [11] та інших. Засади, які містяться у працях зазначених науковців, мають загальне, універсальне спрямування. З урахуванням цього, **метою** статті стало розроблення діагностичного інструментарію, який би дав змогу визначити стан готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення стану готовності майбутніх психологів до практичної діяльності з підлітками вважаємо за потрібне визначити відповідні критерії та показники, які дали б змогу з'ясувати означену якість у майбутніх фахівців. Для об'єктивності визначення готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи нами запропоновано такі критерії, як: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та операційно-діяльнісний. Зупинимось детальніше на їх змістовому наповненні.

Когнітивний критерій має такі показники:

- сформованість знань про сутність і причини виникнення тривожності, її вияви у особистості, симптоматику вияву в підлітків;
- володіння знаннями і навичками психокорекційної роботи з підлітками;
- знання про техніки і методи впливу на підлітків з метою подолання їхньої тривожності, оптимізації психоемоційних станів.

Мотиваційний критерій готовності майбутніх фахівців до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків вміщує такі показники:

- позитивне ставлення до необхідності проведення психокорекційної роботи з підлітками, здатність до емпатії, прагнення допомогти у подоланні ситуативних і особистісних проявів тривожності;
- інтерес до оволодіння фаховими знаннями, вміннями, навичками, методами і техніками корекційної;
- прагнення до набуття досвіду професійної діяльності у наданні психологічної допомоги підліткам, самовдосконалення і підвищення професійної компетентності.

Емоційно-вольовий критерій готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з підлітками охоплює:

- сформовану емоційну стійкість, здатність до розуміння емоційних станів інших людей, вияву співчуття, надання підтримки тим, хто цього потребує;
- нормальний рівень вияву власної тривожності, що надає змогу адекватно оцінювати ступінь вияву тривожності у підлітків, та забезпечує оптимальний психологічний вплив на підлітків;
- розвинені вольові якості відповідальності, наполегливості, цілеспрямованості, витримки, здатність до регуляції та оптимізації власної діяльності на свідомому та несвідомому рівнях, подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод у досягненні поставленої мети під час надання психокорекційної допомоги підліткам для подолання тривожності.

Операційно-діяльнісний критерій готовності майбутніх психологів до подолання тривожності у підлітків має такі складові, як:

- готовність до здійснення практичної діяльності у наданні психологічної допомоги підліткам із подолання ними тривожності (сформовані вміння діагностичної діяльності з визначення існуючого рівня тривожності, вміння планувати психокорекційну роботу, складання діагностичних програм для практичних занять із підлітками, готовність до їх проведення);

– сформованість умінь, навичок, відповідних компетенцій, необхідних для вирішення завдань психокорекційної діяльності в роботі з підлітками (володіння практичними навичками і вміннями проведення психокорекційних вправ і технік, застосовування діагностичних методик для подолання тривожності підлітків);

– використання різноманітних способів вирішення поставлених завдань, наявність творчих ідей та практичного досвіду застосовування різноманітних нетрадиційних прийомів вирішення проблеми подолання тривожності у підлітків, готовність застосувати відповідні методи, прийоми і засоби діагностичної роботи з підлітками.

Для проведення емпіричного дослідження, спрямованого на визначення стану готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків за поданими критеріями, важливо було розробити валідний та релевантний методичний апарат. У таблиці 1 подано психодіагностичний інструментарій виявлення сформованості готовності майбутніх фахівців до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків.

З метою визначення стану готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з підлітками для подолання їх тривожності (за когнітивним критерієм) рекомендуємо провести опитування за двома авторськими анкетами: «Знання про тривожність та способи її подолання», «Самоаналіз знань про психокорекційну роботу з подолання тривожності у підлітків».

Перша з них спрямована на виявлення стану сформованості знань у майбутніх психологів про тривожність, причини її виникнення, передумови формування як особистісної якості, особливості діагностування та психокорекційної роботи з її подолання. Розроблена анкета охоплює такі питання, а саме:

1. Що таке тривога?
2. Чим відрізняється тривога і тривожність? Дайте визначення сутності тривожності?
3. Назвіть найчастіші причини виникнення тривожності у сучасної людини.
4. Які типові передумови формування / виникнення тривожності у дітей, підлітків?
5. За якими симптомами, ознаками, виявами можна визначити стан тривожності у підлітків?
6. Назвіть різновиди тривожності у підлітків залежно від провідної діяльності, сфери життя
7. Які діагностичні методики на визначення тривожності особистості Ви знаєте? Чи маєте досвід їх практичного використання.
8. За допомогою яких видів і напрямів психологічної діяльності можна допомогти тривожним дітям?
9. Які ефективні засоби, методи і техніки психологічної роботи з подолання тривожності підлітків Ви знаєте? Чи маєте Ви досвід застосовування засобів і методів?
10. Оцініть якість Вашої підготовки до ефективної психокорекційної роботи з підлітками на посаді практичного психолога.

Таблиця 1

Психодіагностичний інструментарій дослідження сформованості готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків

Критерій	Методики дослідження
Когнітивний	Діагностування майбутніх психологів за авторськими анкетой і опитувальником: – анкета «Знання про тривожність і способи її подолання» – опитувальник «Самоаналіз знань щодо психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків»
Мотиваційний	Опитування майбутніх психологів за психодіагностичною методикою і авторським опитувальником: – «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян, Н. Епштейн) [12] – опитувальник «Самоаналіз мотивації до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків»
Емоційно-вольовий	Опитування майбутніх психологів за психодіагностичними методиками для визначення стану тривожності та інших психічних станів: – «Методика дослідження тривожності» (Ч. Спілбергер) [3] – «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) [9] А також проведення індивідуальних бесід і опитування за допомогою психодіагностичної методики: – методика «Вольові якості особистості» (М. Чумаков) [14]
Операційно-діяльнісний	Практичне завдання із проведення і опрацювання результатів опитування однокласників щодо рівня їх тривожності: – проведення опитування однокласників з використанням методик «Шкала тривожності» (С. Кондаш) [15] та «Тривожність і депресія» (ТіД) (за А. Карелінім) [8] – творче завдання для діагностики вміння майбутніх психологів планувати та організувати психокорекційну роботу з подолання тривожності підлітків

11. Чи достатньо Вам знань, вмінь і навичок для здійснення психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків?

12. Чи потребуєте Ви збагачення знань і вмінь, удосконалення розвитку навичок для практичної психокорекційної роботи з підлітками? Висловіть свої очікування щодо бажаних навчальних, методично-організаційних заходів із цієї проблеми.

Аналіз відповідей на запропоновані питання дасть змогу зробити висновки про рівень знань майбутніх психологів щодо такого психічного стану, як тривожність у підлітків, а також виявити рівень їхньої компетентності щодо організації психокорекційної роботи.

Для визначення стану сформованості готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків за когнітивним критерієм варто також провести опитування «Самоаналіз знань про психокорекційну роботу з подолання тривожності у підлітків». Так, майбутнім фахівцям пропонується оцінити власний рівень володіння знаннями за відповідними категоріями (таблиця 2).

За загальною сумою балів можна зробити висновок про стан сформованості у майбутніх психологів знань про особливості психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків.

З метою з'ясування стану готовності студентів – майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків (за **мотиваційним критерієм**) пропонуємо скористатися такими діагностичними методиками, як:

1. Методика для визначення рівня емпатії як професійно важливої якості майбутнього психолога, що забезпечує його здатність до розуміння

емоційних станів інших, співпереживання їм і прагнення надати підтримку і допомогу. Корисною та об'єктивною буде цього можна використати «Шкала емоційного відгуку» (за А. Меграбян, Н. Епштейн) [12, с. 90–92].

2. Опитувальник «Самоаналіз мотивації до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків» (авторське розроблення), призначений для проведення майбутніми психологами самоаналізу вияву власної мотивації до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків. Він охоплює оцінювання семи позицій на основі балів від 1 до 3, які визначають недостатній (1), середній (2) і високий рівні (3) їх вияву за такими показниками, як:

– позитивне ставлення до психологічної роботи з підлітками, прагнення допомогти їм у подоланні негативних психоемоційних станів;

– інтерес до оволодіння навичками і вміннями, формування компетенцій, необхідних для вирішення завдань психокорекційної діяльності з підлітками;

– інтерес до оволодіння знаннями і методами, практичними техніками роботи з корекції тривожності в підлітків;

– прагнення до використання сучасних і ефективних способів вирішення поставлених завдань психокорекційної роботи з підлітками;

– цілеспрямованість у здійсненні практичної діяльності щодо надання психологічної допомоги підліткам із подолання їх тривожності;

– здатність до свідомої регуляції діяльності у процесі досягнення поставленої мети щодо надання психокорекційної допомоги підліткам у подоланні стану тривожності;

Таблиця 2

Опитувальник «Самоаналіз знань про психокорекційну роботу з подолання тривожності у підлітків»

Показники	Бали:		
	1	2	3
Знання про сутність тривожності, її прояви, симптоматику вияву у дітей і підлітків, причини її виникнення;			
Здатність до розуміння емоційних станів інших людей, розуміння необхідності надання психологічної підтримки тим, хто цього потребує;			
Знання діагностичних методів і методик, сформованість вміння правильно оцінювати ступінь тривожності у підлітків;			
Знання про основи психокорекційної роботи з підлітками, основні завдання, цілі, прийоми і методи психологічної діяльності з підлітками;			
Знання щодо побудови програми психокорекційної роботи з підлітками для подолання їх негативних емоційних станів (зокрема, тривожності);			
Знання про техніки і методи впливу на підлітків для подолання їх тривожності, оптимізації психоемоційних станів;			
Знання та вміння здійснювати оцінку ефективності проведеної психокорекційної роботи з підлітками.			

– виявлення прагнення до розширення досвіду професійної діяльності у наданні психологічної допомоги підліткам, самовдосконалення і підвищення рівня професійної компетентності.

Стан готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків (**емоційно-вольовий критерій**) пропонуємо визначати за допомогою:

– діагностичних методик: «Шкала тривожності» (Ч. Спілбергер) [3], «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) [9] – для діагностування рівня власної тривожності, що надає змогу адекватно оцінити ступінь прояву тривожності в підлітків та забезпечує оптимальний психологічний вплив на них;

– опитування за методикою «Вольові якості особистості» (за М. Чумаковим) [14].

Для діагностування стану готовності студентів за **операційно-діяльнісним критерієм** пропонуємо використовувати методики «Шкала тривожності» (С. Кондаш) [15, с. 284-285] та «Тривожність і депресія» (ТіД) (за А. Кареліним) [8, с. 255].

Окрім цього, у процесі встановлення сформованості готовності за операційно-діяльнісним критерієм важливо визначити вміння майбутніх

психологів планувати, організовувати і проводити психокорекційну роботу. Для цього пропонуємо творче завдання, що передбачає:

– назвати структуру психокорекційної програми, її мету і завдання;

– навести приклади вправ і технік роботи з дітьми;

– визначити методики, за допомогою яких здійснюється вхідне і вихідне діагностування рівнів тривожності у підлітків із метою визначення ефективності проведеної психокорекційної роботи.

Висновки. Таким чином, запропоновані діагностичні методики визначення готовності майбутніх психологів до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків є репрезентативними та валідними. Застосування поданих і адаптованих діагностичних методик, творчих і практичних завдань для майбутніх психологів дає змогу зібрати й проаналізувати інформативні дані про рівні сформованості у них готовності до психокорекційної роботи з подолання тривожності у підлітків за когнітивним, мотиваційним, емоційно-вольовим та операційно-діяльнісним критеріями. Це уможливить, на наше переконання, уникати надання непрофесійної психологічної допомоги, а особливо для такої вразливої категорії, як підлітки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 т. Т. 2. Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. К. : Либідь, 2003. 342 с.
2. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної професійної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія*. К., 2000. С. 11–57.
3. Исследование тревожности (Ч. Д. Спилбергер, адаптация Ю. Л. Ханин). *Диагностика эмоционально-нравственного развития* / ред. и сост. И. Б. Дерманова. СПб., 2002. С. 124–126.
4. Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : дис. д-ра пед. наук : 13.00.04; Інститут педагогіки АПН України. К., 2009. 476 с.
5. Мартиненко С. М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи : навч.-метод. посіб. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. 264 с.
6. Мартиненко С. М. Вивчення особистості молодшого школяра засобами педагогічної діагностики : навч.-метод. посіб. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 144 с.
7. Мартиненко С. М. Діагностування особистісно-професійних якостей вчителя початкової школи : навч.-метод. посіб. К. : АКМЕ ГРУП, 2015. 208 с.
8. Методика «Тревожность и депрессия» (ТіД) (А. Карелин). *Большая энциклопедия психологических тестов* / сост. А. Карелин. М. : Эксмо, 2006. С. 255. Методика діагностики самооценки психических состояний (по Г. Айзенку) / Райгородский Д. Я. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие*. Самара : Издательский Дом «БАХРАМ-М», 2011. С. 141–145.
9. Ничкало Н. Г. *Наукові дослідження з проблем педагогіки і психології вищої школи. Вища освіта в Україні: реальність, тенденції, перспективи розвитку : мат-ли міжнар. науково-практ. конф.* К., 1996. Ч. I. С. 19–29.
10. Новаченко Т. В. К вопросу о синергетике образования. *Виховання і культура*. 2001. № 1(1). С. 24–26.
11. Опросник для диагностики способности к эмпатии (А. Мехрабиан, Н. Эпштейн) / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Прокофьева Т. Ю., Кравцова О. А. *Психодиагностика толерантности личности*. М. : Смысл, 2008. С. 90–92.
12. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів: практичний посібник / Авт. кол. : В. Майборода, О. Ярошенко, Ю. Скиба; за ред. О. Ярошенко. К. : Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с.
13. Чумаков М. В. Опросник диагностики волевых качеств личности (ВКЛ). *Руководство*. НПЦ «Психодиагностика». Ярославль, 2004. 16 с.
14. Шкала тривожності С. Кондаша. *Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие* : в 2 кн. 3-е изд. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. С. 284–285.

УДК 159.97:159.923.31

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.19>

Попелюшко Роман Павлович,

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін

Державного університету інфраструктури та технологій

ORCID ID: 0000-0002-1227-1292

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE FROM ONE-PARTY FAMILIES

Статтю присвячено розгляду психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку з неповних сімей. Проаналізовано визначення поняття неповної сім'ї в науковій психологічній літературі для розуміння актуальних питань особливості психологічного розвитку особистості молодшого школяра в неповній сім'ї.

Обґрунтовано актуальність вивчення психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку з неповних сімей, в умовах невизначеності та соціально-економічних потрясінь. Перед сучасною психологічною наукою постає актуальна проблема дослідження життєдіяльності та особливостей психологічного розвитку дітей, молодшого шкільного віку, які пережили розлучення своїх батьків (психологічна травматична подія) в ранньому дитинстві, та профілактика чи корекція наслідків даної події, у вигляді симптомів невротичних розладів у підлітковому та юнацькому віці.

У статті викладено результати теоретичного аналізу особливостей неповної сім'ї та проблеми впливу неповних сімей на виникнення негативних психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто чинники деформації сім'ї: розлучення; смерть одного з батьків; народження позашлюбної дитини; народження дитини неодруженою жінкою; всиновлення дитини неодруженою жінкою; тривала відсутність одного з батьків при юридичному збереженні шлюбу.

Особливу увагу присвячено основним характеристикам і особливостям існування неповної сім'ї, що залежать від таких факторів, як: стадія життєвого циклу, на якій утворилась неповна сім'я; наявність у сім'ї дітей та їх вік під час перетворення сім'ї у неповну; основні соціально-психологічні характеристики сім'ї під час її перетворення у неповну; матеріальне становище неповної сім'ї. Зауважено те, що дітям молодшого шкільного віку, які виховуються у неповних сім'ях, притаманні: підвищений рівень тривожності, емоційне відчуження від одного з батьків, який не перебуває у сім'ї, нижчий рівень емоційного благополуччя у сім'ї, порівняно з дітьми цього ж віку з повних сімей.

Окреслені перспективи емпіричних досліджень проблеми впливу неповних сімей на виникнення психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: молодші школярі, неповна сім'я, розвиток, психологічні особливості, психологічна травма.

The article is devoted to the consideration of psychological characteristics of children of primary school age from single-parent families. The definition of the concept of a single-parent family in the scientific psychological literature was analyzed in order to understand the topical issues of the psychological development of the personality of a younger schoolboy in a single-parent family.

The relevance of studying the psychological characteristics of children of elementary school age from single-parent families, in conditions of uncertainty and socio-economic upheavals, is justified. Modern psychological science faces the urgent problem of researching the life activities and features of the psychological development of children of primary school age who experienced the divorce of their parents (a psychological traumatic event) in early childhood, and the prevention or correction of the consequences of this event, in the form of symptoms of neurotic disorders in adolescents and young adults.

The article presents the results of a theoretical analysis of the characteristics of single-parent families and the problem of the influence of single-parent families on the occurrence of negative psychological characteristics of children of primary school age. Factors of family deformation are considered: divorce; death of one of the parents; birth of an illegitimate child; birth of a child by an unmarried woman; adoption of a child by an unmarried woman; long-term absence of one of the parents while legally preserving the marriage.

Special attention is paid to the main characteristics and peculiarities of the existence of a single-parent family, which depend on such factors as: the stage of the life cycle at which the single-parent family was formed; the presence of children in the family and their age at the time of the transformation of the family into a single family; the main socio-psychological characteristics of the family during its transformation into an incomplete family; financial situation of a single-parent family. It was noted that

children of primary school age who are raised in single-parent families have: an increased level of anxiety, emotional alienation from one of the parents who is not in the family, a lower level of emotional well-being in the family, compared to children of the same age from complete families.

The prospects of empirical studies of the problem of the influence of single-parent families on the emergence of psychological characteristics of children of primary school age are outlined.

Key words: *younger schoolchildren, incomplete family, development, psychological features, psychological trauma.*

Вступ. Сім'я, її стабільність та гармонійність функціонування є важливою умовою психічного здоров'я кожної людини. Особливого значення набуває психологічний клімат у родині, характер батьківсько-дитячих взаємин у процесі розвитку та становлення особистості дитини. Розлучення призводить до трансформації сім'ї і, як наслідок, негативно позначається на життєдіяльності дитини. Тому перед сучасною психологічною наукою постає актуальна проблема дослідження життєдіяльності дітей, зокрема молодшого шкільного віку, які пережили розлучення своїх батьків, та, відповідно, розробки засобів зниження негативних наслідків розлучення на дитячу особистість. На думку багатьох науковців, психологічні травматичні події (розлучення батьків), які переживаються у ранньому дитинстві, стають чинником появи симптомів невротичних розладів у підлітковому та юнацькому віці. Здійснення психологічної допомоги дітям молодшого шкільного віку дасть можливість ефективно впливати на їх життєдіяльність, попереджувати появу невротичних розладів.

Питання життєдіяльності дитини після розлучення її батьків розглядаються у філософії, психології, юриспруденції, медицині, але на відміну від теоретичної складової, недостатньо розроблена практична складова проблеми психологічних умов життєдіяльності дитини старшого дошкільного чи молодшого шкільного віку, після розлучення батьків.

Метою статті є аналіз впливу неповних сімей на виникнення психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільстві, неповна сім'я займає особливе положення, вона є одним з основних соціально-демографічних типів сучасної сім'ї. Багато науковців, які займаються соціальними проблемами, стверджують, що діти, які виховуються в неповних сім'ях, більш схильні до проблем різного психолого-педагогічного характеру, ніж діти, які виховуються в повній сім'ї.

На думку О. Максимович, під неповною сім'єю розуміється:

– сім'я, яка характеризується специфічною формою становлення, порушенням внутрішньої

структури і деформацією подружніх і батьківських стосунків;

– категорії сімей, в яких дитина до 16 років проживає з одним із батьків, що несе за неї повну відповідальність [1, с. 135].

Як вважає Л. Ковальчук, є такі особливості неповної сім'ї, як: економічна підтримка неповнолітніх членів сімей є утрудненою, тому, що така сім'я найчастіше є малозабезпеченою; процес соціалізації дитини порушено, внаслідок відсутності повноцінного суб'єкта сімейного виховання; деформовано формування психологічної статі дитини, труднощі з ознайомленням дитини із соціальними ролями чоловіка (жінки), батька (матері); порушено право дитини на виховання і розвиток у сім'ї; знижено можливості моральної регламентації поведінки членів сім'ї у різних сферах життєдіяльності; у дитини виникають труднощі з формуванням почуття безпеки в сім'ї, порушена її потреба у визначенні однолітками; емоційна нестабільність у сім'ї, невпевненість батьків у своєму соціальному статусі, почуття образи батьків за свою дитину [2, с. 12].

На думку О. Прохорової [3], структурна деформація сім'ї відбувається внаслідок таких чинників, як:

– **Розлучення** (розлучена сім'я). Розлучення і розпад сім'ї травмує незрілу психіку дитини, через що нерідко порушуються взаємини матері і дитини. Успішність дітей з неповних сімей у школі, нижче, ніж успішність дітей з повних сімей, тому, що вони порівняно мало читають та більшу частину часу проводить поза домом. Практично половина правопорушників серед неповнолітніх жили в неповних сім'ях. Ці діти більш самостійні і мають більш розвинені такі людські якості, як: кмітливість, чуйність, емоційність. Вони раніше знайомляться з дорослим світом. Багато психологів вважають, що розлучення передаються у «спадок»: дитина яка виросла у неповній сім'ї, засвоює негативні риси поведінки і манеру відношення до протилежної статі. З часом ця, вже доросла, людина часто не може створити чи зберегти свою власну сім'ю;

– **Смерть одного з батьків** (напівсирітська сім'я). Втрата супутника життя переживається як катастрофа, не тільки партнером а і дитиною. Коло

спілкування, для дитини, поступово обмежується рамками мікрооточення одного з батьків. Абсолютизується колишнє спільне життя, позитивно міфологізується померлий чоловік чи дружина, та всі інші члени родини відходять на другий план перед цими міфами та стереотипами надовго. Досить важко відбувається відновлення соціальної активності, членів такої сім'ї своїми силами;

– **Народження позашлюбної дитини** (позашлюбна сім'я). Це існуючий тривалий час юридично не оформлений шлюбний союз чоловіка і жінки з дітьми або без дітей, а також дошлюбні стійкі і тривалі сімейні стосунки молодих людей, що може призвести до укладення шлюбу або до виникнення материнської сім'ї – позашлюбної [3].

Таким сім'ям притаманний замкнутий характер життєдіяльності. Коло спілкування обмежене і як би роздвоєне, тобто у кожного з членів такої сім'ї свої, стійкі зв'язки і контакти між їх близькими, а контакти між спільнотами «дружини» та «чоловіка» практично відсутні. В цьому випадку, можливе зростання загальної нервово-емоційної напруженості і розпад такої сім'ї. Врахування особливостей життєдіяльності «позашлюбної» сім'ї дозволяє планувати заходи медико-психолого-педагогічної та юридичної профілактики;

– **Народження дитини неодруженою жінкою** (материнська сім'я). «Материнська» сім'я – різновид неповної сім'ї, коли жінка народжує дитину, не перебуваючи у шлюбі. Основними чинниками, що здійснюють вплив на психологію такої сім'ї, є: наявність іншого батька і характер відносин з ним, ставлення батьків матері-одиначки до позашлюбної дитини, ставлення самої матері до дитини. Область життєвих інтересів значною мірою визначається відносинами з мікросередовищем. Спільне проживання матері-одиначки з батьками, іншими родичами, наявність з їхнього боку різних видів допомоги сприяє розвитку певного рівня міжсімейних відносин; такі сім'ї зайняті предметно-практичною діяльністю виховання дитини. Відсутність батьків матері-одиначки або стійких зв'язків з ними, як і інші фактори, які суттєво обмежують сферу інтересів життєдіяльності сім'ї: на перший план виходить турбота про бюджет і вихованні дитини. Все це впливає на психіку жінки, деформує її установки на материнство, материнську поведінку, і може призвести до психологічного стресу і негативному відношенню до дитини [3];

– **Усиновлення дитини неодруженою жінкою** (приймальна сім'я). Характерною особливістю такої сім'ї є підвищений інтерес до життя: це наслідок альтруїстичної спрямованості батьків-усиновителів. Усиновитель в таких випадках обережний до

життя дитини і намагається не дуже втручатися в це життя. У жінок, які тривалий час прагнули усиновити дитину, може розвинути ряд психогенних відхилень типу «надмірна опіка» або «фобія втрати» цієї дитини. Ці та можливі інші труднощі, що супроводжують батьків-усиновителів на цьому шляху, з часом, як правило, розчиняються і їм на зміну приходять стійкі батьківські почуття;

– **Тривала відсутність одного з батьків при юридичному збереженні шлюбу** (дистанційна сім'я). Тобто життя в цій сім'ї проходить для кожного з подружжя окремо через специфіку професії чи місця проживання одного або двох шлюбних партнерів (моряки, військові, заробітчани, артисти, спортсмени, бортпроводники поїздів далекого прямування, стюардеси тощо).

Характерним для дистантних сімей є гострота і свіжість почуттів, особливо, якщо в їх основі лежать так звані «векторні» шлюби. Думки науковців про стабільність дистантних сімей розходяться: одні вважають, що сама специфіка цих сімей робить їх нестійкими, а інші рахують, що ці сім'ї одні з найбільш міцних і стійких сімей. Проте і ті, й інші визнають наявність проблем з розвитком дітей в таких сім'ях, так як в їх соціалізації велику роль відіграє тільки один з подружжя (частіше мати) або вулиця. Тому серед подружжя часто бувають суперечки про методи виховання їх дітей і причини їх девіантної поведінки при черговому зібранні всієї родини [3].

Неповність сім'ї, є певною динамічною характеристикою, тобто вона може виникати на певному етапі життєвого циклу сім'ї, а потім, зі зміною обставин, неповна сім'я знову набуває своєї попередньої форми.

Той етап коли сім'я існує як неповна, зазвичай залишає свій відбиток як на особливостях подальшого розвитку сім'ї загалом, так і на кожному її члені зокрема. А характер даних змін залежить від багатьох факторів, одним з основних є те, на якій саме стадії розвитку сім'ї вона перетворилася у неповну. Тобто утворення неповної сім'ї на стадії появи і виховання у ній маленьких дітей, дошкільного та молодшого шкільного віку, має значний негативний вплив на становлення гармонійних партнерських взаємин між подружжям та на процес виховання дітей, становлення їх особистості.

Сучасна українська наука досі не має системи дослідження феномену неповної сім'ї, її сутності, характерних рис та основних психологічних проблем. А відсутність структурованої та науково підтвердженої інформації з цих питань унеможливує побудову ефективних програм психологічної допомоги членам неповних сімей.

Основні характеристики і особливості існування неповної сім'ї залежать від таких факторів, як:

- стадія життєвого циклу, на якій утворилась неповна сім'я;
- наявність у сім'ї дітей та їх вік під час перетворення сім'ї у неповну;
- основні соціально-психологічні характеристики сім'ї під час її перетворення у неповну;
- матеріальне становище неповної сім'ї [4].

В залежності від того, коли саме утворилася неповна сім'я, можна прогнозувати наступні особливості її функціонування. Тобто, наприклад, якщо один з партнерів змушений був емігрувати чи виїхати на роботу в інше місто чи країну, коли його сім'я є ще молодою, діти щойно народились, відповідно, взаємини між подружжям цілковито не стабілізувались, і розподіл внутрішньо сімейних ролей та нове структурування організації сімейної системи не відбулось, можна прогнозувати високу ймовірність виникнення численних труднощів у майбутньому, аж до розлучення. Також, негативні тенденції посилюються, коли новонароджена дитина була незапланована і хтось з батьків змушений емігрувати через зростання труднощів матеріального характеру. Наразі посилення негативних тенденцій, які включають емоційне відчуження між членами родини, зростання конфліктності, міри незадоволеності сімейним життям тощо, спостерігається у випадку присутності прихованих мотивів еміграції, коли офіційною версією є заробити кошти на житло чи навчання дитини, але насправді трудова еміграція є втечею від особистих чи сімейних проблем.

Якщо неповність сім'ї утворилась, коли діти перебували у ранньому чи дошкільному віці, значно утруднюється, а то й унеможлиблюється встановлення надійного емоційного взаємозв'язку між дитиною (дітьми) та одним з батьків який знаходиться поза неповною сім'єю. А найперше, з чим стикаються члени новоствореної неповної сім'ї – це необхідність пережити втрату чи розлуку з одним із членів сім'ї. Розлука є стресовою ситуацією для всіх членів сім'ї, це є одним з видів втрати [5, с. 100], який виступає ознакою її неблагополуччя, адже впливає на якість функціонування всієї сімейної системи.

Переживання кризової ситуації «втрати», має різні наслідки які залежать від віку, статі, індивідуальних особливостей дітей, специфіки попередніх взаємин у сім'ї, позиції та дій дорослих членів сім'ї. Р. Паже наголошував на існуванні таких типів втрат, як:

1) Втрати пов'язані зі становленням особистості дитини та її розвитком:

– втрати зв'язку з матір'ю, але набуття зовнішнього світу;

– втрата батьківської уваги, достатньо тривалого спілкування і набуття колективу.

Без цих втрат не можна обійтися, через їх переживання дитина стає більш досвідченою;

2) Втрати пов'язані з важкою життєвою ситуацією чи несподіванкою.

Особливостями переживання втрати у дітей, на думку Р. Паже, є: шок, заперечення, угода з собою, злість на себе, прийняття, розуміння, вміння подолати втрату тощо. Також, характерною особливістю дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є те, що вони переживаючи те ж, що й дорослі, не можуть висловити це словами, та вкрай слабо розуміють, що діється, і почуваються винними у чомусь [5].

Розлучення батьків, насилля в родині створюють сильні стреси у дітей і суттєво впливають на їх шкільне навчання та позашкільне життя. Ще до розлучення батьків молодший школяр здатний помічати непорозуміння між батьками, що створює емоційну напругу та різні уявлення про те, що буде з ним після розлучення батьків. В більшості випадків у таких дітей знижується навчальна успішність. Коли ж настає розлучення, то у молодшого школяра з'являються такі почуття, як: сум, гнів, тривога. Дитина стає пригніченою або занадто вразливою і, у більшості випадків, починає погано вчитися, стає неслухняною, а у 4-7 класах може, із великою ймовірністю, втратити емоційний зв'язок з родиною [6].

Неповна родина по-різному впливає на навчальні успіхи молодших школярів. В тих випадках, коли мати-одиначка не має постійної роботи, матеріально незабезпечена, в неї виникає постійна емоційна напруга, депресія, невротична тривога. Все це в більшості випадків негативно відбивається і на емоційному стані дитини, її розумовому розвитку, на успіхах в навчанні. Дещо краще становище у того молодшого школяра, де мати-одиначка має постійну роботу, яка їй подобається. У такій неповній родині часто спостерігається високий рівень самоповаги і відносно сильне почуття родинної єдності і солідарності. Все це створює соціально-психологічні умови для успішного навчання дитини [7].

У неповній сім'ї одному з батьків, що залишився, неважко створити у дитини негативне уявлення про відсутнього з батьків, особливо якщо розставання було пов'язане з розлученням або чимось, що заподіє сильний біль. Жінка, що залишилася з дітьми без чоловіка, повинна намагатися, щоб її дитина не подумала, що всі чоловіки погані. Хлопчику, який це чує, важко повірити, що бути чоловіком це добре.

Через те, що діти в неповній родині не можуть спостерігати відносини між чоловіками й жінками, то вони виростають, не маючи цілісної моделі цих відносин. Однак усі ці проблеми розв'язуються. Жінка-мати цілком може мати адекватну, приймаючу установку відносно чоловіків і бути досить зрілою, щоб не створювати в дітей негативного уявлення про них. Вона може допомогти своїм дітям встановити добрі й близькі відносини з дорослими чоловіками, яких вона знає й поважає.

Хлопчики в неповній сім'ї, де з батьків одна мати, зіштовхуються з більш серйозною проблемою, «залюблені» матір'ю та переконавшись у тому, що в суспільстві головні жінки, вони починають відчувати, що чоловіки відіграють незначну роль як в сім'ї, так і в суспільному житті.

Дівчинка в неповній сім'ї теж може отримати перевернене уявлення про відносини між чоловіками й жінками. Вона або готова на роль прислуги – дає все й нічого не одержує – або відчуває, що може все робити самостійно й бути зовсім незалежною.

Якщо сім'я має статус неповної, то всі закономірності психологічного становлення особистості змінюються, тому що один з батьків, будь-то мати чи батько, не може врахувати усіх нюансів виховання дитини. Тому психологічне здоров'я дитини у неповній сім'ї порушується, вона може бути занадто емоційною, тривожною, замкнутою тощо.

Результати дослідження які були узагальнені Н. Асановой, демонструють те, що дітям молодшого шкільного віку, які виховуються у неповних сім'ях, притаманні: підвищений рівень тривожності, емоційне відчуження від одного з батьків, який не перебуває у сім'ї, нижчий рівень емоційного благополуччя у сім'ї, порівняно з дітьми цього ж віку з повних сімей [8].

І чим старша стає дитина, тим сильніше проявляються у неї ознаки психологічної статі і тим

серйознішими можуть бути порушення поведінки, які стають помітними не лише в сім'ї, але й за її межами. Це насамперед проявляється у вираженні агресії в навчальному закладі, на вулиці, сльозливості, боязливості, конфліктності, розсіяності уваги тощо. Проте найчастіше засобами переробки сімейних стресів для дівчат виступають порушення здоров'я (психосоматичні прояви), а для хлопчиків – асоціальні форми поведінки [9, с. 146–148].

Висновки. Таким чином, усі вище зазначені факти дають підставу зробити висновки про те, що психологічна дисгармонійність внутрішньо-сімейного життя після перетворення сім'ї у неповну, нездатність батьків налагодити конструктивні взаємозв'язки в умовах розлучення та життя після розлучення, негативно впливають на емоційний стан дитини. Більшість батьків, які залишилися виховувати дітей у неповних сім'ях, не здійснюють спроби обговорення з дітьми своїх і їхніх переживань з цього приводу. Вони вважають, що дитина дошкільного чи молодшого шкільного віку не здатна прийняти і зрозуміти такі складні проблеми, або свідомо приховують ці проблеми, щоб не травмувати дитину. Тому, у багатьох випадках матері бояться в розмові з дитиною про батька видати свої переживання, образи, незадоволення, гніву на колишнього чоловіка. Дитина яка зростає в неповній сім'ї помічає, що мати, говорячи з кимсь про батька, починає плакати чи нервувати. Тоді вона починає усвідомлювати, що в сім'ї відбувається щось, що від неї приховують як щось погане. І в результаті цього приховування дитина залишається на одинці зі своїми тривожними переживаннями, які набувають тенденцій фрустрованих, що з одним з батьків, який залишився з нею, діється щось недобре, але вона не знає, що саме. Саме такий стан спричиняє поступове емоційне відчуження між дитиною та тим з батьків, який залишився з нею.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей : Навчально-методичний посібник. Київ : ДЦССМ, 2004. 140 с.
2. Ковальчук Л. Вплив структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку особи / Л. Ковальчук, В. Костів, О. Максимович. *Родинні взаємини і проблеми виховання дітей*. Івано-Франківськ, 1995. С. 11–14.
3. Прохорова О. Г. Семейведение: теория и практика : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 379 с.
4. Денисенко В. Еміграційна епідемія. *День*. 2007. 5 грудня (№ 21). С. 5.
5. Целуйко В. М. Вы и ваши дети. Психология семи. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2004. 448 с.
6. Папір О. О. Труднощі внутрішньосімейних стосунків один із факторів девіантної поведінки дітей. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика*. Київ : Миленіум, 2002. С. 267–272.
7. Нікітіна О. І. Вплив типу сім'ї на розвиток акцентуації характеру в дитини. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика*. Київ : Миленіум, 2002. С. 256–262.
8. Руководство по предупреждению насилия над детьми / под ред. Н. К. Асановой. Москва : ВЛАДОС, 1997. 512 с.
9. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. Москва : Апрель-Пресс, 2000. 512 с.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.20>

Саврасов Микола Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
ORCID ID: 0000-0003-1434-903X

Окороков Руслан Степанович,

аспірант кафедри психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
ORCID ID: 0000-0002-0970-2645

ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

TYPICAL ANALYSIS OF SUBJECT'S CREATIVITY AT THE INITIAL STAGE OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY

Дане дослідження присвячене актуальній проблемі виявлення, опису та належної наукової інтерпретації типологічних особливостей креативності суб'єкта на початковому етапі навчально-професійної діяльності. Досягнення мети дослідження реалізується послідовно за рахунок аналізу науково-методологічних передумов досліджуваної проблематики, збору та обробки емпіричного матеріалу дослідження, його кластерному аналізу тощо.

Виявлено, що вивчення креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності доцільно здійснювати з урахуванням мікрорівневої специфіки її становлення, розглядаючи окремо вербальний та невербальний компоненти креативності, та аналізуючи типологію вербальної та образної креативності, які можуть більш детально описати основні групи студентів за їх провідними особливостями креативності. Враховуючи вищезазначені міркування, нами було здійснено кластеризацію значень показників окремо вербальної та образної креативності особистості студентів на початку, всередині та наприкінці навчання у ЗВО.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що на сучасному етапі становлення педагогічної психології під креативністю розуміється вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини (мотиваційно-особистісні, когнітивно-операційні та зовнішні чинники). Проте, на початку навчання вербальна та образна креативність студентів або узгоджуються між собою у специфічному типі, якому відповідає домінування образної креативності над вербальною, або ж креативність першокурсників по видам компенсують одна одну – типу з низькими показниками образної креативності відповідають типи з підвищеними показниками вербальної креативності. Доведено, що в іншому випадку, навпаки, типу студентів-першокурсників з низьким рівнем вербальної креативності відповідають типи з підвищеними показниками образної креативності.

Ключові слова: суб'єкт, навчально-професійна діяльність, структура, образна креативність, вербальна креативність, чинник, кластер.

This study is devoted to the actual problem of identifying, describing and properly scientific interpretation of the typological features of the subject's creativity at the initial stage of educational and professional activity. Achieving the goal of the research is implemented consistently due to the analysis of scientific and methodological prerequisites of the research problem, collection and processing of empirical research material, its cluster analysis, etc.

It was found that it is advisable to study the creativity of the subject of educational and professional activity taking into account the micro-age specifics of its formation, considering separately the verbal and non-verbal components of creativity, and analyzing the typology of verbal and figurative creativity, which can describe in more detail the main groups of students according to their leading features of creativity. Taking into account the above-mentioned considerations, we clustered the values of the indicators of verbal and visual creativity of students separately at the beginning, during and at the end of studies in higher education institutions.

Based on the results of the research, it can be stated that at the current stage of the formation of pedagogical psychology, creativity is understood as a motivated ability to innovate, which is determined by a number of non-linear, multi-level personal

characteristics of a person (motivational-personal, cognitive-operational and external factors). However, at the beginning of studies verbal and figurative creativity of students or agree with each other in the specific type to which it corresponds the dominance of figurative creativity over verbal creativity, or the creativity of first-year students is compensated by one type one - the type with low indicators of figurative creativity corresponds to the types with increased indicators of verbal creativity creativity It is proven that in the other case, on the contrary, the type of first-year students with a low level of verbal creativity corresponds to types with increased indicators of imaginative creativity.

Key words: *subject, educational and professional activity, structure, figurative creativity, verbal creativity, factor, cluster.*

Актуальність дослідження. Модернізація змісту та методів вищої освіти спрямована на формування таких якостей суб'єкта освітнього процесу, як активність, самостійність, ініціативність, відповідальність та креативність, які в подальшому повинні уможливити успішне професійне становлення людини, її особистісну самореалізацію в сучасних соціально-економічних умовах. Аналіз наукових робіт, спрямованих на вивчення креативного потенціалу людини у поєднанні з теоретико-методологічними передумовами суб'єктно-діяльнісного підходу, дозволяє розглядати та досліджувати такий науковий концепт, як креативність суб'єкта діяльності. Причому основним видом діяльності суб'єкта, в ході якої відбувається становлення його креативності, виступає навчально-професійна діяльність.

Метою дослідження виступає виявлення, опис та інтерпретація типологічних особливостей креативності суб'єкта на початковому етапі навчально-професійної діяльності. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов досліджуваної проблематики, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження, його кластерну обробку та науково-психологічну інтерпретацію тощо.

В якості методів дослідження нами використовується аналіз та синтез психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура кластерного аналізу). З психолого-діагностичною метою нами використані наступні методики: діагностики вербальної креативності осіб студентського віку С. Медніка у модифікації Т. В. Галкіної, Л. Г. Хуснутдінової; діагностики образної креативності Є. П. Торренса.

Експериментальною базою нашого дослідження був Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). До складу емпіричної виборки увійшли студенти першого, року навчання денної форми факультету спеціальної освіти та факультету гуманітарної та економічної освіти (спеціальності «Спеціальна освіта», «Облік та оподаткування», «Психологія»), загальною кількістю 310 осіб та віком від 18 до 30 років.

Виклад основного матеріалу. З точки зору В. О. Татенка, феномен суб'єкта проявляє себе у просторі психічного в якості певного суб'єктного ядра, тобто людина виступаючи від народження як індивід, може поступово зростати до особистісного та індивідуального рівня функціонування лише виявляючи себе в якості суб'єкта життєвої позиції, тобто проявляючи себе носієм психічної активності у змістовому, структурно-функціональному та генетичному сенсі [9]. Як зазначають В. О. Роменець та І. П. Маноха, лише проходячи етапи пізнання самого себе, самовдосконалення та творіння власного життя людина набуває здатність свідомо керувати собою та своїм життям, аналізуючи динаміку життєвих ситуацій; тобто з онтопсихологічної точки зору основним критерієм оцінки рівня розвитку людини як суб'єкта виступає «... здатність та внутрішнє прагнення до вияву вчинкової активності життєтворення», під вчинком як психологічною дефініцією автори тут розуміють «... живий осередок, який цілком вбирає в себе усі суттєві сторони психічного,... а сама людина прагне утвердитись у ролі його суб'єкта» [7, с. 36].

Через призму сучасної теорії загальних здібностей автори намагаються розглянути її в якості схильності породжувати незвичайні ідеї, уникаючи при цьому традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації, при цьому у сутнісному аспекті креативність у ті часи досліджується як специфічний вид інтелектуальних здібностей і, одночасно, сукупність творчих здібностей особистості. В той же час, знову ж таки не надаючи креативності наукової феноменологічної автономії, не кажучи вже про самостійність, її приписується властивість складним чином сполучати у своїй структурі здібності та властивості особистості, що в поєднанні з особистісною віковою мінливістю, залежністю від зовнішніх впливів, фактично унеможливує або робить малопродуктивною її психологічну діагностику [6].

Спираючись на результати наших попередніх досліджень структурно-функціональних особливостей власне креативності особистості, в тому числі студентів ВНЗ, зазначимо, що такі показники креативності як оригінальність, унікальність та самооцінка креативності утворюють факторну єдність з такими показниками емоційної та моти-

ваційної сфери особистості, як інтелектуальна, комунікативна та загальна емоційність, мотивація спілкування, внутрішня мотивація майбутньої професійної діяльності, потреба активно діяти та досягати успіху. Дані психологічні властивості особистості студентів педагогічного та економічного профілю навчання і розглядалися нами у якості емоційно-мотиваційних складових креативності особистості студента вишу [8, с. 172].

Як зазначає О. В. Акімова, традиційна організація навчання у вищій школі базується на опосередкованому впливі та не сприяє формуванню творчого мислення, тим більше не варто вести мову про належний стан цілеспрямованого формування даного особистісної риси в умовах звичайної університетської підготовки майбутнього вчителя. Як наслідок, майбутні вчителі не в повній мірі спроможні вирішувати сучасні складні та нетривіальні завдання, що в подальшому постають перед ними в сучасних умовах навчання й виховання учнів [2].

О. Є. Антоновою з'ясовано, що в умовах сучасного ВНЗ робота із обдарованими студентами будується переважно шляхом їх залучення до науково-дослідницької роботи, з різноманітними притаманними їй формами та видами [3]. Авторка висуває власну модель педагогічно обдарованої особистості, що складається з наступних компонентів: педагогічне покликання (спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності); педагогічні здібності (індивідуально-психологічні риси особистості, що забезпечують динаміку та успішність оволодіння саме професійною педагогічною діяльністю); педагогічна креативність (здатність учителя до педагогічної творчості); інтелектуальні здібності (засвоєння та трансформації знань у визначеній науковій сфері).

К. С. Кисельов, аналізуючи теоретичні аспекти дослідження креативності майбутнього педагога у її сучасному розумінні зокрема зазначає, що наразі креативність розглядається як психологічна характеристика особистості, що залежить від комплексів її більш дрібних рис та не зводиться до інтелекту, втім і наразі наявні певні ускладнення із її психологічною діагностикою та прогнозуванням структурного та рівневого розмаїття її проявів у повсякденному житті [4]. Не можна не погодитись з автором, що, особливо у сфері педагогічної психології, теоретичні похибки у обґрунтуванні психологічної діагностики та психологічної прогностики розвитку креативності є вкрай небезпечним явищем, що вимагає якнайшвидшої локалізації із подальшою верифікацією та доопрацюванням.

О. М. Куцевол поділяє психолого-педагогічні умови становлення креативності студентів на зовнішні (психологічна безпека, свобода, емпатійне розуміння, увага до особистості, перехід до самостійної оцінки продуктивності власної діяльності, забезпечення атмосфери любові, ініціативи, психологічної свободи вираження почуттів і переживань, орієнтація на потребу у творчому виконанні завдань та внутрішні (відкритість новому досвіду, внутрішнє оцінювання продуктів власної творчості, можливість вільного оперування образами, сміливість, інтуїція, потреба в успіху, віра у свої сили) тощо [5].

В процесі виявлення педагогічних умов розвитку креативності майбутніх вчителів гуманітарного профілю, І. В. Гриненко дійшов висновку, що їх креативність проявляється в наступних уміннях: прогнозувати результати діяльності; працювати з зоровими опорами; перетворювати інформацію на спосіб діяльності; формулювати запитання проблемно-пошукового зразка; виділяти смислові елементи та висловлювання; ущільнювати й розгортати інформацію; застосовувати аналіз і синтез при опрацюванні інформації та визначенні способів її кодування; встановлювати зв'язки між новими та засвоєними знаннями; переносити знання й способи діяльності у нову ситуацію (навчально-інформаційні вміння); уявляти, моделювати, комбінувати, перетворювати; оцінювати відповідність обраних засобів завданням роботи [1].

Узагальнюючи наявні теоретико-методологічні передумови дослідження психології суб'єкта, специфіку прояву креативності у різних вимірах, вважаємо, що вивчення креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності доцільно здійснювати, передусім, враховуючи мікровікову специфіку її становлення, по-друге, розглядаючи окремо вербальний та невербальний компоненти креативності, і, по-третє, аналізуючи типології вербальної та образної креативності, які можуть більш детально описати основні групи студентів за їх провідними особливостями креативності. Враховуючи вищезазначені міркування, нами було здійснено кластеризацію значень показників окремо вербальної та образної креативності особистості студентів на початку, всередині та наприкінці навчання у ЗВО.

Креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності переважна більшість дослідників найчастіше пов'язує із професійною творчою індивідуальністю та самореалізацією, творчим стилем професійної діяльності, творчо-конструктивна функція особистості професіонала та його

саморозвитком, науково-дослідною активністю майбутнього фахівця. До структури креативності майбутнього фахівця включають компонент творчих професійних здібностей та творчої спрямованості, когнітивний компонент, операційно-діяльнісний та мотиваційно-вольовий компонент.

Значимо, що існує три типи образної креативності особистості студента-першокурсника відповідно трьом кластерам, де перший утворений високими показниками образної швидкості, оригінальності, абстрактності назви, супротиву замиканню та розробленості. До групи студентів за даним кластерним профілем входить 75% вибірки першокурсників. Отже, можна вважати, що загалом на початку навчання у виші у студентів переважає високий рівень образної креативності. Другий кластер – утворений високими показниками образної швидкості, абстрактності назви, розробленості, помірним рівнем показників образної оригінальності та супротиву замиканню. 15% вибірки першокурсників відповідають цьому типу образної креативності. Третій кластер утворений низькими показниками образної швидкості, помірним рівнем показників образної оригінальності, розробленості та супротиву замиканню та високими показниками абстрактності назви. Цьому профілю відповідає 10% досліджуваних. Загалом досліджувані першокурсники нерівномірно представлені за групами по визначених кластерах ($\chi^2_{\text{Емп}} = 78,508$, $p < 0,0001$), отже можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників

переважає високий рівень образної креативності. У таблиці 1 показано розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності.

У результаті кластеризації показників вербальної креативності було визначено існування трьох типів вербальної креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності на початку навчання у виші. Перший кластер утворений помірним рівнем показників вербальної біглості та низькими показниками вербальної гнучкості, оригінальності та розробленості. 17% досліджуваних першокурсників було віднесено до типу за цим кластером. Другий кластер утворений високими показниками вербальної біглості та помірно високими показниками вербальної оригінальності, гнучкості та розробленості. 61% досліджуваних студентів першого курсу входять до групи за цим типологічним профілем вербальної креативності. Третій кластер утворений високими показниками усіх параметрів вербальної креативності. 22% досліджуваних студентів першого курсу відносяться до цього типу креативності.

Визначено, що загалом досліджувані першокурсники нерівномірно представлені за групами по визначених кластерах ($\chi^2_{\text{Емп}} = 34,823$, $p < 0,0001$), отже можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників переважає помірний рівень вербальної креативності. У таблиці 2 показано розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності.

Таблиця 1

Розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності

Типи образної креативності	Типи вербальної креативності		
	Низький рівень вербальної креативності	Помірний рівень вербальної креативності	Високий рівень вербальної креативності
Високий рівень образної креативності	10,6%	54,3%	10,6%
Помірний рівень образної креативності	5,3%	4,6%	5,3%
Помірно низький рівень образної креативності	-	4%	5,3%

Таблиця 2

Розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності

Типи образної креативності	Типи вербальної креативності		
	Низький рівень вербальної креативності	Помірний рівень вербальної креативності	Високий рівень вербальної креативності
Високий рівень образної креативності	10,6%	54,3%	10,6%
Помірний рівень образної креативності	5,3%	4,6%	5,3%
Помірно низький рівень образної креативності	-	4%	5,3%

Студенти першого курсу з високим рівнем образної креативності нерівномірно розподілені за типами вербальної креативності з перевагою належності до типу, якому відповідає помірний рівень вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 76,632$, $p < 0,0001$). Отже, найбільш поширеним серед першокурсників є поєднання високого рівня образної креативності та помірного рівня вербальної креативності. Студенти першого курсу з помірним рівнем образної креативності загалом рівномірно представлені за типами вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 0,087$, $p < 0,0001$). Першокурсники з помірно низьким рівнем образної креативності представлені лише помірним та високим рівнем вербальної креативності, серед них жодного не відноситься до групи з низьким рівнем вербальної креативності.

Серед студентів з низьким рівнем вербальної креативності переважають студенти з високим рівнем образної креативності і немає жодного з низьким її рівнем. Серед студентів з помірним рівнем вербальної креативності відзначається домінування типу образної креативності, якому властиві її високі показники ($\chi^2_{\text{Емп}} = 118,119$, $p < 0,0001$). Студенти з високим рівнем вербаль-

ної креативності за типами образної креативності розподілені майже рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 3,999$, $p < 0,0001$).

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) на сучасному етапі становлення педагогічної психології під креативністю, як сутнісною характеристикою суб'єкта, розуміється вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низькою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, що творить; 2) до таких чинників, зокрема, можна віднести мотиваційно-особистісні, когнітивно-операційні, та зовнішні чинники; 3) на початку навчання вербальна та образна креативність студентів або узгоджуються між собою у специфічному типі, якому відповідає домінування образної креативності над вербальною, або ж креативність першокурсників по видам компенсують одна одну – типу з низькими показниками образної креативності відповідають типи з підвищеними показниками вербальної креативності; 4) в іншому випадку, навпаки, типу студентів-першокурсників з низьким рівнем вербальної креативності відповідають типи з підвищеними показниками образної креативності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2008. 20 с.
2. Акімова О. В. Теоретико-методологічні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2010. 44 с.
3. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. К., 2008. 43 с.
4. Кисельов К. С. Теоретичні засади дослідження креативності майбутнього педагога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. Миколаїв : МНПУ, 2016. № 1(16). С. 188–192.
5. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури. Вінниця : Глобус-прес, 2006. 348 с.
6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. К. : «Академвидав», 2006. 422 с.
7. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. К. : Либідь, 2003. 990 с.
8. Саврасов М. В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2012. 224 с.
9. Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі : автореф. дис.... докт. психол. наук : 19.00.01. К., 1997. 44 с.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.21>

Сахарова Катерина Олександрівна,
доктор філософії, магістр психології,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-3838-5730

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК СЛАДОВА ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

HARDINESS AS A SWEET RECOVERY OF MENTAL HEALTH

У статті розглянуто підходи до феномену життєстійкості у контексті відновлення психічного здоров'я. На думку автора, формування життєстійкості психолого-педагогічними засобами може знизити ступінь психічного травмування та/або пришвидшити відновлення, що базується на припущенні С. Кобаса і С. Мадді про те, що через поглиблення аттитудов включеності, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як «життєстійкість» («hardiness»), людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і впоратися зі стресами, що зустрічаються на її життєвому шляху.

Показано, що життєстійкість є показником психічного здоров'я людини. Життєстійкість підкреслює аттитуоди, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається кожен день, і з тими, які носять навколоекстремальний та екстремальний характер.

Обґрунтовано, що життєстійкість – це особливий патерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості.

Підкреслено позитивну роль у формуванні життєстійкості саморегуляції і вміння мобілізуватися при труднощах і невдачах.

Аналіз результатів наукових досліджень та емпіричних даних дозволив констатувати, що життєстійкість особистості – це інтегральна характеристика особистості, що дозволяє чинити опір негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку. Життєстійкість не тільки детермінує характер особистісної реакції на зовнішні стресові і фруструючі обставини, але і дозволяють ці обставини звернути в можливості самоудосконалення.

Ключові слова: життєстійкість, психічне здоров'я, психічне відновлення, формування життєстійкості, психічне травмування, фрустрація.

The article examines approaches to the phenomenon of resilience in the context of mental health recovery. According to the author, the formation of resilience through psychological and pedagogical means can reduce the degree of mental trauma and/or speed up recovery, based on the assumption of S. Kobas and S. Muddy that due to the deepening of the attitudes of inclusion, control and challenge (accepting the challenge of life), marked as "hardiness", a person can simultaneously develop, enrich his potential and cope with the stresses encountered on his life path.

It is shown that vitality is an indicator of a person's mental health. Resilience emphasizes attitudes that motivate a person to transform stressful life events. A person's attitude to change, as well as his ability to use the available internal resources that help to effectively manage them, determine how much a person is able to cope with the difficulties and changes that he faces every day, and with those that are of a near-extreme and extreme nature.

It is well-founded that resilience is a special pattern of attitudes and skills that allow you to turn changes into opportunities.

The positive role of self-regulation and the ability to mobilize in the face of difficulties and failures is emphasized.

The analysis of the results of scientific research and empirical data made it possible to state that the vitality of the individual is an integral characteristic of the individual, which allows resisting the negative effects of the environment, effectively overcoming life's difficulties, transforming them into a development situation. Vitality not only determines the nature of personal reaction to external stressful and frustrating circumstances, but also allows turning these circumstances into opportunities for self-improvement.

Key words: resilience, mental health, mental recovery, formation of resilience, mental trauma, frustration.

Актуальність дослідження. Життя сучасної людини протікає в умовах політичних, інформаційних, соціально-економічних і екологічних загроз. Ці загрози часто обумовлюють важкі та

екстремальні життєві ситуації. В сучасній Україні, в умовах повномасштабної війни, все населення опинилось в екстремальній життєвій ситуації. В залежності від особливостей психіки складні

життєві обставини можуть спровокувати розвиток психічних розладів у деяких людей, інші ж в подібних ситуаціях проявляють свою життєстійкість. У вітчизняній і зарубіжній науці проблематика життєстійкості розробляється багатьма авторами, такими як О. Чиханцова [1; 2; 3], Т. Титаренко, Т. Ларіна [4], С. Мадді [5], С. Кобаса [6] І. Солкова, П. Томанек [7], В. Флоріан, М. Мікулінчер і О. Таубман [8].

Мета дослідження: дослідження можливостей формування та розвитку життєстійкості для стабілізації стану психічного здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Ми припустили, що формування життєстійкості психолого-педагогічними засобами може знизити ступінь психічного травмування та/або пришвидшити відновлення. Вперше американські психологи С. Кобаса і С. Мадді висунули припущення, що високі резерви опору стресу обумовлені особливою особистісною диспозицією. Результати лонгитюдного дослідження показали, що 30% досліджуваних благополучно розвивалися при постійному стресовому фоні, покращували показники працездатності, не виявляли зниженості самопочуття, активності, настрою; тоді як у інших 70% зафіксовано такі зміни: погіршення самопочуття, зниження активності, настрою, впевненості в собі і оточуючих, поява деструктивних елементів психіки, зростання агресивності, соматичних захворювань, розлучень, девіантних форм поведінки (алкоголізм, наркоманія, самогубство). Дослідники задалися питаннями: «Як з'являються смисли, цілі, можливості при численних завданнях і перешкодах в нашому житті?», «Як можливо перетворити обставини стресові в обставини особистісного розвитку?». Стверджуючи положення про те, що властивості особистості опосередковують вплив ситуації, автори пишуть: «...особистісні диспозиції можуть впливати на процеси подолання і бути механізмом, за допомогою якого особистість надає буферний вплив на стресові події» [9]. Через поглиблення аттитудов включеності, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як «життєстійкість» («hardiness»), людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і впоратися зі стресами, що зустрічаються на її життєвому шляху.

Поняття «життєстійкість» відображає, з точки зору С. Мадді і Д. Кошаба (Maddi, S., & Khoshaba, D., 1996) психологічну живучість і розширену ефективність людини, а також є показником психічного здоров'я людини. Ними був розроблений психометрично адекватний метод вимірювання життєстійкості, вивчалися взаємозв'язки між цим

методом і шкалами Міннесотського багатофакторного особистісного опитувальника. Результати цієї роботи яскраво продемонстрували, що життєстійкість є загальною мірою психічного здоров'я людини, а не артефактом контрольованих негативних тенденцій людини. Поняття «hardiness» або життєстійкість використовується в контексті проблематики подолання стресу. Життєстійкість підкреслює аттitudи, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається кожен день, і з тими, які носять навколоекстремальний та екстремальний характер.

Першою характеристикою аттитудов життєстійкості, згідно С. Мадді, є «включеність» (commitment) – важлива характеристика відносно себе і навколишнього світу і характеру взаємодії між ними, яка дає сили і мотивує людину до реалізації, лідерства, здорового способу мислення і поведінки. Вона дає можливість відчувати себе значущим і досить цінним, щоб повністю включатися у вирішення життєвих завдань, незважаючи на наявність стресогенних факторів і змін. Цей аттитюд також передбачає прийняття на себе безумовних зобов'язань, що ведуть до ідентифікації себе з наміром виконати дію і з її результатом. «Hardy» – аттитюд, умовно названий «контролем» (control), мотивує до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протидію впадання в стан безпорадності і пасивності. Суб'єкт контролю діє, відчуваючи себе здатним панувати над обставинами і протистояти важким моментам життя. Когнітивно оцінюючи навіть трагічні події, такі люди знижують їхню соціальну значимість і зменшують тим самим психотравмуючий ефект. Узагальнена позиція суб'єкта цілісного життя обумовлює сприйняття ним будь-якої стресової події не як удару долі, впливу невідконтрольних сил, але як природне явище, як результат дії своєї або інших людей. Суб'єкт впевнений, що будь-яку важку ситуацію можна так перетворити, що вона буде узгоджуватися з його життєвими планами, виявиться в чомусь йому корисною. Це поняття багато в чому схоже з поняттям «локус контролю» Роттера. На протидію почуттю переляку від цих змін, «hardy» – аттитюд, позначений як «виклик» (challenge), допомагає людині залишатися відкритою навколишньому середовищу і суспільству. Він складається в сприйнятті особистісно подій життя як виклику та випробування особисто собі. Небезпека сприймається як

складне завдання, що знаменує собою черговий поворот мінливого життя, що спонукає людину до безперервного зростання. Будь-яка подія переживається як стимул для розвитку власних можливостей. Якщо високий рівень включеності, то при стресі зростає потреба в контакті з іншими людьми, якщо високий рівень контролю, то великі старання впливати на події, а не страждати від безпорадності. Якщо високий рівень виклику, то велике прагнення навчатися на своєму позитивному і негативному досвіді, не чекаючи легкого і комфортного життя. Чим розвиненіша життєстійкість, тим більша ймовірність що людина буде адекватно сприймати труднощі, замість їх уникнення або заперечення. Життєстійкість тісніше пов'язана не скільки з оптимізмом, скільки з реалізмом. Підсумовуючи, можна сказати, що життєстійкість – це особливий патерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості.

Перераховані настанови проявляються на індивідуальному рівні, на груповому (організаційному) вони перетворюються в такі базові цінності, як кооперація (cooperation), довіра (credibility) і креативність (creativity) [5].

Поняття «життєстійкість» не тотожне поняттю копінг-стратегій, або стратегій подолання життєвих труднощів. Це стратегії, спрямовані на подолання життєвих труднощів: стратегію подолання, стратегію дистанціювання, стратегію самоконтролю, стратегію пошуку соціальної підтримки, стратегію прийняття відповідальності, стратегію уникнення, стратегію планового вирішення проблеми і стратегію переоцінки. По-перше, копінг-стратегії – це прийоми, алгоритми дії, звичні і традиційні для особистості, в той час як життєстійкість в дослідженнях Кобаса і Мадді – риса особистості, настанова на виживання. По-друге, копінг-стратегії можуть приймати як продуктивну, так і непродуктивну форму, навіть вести до регресу, а життєстійкість – риса особистості, що дозволяє справлятися з дистресом ефективно і завжди в напрямку особистісного зростання. По-третє, навчання життєстійкості, на відміну від управління стресом, формує принцип організації свого досвіду і життєдіяльності.

Значна кількість дослідників розглядає життєстійкість («hardiness») у зв'язку з проблемами подолання стресу, адаптації-деадаптації в суспільстві, фізичним, психічним і соціальним здоров'ям. Сам С. Мадді розглядає відкритий ним феномен набагато ширше, включаючи його в контекст соціальної екології, вважаючи, що це якість є основою життєстійкості не тільки індивідуальної, а й організаційної.

Дослідники вказують на позитивну роль у формуванні життєстійкості саморегуляції і вміння мобілізуватися при труднощах і невдачах. Перш за все, старші в сім'ї стимулювали дітей до того, щоб вони самостійно вирішували важкі проблеми і лише в найважчі моменти надавали їм підтримку. Створювалися умови не тільки для розвитку когнітивних здібностей, уяви та вироблення адекватних суджень, але і для заохочення самостійності дітей. Крім того, у них були «моделі для ідентифікації» – сміливі, які контролюють свій життєвий світ люди [5].

Зовсім іншим виглядає тип особистості, яка уникає перетворення небезпечної ситуації. За даними С. Кобаса, С. Мадді, Д. Кошаби, у даної особистості погано розвинена самосвідомість, слабка структура уявлень про себе, недостатня сила волі, невміння відповідати на «виклики долі». Полохливі, з недостатньо розвиненими процесами когнітивного оцінювання, такі особистості вважають себе нездатними контролювати навколишній світ. За краще йти від важких ситуацій або покійно їх переживати, не намагаючись змінити, світогляд часто забарвлений песимізмом. Одна з головних характеристик – це низька мотивація досягнення, яку вони самі нерідко інтерпретують як відсутність здібностей (аналогічні характеристики, на думку суїцидологів, притаманні особам з суїцидальною поведінкою, що ще раз вказує на зв'язок між життєстійкістю і суїцидальною поведінкою). На думку авторів, до цього типу «нежиттєстійких», слабких відносяться люди з набутою (вивченою) безпорадністю. Властивість безпорадності формується зазвичай в ранньому дитинстві, коли дитина не має таких необхідних йому заохочення самостійності, соціальної підтримки і схвалення. Отже, існують умови, які як перешкоджають, так і сприяють становленню особистостей, активних, які вірять в свої можливості змінити і контролювати своє життя, ініціативних і відповідальних, які вміють справлятися з серйозними труднощами, перетворюючи їх в ситуації саморозвитку. Створення умов для формування життєздатної особистості – одне із завдань навчання і виховання.

Дослідження С. Мадді здійснювалося в аспекті особистісного зростання. Проте, розроблена ним методика діагностування життєстійкості, а також її тренінг можуть при певній адаптації використовуватися в практиці педагогічної профілактики девіантної поведінки.

Провівши спостереження за сотнями життєстійких дітей, західні спеціалісти (Pines, 1984; Rutter, 1984; Werner, 1989) виявили у них 5 загальних якостей.

1. Високу адаптивність. Такі діти соціально компетентні і вміють себе вести невимушено, як в суспільстві своїх однолітків, так і серед дорослих. Вони вміють призвести приємне враження на оточуючих.

2. Впевненість у собі. Труднощі тільки підбувають їх. Непередбачувані ситуації не бентежать.

3. Незалежність. Такі люди живуть своїм розумом. Хоча вони уважно дослухаються до порад дорослих, але вміють при цьому не потрапляти під їх вплив.

4. Прагнення до досягнень. Такі діти прагнуть демонструвати оточуючим свою високу успішність в школі, спортивні успіхи, художні або музичні здібності. Успіх приносить їм радість. Вони на власному досвіді переконуються, що можуть змінити ті умови, які їх оточують. Якщо користуватися термінами попереднього розділу, то можна сказати, що їх поведінка з раннього віку погоджена з «Я-концепцією». Складається враження, що їхня концепція «Я» формується набагато раніше, ніж у більшості, і з самого початку виконує функцію «захисника».

5. Обмеженість контактів. Зазвичай їх дружні і родинні зв'язки не дуже тісні. Вони встановлюють лише кілька стійких і постійних контактів з іншими людьми. Мала кількість зв'язків сприяє їх почуттю безпеки і захищеності [4].

В ході дослідження ми виявили відмінності в рівні розвитку життєстійкості у підлітків різних соціальних груп. Рівні розвитку стійкості були визначені відповідно до даних Р. Бартона (2022), згідно з якими низький рівень становить менше 60 балів, середній рівень становить від 60 до 90 балів, а високий рівень вище 90 балів. Результати дослідження представлені в таблиці 1. Згідно з даними таблиці 1, можна відзначити відмінності в індексах розвитку життєстійкості як між трьома соціальними групами, так і в гендерних показниках всередині кожної групи. Перш за все, говорячи про кожну групу в цілому, можна зробити висновок, що 44,5% підлітків-спортсменів мають високий рівень життєстійкості, і лише 2% мають низькі показники. При цьому, якщо говорити про гендерні відмінності, рівень життєстійкості практично однаковий у дівчат і хлопчиків.

Отримані дані показують, що конкурентне середовище з орієнтацією на досягнення і конкретний результат, забезпечує розвиток життєстійкості підлітків-спортсменів на досить високий рівень. У групі учнів коледжу та школярів отримані дані показують аналогічні підліткам-спортсменам середні показники життєстійкості. Зменшується кількість підлітків з високим рівнем (25%) і спостерігається явне зростання підлітків з низьким

рівнем (15%). Більш того, низькі значення витривалості більш виражені у студенток коледжу.

Аналіз анкет школярів з високими показниками життєстійкості виявив цікаві факти, зокрема, юних учнів фізико-математичних класів, переможців наукових змагань, які успішно поєднують спорт з навчальними досягненнями, мають високі показники.

Таким чином, отримані результати підтверджують той факт, що конкурентне середовище і націленість на майбутні досягнення будуть все більше розвивати життєстійкість підлітків. Що стосується труднощів адаптації в гендерному аспекті, очевидно, що в академічному середовищі дівчатам важче адаптуватися.

Таблиця

Рівень розвитку життєстійкості підлітків різних соціальних груп

Параметри вибірки	Кількість учасників з різним рівнем життєстійкості (%)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Загалом	14,2	52,9	32,9
Хлопчики-підлітки	7,3	52,6	40,1
Підлітки-спортсмени	2	53,5	44,5
Учні коледжу	15	60	25
Підлітки-школярі	23	46	31
Дівчата-спортсменки	2,7	54	43,3
Студентки коледжу	25	52,5	22,5
Школярки	31,7	56,3	12

Близький життєстійкості феномен «онтологічної впевненості», описаний психіатром Р. Ленг: «онтологічно впевненою» він називає особистість, яка усвідомлює свою цілісність, спокійно зустрічає життєві негаразди. Хоча в роботах цих авторів практично не розкривається значення цих термінів, можна зафіксувати загальну тенденцію в розвитку їх змісту: здатність особистості протистояти негативним життєвим умовам і усвідомленість життя як найвищої цінності. Між поняттями «життєстійкість» і «психологічна стійкість», на наш погляд, теж можна провести паралелі. Під психологічною стійкістю зазвичай розуміється цілісна характеристика особистості, що забезпечує її стійкість до фруструючих і стресогенних впливів важких ситуацій. Психологічна стійкість залежить від типу нервової системи, досвіду особистості, набутого в тому середовищі, де вона розвивалася, від вироблених раніше навичок поведінки і дій, від рівня розвитку основних пізнавальних структур. Встановлено, що поведінка психологічно стійкої особистості здійс-

снюється за схемою: завдання – актуалізований ним мотив – здійснення дій, що ведуть до його реалізації – усвідомлення проблеми – негативна емоційна реакція – пошук способу подолання труднощів – зниження сили негативних емоцій – поліпшення функціонування та спряюча йому оптимізація рівня збудження.

Схема поведінки у нестійкій особистості дещо інша: завдання – мотив – здійснення дій, що ведуть до його реалізації – усвідомлення труднощів – негативна емоційна реакція – хаотичні пошуки виходу – погіршення усвідомлюваних труднощів – зростання сили негативних емоцій – погіршення функціонування – зниження мотивації або оборонна реакція.

Також вітчизняні та зарубіжні дослідники застосовують різні поняття, що описують якщо не один і той же, то однорідні феномени: «стійкість до стресу», «стрес-толерантність», «опірність стресу», «поміхостійкість», «психічна готовність», «емоційна стійкість», «психологічна стійкість», «психічна стійкість». При всьому різноманітті термінів, що характеризують психологічний аспект опору особистості життєвим негараздам і труднощам, можна виділити те спільне, що вкладається в зміст цих понять. Йдеться про здатність особистості успішно протистояти умовам, які можуть негативно вплинути на її життєдіяльність.

Зазначена тенденція розвитку поняття «життєстійкість» в психології створює перспективу в постановці і вирішенні завдань стабілізації психічного здоров'я.

Розроблена на Заході технологія формування життєвих навичок відмінно себе зарекомендувала як первинна профілактика саморуїнуючої, аутоагресивної поведінки. По-друге, спостерігається деяка подібність «портретів» життєстійкої особистості і носія життєвих навичок, які розуміються як комплекс поведінкових навичок, що забезпечує здатність до соціально адекватної поведінки, що дозволяє людині продуктивно взаємодіяти з оточуючими і успішно справлятися з вимогами і змінами у повсякденному житті. Даний комплекс включає навички позитивного і конструктивного ставлення до власної особистості, позитивного спілкування, самооцінки і розуміння інших, управління власними емоціями, адекватної поведінки в стресових ситуаціях, продуктивної взаємодії, самостійного прийняття рішення, вирішення проблемних ситуацій, роботи з інформацією. Особистість – носій перерахованих навичок може успішно вирішувати кризи.

Обговорювані терміни взаємопов'язані, тому що вони означають одне і те ж явище. Нами свідомо

віддано перевагу терміну «життєстійкість», тому що він відповідає критерію простоти – наші спостереження показали, що термін «життєстійкість» практично безпомилково трактується на «побутовому» рівні та професійною мовою, його зміст зрозумілий як учням і їх батькам, так студентам і вчителям.

Висновок. Аналізуючи результати наукових досліджень і емпіричні дані, ми дійшли висновку, що життєстійкість особистості – це інтегральна характеристика особистості, що дозволяє чинити опір негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку. Життєстійкість не тільки детермінує характер особистісної реакції на зовнішні стресові і фруструючі обставини, але і дозволяють ці обставини звернути в можливості самоудосконалення. Життєстійка особистість характеризується наступними ознаками: високий рівень розвиненості вольових якостей; оптимальна смислова регуляція; розвинена соціальна компетентність; норма розвитку когнітивних структур; повноцінність орієнтування в реальній ситуації; адекватність самооцінки; благополуччя комунікативної сфери; самостійність; стійкість до фрустрації (С. Мадді, Д. Хошаба-Мадді, 1996; Г. Крайг, 2001).

Наше експериментальне дослідження виявило високий ступінь кореляції між перерахованими компонентами життєстійкості. Ці компоненти цілком піддаються діагностиці, формуванню педагогічними методами і засобами. Педагогічною наукою і практикою накопичена достатня кількість ідей, способів, засобів формування і корекції кожного з перерахованих компонентів життєстійкості, проте формування життєстійкості як цілісності в психолого-педагогічному процесі не розглядалось.

Ми вважаємо, що швидкість психічного відновлення підвищиться, якщо сукупність педагогічних умов формування життєстійкості буде адекватна її структурним компонентам. До цих умов належать: цілеспрямоване включення дітей і підлітків в різні види діяльності, що вимагають подолання перешкод (спортивна, трудова, ігрова тощо) і розвивають вольові якості; робота з ціннісно-смисловою сферою; формування досвіду рефлексії власної поведінки в стресових ситуаціях; розвиток комунікативних здібностей; навчання способам релаксації, психічної і фізіологічної саморегуляції; засвоєння підлітками досвіду прийняття рішень в екстремальних ситуаціях; зниження конфліктності за допомогою програвання конфліктних ситуацій з їх наступним конструктивним вирішенням; розвиток соціальної компетентності, навичок цілепокладання та ціледосягнення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Чиханцова О.А. Життєстійкість як чинник збереження психічного здоров'я. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708354/6/Chykhantsova.pdf>
2. Чиханцова, О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, 2018, (42), 211–231. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-42.211-231>
3. Чиханцова О.А. Модель життєстійкості особистості. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/17.pdf>
4. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
5. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 44. P. 279–298.
6. Kobasa S. Stressful life events, personality and health. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. № 37. P. 1–11.
7. Solcova I., Tomanek P. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*. 1994. Vol 36. № 5. P. 390–392.
8. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Apr. 68. № 4. P. 687–695.
9. Мадди С., Хошаба-Мадди Д. Жизнестойкость: Диагностика и тренинг / Пер. с англ. Матеріали семінару. CD – 180 хв.

УДК [159.9:613](075.8)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.22>

Сорока Олена Михайлівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри навігації і управління судном

Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»

ORCID ID: 0000-0002-3987-136X

ВПЛИВ ПСИХІЧНОЇ НОРМАТИВНОСТІ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ МОРЯКІВ НА ЇХНЮ СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЗАЛЕЖНО ВІД ТРИВАЛОСТІ РЕЙСУ ТА ЇХНЬОГО ВІКУ

THE INFLUENCE OF MENTAL NORMATIVITY AND ACCENTUATIONS OF CHARACTER OF SEAFARERS ON THEIR STRESS RESISTANCE DEPENDING ON THE FLIGHT DURATION AND AGE

У статті зазначається, що на початку рейсу за методикою акцентуації характеру К.Леонгарда було встановлено статистично значущі відмінності за шкалами «Демонстративність» і «Дистимність», а також шкалою «Іпохондрія» методики «Міні-мульт». У динаміці рейсу такі відмінності вже встановлено за шкалами «Гіпертимність», «Демонстративність», а також а також «Іпохондрія» і «Депресія» відповідно. Згідно з опитувальником «Міні-мульт», статистично значущо розрізнялися представники 1-ї та 3-ї вікових груп за проявом рис іпохондрії на початку рейсу, а у динаміці рейсу у моряків усіх вікових груп особистісні профілі з провідними піками не змінилися. У динаміці рейсу у моряків усіх вікових груп особистісні профілі з провідними піками не змінилися. Статистично значуще у динаміці відбулося зниження рівня ригідності і педантичності у моряків 2-ї вікової групи. Представники 3-ї вікової групи статистично значуще продемонстрували тенденцію до нівелювання акцентуацій характеру за гіпертимним та емотивним варіантами. Вони характеризувалися зниженням підвищеного фону настрою, а також рівня чутливості та сприйнятливості із загострених рис у бік норми.

Крім базових особистісних ресурсів, задіяних на усіх фазах довготривалого рейсу та після нього (емоційна стійкість, емоційна комфортність, сміливість, високий самоконтроль, внутрішній контроль), на кожній з них актуалізуються додаткові особистісні ресурси. Так, на початку рейса – це якості, що свідчать про реалістичне ставлення до життя (довірливість, практичність, релаксація, незалежність), протягом рейса – ті, що спрямовані на конструктивне спілкування (товарицькість, кмітливість, довірливість, правдивість, уникнення боротьби). Після закінчення рейсу виокремлюються два комплекси особистісних ресурсів, що забезпечують справжню та хибну види реадптації.

Ключові слова: акцентуації характеру, динаміка рейса, моряки, вікові групи, особистісні профілі, особистісні ресурси.

The article notes that at the beginning of the flight by the method of accentuating the character of K. Leongard was found statistically significant differences on the scales "Demonstrativeness" and "Dysthymia", as well as the scale "Hypochondria" method "Mini-cartoon". In the dynamics of the flight, such differences have already been established on the scales "Hyperthymic", "Demonstrative", as well as "Hypochondria" and "Depression", respectively. According to the Mini-Mult Questionnaire, the representatives of the 1st and 3rd age groups differed statistically significantly in the manifestation of hypochondriac traits at the beginning of the voyage, and in the flight dynamics of sailors of all ages the personal profiles with leading peaks did not change. In the dynamics of the voyage of sailors of all ages, personal profiles with leading peaks have not changed. Statistically significant in the dynamics was a decrease in the level of rigidity and meticulousness in sailors of the 2nd age group. Representatives of the 3rd age group statistically significantly demonstrated the tendency to level the accentuations of character by hyperthymic and emotional variants. They were characterized by a decrease in the elevated background of mood, as well as the level of sensitivity and susceptibility from acute traits to normal.

In addition to the basic personal resources involved in all phases of the long flight and after it (emotional stability, emotional comfort, courage, high self-control, internal control), each of them actualizes additional personal resources. Thus, at the beginning of the flight – these are qualities that indicate a realistic attitude to life (trust, practicality, relaxation, independence), during the flight – those aimed at constructive communication (camaraderie, intelligence, trust, truthfulness, avoidance of struggle). At the end of the flight, two sets of personal resources are distinguished, which provide true and false types of readaptation.

Key words: character accentuations, flight dynamics, sailors, age groups, personal profiles, personal resources.

Вступ. Від успішного вирішення питань розвитку стресостійкості залежить ефективність професійної діяльності моряків, здатних підтримувати високу опірність негативним діям, доцільність поведінки, зберігаючи психофізичне благополуччя, здійснюючи пошук шляхів забезпечення успішного функціонування та підвищення безпеки своєї праці. Із цього виходить, що їм необхідно розвивати стресостійкість, а тому навчитися витримувати високий рівень професійного навантаження, управляти власними емоціями у стресових ситуаціях для збереження психічного здоров'я, вчасно мобілізувати внутрішні ресурси для подолання стресових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології сформувався потужна плеяда науковців, що внесли суттєвий науковий доробок з проблеми професійного стресу та шляхів її вирішення. Зокрема, психологічні аспекти стресостійкості у професійній діяльності морських фахівців розглядали у своїх

працях Н. Басанець, Г. Броневицький, О. Даніленко, М. Корольчук, В. Крутецький, В. Дулін, Т. Зайцева М. Корольчук, А. Страхов та ін.

Метою статті є презентація результатів емпіричного дослідження впливу нормативності та акцентуації характеру моряків на їхню стресостійкість.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вихідні індивідуально-психологічні особливості моряків далекого плавання у залежності від тривалості рейсу, їхнього віку і плавстажу, на початку рейсу за методикою акцентуації характеру К.Леонгарда було встановлено статистично значущі ($p \leq 0,05$) відмінності за шкалами «Демонстративність» і «Дистимність», а також шкалою «Іпохондрія» (методика «Міні-мульти») (табл. 1).

Вивчаючи зазначені психологічні характеристики у динаміці рейсу, встановлено статистично значущі ($p \leq 0,05$) відмінності у респондентів за шкалами «Гіпертимність», «Демонстративність» за методикою акцентуації характеру К.Леонгарда,

Таблиця 1

Психологічні характеристики моряків у залежності від віку і плавстажу до початку рейсу Md (Q1; Q3)

Шкали	1 група (19-29 років)	2 група (30-39 років)	3 група (40 років і старші)
<i>Методика акцентуацій характеру К. Леонгарда</i>			
Гіпертимність	18,00 (13,50; 21,00)	19,50 (12,00; 21,00)	15,00 (12,00; 18,00)
Ригідність	14,00 (12,00; 17,00)	13,00 (10,50; 18,00)	12,00 (10,00; 16,00)
Емотивність	15,00 (12,00; 19,50)	16,50 (15,00; 20,25)	15,00 (12,00; 18,00)
Педантичність	14,00 (10,00; 16,00)	12,00 (12,00; 17,50)	12,00 (10,00; 16,00)
Тривожність	6,00 (3,00; 9,00)	9,00 (3,75; 14,25)	6,00 (3,00; 12,00)
Циклотимність	12,00 (9,00; 15,00)	12,00 (6,75; 15,00)	12,00 (9,00; 15,00)
Демонстративність	14,00 (11,00; 16,00) ac	15,00 (10,50; 17,50)	10,00 (8,00; 16,00)
Збудливість	9,00 (6,00; 12,00)	6,00 (0,75; 14,25)	9,00 (6,00; 15,00)
Дистимність	6,00 (6,00; 12,00) a	6,00 (3,00; 8,25)	9,00 (6,00; 15,00)
Екзальтованість	12,00 (6,00; 12,00)	12,00 (6,00; 12,00)	12,00 (6,00; 18,00)
<i>Методика «Міні-мульти»</i>			
L	46,00 (46,00; 54,00)	46,00 (46,00; 54,00)	46,00 (46,00; 60,00)
F	50,00 (43,00; 54,00)	50,00 (50,00; 53,50)	47,50 (45,00; 53,00)
K	51,00 (45,00; 51,00)	45,00 (39,75; 54,00)	51,00 (45,00; 57,00)
Іпохондрія	44,00 (38,00; 53,00) c	43,00 (41,00; 58,00)	48,00 (44,00; 55,50)
Депресія	39,00 (35,00; 46,00)	41,50 (31,00; 61,00)	40,50 (35,00; 50,00)
Істерія	41,00 (35,50; 51,00)	42,00 (34,75; 54,00)	44,00 (41,00; 53,25)
Психопатія	43,00 (35,50; 49,00)	44,50 (36,25; 50,75)	44,00 (37,00; 55,75)
Паранойя	44,00 (38,00; 47,00)	47,00 (38,00; 56,00)	44,00 (38,00; 50,00)
Психастенія	44,00 (36,00; 48,00)	41,50 (32,00; 54,00)	44,00 (40,00; 52,00)
Шизоїдність	37,00 (37,00; 42,50)	37,00 (34,00; 47,00)	44,00 (37,00; 51,00)
Гіпоманія	49,00 (43,00; 55,00)	49,50 (38,00; 57,75)	48,00 (37,25; 55,00)

Примітка: a – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними Н-критерію Kruskal-Wallis для усіх вікових груп; b – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 1-ї та 2-ї вікових груп; c – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 1-ї та 3-ї вікових груп; d – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 2-ї і 3-ї вікових груп.

Таблиця 2

Психологічні характеристики моряків трьох вікових груп у динаміці рейсу Md (Q1; Q3)

Шкали	1 група (19-29 років)	2 група (30-39 років)	3 група (40 років і старші)
<i>Методика акцентуацій характеру К.Леонгарда</i>			
Гіпертимність	18,00 (15,00; 21,00) a	18,00 (13,50; 21,00)	12,00 (12,00; 18,00)
Ригідність	14,00 (12,00; 16,00) b	10,00 (9,00; 13,00) d	12,00 (10,00; 14,00)
Емотивність	15,00 (10,50; 18,00)	15,00 (12,00; 18,00)	13,50 (12,00; 18,00)
Педантичність	12,00 (8,00; 16,00)	12,00 (6,00; 17,00)	12,00 (8,00; 15,50)
Тривожність	6,00 (0,00; 12,00)	3,00 (0,00; 7,50)	6,00 (3,00; 9,00)
Циклотимність	15,00 (12,00; 18,00)	12,00 (9,00; 18,00)	12,00 (9,00; 15,00)
Демонстративність	16,00 (12,00; 18,00) ac	12,00 (7,00; 16,00)	10,00 (6,00; 12,00)
Збудливість	9,00 (4,50; 9,00)	6,00 (1,50; 10,50)	9,00 (6,00; 12,00)
Дистимічність	6,00 (3,00; 10,50)	3,00 (3,00; 9,00)	9,00 (6,00; 14,25)
Екзальтованість	12,00 (6,00; 12,00)	12,00 (9,00; 15,00)	12,00 (6,00; 16,50)
<i>Методика «Міні-мульти»</i>			
L	46,00 (38,00; 54,00)	46,00 (46,00; 58,00)	54,00 (46,00; 54,00)
F	50,00 (47,50; 54,00)	45,00 (41,00; 58,50)	50,00 (45,00; 54,00)
K	51,00 (42,00; 54,00)	54,00 (46,50; 58,50)	54,00 (48,00; 60,00)
Іпохондрія	41,00 (38,00; 44,50) abc	44,00 (43,00; 53,50)	48,00 (41,00; 53,00)
Депресія	35,00 (31,00; 35,00) a	35,00 (31,00; 38,50)	39,00 (35,00; 46,00)
Істерія	37,00 (34,00; 44,00)	44,00 (33,50; 51,00)	41,00 (37,00; 51,00)
Психопатія	41,00 (34,50; 43,50)	45,00 (36,00; 52,00)	43,00 (37,00; 52,00)
Паранойя	44,00 (38,00; 50,00)	38,00 (33,00; 58,50)	44,00 (38,00; 50,00)
Психастенія	40,00 (36,00; 46,00)	44,00 (36,00; 50,00)	44,00 (36,00; 52,00)
Шизоїдність	41,00 (26,50; 48,00)	41,00 (35,50; 51,50)	44,00 (37,00; 51,00)
Гіпоманія	47,00 (41,50; 51,00)	49,00 (43,50; 59,50)	42,00 (36,00; 52,00)

Примітка: а – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними Н-критерію Kruskal-Wallis для усіх вікових груп; b – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 1-ї та 2-ї вікових груп; c – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 1-ї та 3-ї вікових груп; d – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 2-ї і 3-ї вікових груп.

а також «Іпохондрія» і «Депресія» за методикою «Міні-мульти» (табл. 2).

Згідно з опитувальником «Міні-мульти», статистично значущо розрізнялися представники 1-ї та 3-ї вікових груп за проявом рис іпохондрії на початку рейсу (рис. 1).

За даними методики «Міні-мульти» протягом рейсу у моряків усіх вікових груп особистісні профілі з провідними піками не змінилися.

За результатами цього тесту було здійснено порівняння відносного співвідношення (у %) ознак акцентуації кожного з 10 типів в усіх вікових групах на початку рейсу. У 1-й віковій групі (рис. 2) переважав гіпертимний тип (виражена акцентуація >19 балів), ознаки акцентуації мали застрягаючий, емотивний, педантичний, циклотимний і демонстративний типи (15-19 балів).

У 2-й віковій групі (рис. 3) також мав виражену акцентуацію гіпертимний тип (>19 балів), проте у цій групі найбільш виражені ознаки акцентуації мав емотивний тип (15-19 балів). У 3-й віко-

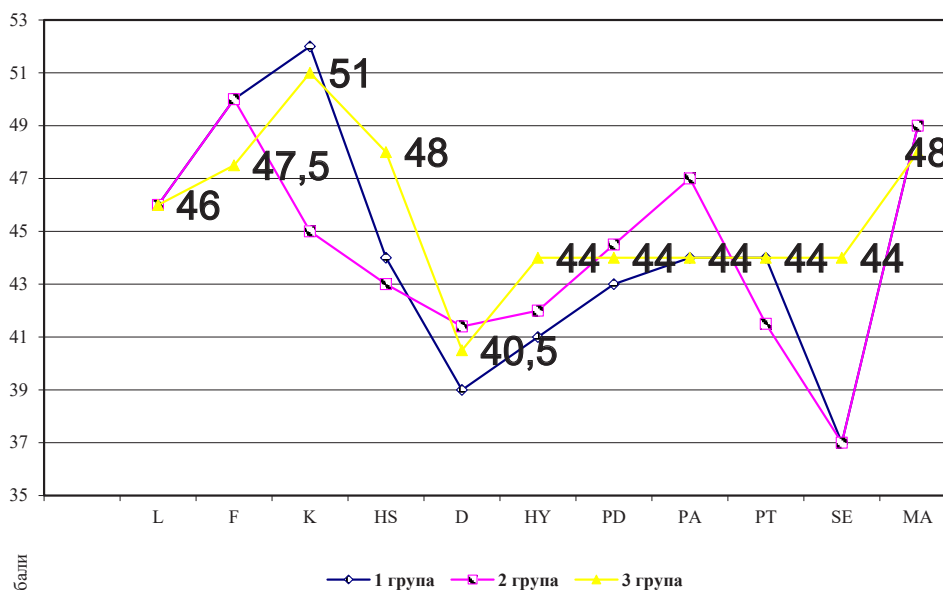
вій групі (рис. 4) гіпертимний та емотивний типи мали однакову вираженість акцентуації, ознаки акцентуації були добре виражені за емотивним, педантичним та екзальтованим типами.

Аналізуючи показники методики К.Леонгарда, виявлено наявність акцентуації характеру для усіх вікових груп за шкалами гіпертимності та емотивності (рис. 5) (Г – гіпертимність, Р – ригідність, Ем – емотивність, П – педантичність, Т – тривожність, Ц – циклотимність, Дем – демонстративність, З – збудливість, Дис – дистимічність, Е – екзальтованість).

В процесі професійної діяльності протягом рейсу у моряків усіх вікових груп реєструвалися такі типи акцентуацій характеру (рис. 6).

Статистично значуще ($p \leq 0,05$) протягом рейсу відбулося зниження рівнів ригідності і педантичності у моряків 2-ї вікової групи (табл. 3).

Моряки 2-ї вікової групи протягом рейсу продемонстрували зниження рівня зосередженості на похмурих сторонах життя, чутливості, три-

Примітка: с – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними U-критерію Mann-Whitney для 1-ї та 3-ї вікових груп; HS – іпохондрія, D – депресія, HY – істерія, PD – психопатія, PA – паранойя, PT – психастенія, SE – шизоїдність, MA – гіпоманія.

Рис. 1. Особистісні профілі моряків 1-3-ї вікових груп

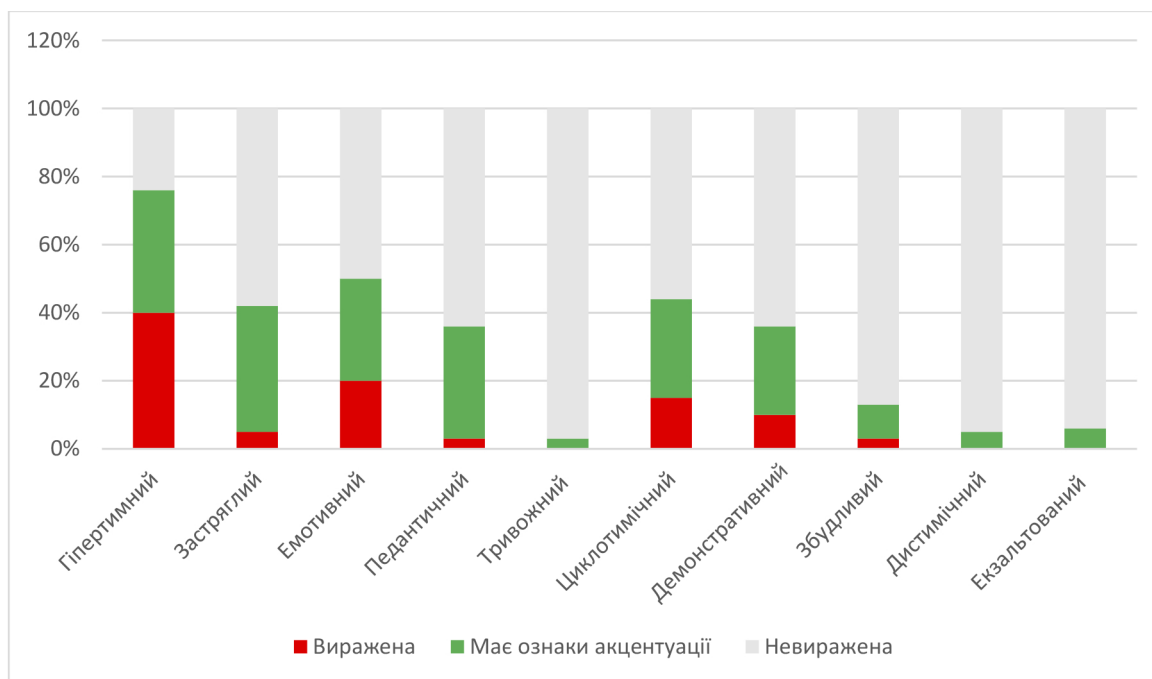

Рис. 2. Розподіл ознак різних типів акцентуації у 1-й віковій групі (у %)

Таблиця 3

Динаміка психологічних характеристик моряків 2-ї вікової групи за даними опитувальника К. Леонгарда, Md (Q1; Q3)

Шкали	Первинне вивчення (листопад)	Наступне вивчення (грудень)
Ригідність	13,00 (10,50; 18,00) *	10,00 (9,00; 13,00)
Педантичність	12,00 (12,00; 17,50) *	12,00 (6,00; 17,00)

Примітка: * – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними критерія Вілкохона для двох пов'язаних груп.

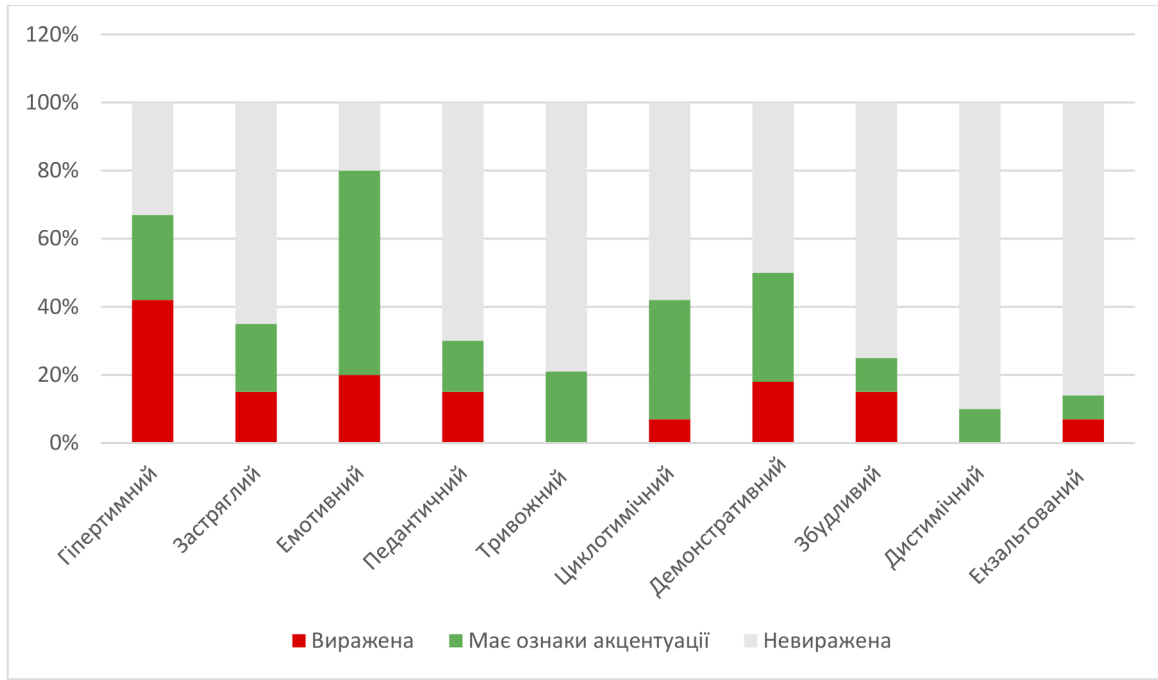

Рис. 3. Розподіл ознак акцентуації 10 типів у 2-й віковій групі (у %)

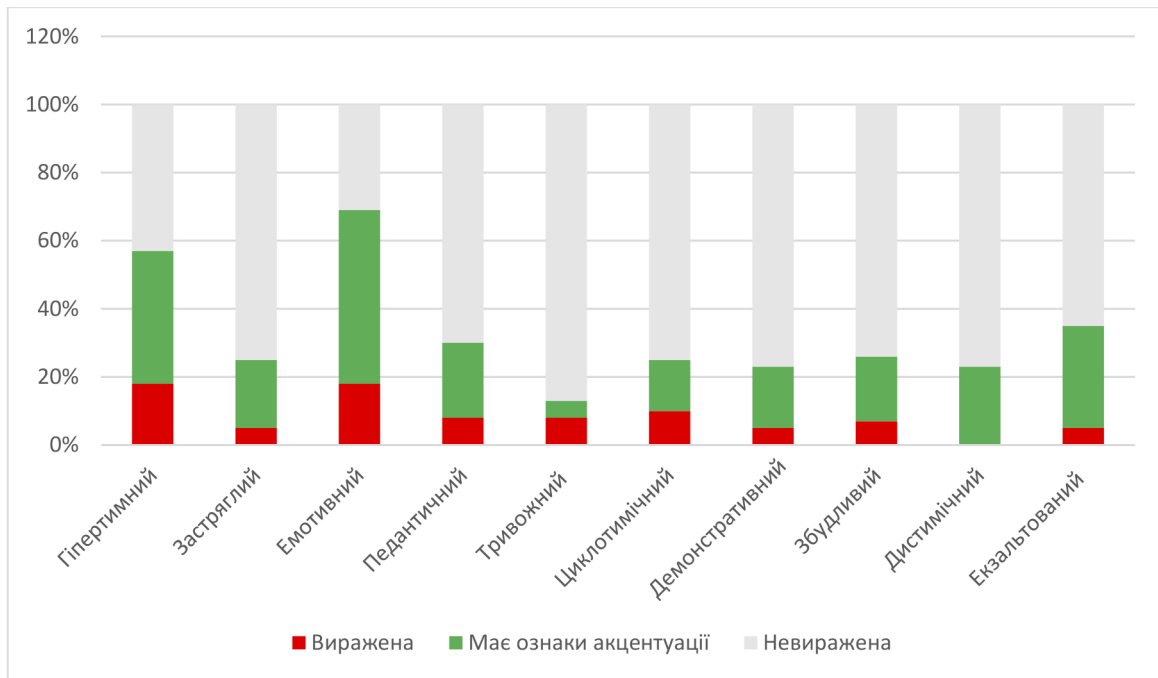

Рис. 4. Розподіл ознак акцентуації 10 типів у 3-й віковій групі (у %)

Таблиця 4

Динаміка психологічних характеристик моряків 3-ї групи за даними опитувальника К. Леонгарда, Md (Q1; Q3)

Шкали	Первинне вивчення (листопад)	Подальше вивчення (грудень)
Гіпертимність	15,00 (12,00; 18,00) *	12,00 (12,00; 18,00)
Емотивність	15,00 (12,00; 18,00) *	13,50 (12,00; 18,00)

Примітка: * – статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за даними критерія Wilcoхона для двох пов'язаних груп.

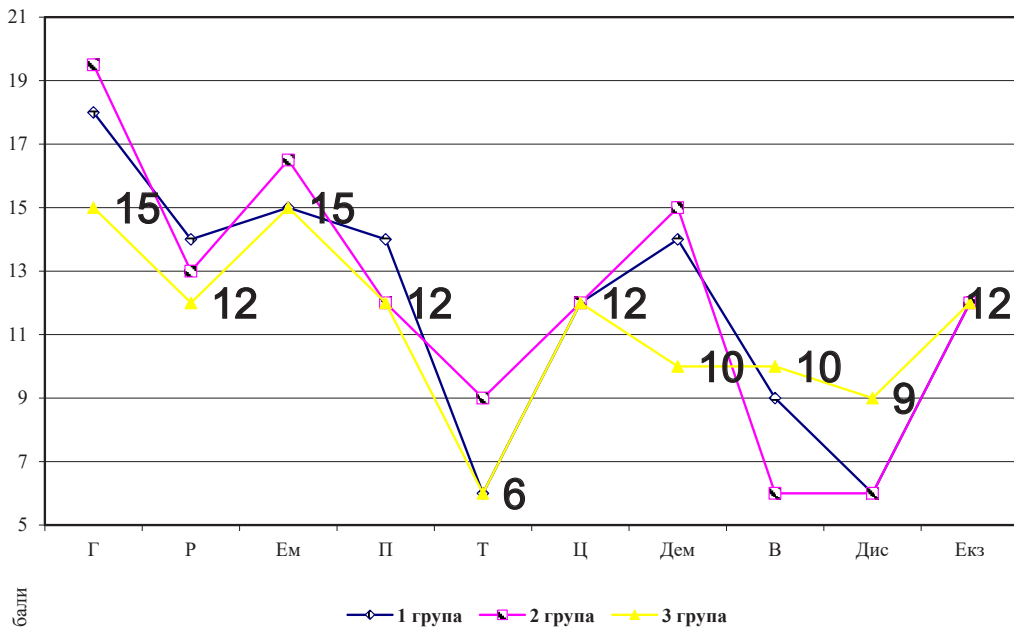

Рис. 5. Співвідношення типів акцентуацій характеру у моряків 1-3 вікових груп на початку рейсу

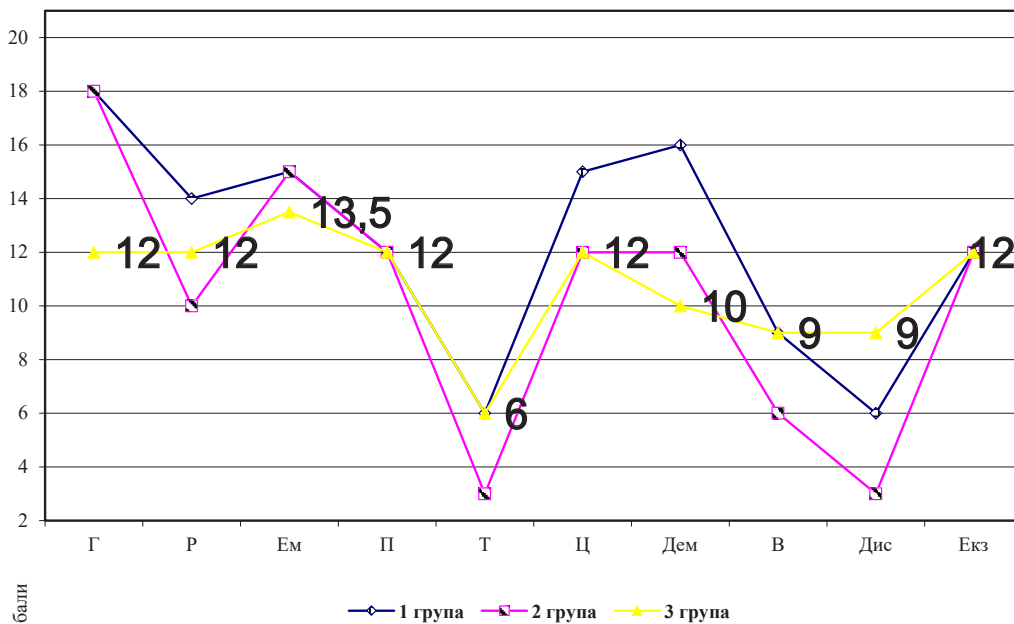

Рис. 6. Співвідношення типів акцентуацій характеру у моряків 1-3 вікових груп протягом рейсу

вожності, схильності до підвищеного настрою (рис. 7) (Г – гіпертимність, Р – ригідність, Ем – емотивність, П – педантичність, Т – тривожність, Ц – циклотимність, Дем – демонстративність, В – збудливість, Дис – дистимічність, Екз – екзальтованість).

Представники 3-ї вікової групи статистично значуще ($p \leq 0,05$) протягом рейсу продемонстрували тенденцію до нівелювання акцентуацій характеру за гіпертимним та емотивним варіантами (табл. 4).

Представники цієї групи характеризувалися зниженням підвищеного фону настрою, а також рівня чутливості та сприйнятливості із загострених рис у бік норми (рис. 8).

Не зважаючи на те, що адаптація – процес коливальний, хвилеподібний і ця хвилеподібність обумовлена суперечливістю адаптаційного процесу, 41,8% обстежених моряків представляли особи у віці до 40 років, тобто контингент з високим потенціалом фізіологічної адаптації, у яких пов'язані з тривалою роботою на флоті деза-

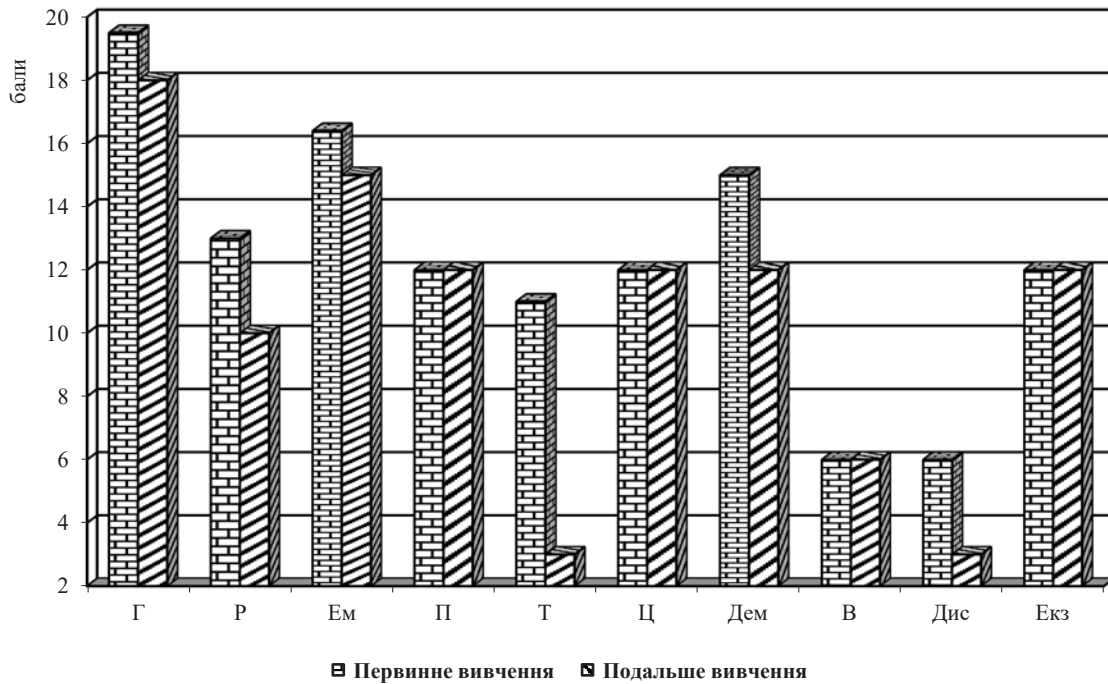

Рис. 7. Динаміка змін акцентуацій характеру у моряків 2-ї вікової групи

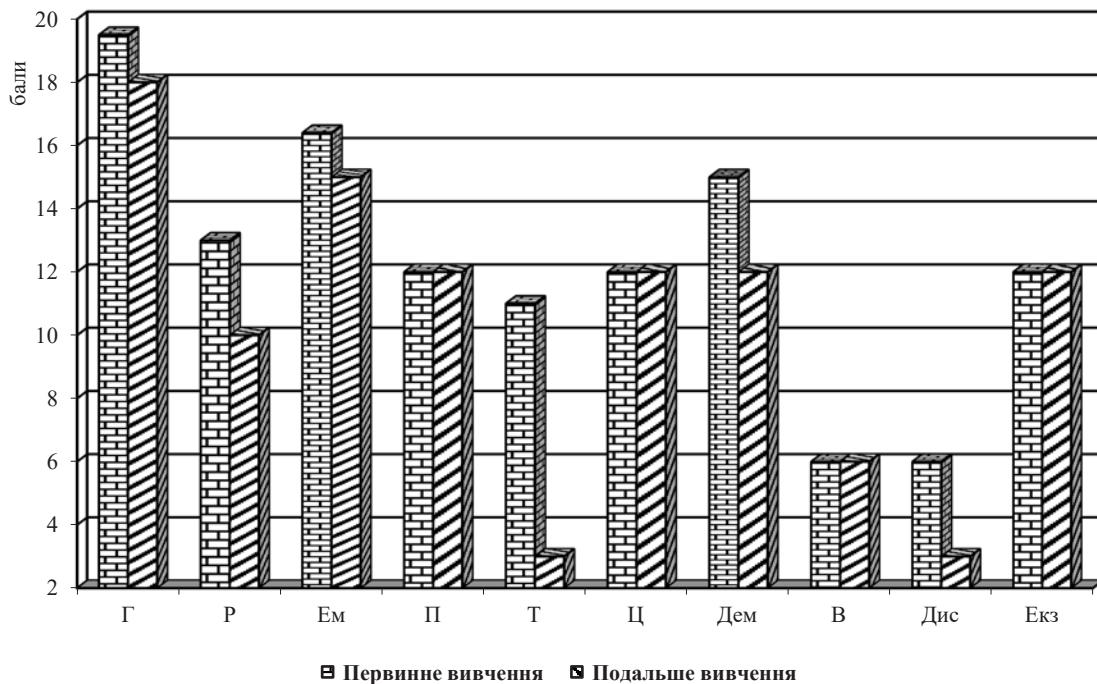

Рис. 8. Динаміка змін акцентуацій характеру у моряків 3-ї вікової групи

даптаційні зміни ще, як правило, не спостерігаються [1; 2; 3]. Аналіз отриманих результатів дозволив виявити різні стратегії психологічної адаптації моряків до умов тривалого рейсу, серед яких три варіанти розвитку адаптивної стратегії. Так, для осіб 1-ї вікової групи характерною є «нестійка» адаптивна стратегія. Характерні її ознаки: нестійкість більшості досліджуваних психологічних показників у динаміці рейсу, хоча частіше значення ознаки залишалися

в межах норми, але зазначалося їхнє суттєве коливання на початку і наприкінці рейсу. Аналізуючи вихідні індивідуально-типологічні особливості психологічного статусу осіб 1-ї вікової групи, виявлено наявність акцентуації характеру за шкалами гіпертимності ($p \leq 0,05$), емотивності, ригідності ($p \leq 0,05$) і демонстративності ($p \leq 0,05$). Цим особам властиві: схильність до підвищеного фону настрою, завищена самооцінка, надмірна активність, виражена тенденція

до самореалізації, а також чутливість і тонка сприйнятливність, що сприяє створенню значних труднощів для оточуючих. У осіб 1-ї вікової групи у динаміці рейсу поряд з вищезазначеними ознаками виявлялася схильність до перепадів настрою. При дезадаптації посилювалися гиперстенічні риси, поведінка набувала антисоціальних ознак. Корекція можлива через авторитетного лідера або думку референтної групи. За даними методики «Міні-мульти», через 1 місяць плавання у моряків цієї групи особистісні профілі з провідними піками не змінилися.

Для 2-ї вікової групи моряків визначальною була «невизначена» адаптивна стратегія. Ознака «невизначеної, хвилеподібної» адаптивної стратегії – різноспрямованість показників у динаміці рейсу без будь-якої певної тенденції змін досліджуваних показників. До психологічних особливостей моряків, що складають цю групу, належать такі характеристики: розглядаючи показники методики К.Леонгарда, виявлено наявність акцентуації характеру за шкалами гіпертимності та емотивності. Моряки 2-ї вікової групи через 1 місяць після виходу у рейс показували зниження рівня зосередженості на похмурих сторонах життя, чутливості, тривожності, схильності до підвищеного фону настрою. Статистично значуще ($p \leq 0,05$) у динаміці 1-го місяця відбулося зниження рівня ригідності і педантичності. За даними методики «Міні-мульти», через 1 місяць плавання у моряків 2-ї вікової групи особистісні профілі з провідними піками не змінилися.

Для 3-ї вікової групи характерною є «стабільно-ригідна» адаптивна стратегія, при якій досліджувані психофізіологічні ознаки відрізняються стабільністю протягом усього обстеження (стабільно низькі або стабільно високі показники). Моряки цієї групи, що становлять 58,2% від усього екіпажу і мають великий стаж професійної діяльності, може бути віднесено до групи підвищеного ризику у контексті появи ознак дизадаптаційних змін, так як 28,3% з них мали плавстаж 10-24 роки; 16,2% – > 25 років ($n = 13$) і 13,7% – > 30 років ($n = 11$). Розглядаючи психологічні особливості цієї вікової групи за показниками методики К.Леонгарда, виявлено наявність акцентуації характеру за шкалами гіпертимності та емотивності. На рівні статистичної значущості респонденти цієї вікової групи у меншій мірі прагнуть до гри певної соціальної ролі, вони менш схильні до прояву вихвалання, необдуманих вчинків, а також більш зосереджені на похмурих сторонах життя у порівнянні зі своїми молодшими колегами, що логічно пояснюється великим стажем роботи і віковими особливостями. В процесі професійної діяльності у динаміці рейсу в осіб цієї вікової групи статистично значуще ($p \leq 0,05$) не виявляється

схильність до підвищеного фону настрою. Представники цієї групи статистично значуще ($p \leq 0,05$) через 1 місяць рейсу демонстрували тенденцію до нівелювання акцентуацій характеру за гіпертимним та емотивним варіантами, а також характеризувалися зниженням підвищеного фону настрою, рівня чутливості і сприйнятливості з загострених рис у бік норми, що укладається у картину психологічної адаптації до умов професійної діяльності.

Аналіз кореляційних зв'язків між значеннями факторів опитувальника Р. Кеттелла та показниками стресостійкості виявив, що протягом усіх трьох вимірів дослідження спостерігається залежність між стресостійкістю та: емоційною стійкістю (2нм $r=0,38$, при $p < 0,01$; 2мм $r=0,33$, при $p < 0,01$; 2нб $r=0,31$, при $p < 0,01$); сміливістю (2нм $r=0,44$, при $p < 0,01$; 2мм $r=0,31$, при $p < 0,01$; 2нб $r=0,26$, при $p < 0,01$); високим самоконтролем (2нм $r=0,29$, при $p < 0,01$; 2мм $r=0,32$, при $p < 0,01$; 2нб $r=0,23$, при $p < 0,01$). Отже, високий самоконтроль, сміливість та емоційна стійкість може бути віднесено до базових особистісних ресурсів, що забезпечують високу стресостійкість на будь-якому етапі дальнього рейсу. Це співвідноситься із результатами кореляційного аналізу даних, отриманих за допомогою опитувальника К. Роджерса та Р. Даймонда, який показав, що на усіх етапах циклу стресостійкість позитивно корелює з емоційним комфортом та внутрішнім контролем.

На першому вимірі дослідження (2 тижні у рейсі) виявлено залежність між стресостійкістю та: довірливістю (2нм $r=0,20$, при $p < 0,01$); практичністю (2нм $r=0,24$, при $p < 0,01$); релаксацією (2нм $r=0,29$, при $p < 0,01$). Можна припустити, що довірливість як відкритість до спілкування позитивно впливає на стресостійкість за рахунок того, що на початковому етапі рейсу необхідно встановити взаємини із новими співробітниками, оскільки, як правило, перед кожним рейсом склад екіпажу змінюється принаймні на третину. Практичність (орієнтування на загальноприйняті норми) може виражатися у дотриманні правил, регламентованих статутом, дотриманні функціональних обов'язків, і забезпечувати тим самим високу стресостійкість. Прояв надмірного спокою (релаксація) позитивно впливає на стресостійкість за рахунок того, що знижує тривогу, емоційну напругу.

На другому вимірі дослідження (2 місяці у рейсі) виявлено залежність між стресостійкістю та: товариськістю (2мм $r=0,22$, при $p < 0,01$); кмтливостістю (2мм $r=0,23$, при $p < 0,01$); довірливістю (2мм $r=0,197$, при $p < 0,01$). Можна відзначити, що довірливість постає як чинник високої стресостійкості як під час активного періоду, так і під час латентного періоду адаптації. Таким чином, дові-

рливість як відкритість до спілкування є важливим особистісним ресурсом, який задіяний при адаптації до умов рейсу. У період латентної адаптації важливим особистісним ресурсом є товарицькість (готовність до співпраці, доброта, уживливість), оскільки на цьому етапі має значення як налагодження нових взаємовідносин, так і здатність підтримувати конструктивну взаємодію протягом усього рейса. Кмітливість (здатність до осмислення нового матеріалу) забезпечує пластичність та гнучкість поведінки, готовність засвоювати та переробляти досвід, що має безпосереднє відношення до стресостійкості.

На третьому вимірі (2 тижні після рейсу) виявлено залежність між стресостійкістю та: безтурботністю (2нб $r=0,27$, при $p<0,01$); вираженою силою «Я» (2нб $r=0,39$, при $p<0,01$); навіюваністю (2нб $r=-0,23$, при $p<0,01$). Безтурботність (безтурботність, імпульсивність) і навіюваність (залежність від чужої думки, орієнтування на соціальне схвалення) загалом мають інфантильний характер. Можливо, вони позитивно впливають на рівень стресостійкості за рахунок того, що особистість, яка володіє цими якостями, просто недооцінює проблеми, які їй доводиться вирішувати. На противагу цим якостям виражена сила «Я» (завзятість у досягненні мети, відповідальність) відображає конструктивну орієнтацію особистості, її спрямованість на вирішення адаптаційних завдань.

Результати кореляційного аналізу, виявлені при зіставленні шкал методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі та тесту стресостійкості, показали, що на першому вимірі дослідження (2 тижні у рейсі) виявлено зворотний взаємозв'язок між стресостійкістю і залежністю (2нм $r=23$, при $p<0,01$). Таким чином, чим вищими є показники залежності (невпевненість у собі, нав'язливі страхи, тривожність), тим нижчими є показники стресостійкості.

На третьому замірі (2 тижні після рейсу) виявлено залежність між стресостійкістю та: вимогливістю (2нб $r=0,24$, при $p<0,01$); товарицькістю (2нб $r=0,24$, при $p<0,01$); чуйністю (2нб $r=0,25$, при $p<0,01$). Вибагливість (жорсткість, непримиренність, схильність в усьому звинувачувати оточуючих) є у цьому випадку психологічним захистом: готовність до одностипних (агресивних) реакцій на різноманітні вимоги середовища. Товарицька як люб'язність, орієнтація на соціальне схвалення і чуйність як гіпервідповідальність, прагнення усім допомогти, готовність принести у жертву власні інтереси, перебувають у тому ж самому модусі, але із протилежною орієнтацією: сліпе підпорядкування вимогам середовища. І те, й інше можна розглядати як стратегії звуження власного рольового репертуару, спрощення актуальних проблем, які доводиться вирішувати.

Результати кореляційного аналізу, виявлені на основі даних методики «Q-сортування» В. Стефансона та тесту стресостійкості показали, що на другому вимірі дослідження (2 місяці у рейсі) виявлено залежність між стресостійкістю та уникненням боротьби (2мм $r=0,31$) при $p<0,01$). Таким чином, на цьому етапі особливого значення для стресостійкості набуває прагнення уникнути взаємодії, не вступати у групові суперечки та конфлікти, схильність до компромісних рішень, що може бути пов'язано із бажанням зберегти гармонійні міжособистісні відносини з оточуючими.

На третьому вимірі (2 тижні після рейсу) виявлено залежність між стресостійкістю та товарицькістю (2нб $r=0,20$, при $p<0,01$). Товарицька як контактність, прагнення утворити емоційні зв'язки як у своїй групі, так і поза її межами на цьому етапі постає як чинник, що позитивно впливає на стресостійкість. Результати цього етапу дослідження дозволяють зробити висновки про те, що крім базових особистісних ресурсів, задіяних на усіх фазах довготривалого рейсу та після нього (емоційна стійкість, емоційна комфортність, сміливість, високий самоконтроль, внутрішній контроль), на кожній з них актуалізуються додаткові особистісні ресурси.

Висновки. Таким чином, на початку рейсу за методикою акцентуації характеру К.Леонгарда було встановлено статистично значущі відмінності за шкалами «Демонстративність» і «Дистимність», а також шкалою «Іпохондрія» методики «Міні-мульти». У динаміці рейсу такі відмінності вже встановлено за шкалами «Гіпертимність», «Демонстративність», а також а також «Іпохондрія» і «Депресія» відповідно. Згідно з опитувальником «Міні-мульти», статистично значущо розрізнялися представники 1-ї та 3-ї вікових груп за проявом рис іпохондрії на початку рейсу, а у динаміці рейсу у моряків усіх вікових груп особистісні профілі з провідними піками не змінилися. У динаміці рейсу у моряків усіх вікових груп особистісні профілі з провідними піками не змінилися. Статистично значуще у динаміці відбулося зниження рівня ригідності і педантичності у моряків 2-ї вікової групи. Представники 3-ї вікової групи статистично значуще продемонстрували тенденцію до нівелювання акцентуацій характеру за гіпертимним та емотивним варіантами. Вони характеризувалися зниженням підвищеного фону настрою, а також рівня чутливості та сприйнятливості із загострених рис у бік норми. Крім базових особистісних ресурсів, задіяних на усіх фазах довготривалого рейсу та після нього (емоційна стійкість, емоційна комфортність, сміливість, високий самоконтроль, внутрішній контроль), на кожній з них актуалізуються додаткові особистісні ресурси.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безлуцька О.П. Психічна стійкість майбутніх моряків як основа готовності до роботи в екстремальних ситуаціях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71. Т. 2. С. 43–46.
2. Зайцева Т.Г. Теорія і практика самоменеджменту психофізичних станів моряка з активізації людського ресурсу та подолання проблеми аварійності на флоті : монографія / Т.Г. Зайцева, В.Ф. Ходаковський ; за ред. Т.Г. Зайцевої. Херсон : ХДМА, 2012. 170 с.
3. Косенко К.А., Маркова М.В. Особливості психосоціального стресу й тривожно-депресивного реагування у представників командного і робітничого складу морського торговельного і пасажирського флотів. *Український вісник психоневрології*. 2020. Том 28. Випуск 1(102). С. 54–59.

УДК 159.9.019.4:001.8(045)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.23>

Чугуєва Інна Євгенівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ORCID ID: 0000-0003-0030-0428

Мороз Руслана Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

Національної академії педагогічних наук України

ORCID ID: 0000-0001-9776-491X

ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ «SLOW LIFE» ЯК ЧИННИК БЕЗПЕЧНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

LIFE PHILOSOPHY "SLOW LIFE" AS A FACTOR OF A SAFE PSYCHOLOGICAL SPACE OF PERSONALITY

Стаття присвячена психологічним маркерам життєвої філософії «Slow Life», яка з'явилася і розповсюджується у соціальному світі в багатьох країнах. Ця життєва філософія набула значущості і виступає як сучасний соціальний тренд в період пандемії COVID-19. Вона являє собою цілісний комплекс, який включає в себе певний спосіб життя, психологічні установки, цінності, переконання, патерни поведінки тощо.

Йдеться про завдання, що постає перед сучасною особистістю у пошуку нової життєвої філософії, яка призвана зменшити тиск соціуму на особистість, зберігаючи при цьому цінність матеріальної складової життя. Одним з таких пошуків є поява життєвої філософії «Slow Life», що зосереджує увагу на більш збалансованому підході до життя, в якому має цінність фінансова стабільність людини, власний індивідуальний досвід, уміння насолоджуватися моментом життя «тут і зараз».

Проведено емпіричне дослідження психологічних маркерів життєвої філософії «Slow Life» в групі людей, які застосовують її принципи у повсякденному житті та використовують їх у вигляді особистісних настанов, установок, патернів поведінки. Аналізуючи дані дослідження схильності до використання елементів життєвої філософії «Slow Life» серед молоді, варто відзначити: майже половина досліджуваних виявила високий рівень та більше третини опитаних відзначаються низьким рівнем застосування концепцій філософії «Slow Life». Респонденти, що дотримуються принципів життєвої філософії «Slow Life», демонструють більш високі показники мотивації, психологічного благополуччя та його складових, вони менш схильні до емоційного вигорання, психологічного стресу та прояву негативних психічних станів на статистично значущому рівні. Це свідчить, що життєва філософія «Slow Life» може вважатися чинником формування більш безпечного психологічного простору для особистості в сучасних умовах глобальних викликів. Розповсюдження життєвої філософії «Slow Life» серед молодих людей також говорить про те, що вона може вважатися соціальним трендом, який впроваджує в суспільство нові принципи ставлення до життя і до особистості у перспективі.

Ключові слова: *Slow Life, життєва філософія, психологічний простір, глобальні виклики, психологічне благополуччя, стрес, емоційне вигорання.*

The article deals with the psychological markers of the Slow Life philosophy, that has emerged and unfold within the social world in many countries. This philosophy of life has gained importance and acts as a contemporary social trend throughout the COVID-19 pandemic. This philosophy of life could be a holistic complex, as well as an explicit manner of life, psychological attitudes, values, beliefs, patterns of behavior, and so forth.

It's the task of the modern individual to search a replacement philosophy of life. This philosophy is meant to scale back the pressure of society on the individual, whereas protective the worth of the material part of life. One of such search is that the emergence of the Slow Life philosophy, which focuses on a balanced approach to life, within which the worth is the money stability of the person, his own individual experience, the power to relish the instant of life here and now.

An empirical study of psychological markers of life philosophy "Slow Life" in a group of people who apply its principles in everyday life and use them in the form of personal guidelines, attitudes, patterns of behavior. This article presents results of the conducted inquiry of psychological options of Slow Life philosophy in young people. Analyzing the information of the research

of propensity to use parts of Slow Life philosophy among young people, it ought to be noted: virtually half of the respondents disclosed a high level and quite a 3rd of the respondents have an occasional level of application of Slow Life philosophy concepts. Respondents adhering to the principles of Slow Life philosophy demonstrate higher indicators of motivation, psychological well-being and its components; they're less inclined to emotional burnout, psychological stress and manifestation of negative mental states at a statistically important level. this will testify that Slow Life philosophy of life is thought-about as an element of formation of safer psychological space for a personal in modern conditions of worldwide challenges. Also, the unfold of "Slow Life" life philosophy among young people indicates that it is thought-about as a social trend, that introduces new principles of perspective to life, to the individual within the long run.

Key words: *Slow Life, life philosophy, psychological space, global challenges, psychological well-being, stress, emotional burnout.*

Актуальною темою сучасних психологічних досліджень часто виступає проблема вибору людиною її життєвого стилю. Тему вибору життєвого стилю вивчає як загальна психологія, психологія особистості, психологія розвитку, вікова психологія тощо. Розвиток особистості ставить перед психологією завдання – враховувати, при вивченні конкретної особистості та суспільства в цілому, соціальні, демографічні, економічні, біографічні, суб'єктивно-екзистенціальні фактори її життя.

У зв'язку з пандемією значно підвищився інтерес до вивчення таких понять як: «життєвий шлях людини», «життєва філософія», «стратегії життя», «життєві цінності», «життєвий стиль», «життєвий простір». Загострення даної проблематики пов'язано зі змінами життєвої реальності людини у глобальному вимірі та у координатах життєвого шляху конкретної особистості.

У сучасній психологічній літературі всі ці поняття перетинаються між собою і створюють певні інтеграції, наприклад життєва спрямованість, сенс життя, життєва філософія, лінія життя, життєвий досвід, а це в свою чергу можна інтегрувати в поняття «життєвий стиль людини». Проблеми, пов'язані з аналізом поняття «життєвий стиль людини», в свою чергу тісно переплетені з соціальними, економічними та історичними процесами в суспільстві [16].

Однією із провідних складових поняття життєвий шлях людини – є її життєва філософія. Життєва філософія – це в першу чергу, спосіб інтерпретації людиною того, що з нею відбувається, це особлива форма саморефлексії, результатом якої є відповідь людини на не прості запитання: «заради чого я живу?», «в чому полягає моє призначення у житті?», «як мені організувати власне життя?». Відповіді на дані питання можуть викликати у людини як відчуття осмисленості, цілісності, впевненості, або навпаки, відчуття безцільності, безглуздості, безпорадності. Змістовним наповненням життєвої філософії виступає життєва позиція, життєві принципи, життєва концепція, життєве кредо та життєві переконання. Саме в їхньому взаємозв'язку розкривається цілісність життєвої

філософії. Отже, життєва філософія – це з одного боку достатньо стійка система поглядів, а з іншого боку, динамічна спрямованість свідомості особистості, що прагне до самоідентифікації.

Кінець XX і початок XXI сторіччя можна визнати періодом розквіту життєвої філософії успіху. У постіндустріальному суспільстві працюючи поза нормою часу та роботу без певних соціально-економічних гарантій часто називають «щурячі перегони», тобто – спосіб життя, в якому люди втягуються в жорстку конкурентну боротьбу, гонитву за досягненнями, не шкодуючи ані фізичного, ані психологічного здоров'я. Іншими словами, участь у «щурячих перегонах» – це життєва філософія, центром якої часто виявляються матеріальні здобутки людини, до яких вона прагне, в протизвагу психологічному, моральному, етичному та фізичному благополуччю [12].

Як свідчать дослідження Prodoscore, у 2020 році під час пандемії коронавіруса рівень продуктивності під час дистанційної роботи збільшився на 5% – за рахунок того, що люди працювали на вихідних. У порівнянні з 2019 роком, працездатність збільшилась на 42% в суботу і на 24% – в неділю [11]. Вплив з боку інтернет-простору і соціальних мереж, нові обов'язки, внутрішній потяг до продуктивності та загальне відчуття незахищеності – всі ці чинники порушили баланс між сферою професійних та особистих інтересів. Вимушена виснажлива участь у гонитві за досягненнями підштовхує багатьох людей переглянути власне ставлення до праці, діяльності, взагалі до життя і поставити питання: «як ми можемо уповільнити цю вимушену швидкість?».

У зв'язку з цим легко спадають на думку такі кліше, як «*carpe diem*» (лови момент), «*hakuna matata*» (без турбот) та «*live in the here and now*» (жити тут і зараз). Проте, реалії життя підштовхують людину розвивати уміння зосереджуватись не лише на моменті «тут і зараз», йдеться про пошук нової життєвої філософії, що має зменшити тиск соціуму на особистість без знецінення матеріальної складової життя. Одним із таких підходів є життєва філософія «Slow Life» (англ. повільне

життя), вона дозволяє зосереджувати увагу на більш збалансованому підході до життя, в якому має цінність фінансова стабільність, матеріальний добробут в рамках розумного споживання, цінність власного досвіду проживання подій, почуттів тощо та насолода моментом «тут і зараз» [4; 15].

Важливий внесок у дослідження життєвої філософії «Slow Life» зробили такі науковці, як С. Andrews [3], С. Honore [6]. Дали теоретичне обґрунтування поняття даної життєвої філософії такі науковці як: М. Miele [9], S. Pink [10], W. Parkins [8], G. Craig [8]. S. Radstrom [12], Щорічно у США відбуваються саміти «Slow Living Summit», де з 2011 року обговорюються різноманітні аспекти та актуальні питання цього соціального напрямку.

Засади життєвої філософії «Slow Life» були вперше сформульовані в суспільному активістському русі «slow food», який у 1986 році виступив проти відкриття закладу швидкого харчування «Макдональдс» у Римі (Італія). В той час цей рух зосереджувався лише на аспектах їжі, початкова мета якого полягала у відстоюванні національних традицій, пов'язаних з культурою вжитку їжі [2].

Життєва філософія «Slow Life» своїм корінням уходить в культурні традиції і цінності різних етносів, релігійних та філософських напрямів, які сторіччями відбудовувалися у суспільній свідомості й базувалися на природних ритмах. Так, наприклад, Епікурейці проголошували принцип «*carpe diem*», що означає насолоджуватися миттю швидкоплинного життя, а для щастя може бути достатнім задоволення не багатьох потреб. Буддисти сповідують ідею «*mindfulness*», що розглядає усвідомленість, як невід'ємну частину духовного розвитку. Фіни сповідують «*sisu*», це слово-символ, що об'єднує поняття фізичного та духовного благополуччя. Японці мають філософію «*ikigai*», яка допомагає знаходити задоволення, радість та усвідомленість у повсякденних справах. Датчани сповідують «*hygge*», що означає поєднання благополуччя, задоволеності, затишку та комфорту. Шведи мають «*lagom*», філософію, що заохочує людину насолоджуватися життям у всіх його проявах, робити те, що приносить радість і дійсно важливо для людини. У китайців є філософія «*tǎng ríng*», що полягає в умінні знайти порятунком від тиску суспільства та возвеличує суб'єктивність людини.

Розуміння життєвої філософії «Slow Life» спочатку спрямовувало увагу на певну категорію людей, які з об'єктивних причин не можуть дозволити собі взяти участь в конкурентній боротьбі, у гонитві за успіхом. В той час як сьогоднішні

уявлення про уповільнений спосіб життя розглядають і відстоюють інтереси всіх людей, наголошуючи на цінності насамперед психологічного комфорту, безпеки, гармонії, і водночас безглуздості досягнень заради досягнень.

Сучасне уявлення про життєву філософію «Slow Life» має в основі модель повільного життя у XXI столітті, яка була запозичена з корпоративної філософії підприємства «Six Senses Resorts and Spas». Розшифровувати поняття «Slow Life» сьогодні пропонується не просто як «Повільне життя», а як аббревіатуру комплексу наступних понять: SLOW – Sustainable (стійкий), Local (локальний), Organic (органічний), Wholesome (корисний), LIFE – Learning (навчання), Inspiring (надихаючий), Fun (веселий), Experiences (досвід) [13].

Дана життєва філософія полягає не в тому, щоб робити все на «швидкості равлика» чи витіснити потребу досягати успіху у житті, наприклад в кар'єрі. Мається на увазі перш за все прагнення виконувати будь-яку діяльність з індивідуальною швидкістю, не поспішаючи за світовим трендом на тотальну, абсолютну продуктивність та не втрачаючи якості виконуваних завдань і результативності вирішуваних задач. Тобто, робити все якомога краще, а не якомога швидше, відчуваючи спокій і впевненість, а не нервову напругу і тиск [7].

«Slow life» – це своєрідна культура уповільнення ритму життя та пошуку балансу у різних його сферах. Один із видатних послідовників життєвої філософії «Slow Life» Карл Оноре, висловився в своїй книзі «Без метушні. Як перестати поспішати і почати жити»: «Поспішати потрібно, тільки коли це необхідно, мета – це знайти свій власний ідеальний темп» [6].

На думку дослідників, життєва філософія «Slow Life» має перспективи у покращенні якості життя людини, в тому числі: збільшення суб'єктивних показників щастя, насолода простими речами, зменшення рівня стресу, покращення емоційного стану, позитивне сприйняття часу та концентрація на діяльності, яка гарантує не тільки фінансову стабільність, а й емоційне задоволення [1; 15].

Життєва філософія «Slow Life» може стати одним з ефективних засобів організації часу, створення безпечного психологічного простору. Її реалізація може відкрити більше можливостей для відновлення психологічних ресурсів особистості [14].

Про актуальність вивчення проблеми «Slow Life» також свідчать результати аналізу «Catalyst», які демонструють, що більшість працівників відчувають стрес у чотирьох основних життєвих сферах: міжособистісні проблеми, безпека робочого середовища, стрімкі зміни пов'язані з робо-

тою та особистим життям». Замість того, щоб якісно проводити час, насолоджуватись життям та прагнути до психологічного благополуччя, люди витрачають свій вільний час на вирішення робочих питань і при цьому намагаються прискорити цей процес. Таким чином, у вихідні дні людина відчуває подвійне напруження, з одного боку, від завдань, які треба виконати і напруження від намагання зробити це якомога швидше, щоб зберегти рештки вільного часу [5].

Але стрес пов'язаний не тільки з об'єктивними факторами дійсності та з неможливістю людини пристосуватися до них. Також вагомий вплив мають різноманітні штучні обмеження, які створюють підґрунтя для тривожності, фрустрації, зниження мотивації, ригідності, професійного та емоційного вигорання, психофізичної перевтоми та зниження рівня психологічного благополуччя, а також можуть призводити до агресивності у поведінці. Вважається, що стрес, тривожність, напруженість та виснаження є результатом втрати людиною почуття контролю над власним життям або відчуття відсутності контролю над тим, що для неї важливо, таким чином, втрачається безпечність життєвого простору людини в широкому смислі цього поняття.

Відчуття задоволеності життям викликають не зовнішні обставини, а ідеї, думки, погляди, що формують життєву філософію людини та піддаються трансформації. Життєва філософія «Slow Life» передбачає можливість свідомо і за власним бажанням покращити якість життя за допомогою певних установок та технік, зокрема й психологічних. За допомогою психологічних технік можна підвищити рівень внутрішнього контролю і мотивації, ступінь задоволеності життям. В результаті виробляються позитивні установки та ефективні моделі поведінки, формуються складові життєвої філософії уповільнення [4].

На основі проведеного минулого року емпіричного дослідження серед молодих людей були отримані статистично значущі результати, які вказують на те, що респонденти, які дотримуються принципів життєвої філософії «Slow Life» характеризуються більш високими показниками мотивації, психологічного благополуччя, менш схильні до емоційного вигорання, стресу та прояву негативних психічних станів.

У дослідженні були використані наступні діагностичні методики: Тест діагностики мотивації досягнення успіху та уникання невдачі (Т. Елерс); Опитувальник «Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф); Методика діагностики рівня емоційного вигорання (В. Бойко); Методика

«Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк); Опитувальник «Шкала психологічного стресу PSM – 25» (Р. Тессер, Л. Лемур, Ф. Філліон адапт. Н. Водоп'янова). Для обробки отриманих даних застосовано коефіцієнт кореляції рангів Кендала та критерій Т – Стьюдента для залежних вибірок. Вибірку склали 52 особи, віком від 20 до 25 років.

Аналізуючи дані дослідження, було визначено, що високу схильність до використання елементів життєвої філософії «Slow Life» серед молоді продемонстрували 44% досліджуваних, а 40% – навпаки, продемонстрували низький ступінь застосування елементів цієї життєвої філософії, 16% показали середній рівень. Таким чином, можна відзначити, що вибірка має певну поляризацію по відношенню до застосування принципів «Slow Life» в своєму житті. Однак, варто зазначити, що досліджувані оцінювали свою схильність до використання елементів життєвої філософії «Slow Life» суб'єктивно в процесі опитування.

Між показниками застосування життєвої філософії «Slow Life» та мотивацією до уникання невдачі виявилися значущі негативні взаємозв'язки ($r = -0.365$ при $p < 0,01$). Зі збільшенням показників «Slow Life» зменшувався рівень мотивації до уникання невдачі. Між показниками «Slow Life» та мотивацією досягнення успіху виявилися, навпаки, значущі позитивні взаємозв'язки ($r = 0.266$ при $p < 0,05$). Чим більше виражені показники за шкалою досягнення успіху, тим більше виражені показники «Slow Life».

Між показниками «Slow Life» та загальним рівнем психологічного благополуччя за субшкалами: «Позитивні відносини», «Автономія», «Управління середовищем», «Особистісне зростання» виявлено значущі позитивні взаємозв'язки при $p < 0,001$. Чим більше виявилися вираженими показники «Slow Life», тим більшими виявилися показники загального рівня психологічного благополуччя і наведених субшкал. Зі збільшенням показників «Slow Life» також зростає рівень за субшкалами «Цілі в житті» ($p < 0,05$) та «Самоприйняття» ($p < 0,01$).

У взаємозв'язку між показниками «Slow Life» та емоційним вигоранням виявлено значущі негативні взаємозв'язки. Так, зі збільшенням показників «Slow Life» зменшуються показники за шкалами «Напруження» та «Виснаження» ($p < 0,01$).

Проаналізовано взаємозв'язок між показниками «Slow Life» та самооцінкою психічних станів. Були виявлені значущі негативні взаємозв'язки між показниками «Slow Life» і шкалами «Тривожність», «Фрустрація», «Ригідність» ($p < 0,001$) та «Агресивність» ($p < 0,05$). Чим більшою мірою

виражені показники «Slow Life», тим менше вираженими виявилися показники негативних психічних станів.

Зафіксовано статистично значущий негативний взаємозв'язок між показниками «Slow Life» і рівнем психологічного стресу (при $p < 0,001$). Зі зростанням показників «Slow Life» зменшується рівень психологічного стресу.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що життєва філософія «Slow Life» може розглядатися в якості

чинника, який позитивно впливає на низку психологічних маркерів, які пов'язані з психологічним благополуччям та безпечним психологічним простором особистості, зокрема такими як: зменшення психологічного стресу, тривожності, ригідності, фрустрації, агресивності, зниження психологічного напруження і виснаження, як факторів вигорання, збільшення рівня автономії особистості, управління середовищем, контролем над ситуацією, рівнем самоприйняття та тенденцією до особистісного зростання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. A question of balance: Time perspective and well-being in British and Russian samples / I. Boniwell et al. *The journal of positive psychology*. 2010. Vol. 5. No. 1. P. 24–40. URL: <https://doi.org/10.1080/17439760903271181> (accessed 11 December 2021).
2. A Slow Budapestról – Slow Budapest. *Slow Budapest*. URL: <http://slowbudapest.com/about-slow-budapest/> (accessed 15.10.2021).
3. Andrews C. *Slow Is Beautiful: New Visions of Community, Leisure And Joie De Vivre*. New Society Publishers, 2006. 245 p.
4. Boniwell I., Zimbardo P. G. Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning. *Positive psychology in practice*. Hoboken, NJ, USA, 2012. P. 165–178. URL: <https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch10> (accessed 11 December 2021).
5. Davis-Laack P. Training your brain for self-regulation and resilience. *TYL*. 2013. Vol. 18. P. 10.
6. Honoré C., Honoré C. In praise of slowness: how a worldwide movement is challenging the cult of speed. [San Francisco] : HarperSanFrancisco, 2004. 310 p.
7. Krajcsó N. Is it possible to really slow down in our everyday lives? The new challenges of the slow movement and why has the slow food movement approach been exceeded?. *Acta Universitatis Sapientiae. Social Analysis*. 2015. 5(1). P. 97.
8. Leitch A. Book Review: SLOW LIVING Wendy Parkins and Geoffrey Craig Sydney : UNSW Press, 2006. 192 pp. \$34.95 (paperback). *Journal of Sociology*. 2008. Vol. 44. No. 3. P. 304–306. DOI: <https://doi.org/10.1177/14407833080440030603> (accessed 11 December 2021).
9. Miele M. CittàSlow: producing slowness against the fast life. *Space and Polity*. 2008. Vol. 12. No. 1. P. 135–156. DOI: <https://doi.org/10.1080/13562570801969572> (accessed 11 December 2021).
10. Pink S. Sensing Cittàslow: Slow Living and the Constitution of the Sensory City. *The Senses and Society*. 2007. Vol. 2. No. 1. P. 59–77. DOI: <https://doi.org/10.2752/174589207779997027> (accessed 11 December 2021).
11. Prodoscore research: productivity of remote workforce remains strong during pandemic. URL: <http://surl.li/aimdx> (accessed 09 November 2021).
12. Radstrom S. A Place-Sustaining Framework for Local Urban Identity: An Introduction and History of Cittaslow. *International Journal of Italian Planning Practice*. 2011. 1 (1). P. 90–113.
13. Rat race. *Online Etymology Dictionary*. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=rat+race> (accessed 14 October 2021).
14. Senses S. *Slow life*. Singapore : Editions Didier Millet PTE Ltd, 2009.
15. Slow. *TheFreeDictionary.com*. URL: <http://www.thefreedictionary.com/slow> (accessed 07 November 2021).
16. Veal A. J. The concept of lifestyle: a review. *Leisure Studies*. 1993. Vol. 12. No.4. P. 233–252. DOI: <https://doi.org/10.1080/02614369300390231> (accessed 11 December 2021).

РОЗДІЛ 4 ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.24>

Бадалова Тетяна Геннадіївна,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу

Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців

для підрозділів Національної поліції

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, майор поліції

ORCID ID: 0000-0001-8364-5514

Федченко Володимир Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального процесу

Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців

для підрозділів Національної поліції

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-4006-3535

СУТНІСТЬ ЕКСТРАДИЦІЇ ЯК РІЗНОВИДУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

THE ESSENCE OF EXTRADITION AS A VARIETY OF INTERNATIONAL LEGAL AID IN CRIMINAL PROCEEDINGS (ON THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION)

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінального процесуального права України щодо здійснення екстрадиції. Україна, яка вибрала європейський вектор розвитку, прагне стати країною – членом Європейського Союзу, у зв'язку з чим починаючи з 2012 року в Україні спостерігається активізація взаємодії міжнародного та українського кримінального права, спрямованого на об'єднання зусиль держав в боротьбі зі злочинцями. Така співпраця стала підґрунтям для удосконалення правил надання правової допомоги і видачі осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, а також для подальшого розвитку інституту екстрадиції. Не дивлячись на те, що Україна наразі переживає нелегкі часи війни, дуже актуальним є питання застосування міжнародних норм права під час проведення процедури екстрадиції. У зв'язку зі змінами в Україні, які на жаль привнесла війна, у подальшому на нашу країну чекають зміни в міжнародному праві та договірних відносинах між країнами Європи, та країнами, які входять до складу СНД. Звісно умови воєнного стану значно ускладнюють процес проведення екстрадиції, але навіть за таких обставин не можливо допускати ситуацій, які б призвели до ухилення від кримінальної відповідальності осіб, які скоїли кримінальні правопорушення. В статті також розглядаються результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, теоретичну складову екстрадиції: поняття «екстрадиції» в правовій системі України, аналіз нормативно-правового регулювання екстрадиції, функцій та підстави екстрадиції у кримінальному провадженні, етапи, види і принципи екстрадиції. З метою дослідження актуальності процедури екстрадиції в Україні в статті розкрито проблемні питання під час здійснення екстрадиції, норми міжнародного права та нормативно – правову базу України пов'язану з проведенням процедури екстрадиції. Досліджено практику застосування норм міжнародного права та законодавства України під час здійснення екстрадиції на практичному прикладі Дніпропетровської області та надано свої бачення щодо вирішення проблемних питань під час здійснення екстрадиції.

Ключові слова: екстрадиція, сутність екстрадиції, міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, нормативно-правове регулювання екстрадиції, чинне законодавство України та міжнародне законодавство.

The article is devoted to the coverage of one of the urgent problems of the criminal procedural law of Ukraine concerning extradition. Ukraine, which has chosen the European vector of development, aspires to become a member of the European

Union, in connection with which since 2012 Ukraine has intensified cooperation between international and Ukrainian criminal law, aimed at uniting the efforts of states in the fight against crime. Such cooperation has become the basis for improving the rules for providing legal assistance and extradition of persons committing criminal offenses, as well as for the further development of the institution of extradition. Despite the fact that Ukraine is currently going through difficult times of war, the issue of application of international law during the extradition procedure is very important. Due to the changes in Ukraine, which were unfortunately brought by the war, in the future our country will face changes in international law and contractual relations between European countries and countries that are part of the CIS. Of course, martial law conditions significantly complicate the extradition process, but even in such circumstances it is not possible to allow situations that would lead to the evasion of criminal responsibility of persons who have committed criminal offenses. The article also considers the results of research by domestic and foreign scientists, the theoretical component of extradition: the concept of "extradition" in the legal system of Ukraine, analysis of legal regulation of extradition, functions and grounds of extradition in criminal proceedings, stages, types and principles of extradition. In order to study the relevance of the extradition procedure in Ukraine, the article reveals the problematic issues during the extradition, the rules of international law and the regulatory framework of Ukraine related to the extradition procedure. The practice of application of norms of the international law and the legislation of Ukraine during extradition on a practical example of the Dnepropetrovsk area is investigated and the visions concerning the decision of problem questions during extradition are given.

Key words: extradition, essence of extradition, international legal assistance in criminal implementation, normative-legal regulation of extradition, current legislation of Ukraine and international legislation.

У сьогоденні злочинність набуває глобального та інтернаціонального характеру. Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю є, з одного боку, умовою, а з іншого – засобом зміцнення та гарантування внутрішнього та міжнародного порядку та миру. Основною метою такого співробітництва є вироблення спільної стратегії та координація дій держав у запобіганні та безпосередній боротьбі зі злочинністю, а також під час виконання вироків. Таким чином, у сучасній науковій доктрині досить значна увага приділена вивченню питання видачі осіб, що вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції).

Питання екстрадиції досліджували у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: С. М. Вихрист, В. Г. Гребенюк, Н. А. Зелінська, С. Ф. Кравчук, С. Я. Лихова, М. І. Пашковський, М. П. Свистуленко, М. І. Смирнов, А. Х. Абашидзе, О. І. Бойцов, Р. М. Валеев, Ю. Г. Васильєв, Л. М. Галенська, Н. І. Костенко, І. І. Лукашук, Н. А. Сафарова, М. Ш. Бассіуні, С. Беді, К. Вінджерт, Г. Джилберт, А. Кассезе, М. Плачта, К. Пуле та ін.

Україна, як країна, що вибрала європейський вектор розвитку, прагне стати країною-членом Європейського Союзу та починаючи з 2012 року запровадила низку реформ в тому числі в правоохоронних органах, органах прокуратури та суду.

Так, 13.04.2012 Верховною Радою України затверджено Кримінальний процесуальний кодекс України, а у 2014 році між Україною та Євросоюзом підписано Угоду про асоціацію. Враховуючи вищенаведені факти, починаючи з 2012 року в Україні спостерігається активізація взаємодії міжнародного та українського кримінального права, спрямованого на об'єднання зусиль держав в боротьбі зі злочинами. Така співпраця стала підґрунтям для удосконалення правил надання пра-

вової допомоги і видачі осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, а також для подальшого розвитку інституту екстрадиції.

Прагнення кожної з держав до протидії злочинній діяльності є базисом для укладення відповідних міжнародних угод, у яких особливої уваги заслуговує екстрадиція як інструмент забезпечення невідворотності покарання і відповідальності винних.

Сучасні процеси, що відбуваються у світі, мають глобальний вплив на розвиток усіх сфер суспільства. На тлі цих трансформацій глобального та міжнародного характеру зростає злочинність. Боротьба з цим явищем є одним із пріоритетних напрямків міжнародного співробітництва.

Наразі, навіть в такі скрутні для всього світу часи у сучасних міжнародно-правових інструментів протидії злочинності важливе місце займає інститут екстрадиції («Extradition» – видача). У науковій доктрині існують різні погляди, присвячені виникненню інституту видачі щодо взаємозв'язку з розвитком міжнародного права. На сьогоднішній день, склалась практика надання правової допомоги на міжнародному рівні у кримінальних справах. Найчастіше предметом допомоги є питання видачі обвинувачених та засуджених (екстрадиція). Якщо розглядати сам термін «екстрадиція», то вперше цей термін згадується у договорі 1781 року, укладеного між Францією і Базельським єпископом, а потім він повсюдно почав застосовуватися в практиці укладання міжнародно-правових договорів і в національних актах [1].

Зростання злочинності та її інтернаціоналізація перетворили цю боротьбу на одну з головних соціальних проблем і вимагали співпраці держав у її вирішенні. Аналізуючи дослідження та наукові праці зарубіжних та вітчизняних вчених

присвячених питанням нормативної складової екстрадиції до теперішнього часу немає чіткого визначення до якої галузі права відносити екстрадицію: до кримінального, кримінально-процесуального, міжнародного, адміністративного або конституційного. Представлені точки зору щодо правової природи екстрадиції умовно можна розділити на 3 групи.

Окремі автори при розгляді інституту видачі вважають, що екстрадиція – це суто адміністративне питання, тому що часто рішення про неї приймає не суд, а уряд або який-небудь його орган. Так, наприклад, у Франції спочатку запит про екстрадицію розглядається в судовій інстанції, що виносить своє рішення. Якщо воно негативне, то процедура екстрадиції на цьому завершується. Якщо ж позитивне, то запит надходить в урядові органи й прем'єр-міністр Франції підписує відповідний документ. Однак адміністрація й глава уряду на своєму рівні можуть і відмовити в екстрадиції. Таким чином, рішення про видачу залишається за політиками, тоді як судові інстанції обмежуються перевіркою законності самого запиту.

Вивченням та дослідженням поняття „екстрадиція” займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених юристів.

На думку М. Бассіуні, екстрадиція означає формальний процес, за допомогою якого певна особа передається однією державою до іншої на основі взаємного договору між відповідними державами [2]. Л. Оппенгейм зазначив, що видача злочинців – це передача обвинуваченого чи засудженого тій державі, на території якої ця особа вважається такою, що вчинила злочин, або засуджена за нього тією державою, в межах якої в даний час знаходиться імовірний злочинець [3]. У даному визначенні не вказується про видачу осіб, які вчинили злочин проти громадян чи інтересів запитуючої держави за її межами.

Серед українських фахівців у галузі кримінально-процесуального права часто аналізуються дефініції екстрадиції, сформульовані А. Г. Маланюком та О.І. Виноградовою.

Зокрема, А. Г. Маланюк зазначає: “видача осіб – діяльність компетентних органів, що базується на загальноновизнаних принципах міжнародного права, нормах міжнародних договорів і внутрішньодержавного законодавства, в ході якої держава у випадку, якщо вона потерпіла від злочину чи він був вчинений на її території або ж її громадянином, запитує і отримує обвинуваченого, підсудного чи засудженого з держави, на території якої він знаходиться, з метою притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку,

або ж розглядає заявлене клопотання іноземної держави і передає запитувану особу” [4].

На думку О. І. Виноградової, під видачею (екстрадицією) слід розуміти процес, який ґрунтується на міжнародних договорах, загальноновизнаних принципах міжнародного права, нормах внутрішнього законодавства і пов'язаний з наданням державами правової допомоги, що полягає у передачі підозрюваного, обвинуваченого або засудженого державою, на території якої він перебуває, державі, на території якої він вчинив злочин або громадянином якої він є або державі, що потерпіла від злочину, для притягнення його до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду [5; 6].

Таким чином, підсумувавши наведені дослідження, необхідно звернути увагу на те, що екстрадиція являє собою складну юридичну процедуру, практичне здійснення якої неможливе (навіть при наявності окремого нормативно-правового акта, наприклад, Європейської конвенції про видачу 1957 р., національного Закону про видачу) без звернення до норм конституційної, кримінальної, кримінально-процесуальної й інших галузей права.

Тому інститут видачі (екстрадиції) включив у свій склад норми різних галузей права. У Кримінальному кодексі України передбачені матеріально – правові підстави видачі особи обвинувачуваного у вчиненні злочину й засудженого за вчинений злочин. У той же час процесуально-правові норми, що уявляють собою правила поведінки організаційно-процедурного характеру, регламентують порядок, форми й методи реалізації норм матеріального права.

У практичному розумінні здійснення видачі (екстрадиції) – це взаємовідносини компетентних органів і посадових осіб взаємодіючих держав, які регламентуються виключно кримінально-процесуальним законодавством. Питання, пов'язані з видачею певної особи, не можуть вирішуватися в рамках інших, не кримінально-процесуальних процедур.

Варто визнати, що видача – це процес, що складається з послідовно здійснюваних процесуальних дій, пов'язаних з підготовкою до екстрадиції, безпосередньо самим фактом видачі і її наслідків. Тому видача, як складний, насичений нормами процесуального права й правилами процедурного характеру інститут все-таки перебуває в сфері дії кримінального процесуального права.

Правовими джерелами, у яких визначаються підстави і процесуальний порядок міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, є міжнародні договори, конвенції, угоди тощо. Більшість правових норм, що регулюють

відносини у сфері екстрадиції, знаходять своє відображення в різних двосторонніх і багатосторонніх договорах (конвенціях).

Від свого призначення всі міжнародні договори, що містять у собі правові норми, на нашу думку, можуть бути поділені на такі групи:

1. Двосторонні договори, укладені між двома державами; такі договори поділяються на:

а) двосторонні договори про екстрадицію. Одним із прикладів двостороннього договору є Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про екстрадицію 1999 р., який був одним із перших спеціальних договорів про екстрадицію, укладений з Україною. Вказаний договір є спробою відображення загальноприйнятих міжнародно-правових норм про екстрадицію і є зразком для складання майбутніх двосторонніх договорів [7].

б) двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах. Наприклад, Договір між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1995 р. [8].

2. Багатосторонні міжнародні договори (конвенції) прийнято поділяти на такі види:

а) спеціальні конвенції про екстрадицію (Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.);

б) конвенції про правову допомогу у кримінальних справах, які включають окремі норми екстрадиції.

У питанні видачі осіб в Україні діють Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993 року) [9], а також Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року з протоколами [10], а також низку двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів.

Правовими джерелами, у яких визначаються підстави і процесуальний порядок міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, є міжнародні договори, конвенції, угоди тощо.

Кримінальним процесуальним законодавством України передбачено здійснення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція) (глава 44 КПК України) [11].

На національному рівні механізм проведення процедури екстрадиції закріплено у КПК України, де термінологічна одиниця «екстрадиція» вживається у значенні видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для: 1) притягнення до кримінальної відповідальності; 2) виконання вироку.

Екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї

держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Екстрадиція включає в себе не лише видачу особи як таку, але і сукупність заходів, направлених на забезпечення видачі.

Відповідно до ст. 541 КПК: «видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Також екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави».

Отже, *екстрадиція* – це сукупність заходів щодо видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Дослідники В. С. Березняк та В. М. Тертишний вважають, що функції екстрадиції можна поділити на дві основні групи (загальні та спеціальні).

До загальних функцій дослідники слід В. С. Березняк та В. М. Тертишний відносять:

– міжнародно-дипломатичну функцію, яка відображає міжнародне співробітництво держав стосовно надання правової допомоги у сфері кримінального судочинства, у тому числі екстрадиції, а також велике досягнення об'єднання держав у боротьбі зі злочинністю;

– нормотворча функція, яка виражається в постійному удосконаленні норм екстрадиції і їх закріпленні в міжнародних договорах, створенні гнучкої процедури екстрадиції, яка може застосовуватися в багатьох державах, постійному пристосуванні норм екстрадиції до сучасних умов взаємовідношення держав на міжнародному рівні боротьби зі злочинністю;

– імплементаційна функція, яка виявляється в застосуванні державами у внутрішньому законодавстві міжнародних норм екстрадиції, а також у пристосуванні цих міжнародних норм до національної процедури екстрадиції з подальшим регулюванням цими нормами правових відносин, які виникають при екстрадиції;

– правоорієнтована функція, яка забезпечує орієнтир держав на нові правові тенденції щодо процесів, які виникають при екстрадиції, орієнтир на створення правових змін у сфері екстради-

ції, які сприяли б більш ефективній міжнародній співпраці у боротьбі зі злочинністю з урахуванням нових форм і змін злочинності;

– правозобов'язальна функція, яка створює обов'язок держав у міжнародній співпраці у сфері екстрадиції. Цей обов'язок держав закріплений в багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорах, забезпечує неухильне виконання державами зобов'язань, вказаних у договорах. Зобов'язання про екстрадицію забезпечується в першу чергу наявністю прохання (вимоги) про екстрадицію та існуючих положень договорів.

До спеціальних функцій екстрадиції згідно думок дослідників В. С. Березняка та В. М. Тертишного відносять: охоронну, захисну, регулятивну, правозабезпечувальну, інформаційну, соціально – забезпечувальну.

Якщо розглядати взагалі всі поняття функції екстрадиції, то вони мають загальний напрямок, який несе в собі впершу чергу охорону громадян і державних інтересів від злочинних посягань, притягнення винних осіб, до відповідальності за скоєні кримінальні правопорушення, приведення вироку до виконання, виконання постанови про взяття під варту особи (ст. 1 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.), проголошення вироку (ст. 1 Типового договору про видачу 1990 р.), захист прав і свобод людини, регулювання правових відносин між державами за допомогою міжнародних договорів про екстрадицію, формування нормами права міжнародних відносин між державами в області екстрадиції.

В основі екстрадиції лежать єдині для усіх країн принципи, якими вони керуються при укладанні міжнародних угод та при розробці національних інститутів.

Принципи кримінально-процесуального права – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень у справі.

Що стосується принципів екстрадиції, то вони комплексно не досліджувалися, хоча деякі науковці розглядали певні аспекти цієї тематики.

Так, О. І. Виноградова поділила принципи екстрадиції на загальні і спеціальні. До загальних О. І. Виноградова віднесла такі принципи: незастосування сили або погрози силою; мирне

вирішення міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи інших держав; міжнародне співробітництво; рівноправність і самовизначення народів; суверенна рівність держав; добросовісне виконання зобов'язань в міжнародному праві; повага прав людини; недоторканність кордонів; територіальна цілісність. До спеціальних: невіддачу громадян і політичних емігрантів; невідворотність покарання; гуманність; захист прав своїх громадян за кордоном [12].

Натомість, І. В. Озерський, А. В. Озерська та І. О. Кашук вказують, що основу здійснення видачі утворює сукупність загальних принципів, регулюючих взаємодію держав, принципів, викладених в угодах про видачу, та принципів внутрішньодержавного законодавства України.

Важливим принципом екстрадиції, який вказаний у ч. 1 ст. 2 Конвенції 1957 р., є принцип подвійної кримінальної відповідальності. Відповідно до нього злочин є екстрадиційним, якщо він карається за законами обох держав, які вступають в екстрадиційні правовідносини. Покарання за злочин, що вчинила особа, повинне бути передбачено за національним кримінальним законодавством як держави, де особа знаходиться, так і держави, де був вчинений злочин і яка вимагає екстрадиції.

Одним із важливіших принципів екстрадиції є принцип екстрадиційної (мінімальної) кари. Частина 1 ст. 2 Конвенції 1957 р. вказує на те, що екстрадиція правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої та запитуваної сторони позбавленням волі, або згідно з постановою про утримання на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Вказаний принцип є, так би мовити, підставою для екстрадиції, тобто такою може бути вчинення злочину, що позбавленням волі не менше ніж на один рік чи більш суворим покаранням.

Також до принципів екстрадиції слід відносити засади, які становлять основу як видачі, так і відмови у видачі підозрюваних, обвинувачених чи засуджених.

За дослідженнями В. С. Березняка та В. М. Тертишного принципи екстрадиції – це закріплені в нормах спеціальних міжнародних договорів (конвенцій) або відображені в нормах національних законів загальні положення та основні ідеї, що визначають і суть, зміст, мету взаємовідносин держав щодо екстрадиції осіб та мають як імперативний, так і факультативний характер.

У процесі екстрадиції застосовуються і традиційні принципи кримінально-процесуального права:

принцип презумпції невинуватості, і принцип рівності людей перед законом і судом, публічність, гласність, право на захист, право на честь та гідність тощо. Вказані принципи використовуються не як підстави для екстрадиції або відмови в екстрадиції, але застосовуються під час екстрадиції.

До принципів екстрадиції, на наш погляд, слід віднести такі фундаментальні положення, як забезпечення прав і свобод особи, яка видається, ознайомлення її з висунутим щодо неї обвинуваченням та нормами законів, за якими кваліфіковані її дії.

Спеціальні принципи екстрадиції визначає те, що особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, і її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися (ч. 1 ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.)

Таким чином, розглянувши дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців слід зробити висновок про те, що процес екстрадиції має свою складну систему принципів. Частина цих принципів знайшла своє відображення в нормах міжнародних договорів, конвенціях і має вигляд підстав для екстрадиції і або ж з підстав відмови в екстрадиції, а деякі з них імплементовані і в національні закони (наприклад, невидача власних громадян – ст. 25 Конституції України). Інші принципи екстрадиції не виступають як підстави для екстрадиції або відмови в екстрадиції, але застосовуються під час екстрадиції як принципи кримінально-процесуального права, частиною якої є інститут екстрадиції.

Розглянемо показники екстрадиції відповідно до статистичних даних електронного ресурсу Генеральної прокуратури України, у 2013 р. до ГПУ від іноземних установ надійшло 104 звернення щодо екстрадиції, з них 76 – виконано; у 2014 р. надійшло 61 звернення, виконано – 85; у 2015 р. – надійшло 81 звернення, виконано – 45; у 2016 р. – надійшло 125 звернень, виконано – 107. Натомість, компетентними органами України для направлення до іноземних установ у 2013 р. було підготовлено 260 звернень, надіслано – 258, виконано – 171 звернення; у 2014 р. – підготовлено та надіслано 158 звернень, виконано – 109; у 2015 р. – підготовлено та надіслано 118 звернень, виконано – 109 звернень; у 2016 р. – підготовлено 151 звернення, надіслано – 148, виконано – 98 звернень [13].

Якщо розглядати показники екстрадиції на території Дніпропетровської області, то згідно

даних звітів електронного ресурсу Національної поліції України та електронного ресурсу Генеральної прокуратури України у період з 2015 р. по 2021 р. по Дніпропетровській області від іноземних установ надійшло 18 звернень щодо екстрадиції з них до компетентних органів Словацької Республіки – 1, Федеративної Республіки Німеччина – 1, Республіки Молдова – 1, Держави Грузія – 2, Королівства Таїланду – 1, Об'єднаних Арабських Еміратів – 1, Російської Федерації – 7, Республіки Білорусь – 2, Республіки Польща – 1, Держави Ізраїль – 1 [14].

Також за вказаний період часу до компетентних органів Дніпропетровської області надійшло 8 звернень щодо екстрадиції осіб з України, з них до компетентних органів Російської Федерації – 5, Федеративної Республіки Німеччина – 1, Південної Кореї – 1, Республіки Польща – 1.

З практичного досвіду роботи, нам відомо, що під час здійснення міжнародного співробітництва та проведенні процедури екстрадиції виникають проблемні питання пов'язані з виконанням вимог статті 23 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року та п. 5 ч. 2 ст. 575 КПК України і ч. 4 ст. 575 КПК України.

Згідно статті 23 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., документи подаються на мові запитуючої або запитуваної Сторони. Запитувана Сторона може вимагати перекладу на одну з офіційних мов Ради Європи за своїм вибором, таким чином при підготовці матеріалів екстрадиції виникають питання, пов'язані з пошуком компанії, яка зможе надати послуги перекладачів та здійснення оплати цих послуг.

На жаль до теперішнього часу в Національній поліції України не вирішено проблему з заснуванням підрозділу, який відповідав за переклад службових матеріалів у зв'язку з чим відповідальність за здійснення перекладу службових матеріалів покладається на той орган, який готує матеріали екстрадиції.

Розглянемо проблематику перекладу на прикладі здійснення екстрадиції до компетентних органів Королівства Таїланду та Держави Ізраїль, під час проведення яких правоохоронні органи Дніпропетровської області зіткнулися з пошуком перекладачів на рідкісні мови – тайську та іврит.

Так, з бюджету Головного управління Національної поліції України в Дніпропетровській області на здійснення перекладу матеріалів екстрадиції до компетентних органів Королівства Таїланду та Держави Ізраїль було витрачено майже 120 000 гривень на користь приватної компанії, яка займалася перекладом відповідних матеріалів.

Також слід зазначити те, що під час здійснення перекладу приватними компаніями існує загроза розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України «Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування»), як сталося під час перекладу матеріалів до компетентних органів Королівства Таїланд де сталася, подія, що призвела до розголошення відомостей досудового розслідування та суті матеріалів екстрадицію, які могли негативно вплинути на передачу правопорушника до України.

Якщо розглядати вимоги п. 5 ч. 2 ст. 575 КПК України то на практиці правоохоронні органи України стикаються з проблемою отримання відомостей з ДМС України щодо громадянства особи підозрюваного та отримання копії паспорту вказаної особи.

04.03.2020 Верховною Радою України до ч. 2 ст. 5 закону України «Про захист персональних даних» [15] внесено відомості щодо віднесення до конфіденційної інформації про особу, таким чином починаючи з 2020 року правоохоронні органи України зіткнулися з проблемою отримання відомостей щодо належності особи до громадянства України. У зв'язку з вказаними змінами виникла необхідність звернення до суду у порядку ст. 162 КПК України (Речі і документи, які містять охоронювану законом таємницю) з клопотанням про надання доступу до документів.

Вищевказані обставини значно ускладнюють процеси підготовки матеріалів екстрадиції та ведуть до порушення вимог ч. 4 ст. 575 КПК України щодо підготовки вказаних матеріалів у десятиденний строк.

24.02.2022 законом України № 2102-IX оголошено введення воєнного стану в Україні та 22.05.2022 законом України №2263-IX продовжено строк дії воєнного стану на 90 діб [16; 17].

Наразі Україна переживає складні часи воєнного стану, але навіть в такі тяжкі часи правоохоронні органи України продовжують працювати та здійснювати співпрацю з правоохоронними органами іноземних держав. На теперішній час на період воєнного часу проблематику отримання доступу до документів вирішено застосуванням п. 20-7 перехідних положень КПК України (Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури) що значно полегшує процес отримання відомостей з ДМС України, але не вирішує вказану проблему взагалі [18].

Висновки. На нашу думку, слід врахувати практичний досвід правоохоронних органів України під час підготовки матеріалів екстрадиції, розглянути можливість створення в Національній поліції спеціалізованого підрозділу, який здійснюватиме переклад службових документів та можливість спрощеної процедури доступу до документів, які містять охоронювану законом таємницю. При цьому слід розробити відповідний механізм застосування чинного законодавства України та не допускати випадки не притягнення осіб до кримінальної відповідальності за скоєнні ними кримінальні правопорушення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Броунли Я. Міжнародне право. Кн. 1. 1977. 448 с.
2. Bassiouni M. C. International Extradition: United States Law and Practice / M. C. Bassiouni. 3d rev. ed. N.Y. : Oceana Publications, 1996.
3. Оппенгейм Л. Международное право / Л. Оппенгейм. Пер. с 6-го англ. изд. [доп. Г. Лаутерпахтом] / под ред., [с прим.] и с предисл. проф. С. Б. Крылова. М. : Иноиздат, 1949. Т. 1. Мир, полут. 2.
4. Маланюк А. Г. Проведення у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. К., 2004.
5. Виноградова О. І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочини / О. І. Виноградова // Адвокат. 1999.
6. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / О. І. Виноградова. Харків, 2000.
7. Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_026#Text (дата звернення: 16.06.2022).
8. Договір між Україною та Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496_001#Text (дата звернення: 16.06.2022).
9. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 16.06.2022).
10. Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (дата звернення: 16.06.2022).

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 08.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
12. Березняк В. С., Тертишник В. М. «Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України»: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра-ЛТД, 2010. 188 с.
13. Інтернет ресурс Генеральної прокуратури України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114138&libid=100820# (дата звернення: 16.06.2022).
14. Інтернет ресурс Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti/#panel-1-2> (дата звернення: 16.06.2022).
15. Закон України «Про захист персональних даних» зі змінами та доповненнями від 16.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
16. Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"» від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
17. Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про продовження дії воєнного стану в Україні"» від 22.05.2022. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222263.html (дата звернення: 16.06.2022).
18. Перехідні положення Кримінального процесуального кодексу України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 08.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.06.2022).

УДК 342.951:347.22:34.096

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.25>

Грицай Сергій Олександрович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ORCID ID: 0000-0003-0051-6149

УЧАСНИКИ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

MEMBERS OF THE VIRTUAL ASSETS MARKET IN UKRAINE

У статті проводиться дослідження учасників ринку віртуальних активів в Україні. Розвиток передових цифрових фінансових технологій не полишає уряди багатьох країн поставити їх під державний нагляд. Так віце-прем'єр-міністр-Міністр цифрової трансформації у одному з інтерв'ю зазначив, щодо Закону України «Про віртуальні активи», наступне: новий закон – це додаткові можливості для розвитку бізнесу в нашій країні. Іноземні та українські криптокомпанії зможуть працювати легально, а українці отримають зручний і захищений доступ до світового ринку віртуальних активів. Учасники ринку отримають правовий захист та можливість ухвалювати рішення на основі відкритих консультацій із державними органами. З'явиться прозорий механізм інвестування в новий клас активів. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074). Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій. Окрім цього, Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами». Мета статті полягає у проведенні дослідження повного спектру учасників ринку віртуальних активів, з їх класифікацією та виявленням характерних особливостей, а також встановити права та обов'язки таких учасників, у контексті Закону України «Про віртуальні активи». Дослідженням встановлено ряд проблемно-дискусійних аспектів Закону 2074. Серед постачальників послуг у Законі 2074 не зазначені, так звані «майнери», що займаються «видобутком» криптовалюти. Так як Закон 2074 поставив таку діяльність за межі своєї дії, визначивши, що оборот віртуального активу починається з моменту його створення та здійснюється до моменту припинення обороту віртуального активу (п. 2 ст. 5 Закону 2074). Не зрозуміла трактовка п.п. 4 п. 1 ст. 9 Закону 2074 щодо права відкривати та використовувати для здійснення розрахунків за операціями з віртуальними активами рахунки в банках, – так як юридичні особи і так мають право відкривати рахунки в банках. І є спірною, з точки зору практичного застосування, викладення деяких норм п.4 ст.9 Закону, яка є не однозначною у трактовці таких виразів: «опосередковано контролюється», «або діє в їхніх інтересах», «яка володіє ... опосередковано (через іншу фізичну ... особу)», – тобто оціночних, та може привести (спонукати) до негативних корупційних наслідків при видачі дозволів.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, токен, цифрова валюта, віртуальні валюта, електронні гроші, безготівкові гроші, грошові сурогати.

The article conducts a study of virtual asset market participants in Ukraine. The development of advanced digital financial technologies does not leave the governments of many countries to put them under state supervision. Thus, the Deputy Prime Minister-Minister of Digital Transformation in an interview noted the following regarding the Law of Ukraine "On Virtual Assets": the new law is an additional opportunity for business development in our country. Foreign and Ukrainian crypto companies will be able to work legally, and Ukrainians will receive convenient and secure access to the global virtual asset market. Market participants will receive legal protection and the opportunity to make decisions on the basis of open consultations with state authorities. There will be a transparent mechanism for investing in a new class of assets. The Parliament of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine "On Virtual Assets" No. 2074-IX (hereinafter referred to as the Law 2074). Which was signed by the President of Ukraine on 15.03.2022, after the changes were taken into account, according to his previously submitted proposals. In addition, the Parliament of Ukraine on 13.03.2022 registered the draft law No. 7150 "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets". The purpose of the article is to conduct a study of the full range of market participants of virtual assets, with their classification and identification of characteristic features, as well as to establish the rights and obligations of such participants, in the context of the Law of Ukraine "On Virtual Assets". The study identified a number of problematic and controversial aspects of the Law 2074. Among the service providers in the Law 2074 are not specified, the so-called "miners" engaged in the "extraction" of cryptocurrencies. Since the Law 2074 put such activity beyond its scope, determining that the turnover of a virtual asset begins from the moment of its creation and is carried out until the termination of the turnover of the virtual asset (paragraph 2 of Article 5 of the Law 2074). The interpretation of paragraph

4 of paragraph 1 of Article 9 of the Law 2074 on the right to open and use accounts in banks for settlements on transactions with virtual assets is not clear, since legal entities already have the right to open bank accounts And it is controversial, from the point of view of practical application, the presentation of certain provisions of paragraph 4 of Article 9 of the Law, which is not unambiguous in the interpretation of such expressions: "indirectly controlled", "or acting in their interests", "which owns ... indirectly (through other physical ... person)", – that is, evaluative, and can lead (induce) to negative corruption consequences in the issuance of permits.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, stablecoin, token, digital currency, virtual currency, electronic money, non-cash money, money surrogate.

Вступ. Віце-прем'єр-міністр-Міністр цифрової трансформації у одному з інтерв'ю зазначив, щодо Закону України «Про віртуальні активи», наступне: новий закон – це додаткові можливості для розвитку бізнесу в нашій країні. Іноземні та українські криптокомпанії зможуть працювати легально, а українці отримають зручний і захищений доступ до світового ринку віртуальних активів. Учасники ринку отримають правовий захист та можливість ухвалювати рішення на основі відкритих консультацій із державними органами. З'явиться прозорий механізм інвестування в новий клас активів [1].

Огляд літератури та вихідні передумови. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) [6]. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій [10]. Згідно п. 1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності [4]: а) з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б) впровадження Державного реєстру поставальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п. 2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п. 1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію [3], Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) [9].

Мета статті. Провести дослідження повного спектру учасників ринку віртуальних активів, з їх класифікацією та виявленням характерних особливостей, а також встановити права та обов'язки таких учасників, у контексті Закону України «Про віртуальні активи».

Виклад методики. При проведенні дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження – дедукція та індукція, синтез та аналіз,

наукова абстракція, системний підхід; спеціально-юридичні методи пізнання – формально-правовий; правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно-правовий метод; методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження.

Результати дослідження.

1. *Ключові поняття Закону 2074*, у контексті мети нашого дослідження, що зазначені у статті 1 «Визначення термінів» розділу I «Загальні положення»:

– *ринок віртуальних активів* – сукупність учасників ринку віртуальних активів та правовідносин між ними щодо обороту віртуальних активів (п.п. 10 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *оборот віртуальних активів* – усі правовідносини, які стосуються віртуальних активів, які виникають між учасниками ринку віртуальних активів, а також між ними та державою (п.п. 7 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *поставальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів*, – виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: 1). зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; 2). обмін віртуальних активів; 3). переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п.п. 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *учасники ринку віртуальних активів* – поставальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах (п.п. 12 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

2. *Права учасників ринку віртуальних активів:*
– самостійно обирати контрагента серед учасників ринку віртуальних активів для здійснення операцій з віртуальними активами;

– отримувати від поставальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, необхідну, доступну та достовірну інформацію про такого поставальника послуг, правила його роботи, вичерпний перелік умов здійснення ним операцій, а також наявні можливості захисту своїх прав;

– на належну якість послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів;

– відкривати та використовувати для здійснення розрахунків за операціями з віртуальними активами рахунки в банках;

– на судовий та інші способи захисту своїх прав на віртуальні активи з боку держави та з боку інших учасників ринку віртуальних активів;

– на захист своїх персональних даних у порядку, передбаченому Законом України "Про захист персональних даних";

– самостійно визначати та встановлювати вартість віртуальних активів, за якими здійснюються операції з віртуальними активами (п. 1 ст. 9 Закону 2074).

3. Обов'язки учасників ринку віртуальних активів:

– добросовісно та на свій ризик здійснювати операції з віртуальними активами;

– до проведення операцій з віртуальними активами ознайомитися з особливостями функціонування систем забезпечення обороту віртуальних активів, в яких планується проведення операцій з віртуальними активами;

– під час здійснення операцій з віртуальними активами дотримуватися вимог Закону 2074, законів України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" [7], "Про валюту і валютні операції" [5], міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів, що регулюють оборот віртуальних активів (п. 2 ст. 9 Закону 2074);

– постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за запитом інших учасників ринку віртуальних активів зобов'язані надавати необхідну, доступну та достовірну інформацію про себе, правила своєї роботи, вичерпний перелік умов здійснення операцій, а також про наявні можливості захисту прав користувачів – інших учасників ринку віртуальних активів. Порядок надання такої інформації визначається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (п. 3 ст. 9 Закону 2074).

4. Вимоги до постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

Суб'єкти господарювання усіх форм власності мають право провадити діяльність постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умов виконання вимог, визначених Законом 2074 (п. 1 ст. 18 Закону 2074).

Діяльність постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, допускається

виключно за умови отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів відповідного виду, визначеного Законом 2074 (п. 2 ст. 18 Закону 2074).

Суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умов отримання дозволу на надання кожного відповідного виду послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 3 ст. 18 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, може бути юридична особа:

– керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої мають бездоганну ділову репутацію;

– яка має сформований статутний капітал у розмірі, встановленому Законом 2074, та може підтвердити законність отримання коштів, що були направлені на формування статутного капіталу юридичної особи;

– яка відповідає іншим встановленим Законом 2074 вимогам (п. 5 ст. 9 Закону 2074).

Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом (п. 6 ст. 9 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), може бути лише фінансова установа (п. 7 ст. 9 Закону 2074). Статус фінансової установи в Україні можна набути виконавши умови Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії. Положення встановлює вичерпний перелік вимог для провадження діяльності з надання фінансових послуг, визначених у пункті 4 розділу I цього Положення, обов'язкових для виконання небанківською фінансовою установою, юридичною особою, яка за своїм правовим статусом не є фінансовою установою, але має право надавати послуги з фінансового лізингу, які отримали ліцензію на провадження діяльності з надання фінансових послуг, або особами, які мають намір провадити діяльність з надання фінансових послуг, що підлягає ліцензуванню, перелік документів, що подаються до НБУ для отримання ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг, та порядок відкликання (анулювання) ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг [2].

5. *Обмеження* щодо набуття юридичною особою, статусу постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів:

– яка зареєстрована відповідно до законодавства держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– яка має місцезнаходження на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої є громадянами держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– яка є особою, яка прямо чи опосередковано контролюється у значенні, наведеному у статті 1 Закону України "Про захист економічної конкуренції", резидентами іноземної держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором, або діє в їхніх інтересах;

– кінцеві бенефіціарні власники якої є резидентами іноземної держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– учасники (акціонери) якої є кінцевими бенефіціарними власниками резидента іноземної держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– яка володіє прямо або опосередковано (через іншу фізичну чи юридичну особу) будь-якою часткою резидента іноземної держави, держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором;

– має серед учасників (засновників, акціонерів) юридичних осіб, зареєстрованих у державах (юрисдикціях), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (п. 4 ст. 9 Закону 2074).

6. *Вид діяльності постачальника послуг, – послуги із зберігання або адміністрування віртуальних активів* чи ключів віртуальних активів. Послугами із зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів є забезпечення збереження віртуальних активів чи ключів віртуальних активів з можливістю самостійно здійснювати переміщення таких віртуальних активів в інтересах та за дорученням третіх осіб. Надавач послуг із зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних

активів здійснює переміщення таких віртуальних активів виключно за умови, що таке переміщення здійснюється відповідно до вказівок власника віртуального активу та прямо передбачено відповідним договором з власником віртуального активу щодо його зберігання або адміністрування.

Розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників послуг із зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів має становити не менше 70 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір статутного капіталу для нерезидентів України – постачальників послуг із зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів має становити не менше 350 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 1 ст. 10 Закону 2074).

Не вважається зберіганням або адмініструванням віртуальних активів чи ключів віртуальних активів діяльність, яка не надає зберігачу можливості самостійно здійснювати переміщення таких віртуальних активів в інтересах та за дорученням третіх осіб (п. 2 ст. 10 Закону 2074).

На договори про надання послуг із зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів поширюються положення Цивільного кодексу України щодо договорів про зберігання з урахуванням особливостей, встановлених Законом 2074 (п. 3 ст. 10 Закону 2074).

7. *Вид діяльності постачальника послуг, – послуги з обміну віртуальних активів*. Послугами з обміну віртуальних активів є діяльність, пов'язана з обміном віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності, що здійснюється для третіх осіб та/або за дорученням та в інтересах третіх осіб.

Розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників послуг з обміну віртуальних активів має становити не менше 35 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір статутного капіталу для нерезидентів України – постачальників послуг з обміну віртуальних активів має становити не менше 175 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 1 ст. 11 Закону 2074).

Постачальники послуг з обміну віртуальних активів мають право надавати послуги з обміну віртуальних активів виключно на інші віртуальні активи або на національну валюту (гривню), а у випадках, визначених Національним банком України, – на інші валютні цінності (п. 2 ст. 11 Закону 2074).

8. *Вид діяльності постачальника послуг, – послуги з переказу віртуальних активів*. Послу-

гами з переказу віртуальних активів є переміщення віртуальних активів в інтересах третіх осіб з гарантії віртуальних активів третіх осіб на гарантії віртуальних активів інших осіб.

Розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників послуг з переказу віртуальних активів має становити не менше 35 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір статутного капіталу для нерезидентів України – постачальників послуг з переказу віртуальних активів має становити не менше 175 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 1 ст. 12 Закону 2074).

Наданням послуги з переказу віртуальних активів не вважається будь-яка супутня діяльність, пов'язана із забезпеченням процесу чи частини процесу переказу, якщо постачальник таких послуг не може безпосередньо впливати, приймати рішення та контролювати здійснення переказу віртуальних активів (п. 2 ст. 12 Закону 2074).

9. Вид діяльності постачальника послуг, – посередницькі послуги, пов'язані з віртуальними активами. Посередницькими послугами, пов'язаними з віртуальними активами, є вчинення правочинів щодо віртуальних активів (у тому числі щодо здійснення публічної пропозиції віртуальних активів) в інтересах третіх осіб.

Розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, має становити не менше 35 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір статутного капіталу для нерезидентів України – постачальників посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, має становити не менше 175 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 1 ст. 13 Закону 2074).

Надавач посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, має право вчиняти правочини з віртуальними активами (у тому числі щодо здійснення публічної пропозиції віртуальних активів) в інтересах третіх осіб, від свого імені та від імені третіх осіб за дорученням інших осіб та за їхній рахунок (п. 2 ст. 13 Закону 2074).

Висновки. За результатами дослідження можна зробити ряд узагальнюючих висновків, у вигляді наступних тез:

– учасники ринку віртуальних активів – постачальники послуг та будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах (п.п. 12 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– постачальником послуг може бути виключно суб'єкт господарювання – юридична особа (п.п. 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– постачальником послуг може бути іноземна юридична особа (п. 6 ст. 9 Закону 2074);

– вимоги до розміру статутного капіталу відрізняються у бік збільшення для постачальників послуг: резидентів та не резидентів (ст. 10, 11, 12, 13 Закону 2074);

– суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг (п. 3 ст. 18 Закону 2074);

– законом передбачено чотири види послуг:

1. послуги із зберігання або адміністрування віртуальних активів (ст. 10 Закону 2074);

2. послуги з обміну віртуальних активів (ст. 11 Закону 2074);

3. послуги з переказу віртуальних активів (ст. 12 Закону 2074);

4. посередницькі послуги, пов'язані з віртуальними активами (ст. 13 Закону 2074).

Серед проблемних питань, дослідженням встановлено, наступне:

1. Серед постачальників послуг у Законі 2074 не зазначені, так звані «майнери», що займаються «видобутком» криптовалют. Так як Закон 2074 поставив таку діяльність за межі своєї дії, визначивши, що *оборот віртуального активу починається* з моменту його створення та здійснюється до моменту припинення обороту віртуального активу (п. 2 ст. 5 Закону 2074). Дане питання є дискусійним та підлягає подальшому досконалому вивченню з різних точок зору, у тому разі і з точки зору оподаткування.

2. Не зрозуміла трактовка п.п. 4 п. 1 ст. 9 Закону 2074 щодо права відкривати та використовувати для здійснення розрахунків за операціями з віртуальними активами рахунки в банках, – так як юридичні особи і так мають право відкривати рахунки в банках, регламентовано численними нормативно-правовими актами України, такими як Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та іншими. Чи мова іде про якогось роду спеціальних рахунків у банківських установах? Тоді не зрозуміло, чому п. 3 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» не містить відповідних змін до Цивільного кодексу України. Також подібних змін не має і у новому Законі України «Про платіжні послуги» [8] та його перехідних положень, що вступить в законну силу з 01.08.2022 року.

3. Є спірною, з точки зору практичного застосування, викладення деяких норм п. 4 ст. 9 Закону, яка є не однозначною у трактовці таких виразів: «*опосередковано контролюється*», «або діє в їхніх інтересах», «яка володіє ... опосередковано (через іншу фізичну ... особу)», – тобто оціночних, та може привести (спонукати) до негативних коруп-

ційних наслідків при видачі дозволів: п.п. 4 «яка [...] або діє в їхніх інтересах»; п.п. 7 «яка володіє прямо або яка володіє прямо або опосередковано (через іншу фізичну чи юридичну особу) чи юридичну особу) [...]».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Обмін віртуальних активів та робота криптобірж стануть повністю легальними в Україні. 17.02.2022. URL: <https://finap.com.ua/uk/obmin-virtualnih-aktiviv-ta-robota-kriptobirzh-stanut-povnistyu-legalnimi-v-ukrayini/> (дата звернення: 09.05.2022).
2. Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних умов) : Постанова Національного банку України від 30.03.2021 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0027500-21> (дата звернення: 08.05.2022).
3. Порівняльна таблиця до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (дата звернення: 17.04.2022).
4. Пояснювальна записка до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> (дата звернення: 17.04.2022).
5. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473–VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182473> (дата звернення: 18.04.2022).
6. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/361-20> (дата звернення: 09.05.2022).
8. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20> (дата звернення: 22.04.2022).
9. Проект № 7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
10. Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи». Картка законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 16.04.2022).

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.26>

Гуйван Петро Дмитрович,

докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,

Заслужений юрист України

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ЧАСОВІ КРИТЕРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЯКІСТЬ ТОВАРУ У ДОГОВОРІ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

TEMPORARY CRITERIA OF LIABILITY FOR THE QUALITY OF THE GOODS IN THE PURCHASE AGREEMENT

У статті проведено дослідження актуального питання про темпоральні виміри застосування відповідальності за продаж товару неналежної якості. Встановлено, що продавець відповідає за недоліки товару, якщо покупцем буде доведено, що вони виникли до передання товару або з причин, що існували до даного моменту, але виявлені були після набуття речі. При цьому діє правило, за яким охорона вимога у покупця та обов'язок продавця щодо її задоволення з'являється лише тоді, коли дефекти товару будуть виявлені упродовж встановлених для цього строків. Якщо така умова дотримана, діє презумпція вини продавця. В цьому сенсі важливо встановити, коли покупець міг (мусив) виявити недолік, а не коли його фактично виявив: у судовому процесі продавець вправі доказувати, що покупець дізнався (мав дізнатися) про дефектність майна раніше вказаного останнім терміну, відтак, це може призвести до відмови у позові з огляду на за давнення домагання. Утім, в окремих випадках право на позов, що впливає з дефекту товару, нормативно закріплене від часу фактичного прийняття майна покупцем. Коли ж продавець надає гарантії щодо якості товару, то він відповідатиме за дефекти, що з'явилися впродовж гарантійного строку, якщо не доведе своєї невинності у цьому. В роботі обстоюється позиція про неправильність правової конструкції ст. 688 ЦКУ, яка відносить необхідність повідомлення продавця про виявлені дефекти до обов'язків покупця. Вважаємо, що мова май йти про прострочення кредитора, а зменшення чи позбавлення захисту за обставин, вказаних у другому абзаці ч. 1 ст. 688 ЦКУ, має розглядатися як наслідок вказаного прострочення. У разі виявлення недоліку проданого товару упродовж встановлених для цього строків виникає охоронне правовідношення, до змісту якого входить і можливість його реалізації у примусовому порядку шляхом пред'явлення позову до суду. Право на позов починається у покупця при наявності сукупності таких передумов: а) виявлення недоліків товару покупцем; б) виявлення має відбутися у визначений строк. З'ясовані практичні аспекти обчислення початку такого періоду.

Ключові слова: *якість товару, цивільна відповідальність, строк вимоги.*

The article examines the topical issue of temporal measurements of liability for the sale of goods of improper quality. It is established that the seller is responsible for the defects of the goods, if the buyer proves that they arose before the transfer of goods acquisition of things. In this case, the rule is that the protection of the buyer's claim and the seller's obligation to satisfy it will appear only when the defects of the goods are detected within the prescribed period. If this condition is met, the seller is presumed guilty. In this sense, it is important to establish when the buyer could (should) have discovered the defect, not when he actually discovered it: in litigation, the seller has the right to prove that the buyer learned (should have learned) about the defect of the property before the last deadline. rejection of the claim in view of the satisfaction of the claim. However, in some cases, the right to sue arising from a defect in the goods is regulated by the time of the actual acceptance of the property by the buyer. When the seller provides guarantees for the quality of the goods, he will be liable for defects that occurred during the warranty period, if he does not prove his innocence. The paper defends the position on the incorrectness of the legal structure of Art. 688 of the CCU, which relates the need to notify the seller of the identified defects to the responsibilities of the buyer. We believe that we are talking about the delay of the creditor, and the reduction or deprivation of protection in the circumstances specified in the second paragraph of Part 1 of Art. 688 of the CCU, should be considered as a consequence of this delay. If a defect in the goods sold is detected within the established time limits, a protective legal relationship arises, the content of which includes the possibility of its enforcement by force by filing a lawsuit in court. The right to sue begins with the buyer in the presence of a set of the following prerequisites: a) detection of defects in the goods by the buyer; b) detection must take place within a specified period. The practical aspects of calculating the beginning of such a period are clarified.

Key words: *product quality, civil liability, term of requirement.*

Сучасний розвиток ділового обороту потребує чіткого визначення критеріїв належної поведінки його учасників. Українське законодавство, що регулює товарні відносини, робить акцент на договірному встановленні їхнього змісту, втім, не виключаючи і імперативних способів впливу. Звісно, найбільша увага законодавцем приділяється регулюванню порядку здійснення належної та бажаної поведінки учасників правовідносин з передання майна у власність у межах регулятивного зобов'язання. Між тим, у главі 53 та інших главах ЦКУ, що опосередковують дані взаємини, також міститься низка норм охоронного змісту. Вони встановлюють правові наслідки невиконання своїх регулятивних обов'язків боржником. У той же час, огляд правозастосовної практики дозволяє зробити висновок про неоднозначність існуючих підходів при визначенні меж існування регулятивного права та відповідного обов'язку, а також моменту, коли в результаті правопорушення виникає охоронно-правове повноваження. Значною мірою причина цього криється у суперечливостях та певних недосконалостях побудови окремих норм цивільного законодавства, що, як наслідок, породжує їхнє різне тлумачення та застосування [1, с. 18].

Закон акцентує увагу на необхідності дотримання умов договору та вимог чинного законодавства щодо кількості, асортименту, якості, комплектності упаковки товару. Скажімо, однією з істотних умов угод, що регулюють порядок передачі майна у власність, є та, що продавець мусить забезпечити належну якість товару упродовж певного періоду його використання після передачі. Якщо ж товар виявляється неякісним, то виникає охоронне правовідношення, до змісту якого входять різні вимоги, котрі можуть реалізуватися як у судовому, так і позасудовому порядку. Несудові вимоги, які покупець вправі пред'явити продавцеві, викладені у ст. 678 ЦКУ. Вони полягають у пропорційному зменшенні ціни, безоплатному усуненні недоліків товару в розумний строк, відшкодуванні витрат на усунення цих недоліків (воно може бути здійснене як самим покупцем, так і третіми особами), заміні товару, відмові від договору та поверненні сплаченої за товар грошової суми.

Правило даної статті містить істотні недоліки, бо воно фактично спотворює принцип рівноправності судових та несудових охоронно-правових вимог, що пред'являються до порушника суб'єктивного матеріального права [2, с. 80]. Тож, при визначенні обсягів позасудових вимог до продавця у разі порушення ним умови про належну якість реалізованого товару поряд із вказаними

у ст. 678 ЦКУ покупець може вимагати також відшкодування збитків, сплати встановленої договором неустойки, відшкодування моральної шкоди [3, с. 87]. Крім того, потребує тлумачення частина 2 вказаної статті, у якій йдеться про можливість покупця відмовитися від договору та обміняти товар у разі істотного порушення вимог щодо якості. На наш погляд, у покупця за наявності таких дефектів є, крім указаних, ще й інші повноваження, приміром, на зменшення ціни. Продавець відповідає за недоліки товару, якщо покупцем буде доведено, що вони виникли до передання товару або з причин, що існували до даного моменту, але виявлені були після набуття речі. Як бачимо, діє презумпція вини продавця. Але, повторимо, питання про наявність у покупця охоронної вимоги та обов'язку продавця щодо її задоволення з'явиться лише тоді, коли дефекти товару будуть виявлені упродовж встановлених для цього строків. У загальному вигляді такий період має бути розумним. При цьому за основу береться не фактичний термін виявлення, а той, коли, виходячи з об'єктивних (зовнішнього прояву функціональної придатності речі, дотримання певної процедури щодо огляду тощо) чи суб'єктивних чинників (можливості усвідомлення даного факту покупцем) дефект мав бути виявленим. Приміром, моментом виявлення недоліків купленого товару, пов'язаних із неналежною його якістю, якщо відбувається комісійне приймання-передача, слід вважати час, коли мав бути складений відповідний акт [4, с. 12]. Коли недолік у майні носить очевидний характер, набувач мусив дізнатися про нього відразу після придбання. Тож, від цього моменту і почнеться охоронне правовідношення та тривалість відповідного домагання, попри те, що покупець виявив недолік пізніше. Власне, у процесі продавець вправі доказувати, що покупець дізнався (мав дізнатися) про дефектність майна раніше вказаного останнім терміну, відтак, це може призвести до відмови у позові з огляду на за давнення домагання.

У іншому випадку, коли недолік є прихованим, цілком припустимою є ситуація, коли для його виявлення знадобиться достатньо тривалий час. Зміст договору, до якого у якості елемента входить і строк [5, с. 126], становлять як умови, визначені за згодою контрагентів, так і ті, що встановлені актами чинного законодавства. Але у будь-якому разі темпоральні координати розумного строку, що надається для усвідомлення дефектності товару, не повинен перевищувати двох років для рухомих речей та трьох років для нерухомих від дати передання майна (ч. 2 ст. 680 ЦКУ). Строк

для виявлення недоліків товару, який перевозився або був відправлений поштою, обчислюється від дня його одержання в місці призначення. Строки, протягом яких товар має бути якісним встановлюються чинним законодавством або сторонами договору (ст. 675, 677, 680 ЦКУ). Зокрема, то можуть бути строки гарантійні, придатності товару чи інші, упродовж яких товар має бути якісним. Якщо законом чи договором визначений гарантійний строк, він є темпоральним критерієм для реалізації зазначеного повноваження покупця. Те ж відноситься і до строку придатності товару з тією різницею, що дана правомочність може бути здійснена не протягом усієї тривалості періоду, а тільки в період від дня продажу товару до закінчення вказаного строку.

Виявлення недоліків протягом перебігу вказаних регулятивних присічних періодів означає встановлення факту правопорушення та виникнення охоронного відношення, до складу якого входить, зокрема, позовне домагання. В даному відношенні наше законодавство обрало цілком справедливий варіант регулювання порядку виникнення охоронних правовідносин у договорі купівлі-продажу: домагання може виникнути лише після усвідомлення особою факту правопорушення. У той же час, подібні підходи притаманні ще не всім правовим актам. Так, згідно з п. 2 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажі товарів право на позов, що впливає з дефекту товару, придбаного за зовнішньоекономічним контрактом, виникає від часу фактичного прийняття майна покупцем [6, с. 93].

Сутність гарантійного строку та відмінність його від строку придатності товару нами була детально досліджена в іншій праці [7, с. 304–344]. У даному контексті цікавим є питання, яке виникає при передачі продавцем покупцеві товару, на який збіг строк придатності. За наших умов подібні випадки поки що не є рідкісними. Якщо покупець виявить недолік даного товару після його передачі, він за приписом ч. 3 ст. 680 ЦКУ не вправі вимагати застосування охоронно-правових наслідків: заміни товару, пропорційного зменшення ціни тощо. Адже дана стаття застосовується лише у випадках, коли недоліки товару виявлені впродовж встановлених для цього строків, у тому числі і строку придатності товару. Отже виявлення дефекту за межами періоду придатності товару позбавляє особу права на захист у спосіб, передбачений коментованою нормою. Втім, це далекі не означає, що покупець взагалі позбавляється права на захист. В описаній ситуації належним способом буде пред'явлення охоронного

домагання про застосування наслідку недійсного (нікчемного) правочину купівлі-продажу (ч. 1 ст. 203 ЦКУ).

Як ми вже вказували, продавець відповідає за недоліки товару, якщо вони виникли до передачі його покупцеві або з причин, які існували до цього моменту. Дані обставини мусить доводити покупець, інакше кажучи, презумується, що при продажі відбулося передача якісної речі. Але, коли продавець надає гарантії щодо якості товару, то він відповідатиме за дефекти, що з'явилися впродовж гарантійного строку, якщо не доведе своєї невинності у цьому. Продавець за таких обставин може доказувати, що поява недоліків спричинена недотриманням правил користування річчю з боку покупця, діями третіх осіб, випадковими обставинами чи непереборною силою. Як бачимо, за наявності недоліків упродовж гарантії якості майна презумпція змінюється – доводити певні обставини прийдеться продавцеві.

Застосування положень законодавства про строки виявлення дефектів товару і заявлення вимог у зв'язку з цим має відбуватися з урахуванням правила ст. 688 ЦКУ [8, с. 70]. Дані норми зобов'язує покупця повідомляти продавця про порушення умов договору щодо якості, асортименту, кількості, комплектності в строки, встановлені правочинном чи законодавством, а якщо такий період не встановлений – у розумний строк після того, як порушення могло бути виявлене відповідно до характеру і призначення товару. Наслідком невиконання такого обов'язку є право продавця частково або в повному обсязі відмовитися від задоволення відповідних вимог покупця, якщо продавець доведе, що невиконання покупцем обов'язку повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу спричинило неможливість задоволення його вимог або спричинить для продавця витрати, що перевищують його витрати у разі своєчасного повідомлення про порушення умов договору.

На наш погляд, конструкція коментованих взаємин, запроваджена статтею 688 ЦКУ, є невдалою. Якщо своєчасне повідомлення продавця про виявлення порушень договору є цивільно-правовим обов'язком, то за його невиконання повинна застосовуватися охоронна санкція. Звісно ж, можливість зменшення обсягу правового захисту такою санкцією визнати не можна. Та й абсолютно нелогічно запроваджувати обов'язки управленої особи щодо реалізації свого охоронного повноваження, яке у неї з'явилося після порушення суб'єктивного права. Бо то не відповідає основним принципам цивілістики, зокрема такому з них, як свобода

волі контрагентів у договірних взаємовідносинах [9, с. 108–109]. Радше у даній ситуації мова може йти про прострочення кредитора, а зменшення чи позбавлення захисту за обставин, вказаних у другому абзаці ч. 1 ст. 688 ЦКУ, має розглядатися як наслідок вказаного прострочення. Тож, **пропонується скоригувати зміст статті 688 ЦКУ, вилучивши з неї слова «обов'язок» щодо дій покупця із своєчасного повідомлення продавця про порушення умов договору.** Фактично, встановлений у договорі чи законодавчому акті або розумний строк для заявлення продавцеві про виявлення порушень умов договору має ознаки присічного, але, насправді, таким не є. Він, як і класичний преклюзивний період призначений для вчинення односторонньої дії управленою особою, спрямованої на набуття певного матеріального права – у даному разі задоволення охоронних вимог порушником-продавцем у повному обсязі. Але є певна відмінність, котра не дає можливості віднести вказані періоди до присічних. Невчинення визначеної дії повноважним суб'єктом протягом присічного строку призводить до нереалізації секундарного права – матеріальне відношення, на появу якого спрямовувалася така реалізація, не відбудеться. У нашому ж випадку, нездійснення правомочності у встановлений строк призводить лише до появи вірогідності зменшення чи ненадання захисту. Такий наслідок наступить тільки тоді, коли продавець доведе, що несвоечасне повідомлення його про порушення умов договору купівлі-продажу спричинило неможливість задоволення вимог покупця або тягне для продавця значне завищення витрат.

Отже, у разі виявлення недоліку проданого товару упродовж встановлених для цього строків виникає охоронне правовідношення, до змісту якого входить і можливість його реалізації у примусовому порядку у разі пред'явлення позову до суду. Здійснення позовного домагання буде мати належний ефект, якщо воно відбулося впродовж перебігу позовної давності, який починається від моменту виявлення покупцем дефекту товару. Інакше кажучи, початок давнісного строку поставлено у залежність не тільки від самого порушення цивільного права, а і від виникнення певних обставин. Право на позов починається у покупця при наявності сукупності таких передумов: а) виявлення недоліків товару покупцем; б) виявлення має відбутися у визначений строк. За відсутності хоча б однієї з перелічених умов перебіг позовної давності не починається, а покупець у такій ситуації, фактично позбавлений права на судовий захист свого порушеного права.

В даному контексті цікаво прослідкувати зв'язок між початком перебігу позовної давності та моментом, коли особа дізналася або повинна була (могла) дізнатися про порушення. За загальним правилом, якщо позивач доведе, що він не міг дізнатися про таке порушення на час його вчинення, перебіг давності почнеться від моменту, коли він про це зміг дізнатися. Доведення факту неможливості дізнатися про порушення дає змогу кредиторів відстрочити початок перебігу позовного строку, який за інших обставин вже почався і, можливо, навіть спливав би. За відсутності іншої підстави для початку перебігу позовної давності крім виявлення недоліків протягом певного часу, вважаємо, що загальне правило про перебіг давності від часу, коли особа могла дізнатися про порушення свого права, повинно застосовуватися і тут. В цій ситуації йдеться не тільки про можливість відстрочення терміну початку давності, а взагалі про застосування цього інституту для забезпечення захисту права.

Але викладене вище – лише теоретична побудова моделі поведінки особи, яка сконструйована у відповідності до буквального тлумачення тексту правової норми. Іншими словами, це очікувані відповідно до законодавства наслідки у разі виявлення чи невиявлення у визначений строк недоліків проданого товару. На практиці ж скоріш за все відбувається інакше. Це, в першу чергу, пов'язано з недосконалістю самого правила поведінки, закріпленого в цивільно-правовому акті, і можливістю його різного тлумачення [10, с. 72]. Дійсно, законодавство не вимагає будь-якого механізму фіксації події виявлення недоліків купленого товару. Тому практично неможливо точно встановити момент, коли покупець виявив такі недоліки. Звісно, легітимним способом фіксації виявлення недоліків товару є пред'явлення в зв'язку з цим несудової вимоги про недоліки товару, але таке пред'явлення є правом, а не обов'язком покупця (ч. 1 ст. 680 ЦКУ), і ст. 681 ЦКУ не ставить обчислення строку позовної давності у залежність від пред'явлення такої вимоги. Відтак при пред'явленні позову у межах встановленої статтею 681 ЦКУ позовної давності покупець, звісно, буде стверджувати, що недоліки виявлені у встановлені для цього строки, хоча це не завжди відповідатиме дійсному стану речей.

Звичайно, в окремих випадках, суд при розгляді спору в результаті аналізу матеріалів справи може встановити, що недоліки проданого товару виявлені після встановлених строків. В такому разі суд має припинити провадження у справі за відсутності у кредитора права на позов: позо-

вна давність до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару обчислюється від дня виявлення недоліків *у межах строків, встановлених статтею 680 ЦКУ*. Але в більшості випадків, коли встановити момент виявлення недоліків неможливо, суди будуть вимушені обраховувати позовну давність від останнього дня встановленого для цього строку. Така ситуація наразі не узгоджується з загальними принципами цивільстики, зокрема, з правилом про чіткість і доступність законодавства, яке регулює цивільні відносини. Цьому можна було б запобігти, якщо статтю 681 ЦК доповнити фразою *“коли встановити момент виявлення недоліку неможливо, позовна давність обчислюється від дня спливу строку, встановленого для виявлення недоліків товару”¹*.

Обчислення позовної давності за такими вимогами має починатися після належно зафіксованого виявлення недоліків товару, а якщо це неможливо зробити, – після спливу строку на таке виявлення. Але, повторимо, правило про обчислення позовної давності за вимогами, що впливають з неналежної якості товару від дати закінчення часу на виявлення дефектів має застосовуватися **тільки** у разі неможливості визначення терміну виявлення недоліку в межах встановлених строків. З врахуванням зазначеного не можна погодитися з практикою судів України, коли перебіг позовної давності за вимогами про відшкодування збитків, пов'язаних з неналежною якістю речі, навіть за наявності інформації про дату виявлення недоліку обчислюється від моменту закінчення гарантійного строку, а не від часу виявлення недоліку. На думку суду, оскільки сторони договору надали покупцеві право протягом гарантійного строку вимагати від продавця лише усунення дефектів або заміни товару, хоча покупець і довідався про недолік товару протягом гарантійного строку, з огляду на зазначену вище обставину він протягом гарантійного строку не мав права вимагати відшкодування збитків і вказане право з'явилося лише після закінчення строку дії встановлених договором обмежень. Вказана позиція викликає серйозні заперечення тому, що договором можуть встановлюватися лише регулятивні повноваження учасників, а не їх права щодо судового захисту права. Як вказувалося вище, даний механізм правового регулювання все одно буде мати місце у правозастосовній практиці в зв'язку з недоско-

налістю самої норми, навіть якщо законодавець і був проти цього. Якщо ж це передбачалося, тим більше треба викласти диспозицію норми чіткіше.

Тим більше, що самі правові норми глави 54 ЦКУ, які регулюють вказані відносини, досить суперечливі. Так, частина 1 статті 679 кодексу встановлює підстави відповідальності продавця за недоліки проданого товару. Вона настає, якщо покупець доведе, що недоліки виникли до передавання товару покупцеві або з причин, які існували до цього моменту. Буквальне тлумачення ч. 2 ст. 680 та ст. 681 ЦК дає змогу зробити висновок, що продавець несе відповідальність за непозовною вимогою покупця або в судовому порядку за позовом останнього в зв'язку з недоліками товару, виявленими у межах встановлених строків (в тому числі строків придатності та гарантійних строків). Це загальне правило, до якого відразу ж обумовлюється виняток: якщо недоліки товару виявлені покупцем після спливу гарантійного строку або строку придатності, продавець несе таку ж відповідальність, в тому числі і в судовому порядку, оскільки не вказано інше. Але ж перебіг позовної давності завжди має починатися від часу виявлення недоліків у межах встановлених для цього строків. Стаття 681 ЦК не передбачає виключень щодо початку перебігу давності для випадків, зазначених у ч. 5 ст. 680 ЦК, у разі виявлення недоліків після спливу гарантійних строків чи строків придатності речі. *Дану правову колізію можна було б вирішити шляхом внесення змін до статті 681 Цивільного кодексу України, хоча все ж доцільнішим є нормативне вилучення правила ч. 5 ст. 680 ЦКУ.*

Власне, відповідні роз'яснення порядку застосування коментованих статей кодексу можуть бути зроблені вищими судовими інстанціями України. В результаті таких роз'яснень, можливо, правозастосовні органи будуть розуміти це так, що позовна давність за вимогами щодо неякісного товару розпочинається або після виявлення недоліку в межах строків, встановлених статтею 680 ЦК, момент якого фіксується пред'явленням вимоги, або після спливу такого строку, якщо момент виявлення недоліків не зафіксовано. Але ж правовідносини в галузі товарного обігу повинні регулюватися головним чином актами законодавства, а не прецедентними чи узагальнюючими практику застосування норм актами. Найкращий закон той, стосовно якого зроблено найменше роз'яснень, узагальнень тощо.

¹ Необхідно наголосити на принциповій відмінності понять «початок перебігу» та «початок обчислення». В нашому випадку позовна давність завжди починається від моменту виявлення недоліку протягом встановлених для цього строків. При цьому обчислення строку почнеться від дати виявлення. Одним з завдань суду має бути встановлення того факту, що виявлення недоліку відбулося саме в означені строки. Якщо ж цього встановити не вдасться, позовна давність має обчислюватися від останнього терміну даного строку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цюра В.В. Речові права на чуже майно : Наук.-практ. посібник. К. : КНТ, 2006. 136 с.
2. Яворська О.С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 384 с.
3. Кравченко О.О. Відшкодування майнової шкоди за договором купівлі-продажу товарів з розстрочкою платежу. Охорона та захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів правоохоронних органів та їх працівників. Ірпінь, 2009. С. 87–89.
4. Катаржинская Н.И. Начальный момент течения сроков исковой давности. *Советская юстиция*. 1967. № 18. С. 12–13.
5. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
6. Гаркуша Л. Исковая давность по внешнеэкономическим сделкам купли-продажи. *Бизнес. Бухгалтерия*. 2000. № 46 (409). С. 92–95.
7. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
8. Єфімов С. Що змінилося в купівлі-продажу? *Бізнес. Бухгалтерія*. 2004. № 12. С. 67–71.
9. Гуйван П.Д. Договір купівлі-продажу і право власності на майно, що реалізується. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1(32). С. 107–113.
10. Дзера О.В. До питання про момент виникнення у громадян права власності. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1998. № 2. С. 71–82.

УДК 349.6:630(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.27>

Заверюха Марина Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного,
земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-3111-1921

ПРАВОВА ОХОРОНА ЛІСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

LEGAL PROTECTION OF FORESTS IN WAR

Ліс є надзвичайно важливою екосистемою, яка здійснює прямий вплив на інші екосистеми і нерозривно пов'язана з ними. Саме від належної правової охорони лісів залежить стабільність усієї галузі. Війна у державі вносить суттєві корективи до роботи лісової галузі. Практично з перших днів війни виникли величезні потреби у деревині для оборонного сектору – облаштування фортифікаційних споруд, оборонних укріплень, дров для опалення та приготування їжі, що зумовлює актуальність розгляду обраної теми. Метою статті є всебічний аналіз специфіки правової охорони лісів та лісових ресурсів в умовах воєнного часу.

В статті розглянуто основні заходи охорони лісів в умовах воєнного стану, які спрямовані на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу. Встановлено, що заходи щодо охорони лісів, пов'язані з воєнним станом, це окремий вид заходів, які безпосереднього мають надзвичайний характер і потребують особливої уваги працівників лісової галузі, адже та шкода, яка вже була завдана лісу, як екосистемі, є значною і потребує негайного реагування. Було розглянуто роль громадськості в охороні і захисту лісів та лісових ресурсів. Так, кожен громадянин, за допомогою смартфона, може передавати дані стосовно лісових пожеж чи незаконної вирубки з метою невідкладного реагування відповідними органами, що має важливе значення в умовах воєнного часу.

Визначено, що охорона лісів є одним із пріоритетних напрямів лісової галузі, адже в умовах воєнного стану гостро стоять питання необхідності використання деревини для оборонних цілей держави, промисловості та потреб суспільства. Окрім того, ліси виконують важливі екологічні функції і мають значний вплив на інші екосистеми, тому належна правова охорона і захист забезпечить стабільний стан навколишнього природного середовища і успішний розвиток економіки держави.

Ключові слова: ліс, лісові ресурси, лісове законодавство, правові форми використання лісових ресурсів, правова охорона лісів, воєнний стан.

The forest is an extremely important ecosystem that has a direct impact on other ecosystems and is linked to them. The stability of the whole industry depends on the proper legal protection of forests. The war in the country makes significant adjustments to the existence and functioning of the forest industry. Almost from the first days of the war there was a huge need for wood for the defense sector – the construction of fortifications, firewood for heating and cooking, which determines the relevance of the chosen topic. The aim of the article is a comprehensive analysis of the specifics of the legal protection of forests and forest resources in wartime.

The article considers the main measures of forest protection in martial law, which are aimed at protecting forests from fires, illegal logging, damage, weakening and other harmful effects. It is established that forest protection measures related to martial law are a separate type of measures that are directly of an emergency nature and require special attention of forest workers, because the damage that has already been done to forests as an ecosystem is significant and requires immediate response. The role of the public in the protection and conservation of forests and forest resources was considered. Every citizen can use a smartphone to transmit data about forest fires or illegal logging in order to respond immediately to the relevant authorities, which is important in wartime.

It is determined that forest protection is one of the priority areas of the forest industry, because in wartime the issues of the need to use wood for defense purposes of the state, industry and society are acute. In addition, forests are important part of realizing ecological functions and have a significant impact on other ecosystems, so proper legal protection will ensure a stable state of the environment and the successful development of the state's economy.

Key words: forest, forest resources, forest legislation, legal forms of the use of the forestry resources, legal protection of forests, martial law.

Постановка проблеми. Серед природних багатств нашої держави лісам належить особливе місце. Ліс – невід'ємна складова навколишнього

природного середовища і є найпотужнішим рослинним угрупованням за різноманітністю будови та рівнем впливу на природне довкілля. Ліс є надзви-

чайно важливою екосистемою, яка здійснює прямий вплив на інші екосистеми і нерозривно пов'язана з ними. Саме від належної правової охорони лісів залежить стабільність усієї галузі. Війна у державі вносить суттєві корективи до роботи лісової галузі. Практично з перших днів війни виникли величезні потреби у деревині для оборонного сектору – облаштування фортифікаційних споруд, оборонних укріплень, дров для опалення та приготування їжі, що зумовлює актуальність розгляду обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню теоретичних питань щодо охорони лісів та лісових ресурсів присвячена значна увага науковців. Зокрема, вказані питання розглядалися в працях: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. П. Гетьмана, О. В. Гулак, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошниченка, В. В. Носіка, В. Д. Сидор, О. В. Степської, Т. Є. Харитонової, О. П. Чопик, М. В. Шульги та ін. Але, на сьогодні, змістовних досліджень стосовно правових заходів охорони лісів в умовах воєнного часу не проводилось.

Саме тому **метою** даної статті є всебічний аналіз специфіки правової охорони лісів та лісових ресурсів в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Правові норми, що стосуються охорони лісів, фіксують межі активної поведінки людей щодо забезпечення цілей охорони лісів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів лісоохоронних правовідносин, вносять узгодженість, організованість і порядок у систему охорони лісів і використання лісових ресурсів. Правова охорона лісів здійснюється при застосуванні всіх правових норм, що пов'язані з охороною і використанням лісових ресурсів.

Усі норми у сфері охорони лісів можна поділити в залежності від змісту на: норми-принципи, норми-пріоритети та норми-правила. При здійсненні правової охорони лісів в основному повинні використовуватися норми-пріоритети правової охорони лісів України [1, с. 449].

За узагальненим визначенням, охорона лісів – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання лісових ресурсів, збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, які здійснюються компетентними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськістю, лісокористувачами і власниками лісів відповідно до лісового та земельного законодавства.

Основними заходами охорони лісів є: збереження та раціональне використання лісів; дотри-

мання нормативів гранично допустимих рівнів екологічного навантаження на ліси; формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідного фонду; визначення порядку використання лісів та земель лісогосподарського призначення в залежності від категорії, до якої відноситься ліс, та функцій, які виконує; покращення діяльності по лісорозведенню та лісовідновленню; проведення організаційно-просвітницьких заходів щодо збереження лісів та земель лісогосподарського призначення; удосконалення екологічної освіти та виховання [2, с. 143].

В даній статті розглянемо основні із них. Так, державна політика України свідчить про розуміння необхідності здійснення невідкладних заходів для охорони лісів з метою збереження їх біологічних, захисних, естетичних та інших властивостей. Чинне законодавство нині налічує чимало нормативних актів програмного змісту і не тільки, які регулюють порядок охорони лісів України. Зокрема, це Лісовий кодекс України [3], постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [4], наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України» [5], розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» [6], указ Президента України від 7 червня 2021 р. № 228/2021 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів» [7].

В главі 16 Лісового кодексу України зазначається, що організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб.

Окремо слід звернути увагу на те, що 73% лісів належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України, інші ліси підпадають під управління територіальних громад, громадян та юридичних осіб. І постає питання про ефективність такого управління та охорони?

Законодавством вже врегульовано це питання, так відповідно до Розділу IV розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» [6] Державне агентство лісових ресурсів України проводить координацію та моніторинг здійснення лісо-

господарських заходів в лісах державної власності та забезпечує координацію лісогосподарських заходів постійних лісокористувачів та власників лісів усіх форм власності відповідно до закону, здійснює координацію та моніторинг дотримання лісогосподарських заходів у лісах комунальної власності та надає юридичну, освітню, консультаційну підтримку комунальним лісокористувачам.

Окрім того, передбачається, що ліси комунальної власності, площа та стан деревостанів яких є недостатніми для забезпечення ефективного ведення лісового господарства повинні бути переданими, за наявності згоди, відповідного органу місцевого самоврядування у державну власність.

Щодо приватної власності на ліси, то передбачається заборона передачі лісів до приватної власності із державної та комунальної, а нові ліси можуть з'являтися тільки після надання статусу земель лісового фонду існуючим самосійним лісам та шляхом лісорозведення.

В умовах воєнного часу це є надзвичайно актуально, адже перед лісовою галуззю гостро стали питання охорони лісів від пожеж, незаконної вирубки, шкідників, а також питання охорони лісів, які тимчасово були окуповані, зокрема ліквідація розтяжок, розмінування лісових масивів, автодоріг. На нашу думку, заходи охорони лісів, пов'язані з воєнним станом, це окремий вид заходів, які безпосереднього мають надзвичайний характер і потребують особливої уваги працівників лісової галузі, адже та шкода, яка вже була завдана лісу, як екосистемі, є значною і потребує негайного реагування.

Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за три місяці війни 254 зафіксованих випадків екоциду, 1500 фактів знищення екосистем, 13,2 млрд грн шкоди завданої лісництвам, у 45 разів зросла площа лісових пожеж (у порівнянні з 2021 роком). Внаслідок лісових пожеж було здійснено 180 754 529 т викидів в атмосферу, вони охопили територію 250 477 га, та завдано збитків (знову ж таки приблизно) на 693 509 млн грн. [8].

Одним із найбільш поширених факторів негативного впливу на лісову екосистему є діяльність людини, яка, зокрема, полягає у використанні лісових ресурсів в економічних цілях шляхом здійснення рубок без відповідного на це дозволу. В умовах воєнного стану в засобах масової інформації все частіше почала з'являтися повідомлення про незаконну порубку лісу [9].

В квітні місяці 2022 року на офіційному сайті Державного агентства лісових ресурсів України був оприлюднений проект постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання про-

ведення рубок в лісах України та інвентаризації лісів в умовах воєнного стану». Даним проектом пропонується внести зміни до ряду нормативно-правових актів з метою врегулювання проведення всіма лісокористувачами і власниками лісів рубок в лісах України. Зокрема пропонується внести зміни до таких нормативно-правових актів: постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів», постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», постанови Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 392 «Про затвердження Порядку проведення національної інвентаризації лісів та внесення зміни у додаток до Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» та інших. Головною новелою, яка передбачається в проекті, є можливість заготівлі деревини під час рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів, не пов'язаних з веденням лісового господарства (рубка небезпечних дерев, розчищення просік вздовж ліній зв'язку, електромереж, інших інженерних споруд, розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів, відвалів, смуг вздовж кордону тощо), можливість проведення суцільних санітарних рубок у Карпатському регіоні. Окрім того передбачається можливість проведення рубок, пов'язаних з необхідністю оборони держави та її безпеки, зокрема під час проведення рубок головного користування додатково в межах не використаного за попередні роки обсягу діючої розрахункової лісосіки (з урахуванням обсягів деревини, на які надано у встановленому порядку відстроєння) без врахування поділу на господарські секції та категорії лісів (лише на період дії воєнного стану) [10]. Так, в період воєнного стану є велика необхідність у деревині, проте, на наш погляд, не всі запропоновані зміни є виправданими, зокрема це стосується суцільних санітарних рубок у Карпатському регіоні.

Важливе значення наразі має участь громадянськості в охороні лісів, так, зокрема, кожен громадянин за допомогою смартфона може передавати дані стосовно лісових пожеж чи незаконної вирубки. В попередніх працях автора вже розглядалися питання стосовно діджиталізації в лісовій галузі [11, с. 58], а саме запуск телеграм-бота, як сучасного засобу зв'язку між Державним агентством лісових ресурсів та громадськістю та за допомогою застосунку ЕкоЗагроза, який розро-

блено Міністерством захисту довкілля і природних ресурсів України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та партнерів. На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України розміщена інформація щодо поінформованості громадян відносно екозагроз. Так, абсолютну більшість українців турбують наслідки війни для довкілля, але лише 59% українців вважають себе обізнаними щодо воєнних загроз для довкілля та здоров'я населення. На думку українців, ключовими наслідками для довкілля від війни є: 56% – радіаційне забруднення через обстріл атомних електростанцій; 39% – мінування сільськогосподарських

земель та лісових насаджень; 36% – поширення небезпечних речовин через обстріли нафтобаз; 27% – забруднення водойм [12].

Висновки. На основі вищевикладеного, можна зробити висновки що охорона лісів є одним із пріоритетних напрямів лісової галузі, адже в умовах воєнного часу гостро стоять питання необхідності використання деревини для оборонних цілей держави, промисловості та потреб суспільства. Окрім того, ліси виконують важливі екологічні функції і мають значний вплив на інші екосистеми, тому належна правова охорона і захист забезпечить стабільний стан навколишнього природного середовища і успішний розвиток економіки держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мендик Л.В. Поняття та особливості правової охорони лісів. *Держава і право: Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць*. 2009. Вип. 44. С. 449–455.
2. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2018. 228 с.
3. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. в редакції від 8 лютого 2006 р. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст. 170.
4. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.
5. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278. *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 680.
6. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 4. Ст. 256.
7. Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів : указ Президента України від 7 червня 2021 р. № 228/2021. *Урядовий кур'єр*. № 109.
8. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 19-25 травня 2022 року : веб-сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39238.html> (дата звернення: 17.06.2022).
9. Лісова охорона затримала автомобіль з деревиною без документів : веб-сайт. URL: https://zt-lis.gov.ua/no_cache/pres-sluzhba/novina/article/lisova-okhorona-zatrimala-avtomobil-z-derevinoju-bez-dokumentiv.html (дата звернення: 17.06.2022).
10. Повідомлення про оприлюднення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання проведення рубок в лісах України та інвентаризації лісів в умовах воєнного стану» : веб-сайт. URL: <https://forest.gov.ua/regulyatorna-diyalnist/proekti-regulyatornih-aktiv/21042022-povidomlennya-pro-oprilyudnennya-proyektu-postanovi-kabinetu-ministrivukrayini-pro-deyaki-pitannya-provedennya-rubok-v-lisah-ukrayini-ta-inventarizaciyi-lisiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 17.06.2022).
11. Заверюха М. М. Діджиталізація в лісовій галузі. *Нариси науково-практичної конференції присвяченої проблематиці захисту прав людини (охорона довкілля) : збірник тез доповідей*. Київ : ГО «УКРО», 2021. С. 57–58.
12. Переважна більшість українців вважають себе поінформованими про загрози для довкілля через війну : веб-сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39273.html> (дата звернення: 17.06.2022).

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.28>

Кріцак Іван Васильович,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-3530-4269

АКТУАЛЬНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЇСТИКИ: ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ТА ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР

ACTUAL CRIMINOLOGICAL THEORIES AS A GUARANTEE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN POLICING: STATE AND SPIRITUALLY-VALUED DIMENSION

У статті розглядаються актуальні теорії розвитку сучасної кримінології, що є запорукою прогресивного розвитку суспільства. З огляду на те, що політична злочинність в умовах сьогодення набуває виняткового значення через корупційну складову, увага акцентується на поглибленому вивченні політичної кримінології. Насамперед йдеться про універсалізм та енциклопедичність кримінології, її міждисциплінарні зв'язки у нерозривному поєднанні таких концептів як податкова, економічна, поліцейська, електронна (цифрова) і, кримінологія – найбільш перспективний шлях розвитку кримінології. Наголошується на гуманності сучасної кримінології і необхідності розроблення нових теорій кримінології; незацікавленості політиків в еволюційному розвитку кримінології, коли спостерігається скорочення кількості годин в її викладанні; створюються перешкоди включення кримінологічної науки в освітні стандарти чи взагалі докладаються зусилля щодо виключення її з навчального процесу. Лейтмотивом статті є виховні цілі кримінології в контексті ціннісної складової, що покликані стати наріжним каменем сучасної юриспруденції, державно-політичної діяльності загалом. Наголошується, що в основі розвитку української кримінології повинні лежати традиційні духовно-культурні цінності, крапці надбання вироблені людством упродовж тисячоліть і засновані на генофонді нашого народу, святості його життя.

У зв'язку з цим, важливим є розгляд питань і процесів виникнення й становлення досі не звіданих граней розвитку кримінології шляхом її впливу на широкі маси існуючих класів суспільних відносин, а саме: формування благочестивих родових ліній, очищаючи генотип народностей від злодіянь і поганих помислів, формуючи перспективний концепт, – теорію криміногенності в кримінології крізь призму духовності, що в основі своїй має генні задатки народу, нації, роду, які потребує постійного вдосконалення та вихолощення недоліків і негативів, здобутих попередніми поколіннями та примножених власною гріховністю.

Ключові слова: кримінологічні теорії, корупційна складова, політична, економічна, податкова, поліцейська, інформаційна (цифрова) кримінологія, гуманістична та духовно-ціннісна спрямованість, кримінологія.

The article considers the main directions of development of modern criminology, which are the key to the progressive development of society. Given that political crime in today's conditions is of exceptional importance due to the corruption component, attention is focused on the relevance of an in-depth study of political criminology. First of all, it is about the universalism and encyclopedic nature of criminology in the inseparable relationship of such aspects of its development as tax, economic, police, electronic (digital), anti-corruption, and criminology as a new way of the progressive development of criminological science. Emphasis is placed on the humanity of modern criminology and the prospects of new criminologies; the disinterest of politicians in the evolutionary development of criminology, when there is a reduction in the number of hours in its teaching, creates obstacles to the inclusion of science in educational standards or even efforts to exclude it from the educational process. The leitmotif of the article is the actualization of the educational goals of criminology in the context of the value component, which should become the cornerstone of modern jurisprudence and public policy. Criminology should be based on traditional spiritual and cultural values developed by mankind over millennia and based on the gene pool of the Ukrainian people, sanctity of his life.

In this regard, it is important to consider the issues and processes of emergence and formation of new facets of criminology through its impact on the broad masses of existing classes of social relations, namely the formation of pious ancestral lines, thus clearing the genotype of atrocities and bad thoughts, forming the most promising concept – the criminogenic theory in criminology through the prism of spirituality, which is based on the genotype of the people, race, nation, which requires constant improvement and depletion of shortcomings and negatives acquired by previous ancestral lines and their own sinfulness.

Key words: criminological theories, corruption component, political, economic, tax, police, information (digital) criminology, humanistic and spiritual-value orientation, criminology.

Актуальність теми наукового дослідження.

Кримінологія як міждисциплінарна, професійно-орієнтована юридична наука пройшла довгий і тернистий шлях свого історичного становлення, розвитку, формування і утвердження, суспільного визнання. Подібно теорії держави і права, вона закладає концептуальні (фундаментальні) основи навчальних дисциплін кримінально-правового блоку, адже за своєю сутністю та спрямованістю найбільшою мірою містить у собі компоненти філософії як матері усіх наук. За таких умов перспективним є розроблення кримінології (кримінології), адже якщо на сьогодні в умовах відходу від державницького (силового) привілею, питання стосовно первинного виникнення права у співвідношенні з державою більш-менш вирішене (все ж є розбіжності стосовно писаного і неписаного права), тоді що виникає першим право чи релігія, як для теоретиків так і філософів права, скоріше й кримінологів досі залишається невідомим. Тут скоріше повинна виступити особистісна приналежність та відношення до релігійного вчення дослідників у науці.

Закладаючи в основу написання наукової статті державницький «господарницький» (від слова Господь, господарювати) підхід та духовно-ціннісну складову у кримінологічній науці як концептуальну, об'єднувальну основу всіх теорій (напрямів) правового і державницького вчення, погоджуємось з Я. І. Гілінським, який відзначає, що кримінологія є «неприсмною» наукою для влади і політиків, адже вона намагається розкрити вади діючої економічної, соціальної, політичної системи, що породжують злочинність; прагне виявити обставини та причини пияцтва, наркоманії, корупції, підліткової злочинності тощо [1, с. 14]. Звідси, **метою статті** є спроба узагальнення наукового матеріалу у даній царині досі не розроблених теорій (напрямів) розвитку кримінології, що забезпечить її актуалізацію та сприятиме перспективні розвитку, визначальною складовою якої були б духовно-ціннісні начала і, як результат, передовий економічний розвиток держави.

Не применшуючи ролі багатьох видатних кримінологів України, які зробили кожен свій, неоціненний внесок у розвиток кримінології, серед яких варто назвати І. М. Даньшина, О. М. Джужу, В. В. Голіну, П. Л. Фріса, В. М. Поповича, В. М. Дрьоміна, О. Г. Кальмана, В. І. Шакуна, В. О. Тулякова, Т. А. Денисову, С. Ф. Денисова, І. В. Козича, М. Г. Колодяжного та ін. у даному дослідженні акцентуємо увагу на представниках харківської юридичної школи, відомих професорах, серед яких: О. М. Бандурка, О. М. Литвинов,

Ю. В. Орлов. Так склалося, що вже понад десять років центром кримінологічної науки не лише у Харкові, як і в Україні, є Харківський національний університет внутрішніх справ. Про це, серед іншого, можна судити і за кількістю виданих наукових праць, в тому числі, і зокрема, монографії, кількості захищених кандидатських і докторських дисертацій з кримінології, що надто переважають і кількісні, і якісні показники будь-якої окремої наукової чи освітньої установи в нашій державі

Так, кримінологічна школа ХНУВС запропонувала понад 100 інновацій у кримінологічну теорію та практику протидії злочинності [2]. Розроблені нею інновації мають різний методологічний рівень – від окремих прийомів і принципів кримінологічного аналізу до технологій кримінологічного впливу. Типи кримінологічних інновацій за методологічними підставами можна поділити на: – принципи (науковості, продуктивності, раціональності, економічності тощо); – учення (кримінологічні евристика, герменевтика, інноватика, футурологія); – доктрини (модернізм, постмодернізм, діалектичний матеріалізм); – моделі (західна, соціалістична, ісламська, азійська); – поняття (кримінологічні визначення, категорії, дефініції); – підходи (історичний, ситуаційний, генеалогічний, статистичний); – технології (запобіжні, аналітичні, моніторингові, прогностичні, впливу); – форми оприлюднення (семінари, інноваційні проекти, курси); – методи, прийоми (системний, функціональний, структурний, моделювання, типологізація, порівняння). Приклади інновацій стосовно сфер кримінологічної діяльності: – ідеологія (гуманізація протидії злочинності); – конструювання (побудова якісно нової системи протидії злочинності); – проектування (оптимізація і модернізація національної системи запобігання злочинам); – управління кримінологічною діяльністю (типи замовників наукових проектів); – діагностика й оцінювання (типи наукових результатів: когнітивні, креативні, організаційні, комунікативні, ціннісно-сміслові тощо) [3, с. 63–65].

Виклад основного матеріалу. П. А. Кабанов дає найбільш повну класифікацію кримінологічних теорій (напрямів) наукових досліджень. *За територіально-національною ознакою кримінологічні знання можна систематизувати та класифікувати на такі види:* світова кримінологія, континентальна кримінологія (африканська, американська, євразійська, австралійська тощо), міжнародна регіональна (північноамериканська, південноамериканська, європейська, азіатська, південноафриканська, австралійська та новозеландська); національна кримінологія (ка-

надська, чеська тощо); національна регіональна кримінологія (штатів, округів, губерній, земель, республік, країв, областей та інших регіонів); кримінологія міської злочинності; кримінологія злочинності в сільській місцевості. *За обсягом кримінологічні знання у наукових цілях можна класифікувати наступним чином:* загальнотеоретичні напрямки (розділи) кримінологічних знань, галузі кримінологічних знань та приватні кримінологічні теорії, які суттєво відрізняються одна від одної не лише за обсягом, а й за змістом. *За змістом основні наукові напрями сучасної кримінології можна класифікувати як:* загальна теорія кримінології (загальна кримінологічна теорія або теоретична кримінологія), кримінальна антропологія, кримінальна етіологія (етіологія злочинності), кримінальна або кримінологічна віктимологія, мікрокримінологія, кримінологічна теорія попередження (протидії) злочинності. *За соціальними сферами життєдіяльності вітчизняні кримінологи виокремлюють у структурі кримінології цілу групу галузей та приватних кримінологічних теорій, за якими є значна кількість проведених досліджень та наукової та навчальної літератури:* сімейна кримінологія, економічна кримінологія, кримінологія податкової злочинності або податкова кримінологія, політична кримінологія, екологічна кримінологія, електоральна кримінологія, військова кримінологія, кримінологія масових комунікацій, кримінологія або богословська кримінологія, медична кримінологія. *Серед найбільш розроблених в теоретичному плані галузей можна виокремити приватні кримінологічні теорії:* ювенальна кримінологія, кримінологія жіночої злочинності (гендерна кримінологія), етнокримінологія, кримінопенологія, пенітенціарна кримінологія, кримінологія організованої злочинності або мафіологія, кримінологія «привілейованої» злочинності, кримінологія корпоративної злочинності, спортивна кримінологія. *За методами дослідження основного предмета кримінології виокремлюють такі самостійні кримінологічні теорії:* порівняльна кримінологія, соціологія злочинності (кримінологічна або кримінальна соціологія, психологія злочинності, або кримінальна психологія), філософія злочинності (філософія кримінології), культуральна кримінологія, експериментальна кримінологія або дослідна кримінологія, кількісна кримінологія. *За засобами досягнення злочинних цілей наукові напрями кримінологічних знань можна класифікувати так:* кримінологія насильницької злочинності (вайолентологія), кримінальна армалогія (кримінологія зброї), терорологія або кримінологія тероризму,

кримінологія корупції (кримінальна корупціологія), кіберкримінологія. *За мотивацією злочинної поведінки наукові напрями кримінологічного знання можна умовно поділити на самостійні приватні кримінологічні теорії:* кримінологію корисливої злочинності (корисництво), кримінологію політичної злочинності, кримінологію необережної злочинності. Запропонована система класифікації кримінологічних знань, безперечно, не є остаточною та вичерпною. Вона постійно змінюється (трансформується), в ній з'являються нові структурні елементи, що визначаються новими соціальними явищами та процесами, а тому подальша систематизація та класифікація кримінологічних знань є одним із перспективних напрямів кримінологічних досліджень [4, с. 27–29]. Характеристика окремих теорій (напрямів) найкраще висвітлена у інших виданнях автора [5; 6]. Останні пошуки серед зарубіжних джерел дають можливість говорити про епідеміологічну кримінологію [7], яка сьогодні є досить актуальною для наукового розроблення у зв'язку з ковід-19, мавпячою віспою та іншими епідеміями, які очікують людство у майбутньому.

У рамках заявленого державницького підходу зосередимо увагу на окремих кримінологічних теоріях, як найбільш важливих для покращення соціально-економічного життя в країні. Однією із таких є **політична кримінологія**. Серцевиною глобалізаційних процесів є політика, і саме особистість політика з міркувань порушення норм, устоїв та цінностей, вироблених суспільством, викликає особливу зацікавленість. Так, П. А. Кабанов зауважує, що основним і самостійним напрямом розвитку кримінології є політична кримінологія, метою якої є вивчення особистості, що скоює політичні злочини, причин і умов таких вчинків, а найголовніше – вироблення заходів з протидії цьому негативному явищу [8, с. 31]. Значений політико-кримінологічний психотип особистості як явище і проблема досліджується в рамках саме політичної кримінології – відносно молодій галузі кримінологічної науки, яка наближається до свого тридцятиліття [9, с. 137]. Доречно підмітити, що політична кримінологія не новий, проте малодосліджений кримінологічний напрям. Так, у зарубіжних країнах вже давно існує підготовка фахівців за спеціалізацією «політичний кримінолог», зокрема такий диплом магістра можна отримати у Франції [10]. **Економічна кримінологія**. Треба пам'ятати, що невдало вибудована державна політика призводить до краху економіки та розвалу держави. Тут цікавою є позиція дослідника економічної злочинності

Ю. Н. Демидова, який говорить, що злочинність економічної спрямованості в соціально-бюджетній сфері являє собою зростаючий за кількісним і якісним ступенем суспільної небезпечності масив протиправних діянь, що посягають на гарантовані конституційні права громадян за соціальним забезпеченням, за віком, у разі хвороби, інвалідності, для виховання дітей, у сфері культури, науки, мистецтва, спорту та інших ділянках соціальних життя суспільства; вона ж підриває довіру населення до органів державної влади, призводить до зниження економічного зростання і рівня життя найменш захищених верств населення [11, с. 13]. Очевидно, саме економіка є запорукою прогресивного розвитку та процвітання держави. З цього приводу Ф. Рузвельт сказав: «Успішний бізнесмен ніколи не стане хорошим державним діячем, його єдиний інтерес – кишеня, а не народ». Зважаючи на те, що більшість вітчизняних політиків приходять до влади з метою наживи, вказаний спектр наукового аналізу потребує подальшого обґрунтування. Нині одним із найбільш перспективних напрямів освітньої підготовки майбутніх спеціалістів є симбіоз права та економіки. Умілі економісти та юристи зазвичай спроможні успішно здійснювати державне управління, розвивати мобілізаційну економіку та вивести її на передові рубежі. Твердження, що прибиральниця може управляти державою – помилкове.

Податкова кримінологія розвивається ось уже понад 25 років. Мабуть, жодна група злочинів у сфері економіки не зазнала такого ретельного і детального дослідження, як податкова злочинність. До сьогодні вона найбільше вивчена зі сторони філософії та економіки, одночасно надзвичайно велика увага присвячена їй науками кримінально-правового та адміністративного блоку. За даною темою захищені десятки дисертаційних досліджень у різних галузях. Як показує практика, у силу специфіки предмета дослідження до цих пір вказаний напрям і кримінологічний феномен перебуває на початках свого наукового пізнання. І проблем тут доволі багато. В останні десятиріччя їхня кількість лише збільшується. Вивчення податкової кримінології має відбуватися не лише з філософських, державно-правових, морально-психолого-педагогічних, а й економічно обґрунтованих позицій. Такий вектор наукових досліджень направлений передусім на стабілізацію та уніфікацію законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері оподаткування, а також на профілактику податкових правопорушень загалом. Водночас правила поведінки, що засновані на суворому дотриманні закону, наси-

лу уживаються в суспільстві, тому робота щодо розроблення податкової кримінології вимагає тривалого часу і ретельності, кропітливості, обережності, уважності, запозичення досвіду щодо проведення податкових реформ в економічно розвинених країнах світу. Така політика розрахована не на один рік і має враховувати розвиток як суспільства загалом, з його нігілістичним ставленням до безкінечної кількості прийнятих законів, так і недостатньо стабільні і реально прогнозовані економічні відносини. Розширення знань і введення в обіг поняття податкової кримінології як частини економічної та політичної кримінології не лише дозволить більш поглиблено вивчати податкову злочинність, особистість злочинця, але й унеможливить допущення податкових порушень й істотно знизить скоєння злочинів у сфері економічної діяльності [12, с. 52].

Поліцейська кримінологія. Професія поліцейського накладає відбиток на його особистості, свідомості, поведінці. Особливо небезпечними є вчинення злочинів саме поліцейськими, адже, працюючи багато років з криміногенним елементом, тією чи іншою мірою поліцейські вбирають в себе увесь негатив сучасного соціуму. З цих позицій поліцейська кримінологія потребує вироблення окремого напрямку наукового дослідження з метою визначення орієнтирів практичної та викладацької діяльності. Тут доречно говорити не лише про поліцейських, а й представників усіх правоохоронних та державних органів, котрі діють у тісній взаємодії та співпраці, особливо в руслі подолання корупційної складової. Так, С. С. Мірошніченко, особливу увагу присвятив дослідженню злочинів проти правосуддя. В обґрунтування необхідності розроблення поліцейської кримінології наголошує М. П. Клеймьонов: «Для того, щоб констатувати появу нового напрямку чи теорії наукового дослідження потрібно його обґрунтувати заради доцільності подальшого розроблення, особливо стосовно «нормативних» характеристик, своєрідного «сертифікату», який включає в себе специфічний предмет дослідження; комплекс цілей і завдань, що вимагають реалізації; понятійно-категоріальний апарат; дослідницькі парадигми і концептуальні підходи; емпіричну базу; стратегії рішень актуальних проблем. Подібного «сертифікату», заслуговує політична кримінологія, теорія організованої злочинності, економічна кримінологія, віктимологія, пенітенціарна кримінологія. Актуальною є розробка кримінології масових комунікацій. Навряд чи можна заперечити обґрунтованість підготовки навчальних курсів з кримінології для певних категорій слухачів, які б

називались «Військова кримінологія» чи «Поліцейська кримінологія» і т.д.» [13, с. 24]. Окремі міркування про необхідність розроблення поліцейської кримінології можна знайти у науковій статті А. Коваленка «Критерії ефективності кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності» [14].

Щодо необхідності розвитку інформаційної (цифрової) кримінології. Говорячи про ідеологію цифрового реформування правоохоронної системи. В. Е. Квашис та Ю. А. Случевська відзначають, що в роботі поліції надзвичайно важливою є стратегія використання і розвитку новітніх технологій. У ній повинні детально визначатися підстави втілення на практиці усіх технологічних досягнень. Подібний шлях сьогодні обрали Японія, США, ФРН та багато інших країн. Потреба таких трансформацій зумовлена специфікою роботи поліції. Привернення уваги до принципово нового сегменту прикладної кримінології є надзвичайно важливим, адже вказаний напрям вирізняється від інших «приватних» теорій найбільшою актуальністю і практичною значущістю. В умовах цифрового середовища збільшується загроза таких криміногенних чинників, як соціальна нерівність, безробіття, ускладнюються технології, спостерігається багатовимірність зовнішніх і внутрішніх конфліктів, підвищується потенціал тероризму тощо [15, с. 122–123].

Б. М. Головін справедливо відзначає, що прорив у розвитку прикладної кримінології здійснять штучний інтелект, біотехнології і нанотехнології. Використання інноваційних розробок забезпечить прийняття швидких і правильних управлінських рішень, дозволить формувати громадську думку, впливати на погляди та настрої великої кількості людей, корегувати негативні елементи суспільної свідомості, швидко доносити до широкого загалу положення чинного законодавства і контролювати його дотримання. З-поміж іншого, цифрові технології сприяють побудові системи тотального контролю і механізму управління поведінкою людей у суспільстві. Невдовзі засобами штучного інтелекту, а також генної інженерії можна буде діагностувати психічні розлади, схильність до неправомірної і злочинної поведінки, класифікувати людей на групи за ступенем благонадійності, корегувати психофізіологічні вади людини, а також негативні риси характеру, що впливають на вибір протиправних форм задоволення повсякденних потреб та інтересів. Вчений вважає, що у майбутньому значення кримінології у вирішенні проблем людства лише зростатиме, а сфера застосування результатів кримінологічних досліджень розширюватиметься. На базі кримінології відбувати-

меться синтез галузевих знань про злочинність, форм і методів боротьби з нею. Розроблятимуться нові засоби та інструменти превентивного впливу на злочинність з метою захисту людей і майна від злочинних посягань [16, с. 181]. В контексті сказаного В. В. Голубош відзначає, що сингапурські вчені шокували світ, коли за допомогою застосування методу штучного інтелекту зуміли розпізнати злочинця за електронною системою. В умовах інформаційного суспільства розробляється нова концепція протидії злочинності, яка починає втілюватися на практиці. Вона виникла в Китаї, де вже створений електронний робот-суддя, і зосереджена на використанні технологій взаємодії людини і комп'ютера при розпізнаванні осіб. Тут слід згадати знамениту історію про серійну вбивцю, вчительку початкових класів Лао Жунчжі, яку декілька років назад поліції Китаю вдалось заарештувати. Вона підозрювалася в тому, що в 1996 році вчинила жорстокі вбивства 7 осіб і впродовж 20 років переховувалася у різних містах, зробила пластичну операцію, змінила ім'я. Однак була виявлена завдяки вказаним технологіям. І таких випадків сьогодні чимало [17].

Гуманістична чи духовно-ціннісна складова у кримінології? Безперечно, для ефективного дослідження кримінології треба визначити основоположні засади її подальшого розвитку. Серед таких слід виокремити гуманізм та духовно-ціннісні концепти розвитку суспільства, вироблені впродовж тисячоліть і засновані на надбаннях світової цивілізації. В обґрунтування гуманістичної сутності кримінології доречно навести приклад славнозвісного Цезаре Беккарія, який свого часу був у числі перших, хто виступав за скасування смертної кари. Він говорив: «У ті часи і в тих країнах, де були найбільш жорстокі покарання, здійснювалися і найбільш криваві і нелюдські дії, бо той же самий дух звірства, який водив рукою законодавця, керував рукою вбивці і розбійників» [18].

Ця теза підтверджує, що в більшості своїй злолом перемогти не можливо, його можна подолати добром. У наші дні вкрай рідко зустрінеш практичне втілення принципу універсального гуманізму і ненасильницького вирішення конфліктів. Водночас, нам вдалось віднайти цікавий приклад. Так, влітку 2017 року на поліцейську дільницю в Бангкоку увірвався чоловік, погрожуючи ножом молодшому сержанту Аніруту Малі. Поліцейський наказав всім покинути будівлю і почав розмовляти з нападником один на один. На записі з камери відеоспостереження видно, чим закінчилась їхня розмова: чоловік прибирає ніж, а поліцейський у відповідь його обняв. Цей випадок унікальний [19, с. 34].

Звичайно ж, бувають виключення із правил. В японському фільмі «Легенда про Нараяме», що свого часу сколихнув публіку, розповідається оригінальна історія, котра заставляє замислитись. У ній розгортається логіка дій і характер реакції соціуму на негативну інформацію. Наглядно показано, як у страшній печалі життя позаминулого століття в покинутому японському селі проходить розправа жителів над злодієм і його сім'єю за викрадений ним у сусідів качан капусти. Далекі від кримінології як науки про злочинність, сільські мешканці дізнавшись, що саме він викрав капусту, направили до нього людину, яка застала родину злодія за її поїданням, завівши з ними приємну розмову, в той час як у селі йшла незрозуміла інтенсивна робота – плели сітку, готували довгу палицю, подібну до жердини, копали велику яму і т. д. Зрештою, показовим є момент, коли велика група людей увірвалася в помешкання злочинця, руйнуючи і ламаючи все на своєму шляху. Вони почали відловлювати всіх членів сім'ї злодія, а також маленьких дітей. Уся сім'я була закинута в сплетену сітку, підвішену на довгу жердину, і жителі села на плечах привселюдно понесли весь цей нестямно кричущий живий вантаж до тієї ями, навколо якої їх чекали 15-20 чоловік з лопатами. Сітка з сім'єю злодія була спущена з жердини в приготовану яму, і вся ця група почала швидко закопувати в неї сім'ю злодія. Ще деякий час з неї чулися несамовиті крики і передсмертні виття, потім все стихло і були чутні лише постукування лопат і зосереджене дихання працюючих... Через кілька хвилин робота була закінчена, і люди мовчки розійшлися по домівках ... У сцені був цікавий момент, коли невдаха-злодюжка годує викраденою капустою свою дитину, любовно і ласкаво дивлячись йому в очі... [20, с. 164–165]. Вказану розповідь можна трактувати з різних позицій, однак в даному випадку хочемо акцентувати увагу на особливій ролі подальшої гуманізації кримінології з виходом на більш простору наукову площадку високодуховності життя, праведності та святості людських станів з виробленням нових, альтернативних видів покарань, відходу від знаменитого історичного «закону про десять колосків» в нинішніх його проявах, коли корупціонери великого масштабу процвітають, а окремі особи за незначні злочиння відбувають покарання, переступивши межу закону через скрутне матеріальне становище чи з інших причин.

В даному випадку пропонуємо застановитися над духовним началом особистості, її вчинках, що мають особливе значення у сучасному цивілізованому світі. Як зазначають окремі криміно-

логи, варто глянути на проблему більш широко, звернувшись до розкриття справжньої суті особистості в аспекті духовно-культурного начала та цінностей, вироблених людством: «Можливо, вся справа в Душі (Духовності)? Чи існує вона реально і як впливає на поведінку, в тому числі злочинну? А можливо, сутність особистості людини – в духовному (доброму) началі, без Зла? Зло, все ж таки, – не сутнісна властивість, а своєрідна матриця, привнесена з минулих життів деструктивними силами. Якщо погодитися з цим твердженням, тоді чи можна сказати, що справжність людини може затінюватися (витіснятися) тим або іншим ступенем зла як чужої людській сутності властивості? Виходить, що за рівнем духовного наповнення людей можна поділити на: а) особистостей з великої літери, у яких духовне начало переважає і які не сприймають протиправного шляху досягнення своїх цілей; б) людей – носіїв деструктивного начала («нестійкі злочинці»), які, так би мовити, конфліктують з Душею; в) нелюдів («злісних злочинців») – носіїв глибокої і стійкої антигромадської установки, в яких від Душі – лише залишкові сліди. Завдання ж педагогіки та кримінології мають полягати в очищенні Душ від деструктивної скверни, в поверненні особистості до її духовних першооснов. За своїм соціальним змістом кожна людина – продукт соціуму, а по суті – носій Духа (частки Бога / Космічного Розуму і т.д.). Можливо, кримінології пора включити до свого предмету сутність особистості в цьому аспекті?» [19, с. 35].

За словами Е. Тарновського, **кримінотеологія** – це галузь кримінологічних знань про релігійну злочинність [21], і злочинну поведінку, її типи, підтипи, показники, теологічні межі, закономірності, причини та умови, профілактику та інші форми впливу, а також кримінологічні параметри релігійних явищ – релігії та злочинності в історії та політиці; ієрархії, функцій, ритуалів, протиріч, парадоксів різних релігій та їх проявів у злочинності; характеристики віруючих та атеїстів за їх кримінальною спрямованістю [22, с. 162]. Не противляться такому статусу даного наукового спрямування й інші спеціалісти [23, с. 259–304]. Очевидно, важливою є актуалізація та доцільність розроблення духовно-ціннісного підходу в кримінологічній науці, так званої кримінотеології як протипаги сучасній гуманно-особистісній концепції заснованій на гріховному лібералізмі, що неодноразово переходить існуючі межі розумності та дозволеного і, загалом, пропагує руйнівні засади суспільства. Тотальна гонитва за збагаченням, насильство і садизм, штучний інтелект зумовлюють

необхідність критичного підходу і трансформування навколишньої дійсності, звернення до влади Бога на Землі, щоб направились «стопа людини» від погрішностей і важких гріхопадін до Вічності, спасіння. Способів вирішення проблем злочинності безліч, але, можливо, це один із найбільш правильних шляхів, яким повинна крокувати нинішня кримінологічна наука. Наукові дослідження, як правило, вибудовуються на обґрунтуваннях, що всякий злочин є проявом аморальності особистості, суспільства, а духовне начало в людині не завжди враховується. Йдеться, коли особа злочинця піддається впливу не лише з боку держави та її законів, але й з позицій релігії, де мимоволі хибний шлях стає неприйнятним. Безпека суспільства і держави засновується на високих духовно-моральних засадах, які полягають у підвищенні ступеня досконалості, усіякому протистоянні девіантності поведінки, де існує баланс між особистою свободою, вихованістю, власною совістю та межею дозволеного, щоб знову не порушити крихкий пласт хтивої природи людини до спокусу і задоволення пристрастей. Саме тут пролягає тонка межа між правами і свободами людини, суспільними інтересами.

Актуалізація розвитку кримінології шляхом розроблення криміногенної теорії наукових досліджень крізь призму духовно-ціннісної парадигми. Розмірковуючи над різноманітністю наукових концепцій у кримінології, психотип злочинця викликає особливу зацікавленість в сьогоdnішніх умовах, а саме, що спонукає людей вчиняти протиправні дії: пережиті психологічні травми чи, можливо, інші обставини, які завели в безодню злодіянь. Детальний аналіз сучасної злочинності активно сприятиме цим процесам в аспекті вивчення особистості злочинця. Зважаючи на розвиток сучасних інформаційних технологій, такий психотип є прихованим та малодослідженим. Важливо виявити умови, в яких злочинність найкраще розвивається і продукує, що допоможе протистояти конкретним видам злочинів. Необхідно працювати на профілактику та соціалізацію осіб, особливо тих, які вже відбували покарання у місцях позбавлення волі. Визначивши психотип особистості, можна виробити оптимальну манеру спілкування зі злочинцем, особливо небезпечним рецидивістом чи з пересічною людиною. Саме тому поліцейський, окрім професійних та особистих якостей, повинен бути хорошим психологом та вміти комунікувати з криміногенним елементом, попередити маргінальну поведінку, адже в будь-який час правопорушник може переступити межу закону, і поліція повинна відслідковувати

такі процеси. Наукову зацікавленість також викликає конформістська поведінка неповнолітніх, основним принципом якої є «роби так, як роблять інші», які в останні роки відзначаються особливо жорстокістю вчинення злочинів. За словами В. В. Голіни, якщо людина народжується з музичними здібностями, то закономірно, «ген злочинця» теж не може передаватися людині спадково. Непоодинокими є випадки, коли діти унаслідують від батьків негативні риси, наприклад, властивість красти чи легковажну поведінку [17, с. 14]. Перехід у сферу заглибленості родових ліній, яка найкраще відображена у священному писанні і переданні, втілення духовних смислів історії в сьогоdnенні, коли за вчинене зло неодмінно буде відплата, з іншого боку високодуховна свідомість, – загалом створюють сприятливу атмосферу для благочестивих станів соціуму. Особливе значення у теорії криміногенності займають родові начала із найдавніших часів, починаючи від древніх цивілізацій, їхніх трансформацій, а також новозавітної ери подолання злочестя на якісно інших принципах аніж відплата. Такі благочестиві стани і процеси безпосередньо відображаються на формуванні долі держав, окремих особистостей. Це безперечно складні діагностичні питання прогнозів, які потребують свого детального вивчення в умовах сьогоdnення.

Висновки. У своїх наукових переконаннях ми дотримуємось позиції, що духовна сутність особистості має стати домінуючою у всіх аспектах розвитку кримінології та юриспруденції загалом. Дослідження державно-правової сторони кримінологічної науки, її ролі та впливу на зменшення злочинності, а також аналіз окремих напрямів кримінології дає підстави говорити, що кримінологія як соціально орієнтована юридична наука філософського (богословського) спрямування прагне подолати у світі зло, використовуючи різноманітний арсенал способів боротьби з ним. Особлива зацікавленість влади якраз і має проявлятися у всіякій підтримці та розвитку кримінології, адже вона намагається розкрити усі погрішності сучасного соціуму з позицій права, Божественного Закону як найвищого мірила справедливості. Важлива місія у цій площині покладається на спеціалістів-кримінологів, які повинні актуалізувати її в медіапросторі, наприклад, читаючи широкомасштабні відкриті лекції для різних аудиторій, даючи інтерв'ю тощо. Цим вдасться утвердити ціннісне значення науки для соціуму. Основний орієнтир сучасної кримінології повинен спрямовуватися на формування молоді кримінологічної еліти суспільства. Своїми знаннями, лекціями, широтою світоглядного мис-

лення слід настільки зацікавити майбутніх науковців, щоб найближчим часом вдалось вивести кримінологічну науку на якісно нові щаблі її розвитку.

В жодному разі не применшуючи актуальність багатьох теорій наукового дослідження кримінології, все ж, оновоположними ідеями та векторами її подальшого гуманістичного розвитку має стати духовно-ціннісне праворозуміння, вироблене тисячоліттями існування соціуму, засноване на десяти Заповідях Божих. Мірилом глибинних процесів дослідження кримінології є добра обізнаність і знання рівнів високодуховного життя з необхідністю подальшого розроблення нових технік конструювання правових норм, створюючи апробацію використання альтернативних видів покарань, виявляючи, тим самим, їхні можливості, типи експериментальних методик впливу на свідомість людини заради формування поведінки законо-правослухняності, розширюючи обізнаність людини у найрізноманітніших галузях і сферах суспільного життя. З іншого боку, самі суспільні відносини постійно змінюються, отримують інноваційний посыл та імпульс розвитку, що зумовлює особливу потребу у їхньому врегулюванні. Так, сьогодні можна говорити про виникнення таких кримінологічних напрямів, як правоохоронна кримінологія, державницька кримінологія та ін., водночас науковий поступ сучасної кримінології має відбуватись шляхом систематизації (чіткої структуризації) всього накопиченого матеріалу у відповідності до визначених критеріїв. Тенденція до одночасної уніфіка-

ції та диференціації напрямів дослідження кримінології має бути основоположною.

Таким чином, кримінологія – не просто фундамент слідчої, судової, оперативно-розшукової, адвокатської, нотаріальної діяльності. Її архітектоніка набагато вища і подібна мистецтвознавчій експертизі, де вимагаються знання найтонших деталей правової і суспільної обізнаності з метою практичного впровадження досягнень духовної сфери у суспільствознавство з подальшим юридичним оформленням відповідних питань, які потребують відповідного врегулювання чи громадського та суспільного впливу (розголосу) з метою приведення суспільних відносин у норму. Відповідна юридична техніка із духовно-наукових сторін дає знання набагато всеосяжніші, які залучаються, виробляються кримінологією з перспективою поступового трансформування суспільної сфери у руслі благочестя, формуючи тим самим систему знань з новими духовно-ціннісними, об'єднувано-інтегративними якостями. Така обізнаність необхідна для використання і викристалізації знань у конструюванні кримінально-правових норм, санкцій і політики держави; для проведення фундаментальних досліджень, коли відповідні результати стають визначальними для формування ідеології правоохоронних структур, а відповідно і впливів на злочинний світ, створюючи загальну високодуховну громадську свідомість та суспільну атмосферу, приймаючи найбільш обґрунтовані і правильні процесуальні рішення у досягненні та встановленні істини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гишинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. 2-е изд., перераб. и доп. СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009.
2. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021.
3. Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки; Кримінол. Асоц. України. Харків : Право, 2021. 316 с.
4. Кабанов П. А. Криминологическая таксономия: понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2007. № 1-2. С. 25–29.
5. Кабанов П. А. Структура криминологических знаний: диалектика развития и современное состояние : Лекция. Нижнекамск : Нижнекамский филиал МГЭИ, 2005. 39 с.
6. Кабанов П. А., Магизов Р. Р. Современная криминология как наука и учебная дисциплина. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2017. 104 с.
7. «Epidemiological Criminology»: Coming Full Circle Timothy A. Akers, Mark M. Lanier *Am J Public Health*. 2009 Mar; 99(3): 397–402. doi: 10.2105/AJPH.2008.139808 PMID: PMC2661436 URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2661436/>
8. Кабанов П. А. Политическая криминология : Программа курса. Действующий проект. Нижнекамск, 1998. С. 14; Его же. Политическая криминология : Учебные материалы. Нижнекамск, 1998.
9. Кабанов П. А. Электоральная криминология как частная теория российской политической криминологии: возникновение и становление. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия : Право*. 2003. № 1. С. 136–140.
10. Маляр А. Кримінологія – це анатомія злочинності 29 жовтня 2013. *Політком* (Бюлетень). URL: <https://politcom.org.ua/kriminologiya-tse-anatomiya-zlochinnosti/>

11. Демидов Ю. Н. Проблемы борьбы с преступностью в социально-бюджетной сфере. М., 2002.
12. Истомин П. А. Налоговая криминология как часть криминологии экономической. Юридические исследования. 2013. № 2. С. 49–52.
13. Клеймёнов М. П. Спортивная криминология. Уголовно-правовые аспекты борьбы с преступностью в сфере спорта : мат-лы всерос. науч.-практ. конф. (18 марта 2011 г.). Омск : Омская академия МВД России, 2011. С. 21–27.
14. Коваленко А. Критерії ефективності криминологічного забезпечення поліцейської діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 309–313.
15. Квашис В. Е., Случевская Ю. А. О новой теории прикладной криминологии: рецензия на учебник В. С. Овчинского «Криминология цифрового мира». *Общество и право*. 2018. № 1 (63). С. 122–124.
16. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє криминології. Проблеми законності. 2020. № 149. С. 168–184.
17. Голубош В. «Шлях у криминологічну науку найбільш перспективний для ефективної боротьби зі злочинністю». Івано-Франківська область, 2020. URL: <https://if.npu.gov.ua/news/zagalna-informacziya/volodimir-goluboshshlyah-u-kriminologichnu-nauku-najbilsh-perspektivnij-dlya-efektivnoji-borotbi-zi-zlochinnistyu/>
18. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях // URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bekkar/_04.php
19. Номоконов В. А., Судаковая Т. М. Криминология будущего – позитивная криминология? *Lex russica (Русский закон)*. 2018. № 9 (142). С. 29–38.
20. Фадеев В. Н. О соотношении классической, неклассической и глобальной криминологии. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 6. С. 162–169.
21. Тарновский Е. Религиозные преступления в России. *Вестник права*. 1899. № 5. С. 1–25.
22. Старков О. В., Башкато Л. Д. Криминология: религиозная преступность. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004.
23. Касторский Г. Л. Основы криминологии. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. проф. Д. А. Шестакова. СПб., 2003.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.29>

Маркова Олена Олегівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри юридичних дисциплін

Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9970-0944>

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

UKRAINIAN MODEL OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE

У статті автор аналізує українську модель адміністративної процедури, яка закріплена в Законі України «Про адміністративну процедуру» на предмет запозичення зарубіжного досвіду – положень із різних європейських моделей адміністративної процедури та їх імплементацію у новоприйнятий закон. Звернення до міжнародного законодавства в сфері адміністративної процедури завжди було і залишається одним із пріоритетних шляхів вдосконалення та розвитку власної адміністративної процедури. Однак просте реціпіювання зарубіжного досвіду не дасть бажаного результату, оскільки необхідно враховувати національні традиції, тенденції у нормотворенні та праворозумінні.

Автор вважає, що запозичувати потрібно ідеї, а не конкретні норми. У якості орієнтиру-порівняння автором було обрано найбільш ефективні та раціональні зарубіжні моделі адміністративної процедури, зокрема німецьку, польську та французьку моделі. Використовуючи метод фрагментарного порівняльного аналізу, було зосереджено увагу на положеннях, які вже запозичені і на які варто звернути увагу, оскільки Закон України «Про адміністративну процедуру» ще не набув чинності.

Проаналізовані положення наступних законодавчих актів: Закон ФРН «Про адміністративну процедуру», Кодексу адміністративного провадження Польщі та Кодексу взаємовідносин між громадськістю та адміністрацією Франція, автор прийшов до висновку, що саме німецька модель адміністративної процедури була прийнята за взірця та покладена в основу при розробці закону. Підтвердженням є запозичені українським законотворцем положення щодо принципів адміністративної процедури, адміністративного акта, зовнішній правозастосовчий характер процедури. Фрагментарно враховані положення польської моделі адміністративної процедури, зокрема щодо порядку оскарження адміністративного акта. Досвід французької моделі, найбільш прогресивної особливо в питанні застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій в адміністративній процедурі, на наш погляд залишився не врахованим в Законі України.

Ключові слова: модель адміністративної процедури, порівняльний аналіз.

In the article the author analyzes the Ukrainian model of administrative procedure, which is enshrined in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" in order to borrow foreign experience – provisions from various European models of administrative procedure and their implementation in the newly adopted law. Recourse to international law in the field of administrative procedure has always been and remains one of the priority ways to improve and develop its own administrative procedure. However, the simple reception of foreign experience will not give the desired result, as it is necessary to take into account national traditions, trends in rule-making and legal understanding.

The author believes that you need to borrow ideas, not specific rules. The author chose the most effective and rational foreign models of administrative procedure, in particular the German, Polish and French models, as a reference point for comparison. Using the method fragmentary comparative analysis, attention was focused on the provisions that have already been borrowed and which should be noted in the process of applying the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" and possibly amendments to it.

The provisions of the following legislative acts are analyzed: the Law of Germany "On Administrative Procedure", the Code of Administrative Procedure of Poland and the Code of Relations between the Public and the Administration of France. The author came to the conclusion that it was the German model of administrative procedure that was adopted as a model and formed the basis for drafting the law. Confirmation is the provisions borrowed by the Ukrainian legislator on the principles of administrative procedure, administrative act, the external law enforcement nature of the procedure. The provisions of the Polish model of administrative procedure, in particular regarding the procedure for appealing an administrative act, are taken into account in fragments. In our opinion, the experience of the French model, which is the most progressive, especially in the application of information and telecommunication technologies in administrative proceedings, has not been taken into account in the Law of Ukraine.

Key words: model of administrative procedure, comparative analysis.

Однією з найважливіших стратегій розвитку моделі адміністративної процедури є розвиток вчення про адміністративну процедуру й одночасно механізм її правового регулювання, ефективність якої залежить від активної законотворчої роботи Верховної Ради України. Розвиток вчення про адміністративну процедуру пов'язаний із безперервним процесом правотворення та поступовою європеїзацією вітчизняного адміністративного права. Джерелом для розроблення вчень про адміністративну процедуру стали переважно напрацювання вчених-процесуалістів, чії роботи сформували основну теоретико-методологічну базу для розвитку адміністративної процедури в Україні. Основою для формування та розвитку вітчизняного вчення про адміністративну процедуру стали праці про адміністративний процес таких корифеїв вітчизняної науки, як О.М. Бандурки, А.Т. Комзюка, М.М. Тищенко, Р.О. Куйбіди, О.В. Кузьменко, В.М. Бевзенка, Є.Ф. Демського, Т.П. Мінки, В.Г. Перепелюка та інших. Їх роботи характеризуються комплексним та фундаментальним підходом. Науковий доробок вчених є результатом їхніх спільних зусиль розробити та запропонувати нормативну модель правового регулювання інституту адміністративної процедури в Україні.

Важливим етапом в питанні розроблення перспективного процедурного законодавства стала вітчизняна законопроектна робота, яка значною мірою запозичила здобутки не лише німецького, а й польського законотворця. У 2003 році фахівцями ЦППР уперше було розроблено проект Адміністративно-процедурного кодексу на підставі проведеного порівняльного дослідження зарубіжного адміністративно-процедурного законодавства (польського та німецького) у відповідній сфері. Результатом наукових розробок став проект Адміністративно-процедурного кодексу, спрямований на регламентацію процедури відносин людини і влади, законодавче визначення меж для повноважень адміністративного органу й захисту прав та законних інтересів особи у відносинах із державою. Зазначений проект став першим зразком перспективного законодавства у цій сфері, який заклав основи подальшої нормопроектної роботи у цій сфері. Разом з тим цей проект не позбавлений недоліків, суперечливих положень у питанні регулювання процедурних аспектів здійснення окремих видів адміністративного провадження. Вчені Е. Демський та Ю. Костенко вважають, що залишається проблема чітко виписаного термінологічного понятійного апарату, оскільки зміст багатьох дефініцій у цьому про-

екті відірвані від теоретичних напрацювань у цій сфері, вчені Т. Коломієць та О. Костенко вважають, що цей проект містить значну кількість оцінних понять, що не сприяє правовій невизначеності; кардинального доопрацювання потребують положення, які закріплюють засади виконання адміністративного акту, також уточнення вимагає й інститут адміністративного оскарження. Проект не закріплює і не врегульовує положення про адміністративні провадження за участю колегіальних органів, обмежуючись лише загальними засадами про адміністративне провадження. Цей проект кодексу не був прийнятий.

Наступним актом, який продовжив історію становлення моделі правового регулювання адміністративної процедури в Україні, став законопроект про адміністративну процедуру від 14.05.2020 року – зменшена копія проекту Адміністративно-процедурного кодексу. Структура та зміст цього законопроекту повністю відтворює положення Закону ФРН «Про адміністративну процедуру», є його аналогом. Однак і в цьому акті не були враховані зауваження вчених щодо структури акту, який відображає вузьке розуміння адміністративної процедури з його регламентацією лише індивідуальних адміністративних актів зовнішньої дії, а також не включає ні правового регулювання порядку прийняття уповноваженими суб'єктами публічного адміністрування нормативно-правових актів, ні регламентації внутрішніх проваджень в межах публічної адміністрації. У законопроекті не враховано особливості діяльності органів місцевого самоврядування – представницьких та виконавчих, колегіальних та єдиноначальних. Наявність розробленого проектного законодавства свідчить про активізацію законопроектної роботи у сфері адміністративної процедури, позитивні зрушення, однак результат був відсутній довгий час. Положення польської моделі адміністративної процедури у питанні оскарження адміністративного акта також були фрагментарно враховані розробниками Закону України «Про адміністративну процедуру», однак за основу все ж таки була прийнята німецька модель.

З прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» 16.11.2022 року розпочалася «нова історія» адміністративної процедури [1]. Відбулася її легітимація та трансформація із проектної на нормативну модель. Нормативна модель не тільки формує процедурну основу для діяльності органів публічної адміністрації у відносинах з приватними особами та межі для реалізації органами дискреційних повноважень, у результаті

яких приймаються рішення відносно приватних осіб, але й створює єдиний механізм дієвої системи послідовної реалізації та захисту громадянами своїх прав і свобод, який стане дієвим засобом протидії суб'єктивізму та свавіллю з боку посадових та службових осіб органів державної влади при прийнятті адміністративних рішень.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб провести порівняльно-правовий аналіз української моделі адміністративної процедури на предмет запозичення та відображення в ній положень та елементів із зарубіжних моделей. Для досягнення зазначеної мети ми проаналізуємо європейські нормативні моделі адміністративної процедури: польську, німецьку та французьку модель.

Аналізуючи нормативну українську модель, приходимо до висновку, що саме *німецька модель адміністративної процедури* була покладена в її основу, прийнята за взірць. Саме тому вважаємо за необхідне приділити увагу особливостям цієї моделі, спрямованої на стандартизацію й спрощення адміністративної процедури, на захист прав та інтересів індивідуальних суб'єктів. Її нормативна модель закріплена в Законі ФРН «Про адміністративну процедуру» [2].

Німецька модель адміністративної процедури характеризується: 1) виключно зовнішнім правозастосовним характером, який спрямований на підготовку й видання адміністративного акта або укладення публічно-правового договору; 2) змішаним процесуально-матеріальним характером моделі (закріплюються норми про процедуру, а також про форми публічного управління); 3) широким застосуванням адміністративного розсуду, який полягає в тому, що адміністративний орган самостійно обирає відповідну для кожного конкретного випадку форму дій; 4) у більшості випадків – неформальним характером процедури; 5) пріоритетне значення відведено принципам адміністративної процедури, в яких відображається оригінальність німецької моделі, зокрема принцип законних очікувань, пропорційність; 6) докладно розробленим положенням про адміністративний акт та публічно-правовий договір; 7) участю в адміністративній процедурі зацікавлених осіб, вид і обсяг прав яких залежать від того, які завдання виконує конкретний адміністративний орган, чи є необхідне рішення відносно простим або багатоступеневим, які суспільні й приватні інтереси при цьому порушуються; 8) стадія оскарження рішень прийнятих органами в адміністративній процедурі регламентується процесуальним законом.

Автори Закону України «Про адміністративну процедуру» запозичили із Закону ФРН «Про адмі-

ністративну процедуру» наступні положення: поняття адміністративного акта та низку положень, які регулюють питання, пов'язані зі скасуванням, відкликанням, нікчемністю й оскарженням адміністративного акта. У розділі 5 сформульовані положення щодо форми та змісту, мотивування, правил прийняття адміністративного акта, чинності та припинення його дії, визнання його нікчемним. За основу розробки положень про адміністративний акт автори взяли Закон ФРН «Про адміністративну процедуру». У цьому законі поняття адміністративного акта є центральною категорією, під яким розуміється «будь-яке розпорядження, рішення, яке спрямоване органом влади на врегулювання окремої справи у сфері публічного права і має безпосередні зовнішні правові наслідки» [3].

Із німецької моделі були запозичені в українську модель принципи адміністративної процедури, зокрема: пропорційності, офіційності, безсторонності (неупередженості) адміністративного органу, обґрунтованості.

Наступною моделлю буде *польська модель адміністративної процедури*, ми вважаємо, що її положення є збалансованими, оскільки в ній вдало поєднано елементи традиції (класичного юрисдикційного провадження) та модернізації (останні зміни, які були внесені до Кодексу адміністративного провадження, що стосуються адміністративного європейського співробітництва (розділ 8а), мирного врегулювання справи як принципу адміністративної процедури [4]. Концептуальні основи правового регулювання адміністративної процедури (ст. 13), застосування медіації в адміністративному провадженні під час розгляду адміністративної справи (ст. 9ба), який відведена окрема глава 9а з деталізованим порядком її ініціювання та проведення). Запровадження медіації та принципу мирного врегулювання справи в модель адміністративної процедури є показником того, що польський законодавець активно реагує на зміни, які відбуваються в суспільстві, та їх потреби і реалізує їх відповідно до вимог і рекомендацій ЄС.

Для української моделі адміністративної процедури було б корисно, на нашу думку, запозичити ідею запровадження медіації, оскільки це не тільки відповідає останнім європейським тенденціям використовувати медіацію в публічно-правовій сфері для врегулювання конфліктів, а й тому що це ефективний, альтернативний механізм поряд із адміністративною та судовою формою захисту. Це не означає, що ми повинні просто запозичити принцип мирного врегулювання, цього

недостатньо. Для того щоб цей принцип почав працювати, необхідно розробити механізм його реалізації: необхідно чітко прописати підстави, за яких медіація може застосовуватися, права та обов'язки медіатора, порядок проведення медіації та її правові наслідки для учасників процедури, вимоги щодо форми об'єктивізації її результатів, порядку затвердження вказаної угоди та її виконання. Однак в Законі України «Про адміністративну процедуру» відсутні подібні положення.

Поряд з німецькою та польською моделлю на особливу увагу заслуговує французька модель адміністративної процедури, яка, на наш погляд, є найбільш прогресивною особливо в питанні застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій в адміністративній процедурі.

Французька модель адміністративної процедури – це симбіотичне поєднання положень правових традицій, особливостей національного адміністративного права, цінностей і новітнього європейського досвіду, прогресивних ідей у сфері регулювання адміністративної процедури. Модель заснована на двох основних принципах права Європейського Союзу – правовій визначеності та захисті законних очікувань приватних осіб у відносинах з органами влади. Серед прогресивних положень адміністративної процедури, які притаманні лише французькій моделі адміністративної процедури, можна назвати такі: положення, що стосуються прозорості й доступності адміністративної процедури для громадян, нові правила, спрямовані на розширення участі громадськості в нормотворчій діяльності органів, у тому числі за допомогою онлайн-консультацій, положення про «enquête publique»; цифрове адміністрування; закріплення принципу мовчазної згоди для передбачуваних рішень, нових правил скасування адміністративних актів, відкриті консультації з громадськістю з приводу реформи, розроблення акта, проєкта. Ці положення закріплені в CRPA [5].

Франція, ураховуючи загальноєвропейські цінності та принципи, і далі зберігає свій власний, оригінальний характер адміністративної процедури. Як уже зазначалося, концепція спрощення, яка лежить в основі французької кодифікації адміністративної процедури. Положення французької моделі адміністративної процедури поширюються на підготовку, прийняття не тільки індивідуальних адміністративних актів, а й нормативних. У цій моделі гармонійно поєднуються матеріально-правові та процедурно-правові норми, не протиставляючись одна одній. Французька модель відрізняється від німецької всеохопним характером, надає принципам адміністративного права, які встановлені прецедентним правом, статусу законодавчих положень. Модель консолідує значну частину французького прецедентного права і гармонізує положення існуючих законів [6, с.243].

Зарубіжний досвід дозволяє українському законодавцю визначити оптимальну модель регламентації адміністративних процедур й адаптувати її з урахуванням особливостей нашої правової системи. Подальше удосконалення адміністративної процедури в Україні можливе виключно на засадах урахування позитивних результатів адміністративних реформ у зарубіжних країнах у сфері адміністративної процедури.

Основним при розробленні моделі адміністративної процедури залишається питання визначення ступеня імпорту ідей основних зарубіжних моделей адміністративної процедури, ураховуючи не лише існуючі відмінності у змісті та обсязі правового регулювання, об'єктивно зумовлені переважно різними правовими традиціями, підходом законодавця, а й існуючу сформовану фрагментарність в українському законодавстві. Українська модель не повинна бути копією однієї із зарубіжних моделей адміністративної процедури, однак орієнтиром має бути.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 3475. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
2. Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG) : Ausfertigungsdatum: 25.05.1976. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: <https://www.gesetzeinternet.de/vwvfg/index.html#BJNR012530976BJNE001911116>
3. § 35 Закону ФРН про адміністративну процедуру : текст станом 5 травня 2004 року/ Адміністративні процедури і адміністративне судочинство : зб. матеріалів. Київ : Німецький фонд міжнародного правового співробітництва, 2006. С. 54.
4. Kodeks postępowania administracyjnego : Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19600300168>
5. Code des relations entre le public et l'administration. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000031366350>
6. Donno M. De The French Code “Des Relations Entre Le Public Et L’administration”. A New European Era For Administrative Procedure? Italian journal of public law. 2017. Vol. 9. Is. 2. P. 220–260.

УДК 342.78

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.30>

Медвідь Людмила Петрівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ORCID ID: 0000-0002-0035-9748

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ПРАВ І ОBOB'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

LEGISLATIVE AMENDMENTS REGARDING THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF MILITARY OFFICERS IN CONNECTION WITH THE IMPLEMENTATION OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

У статті розглянуто зміни законодавства щодо прав та обов'язків військовослужбовців в Україні, обумовлені запровадженням воєнного стану. Зокрема, з'ясовано, що з моменту запровадження воєнного стану в Україні одним із пріоритетних напрямків законодавчої діяльності є оновлення законодавства, яке регулює права та обов'язки військовослужбовців. У статті представлено новели законодавства щодо: права на пенсію; підстав припинення (розірвання) контрактів із Збройними Силами України; права на охорону здоров'я та медичну допомогу; обов'язків військовослужбовців; права на реабілітацію тощо. Зокрема, наведено перелік законодавчих актів щодо внесення змін до чинного законодавства у досліджуваній сфері та, шляхом комплексного застосування методів системного аналізу їх положень, а також порівняльного аналізу оновлених законодавчих положень із попередніми редакціями відповідних законів, встановлено низку змін: розширено коло осіб, які мають право на пенсії; розширено коло прав військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом; розширено коло військовослужбовців, які мають право на охорону здоров'я та медичну допомогу; розширено зміст права на медичну допомогу; закріплено право на «бойовий імунітет»; уточнено коло обов'язків військовослужбовців; розширено коло військовослужбовців, які мають право на реабілітацію тощо. Доведено, що загальний стан законодавства України, яке регулює права та обов'язки військовослужбовців в Україні, за час дії воєнного стану помітно покращився. У той же час, попри встановлений значний прогрес на шляху до удосконалення правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану, увагу акцентовано на доцільності продовження активної законодавчої діяльності щодо регулювання прав та обов'язків військовослужбовців в Україні. Наголошується на необхідності подальших наукових досліджень законодавчих новел щодо прав та обов'язків військовослужбовців у зв'язку зі запровадженням в Україні воєнного стану. Зокрема, у частині регулювання прав та обов'язків, які не було розглянуто у цій статті, з огляду на її обмежений об'єм.

Ключові слова: законодавчі новели, права, обов'язки, військовослужбовці, воєнний стан в Україні.

The article examines the changes in legislation regarding the rights and duties of military personnel in Ukraine due to the introduction of martial law. In particular, it was found that since the introduction of martial law in Ukraine, one of the priority areas of legislative activity is the updating of the legislation that regulates the rights and duties of military personnel. The article presents new legislation regarding: the right to a pension; grounds for termination (termination) of contracts with the Armed Forces of Ukraine; rights to health care and medical assistance; duties of military personnel; rights to rehabilitation, etc. In particular, a list of legislative acts regarding amendments to the current legislation in the researched area is given and, through the comprehensive application of methods of systematic analysis of their provisions, as well as a comparative analysis of the updated legislative provisions with the previous editions of the relevant laws, a number of changes have been established: the circle of persons who have the right has been expanded retired; the range of rights of military servicemen from among foreigners and stateless persons undergoing military service under a contract has been expanded; the circle of military personnel has been expanded, who have the right to health care and medical assistance; the content of the right to medical assistance has been expanded; the right to «combat immunity» is established; the range of duties of military personnel has been clarified; the range of servicemen entitled to rehabilitation has been expanded, etc. It has been proven that the general state of Ukrainian legislation, which regulates the rights and duties of military personnel in Ukraine, improved significantly during the period of martial law. At the same time, despite the established significant progress on the way to improving the legal status of military personnel under martial law, attention is focused on the expediency of continuing active legislative activity regarding the regulation of the rights and duties of military personnel in Ukraine. It is emphasized the need for further scientific research of legislative amendments regarding the rights and duties of military personnel in connection with the introduction of martial law in Ukraine. In particular, in the part of regulation of rights and obligations, which was not considered in this article, given its limited scope.

Key words: legislative amendments, rights, duties, military personnel, martial law in Ukraine.

Постановка проблеми. У зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні введено воєнний стан [1]. Відповідно, військовозобов'язані, які були призвані на військову службу під час мобілізації, в особливий період, а також військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом набувають нового правового статусу у вигляді низки прав та обов'язків, які діють в умовах воєнного стану. Наявність у державі інституту військової служби, ефективне функціонування та виконання всіх конституційних завдань, які перед ним стоять, є запорукою забезпечення національної безпеки, що у свою чергу є однією з необхідних та базових категорій, на якій базується українська державність [2, с. 188]. Конституційна регламентація військової служби, її проходження відіграє важливу та, можливо, вирішальну роль у процесі належного забезпечення національної безпеки України та виконання інших конституційно значущих завдань [2, с. 57]. Відтак, регулюванню прав та обов'язків, осіб, які проходять військову службу і виконують зазначені завдання, присвячено низку нормативно-правових актів. Проте, попри доволі розгалужену систему нормативно-правових актів у цій сфері, правове регулювання прав та обов'язків військовослужбовців на час війни в Україні не можна визнати досконалим.

Аналіз досліджень і публікацій. Права та обов'язки військовослужбовців за законодавством України неодноразово привертала увагу таких вітчизняних вчених як: В.В. Богуцького, Г.І. Григоренка, І.І. Качана, В.Й. Пашинського, Б.М. Шамрая і інших та є предметом численних досліджень. Втім наукові дослідження присвячені безпосередньо законодавчим новелам у цій сфері, обумовленим запровадженням в Україні воєнного стану, наразі відсутні.

Мета статті – розглянути законодавчі новели щодо прав та обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, попри усі загрози та труднощі, Верховна Рада України активізувала законодавчу діяльність. Проаналізувавши весь масив прийнятих з моменту введення воєнного стану законодавчих актів, можна дійти висновку про те, що одним із пріоритетних напрямків нині є оновлення законодавства щодо прав та обов'язків військовослужбовців (станом на момент написання статті воєнний стан в Україні продовжує діяти [3; 4]).

Зокрема, до низки законів у цій сфері можна віднести: Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» від 15 березня 2022 р. № 2121-IX» [5], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2124-IX [6], «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо вдосконалення порядку комплектування і соціального забезпечення Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальних громад» від 1 квітня 2022 р. № 2170-IX [7], «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо вдосконалення порядку надання медичної допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану» від 1 квітня 2022 р. № 2171-IX [8], «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо окремих питань проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» від 14 квітня 2022 р. № 2197-IX [9], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 24.03.2022 р. № 2153-IX [10].

Системний аналіз положень вищенаведених законодавчих актів у комплексному застосуванні із методом порівняльного аналізу оновлених законодавчих положень із попередніми редакціями відповідних законів, дає змогу виокремити низку законодавчих новел:

1) розширено коло осіб, які мають право на пенсії нарівні з військовослужбовцями строкової служби, у передбачених законом випадках: Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» [5] до таких віднесено, зокрема, «осіб з числа членів добровольчих формувань територіальних громад, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, каліцтва, контузії або захворювання, пов'язаного з виконанням ними завдань, необхідних для забезпечення

оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, а також на членів сімей осіб, які входили до складу добровольчих формувань територіальних громад та загинули (померли) внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час виконання ними завдань, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» [5]; Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо вдосконалення порядку комплектування і соціального забезпечення Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальних громад» [7] встановлено, що на членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони поширюються не лише гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [11], а також гарантії передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [12]. Себто закони визнають добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, добровольців територіальних громад, осіб, які увійшли до складу громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» ветеранами війни [13].

2) розширено коло прав військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом в аспекті регулювання підстав припинення (розірвання): Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо окремих питань проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» закріплено право таких осіб на припинення (розірвання) контракту за власним бажанням [9].

3) розширено коло військовослужбовців, які мають право на безоплатну психологічну допомогу: крім осіб, які «брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи

виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах», відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» до таких також віднесено осіб, які брали участь «у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» [10]. Право на безоплатну психологічну допомогу зазначеним законом закріплено також за особами, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни та осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною [10]. Питання психологічної допомоги військовослужбовцям є досить актуальним питанням сьогодення. Оскільки від рівня психічного і фізичного здоров'я кожного окремого військовослужбовця залежить якість виконання ним своїх обов'язків, а отже і боєздатність Збройних Сил в цілому [14, с.167].

4) розширено зміст права на медичну допомогу: закріплено право надання медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації військовослужбовців України, які брали безпосередню участь у відсічі збройної агресії та забезпеченні національної безпеки, усуненні загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності в період дії воєнного стану, перебуваючи безпосередньо в районах здійснення зазначених заходів, у медичних закладах, що знаходяться межами України. Визначено, що у цьому випадку на згаданих військовослужбовців та супроводжуючий їх медичний персонал не поширюватимуться встановлені законодавством обмеження щодо виїзду громадян України за межі України [8].

5) закріплено право на «бойовий імунітет»: «бойовий імунітет – звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння),

настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [6].

6) уточнено коло обов'язків військовослужбовців: «військове командування, військовослужбовці, добровольці Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівники правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, особи, визначені Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), зобов'язані дотримуватися правил ведення війни та застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [6]; «командир (начальник) зобов'язаний: знати, дотримуватися особисто та вимагати від підлеглого особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права» [6].

7) розширено коло військовослужбовців, які мають право на реабілітацію: відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», положення ст. 4 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю

в Україні» доповнено словосполученням «добровольців Сил територіальної оборони» [10] тощо.

Вищерозглянуті нововведення, на наш погляд, безперечно, варто визнати позитивним кроком на шляху до удосконалення правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану. Зокрема, у частині регулювання прав та обов'язків військовослужбовців. Проте, попри це, станом на сьогодні, ще чимало питань, які потребують якомога найшвидшого вирішення у цій сфері, залишилися поза увагою законодавців.

Висновки. Реалії військового часу обумовили необхідність внесення значної кількості змін до законодавства України, яке забезпечує правове регулювання прав та обов'язків військовослужбовців в Україні. Так, зокрема: розширено коло осіб, які мають право на пенсії; розширено коло прав військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом; розширено коло військовослужбовців, як суб'єктів права на охорону здоров'я та медичну допомогу; розширено зміст права на медичну допомогу; закріплено право на «бойовий імунітет»; уточнено коло обов'язків військовослужбовців; розширено коло військовослужбовців, які мають право на реабілітацію тощо. Однак права та обов'язки військовослужбовців в умовах війни потребують подальшого удосконалення.

Насамкінець, зауважимо, що законодавчі новели щодо прав та обов'язків військовослужбовців у зв'язку зі запровадженням в Україні воєнного стану потребують подальших наукових досліджень. Зокрема, у частині регулювання прав та обов'язків, які не було розглянуто у цій статті, з огляду на її обмежений об'єм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
2. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. 281 с.
3. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 21 квітня 2022 р. № 2212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>
4. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 22 травня 2022 р. № 2263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-20#Text>
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2121-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>
7. Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо вдосконалення порядку комплектування і соціального забезпечення Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальних громад» від 1 квітня 2022 р. № 2170-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2170-20#Text>

8. Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо вдосконалення порядку надання медичної допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану» від 1 квітня 2022 р. № 2171-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2171-20#Text>

9. Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо окремих питань проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» від 14 квітня 2022 р. № 2197-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2197-20#Text>

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон України від 24.03.2022 р. № 2153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2153-20#Text>

11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

13. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14>

14. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 220 с.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.31>

Олейнічук Олексій Миколайович,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри соціальних і правових дисциплін

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-0823-9919

ПРОБЛЕМИ РОЗКРИТТЯ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО БЕЗПІДСТАВНОЇ НЕВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ

PROBLEMS OF DISCLOSURE OF THE OBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE REGARDING UNJUSTIFIED NON-PAYMENT OF SALARY, STIPEND, PENSION AND OTHER PAYMENTS ESTABLISHED BY LAW

У статті досліджується об'єкт кримінального правопорушення щодо невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

У даній статті виконаний комплексний аналіз чинного законодавства України щодо розкриття суттєвих ознак об'єкта кримінального правопорушення щодо бланкетної норми, передбаченої статтею 175 КК України, що є важливими як для кваліфікації за цією статтею так і для її удосконалення.

Частиною сьомою статті 43 Конституції України, передбачено, що право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом, статтею 46, що громадяни мають право на соціальний захист, а також статтею 53, що держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Дослідження об'єкта кримінального правопорушення щодо безпідставної невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, є досить важливим, адже в статті 1 Кримінального кодексу України зафіксовано, що його завданням є право забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності тощо.

Дане дослідження було проведено для того, щоб уникнути звинувачень у скоєнні тяжчого злочину, вчиненого, ніж насправді.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасного законодавства України щодо розкриття суттєвих ознак об'єкта кримінального правопорушення щодо бланкетної норми, передбаченої статтею 175 КК України.

Для досягнення поставленої мети ми: 1) розглянули чинне законодавство України щодо розкриття суттєвих ознак об'єкта кримінального правопорушення щодо бланкетної норми, передбаченої статтею 175 КК України; 2) здійснили аналіз наукових праць та кримінально-правових видань у досліджуваній частині; 3) сформулювали висновки, у які включили результати згадані тут.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, невиклата, заробітна плата, стипендія, пенсія, соціальний захист.

The article examines the object of a criminal offense concerning Non-Payment of Salary, Stipend, Pension and Other Payments Established by Law.

In this article, a comprehensive analysis of the current legislation of Ukraine regarding the disclosure of the essential features the object of a criminal offense concerning blanket rule under Article 175 of the Criminal Code of Ukraine is performed, which are important both for qualification for this article and for its improvement.

Part 7, Article 43 of the Constitution of Ukraine establishes that the right to timely payment of compensation for work is protected by law. The Article 46 of the Constitution of Ukraine provides citizens with the right to social protection. And the Article 53 of the Constitution of Ukraine declares that the state provides pupils and students with the state stipends and privileges. The research the object of a criminal offense concerning of groundless non-payment of wages, stipends, pensions or other payments established by law is highly important because according to the Article 1 of the Criminal Code of Ukraine protection of rights and freedoms of an individual and a citizen, property, etc. is an objective of this Code.

This study was conducted in order to avoid accusations of a serious offense non-committed indeed.

The purpose of the article is to implement a comprehensive analysis of the current legislation of Ukraine regarding the disclosure of the essential features the object of a criminal offense concerning blanket rule under Article 175 of the Criminal Code of Ukraine.

To achieve mentioned purpose we: 1) examined the current legislation of Ukraine regarding the disclosure of the essential features the object of a criminal offense concerning blanket rule under Article 175 of the Criminal Code of Ukraine 2) have performed the analysis of scientific works and criminally-legal editions in a researched part; 3) have formulated conclusions in which have included results are mentioned here.

Key words: object of a criminal offense, non-payment, wage, stipend, pension, social protection.

Постановка проблеми. Об'єкт складу кримінального правопорушення щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат має важливе значення як для теорії кримінального права, так і для кваліфікації діянь, передбачених статтею 175 КК України [2] і потребує подальшого дослідження.

Стан дослідження. Суттєвий внесок у дослідженні питань кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, зокрема зробили П.П. Андрушко, А.П. Бабій, С. І. Бородін, Ю.С. Варанкіна, Ю.В. Гродецький, Н.Ю. Гронська, І.О. Зінченко, Д.Л. Кокорін, С. Я. Лихова, М.І. Мельник, Є.І. Соктоєва, А.В. Тарасенко, В.В. Топчій, Є.В. Шевченко та інші.

Проблему об'єкта кримінального правопорушення досліджували В.Я. Тацій, С. Б. Гавриш, В.К. Грищук, М.Й. Коржанський, С. Я. Лихова, В.К. Матвійчук, Б.С. Нікіфоров та інші. Проблемами заробітної плати та соціального забезпечення переймаються й міжнародні організації та спільноти [3; 4; 5; 6; 7].

Не дивлячись на те, що проблема досліджуваного нами об'єкта кримінального правопорушення має певну теоретичну розробку в кримінально-правовій літературі та юридичній науці [12, с. 385; 16, с. 461; 17, с. 179; 19, с. 21–52; 20, с. 354; 21, с. 120], вона ще потребує подальшого наукового дослідження.

Мета цієї роботи полягає в дослідженні об'єкта кримінального правопорушення щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат та його уточнення.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі під об'єктом кримінального правопорушення (далі – злочину) розуміють те, на що спрямовано злочинне діяння, чому заподіюється або може бути заподіяно шкода в результаті вчинення злочину [18, с. 419]. Однак слід зазначити, що безпосередньо загального визначення об'єктів злочину чинний КК не містить, але як таке коло можливих об'єктів злочину в загальних рисах окреслене у ч. 1 ст. 1 КК, а саме: права і свободи людини і громадянина, власність і навколишнє середовище, громадський порядок, громадська безпека, конституційний устрій України, мир і безпека людства. У такий спосіб об'єктом будь-якого злочину є саме ті суспільні відносини, які існують у суспільстві й охороняються КК. Але ці суспільні відносини, що існують у суспільстві та охороняються КК, стають об'єктом злочину, а не охорони, коли при вчиненні суспільно небезпеч-

ного діяння їм заподіюється істотна (конкретна) шкода або створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди [18, с. 419–420]. Отже, об'єктом злочину є охоронювані КК суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм істотної шкоди, або створює реальну загрозу завдання таким відносинам істотної шкоди [11, с. 58; 18, с. 420].

Необхідно зазначити, що у науці кримінального права є багато підходів до розуміння об'єкта злочину [9, с. 159–164, 166; 12, с. 385]. Враховуючи, що дослідження питання про об'єкт злочину не є предметом цієї роботи і його поняття досить вдало обґрунтовано В.К. Матвійчуком [11, с. 58–61; 13, с. 89–99; 14, с. 136–177], то ми приєднуємося до дослідників, які розглядають об'єкт злочину саме із позиції теорії суспільних відносин, прихильниками якої також є такі видатні вчені, як: В.Я. Тацій, В.К. Грищук, А.А. Музика, М.Й. Коржанський та інші [18, с. 421].

Враховуючи зазначене вище, перейдемо до безпосереднього розгляду цього об'єкта у межах ст. 175 КК. Так, А.П. Бабій об'єктом злочину, передбаченого ст. 175 КК та відповідно до ст.ст. 43, 46, 53 Конституції України називає право на своєчасне одержання винагороди за працю, що захищається законом, на державне забезпечення надання державних стипендій учням і студентам, на соціальний захист громадян, що включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості й в інших випадках, передбачених законом [20, с. 354]. Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, повинні забезпечувати рівень життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом [20, с. 354]. М.І. Мельник пропонує визнавати об'єктом цього злочину конституційне право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, і на своєчасне її отримання, а також право на соціальний захист, у т. ч. право на отримання пенсій та інших видів соціальних виплат [16, с. 461]. Цим конституційним правам кореспондує обов'язок відповідних суб'єктів (зокрема, держави) щодо виплати відповідних грошових коштів [16, с. 461]. Також, об'єктом злочину за ст. 175 КК називають суспільні відносини, що гарантують забезпечення трудових та соціальних прав громадян [17, с. 179]. С.Я. Лихова безпосереднім об'єктом злочину, юридичний склад якого передбачено в диспозиції ч. 1 ст. 175 КК, вважає соціальні правовідносини, суб'єктами яких є, з одного боку, особи, яким відповідно до законодавства України виплачується заробітна

плата, стипендія, пенсія чи інші установлені законом виплати, а з іншого – держава, яка, відповідно до ст. 46 Конституції України, має забезпечувати громадянам право на соціальний захист, яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення [12, с. 385]. До зазначеної тут концепції «об'єкт злочину – правовідносини» повністю приєднується і В.В. Топчій і доводить, що злочин, юридичні склади якого передбачені в диспозиції ст. 175 КК, посягає на два різновиди правовідносин – трудові, зміст яких складає конституційне право особи на отримання відповідної заробітної плати, та соціальні – зміст яких складає право уповноваженої особи на отримання відповідних соціальних виплат – пенсії та інших виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (медичне страхування, яке буде забезпечуватися в майбутньому; страхування у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та витрати, зумовлені народженням та похованням; страхування професійного захворювання; страхування від безробіття) [19, с. 35]. Окремо цей автор стверджує, що необхідно розглядати як безпосередній об'єкт злочину правовідносини, пов'язані із виплатою стипендій [19, с. 81–82].

Ми, в свою чергу, вважаємо, що терміни «суспільні відносини» і «соціальні правовідносини» заслуговують на увагу і потребують додаткового вивчення різними науковими методами, але насамперед, герменевтичним методом [18, с. 421]. Так, термін «герменевтика» означає мистецтво тлумачення, роз'яснення, аналізу тексту. Для правильного розуміння зазначених термінів, насамперед наведемо визначення їх складових у такому значенні, яке їх дає «Великий тлумачний словник сучасної української мови» В.Т. Бусела, а потім співставимо та проаналізуємо ці складові. Поняття «суспільний» означає, у нашому значенні, це такий, що виражає відносини, становище людей у суспільстві [8, с. 1417]. Тут же наводиться конкретне тлумачення терміну «суспільні відносини» – це відносини між людьми, які встановлюються в процесі їхньої спільної практичної та духовної діяльності [8, с. 1417]. Звичайно, можна уточнити, що сам термін «відносини» – це стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь [8, с. 175], що в свою чергу тільки підтверджує вірність тлумачення терміну «суспільні відносини». Поняття «соціальний», означає пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний, громадський; породжений умовами

суспільного життя, певного середовища, ладу; існуючий у певному суспільстві; здійснюваний у суспільстві [8, с. 1360]. Натомість, «правовідносини» – це суспільні відносини, що регулюються нормами права [8, с. 1101]. Тобто, ми бачимо, що поняття «суспільні відносини» є ширше за поняття «правовідносини». Отже, якщо «правовідносини» – це суспільні відносини, що регулюються нормами права, то «соціальні правовідносини» – це по суті те ж саме. Адже, як бачимо, «соціальний» означає також і «суспільний», а також взаємопорівнювані і такі їх значення: «який виражає відносини, становище людей у суспільстві» та «пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві».

Аналіз цих термінів дає можливість стверджувати, що поняття «правовідносини» не може замінити поняття «суспільні відносини». Адже є значно вужчим поняттям. Але застосування С.Я. Лиховою і В.В. Топчійом саме поняття «правовідносини» до розкриття об'єкта злочину у сучасній редакції ст. 175 КК на даний час є недостатньо обґрунтованим.

Так, В.Я. Тацій зазначає, що у науці кримінального права найпоширенішою є триступенева класифікація об'єктів «по вертикалі» (загальний, родовий та безпосередній). Така класифікація цілком відповідає потребам практики, є дуже логічною, оскільки ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого» [10, с. 104–105]. Також таку тричленну класифікацію об'єктів злочинів підтримує переважна більшість науковців [15, с. 38]. Така класифікація дає змогу визначити об'єкти кримінально-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення [10, с. 105]. Відповідно до цієї класифікації, з позиції прихильників концепції, об'єкт злочину – суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, загальний об'єкт – уся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону, родовий – група суспільних відносин, тотожних або однорідних за своєю суттю, безпосередній – конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою [15, с. 38].

Значення родового об'єкта злочину полягає насамперед у тому, що він дає змогу класифікувати всі злочини та кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за їх учинення. Саме те, що його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини КК, дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу КК норми, в яких встановлюється відповідальність

за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [10, с. 106]. Тому ми погоджуємося із зазначеним і даємо власні визначення родового та видового об'єктів досліджуваного злочину: родовим об'єктом досліджуваного злочину є суспільні відносини, що закріплені у другому розділі Основного Закону України; його підвидом, видовим – є суспільні відносини щодо гарантування трудових, соціальних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Найбільш істотне значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності, має безпосередній об'єкт злочину. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким заподіюється шкода злочинном, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину. Із цього визначення передусім випливає, що безпосереднім об'єктом, так само як загальним і родовим, можуть визнаватися тільки суспільні відносини, а не будь-які блага і цінності [10, с. 106].

У теорії кримінального права широке визнання одержала також класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяються основний (головний) та додатковий об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли один і той самий злочин одночасно заподіює шкоду декільком суспільним відносинам [10, с. 107].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, під безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого чинною ст. 175 КК, доцільно було б вважати суспільні відносини, які забезпечують умови із своєчасного одержання громадянами таких гарантованих державою виплат, як заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат [18, с. 421–422]. Запропоноване нами визначення безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 175 КК, є науково обґрунтованим, послідовним, має велике значення для теорії кримінального права, законодавчої діяльності та для правильного застосування чинного законодавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). *Урядовий кур'єр* від 13.07.1996. № 129-130.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами та доповненнями). *Голос України* від 19.06.2001. № 107.
3. Convention concerning the Protection of Wages, 1949, No.95 (Entry into force : 24 Sep 1952) / Adoption : Geneva, 32nd ILC session (01 Jul 1949) – Status : Up-to-date instrument (Technical Convention). URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312240.
4. Global Wage Report 2014/15. ILO. Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch / International Labour Organization. Geneva : ILO, 05 December 2014. 132 S. ISBN 978-92-2-128664-6.
5. ICFTU Campaign on the Non-Payment of Wages in Russia. URL: <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc>.
6. ILO. International Labour Conference. Session (91; 2003; Geneva) [Reports]. Geneva : ILO, 2003. Report 3 (P. 1B) : Protection of Wages : Standards and safeguards relating to the payment of labour remuneration. Geneva : ILO, 2003 – xi, 346 p. ISBN 92-2-112874-1
7. World social protection report 2014-15 : building economic recovery, inclusive development and social justice / International Labour Organization. Geneva : ILO, June 2014. xxv, 336 S. : Tab., graph. Darst., Lit. S. 315-336. ISBN 978-92-2-128660-8
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Гришук В. К. Кримінальне право України : Загальна частина : Навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 586 с.
10. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : Навчальний посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук, та ін. К. : КНТ, 2006. 432 с.
12. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2006. 529 с.
13. Матвійчук В. К. Загальнотеоретичні підходи до з'ясування об'єкта злочину. *Юридична наука*. 2012. № 8. С. 89–103.
14. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). К. : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
15. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія. К. : Національна академія управління, 2013. 272 с.

16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 8-ме вид., перероб. і доп. Х. : Фактор, 2011. 1280 с.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / За ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. К. : Форум, 2001. 942 с.
18. Олейнічук О. М. Проблема визначення об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 175 КК України. Актуальні проблеми юридичної науки – 2012 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. «Актуальні проблеми юридичної науки-2012» (Київ, 14 грудня 2012 р.) / За заг. ред. В. К. Матвійчука, Ю. В. Нікітіна, М. І. Карпенка. Київ, 2013. С. 419–423.
19. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України) : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 271 с.
20. Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Издание четвертое, переработанное и дополненное. Х. : ООО «Одиссей», 2007. 872 с.
21. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.

УДК 347.132.14

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.32>

Парасюк Михайло Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-8600-5264

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛІЙ ОСОБИ – ЧИННИК ЗАХИСТУ ЇЇ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ

COMPENSATION FOR MORAL (NON-PECUNIARY DAMAGE) TO THE VICTIM – FACTOR IN PROTECTING HIS HONOR AND DIGNITY

Мета статті полягає у тому, що сучасними важливими правовими принципами і моральними цінностями у найбільш передових демократично розвинутих країнах світу є суворе дотримання прав і свобод людини, повага до її честі і гідності. Ці соціально-правові норми забезпечуються нормативно-правовими актами, судовими та правоохоронними органами держави, оскільки сенс їхньої діяльності є життя людини як найвища соціальна цінність.

В статті зазначається, що право на захист честі і гідності людини та громадянина закріплено у низці міжнародно-правових актів. Так в міжнародному праві проблеми забезпечення захисту честі та гідності особи регулюються як цивільним так і кримінальним національним законодавством.

В статті наголошується, що Україна розбудовує свою державу і її політико-правова ідеологія спрямована на те, щоб увійти в коло передових країн західно-європейської демократії, стати повноправним членом ЄС, активним учасником процесу євроінтеграції. Це складне завдання вимагає реформування багатьох галузей державного будівництва у тому числі і в правовій сфері в якій суттєву роль відіграють цивільно-правові відносини.

В статті вказується, що проблема захисту честі і гідності людини закріплена в Конституції України, Цивільному кодексі України низці нормативно-правових актів. В статті з'ясовано, що у сучасних цивільно-правових відносинах між суб'єктами виникають конфлікти, непорозуміння, відкрита ворожість і агресія результати якої є нанесення моральної шкоди потерпілій особі.

У статті підкреслюється, що особі якій нанесли приниження її честі і гідності перебуває під морально-психологічним пресом, фізично і морально страждає. Законодавством України передбачена компенсація потерпілій особі з боку її кривдника у формі відшкодування моральної (немайнової) шкоди, що виступає як правовий інститут. В статті встановлено, що вирішення цієї проблеми правовими засобами шляхом грошової чи моральної компенсації у формі відшкодування у наш час є надзвичайно складним як у аспекті юридично-правовому так і морально-психологічному враховуючи страждання, емоційні переживання, що може призвести до трагічних наслідків.

В статті проводиться аналіз нормативно-правових актів України спрямованих на відшкодування моральної(немайнової) шкоди потерпілій особі. Установлено, що в Україні відсутні точні критерії відшкодування потерпілим моральної шкоди, що створює низку проблем з якими зіштовхуються судді при визначенні розміру моральної шкоди яку зазнає певна особа. На жаль, у сучасному Цивільному кодексі України поняття «моральна шкода» не є чітко визначеним.

Варто взяти до уваги поглиблене вивчення досвіду найбільш передових країн світу щодо творчого аналізу їх нормативно-правових актів та компенсації моральної шкоди потерпілій особі, реалізації їх в теорії і практиці України.

Ключові слова: Конституція України, Цивільний кодекс України, нормативно-правові акти, честь і гідність, морально-психологічний стан особи, шкода, відшкодування, правопорушення.

The purpose of the article is that because modern important legal principles and moral values in the most advanced democratically developed countries of the world are strict observance of human rights and freedoms, respect for his honor and dignity. These social and legal norms are provided by normative legal acts, judicial and law enforcement bodies of the state, as the meaning of their activity is human life as the highest social value.

The article states that the right to protection of the honor and dignity of man and citizen is enshrined in a number of international legal acts. Thus, in international law, the problems of ensuring the protection of the honor and dignity of the individual are regulated by both civil and criminal national law.

The article emphasizes that Ukraine is building its state and its political and legal ideology is aimed at entering the circle of advanced countries of Western European democracy, becoming a full member of the EU, an active participant in the European

integration process. This difficult task requires the reform of many branches of state building, including in the legal sphere in which civil law relations play a significant role.

The article states that the problem of protection of human honor and dignity is enshrined in the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and a number of regulations. The article clarifies that in modern civil law relations between the parties there are conflicts, misunderstandings, open hostility and aggression which result in moral damage to the victim.

The article emphasizes that a person who has been humiliated for his honor and dignity is under moral and psychological pressure, physically and morally suffering. The legislation of Ukraine provides for compensation to the victim by his offender in the form of compensation for moral (non-pecuniary) damage, which acts as a legal institution. The article states that solving this problem by legal means through monetary or moral compensation in the form of compensation is extremely difficult nowadays in both legal and moral-psychological aspects, given the suffering, emotional experiences, which can lead to tragic consequences.

The article analyzes the normative legal acts of Ukraine aimed at compensating for moral (non-pecuniary) damage to the victim. It has been established that in Ukraine there are no precise criteria for compensating victims for non-pecuniary damage, which creates a number of problems that judges face in determining the amount of non-pecuniary damage suffered by a certain person. Unfortunately, in the modern Civil Code of Ukraine the concept of "moral damage" is not clearly defined.

It is worth taking into account a more in-depth study of the experience of the most advanced countries in the world on the creative analysis of their regulations on compensation for moral damage to the victim and their implementation in the theory and practice of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine, normative legal acts, honor and dignity, moral and psychological condition of a person, damage, compensation, offense.

Постановка проблеми. Серед філософсько-правових проблем які хвилювали мислителів всіх часів і народів – проблема людини її життя, здоров'я, прав і свобод. У цьому аспекті важливу роль відіграє повага до її честі і гідності.

Слід зауважити, що серед відомих античних мислителів вона знаходилась в центрі уваги – Сократа, Геракліта, Демокріта, Платона, Арістотеля та інших. В епоху середньовіччя її розглядав видатний мислитель Ф. Аквінський.

Значний внесок в її дослідження зробили філософи Нового часу- Ч. Беккарія, В. Вольтер, Ф. Бекон, Б. Спіноза, Т. Гоббе та ін.

Подальший аналіз її більш поглибленого вивчення знаходимо в німецькій класичній філософії. У ХХ ст. право на захист честі і гідності людини і громадянина закріплено у низці міжнародно-правових актів які ратифікувала Україна, а також у сучасних вітчизняних нормативно-правових актах серед яких Конституція України, закони, кодекси, постанови. У цьому аспекті слід відзначити, такий важливий чинник, який спрямований щодо посягання на недоторканість честі і гідності особи є відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Цей правовий інститут є все більш актуальним в багатьох країнах світу. Зазначено, що набутий досвід в першу чергу в західно-європейських країнах та його творче використання в юридичній теорії та практиці сприятиме більш раціональному вирішенню проблем в цивільно-правовій сфері України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відшкодування моральної (немайнової) шкоди в останні роки привертає увагу вчених цивілістів. Суттєвий внесок був зроблений в наукових

розвідках М. Бойко, В. Бортник, Т. Ківалової, Р. Стефанчука, О. Субботенко, С. Шиман та ін. Віддаючи належне вище вказаним авторам та їх науковим розвідкам зауважимо, що ця актуальна проблема вимагає подальших творчих досліджень і особливо вивчення досвіду передових зарубіжних країн.

Мета статті полягає в аналізі відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди потерпілій особі як важливий чинник захисту її честі і гідності в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Повага до честі і гідності особи починаючи з античності і до нашого часу була в центрі уваги мислителів. До них належали Платон, Арістотель, Геракліт, Демокріт, Сенека, Цицерон та багато інших.

Варто підкреслити, що і в трактатах римських юристів багато уваги приділяється цій проблемі.

Інститут моральної (немайнової) шкоди зазначає І. Забара «розпочався за часів римського права, яке ще на ранніх стадіях свого розвитку почало враховувати характер заподіюваної шкоди при порушенні особистих немайнових, а з часом- і майнових прав особи, та пов'язується з розвитком деліктів **damnum iniuria datum та iniuria**» [1, с. 10].

Людська гідність, по новому сприймається в епоху Новітнього часу. Дуже влучно щодо сутності поваги до свого «Я» сказав видатний французький філософ Б. Паскаль. Він зазначив, що чим би людина не володіла на землі – прекрасним здоров'ям, іншими благами життя, вона не є задоволеною, якщо не користується повагою людей.

«Повага до людей, зауважує Ч. Беккарія ,не тільки стала корисною, але й необхідною... людина честі вимагає поваги до себе тому, що вона їй необхідна» [2, с. 107].

Зауважимо, що в Київській Русі надзвичайно прискіпливо приділялась увага захисту честі і гідності особи. Яскравим підтвердженням тому є «Руська правда». Людина якій була нанесена образа, відчувала зневагу до свого «Я» і це вважалося дуже ганебним. «Отримати таку образу,- це не тільки відчуті зневагу, а й бути знеславленим, ризикувати своїм добрим іменем, суспільною думкою про себе» [3, с. 109].

В сучасному соціумі проблема прав, честі і гідності людини знайшла своє втілення в низці міжнародно-правових актів. Так у широковідомій Загальній декларації прав людини (1948 р.) чітко сформульовані невід'ємні права та свободи людини і громадянина. На базі декларації було прийнято низку юридично-правових актів серед яких чільне місце займає Конвенція про захист прав і основних свобод людини в якій наголошується на необхідності держави захищати честь і гідність людини.

У Конвенції наголошується про те, що кожна людина має право на свободу вираження поглядів. У цьому аспекті Європейський суд задекларував положення в якому вказується, що свобода вираження поглядів «становить одну з основних підвалин демократичного суспільства і одну з принципів умов його прогресу і самореалізації кожної особи» [4, с. 34]. Ця Конвенція (ратифікована законом Верховної Ради України від 17 липня 1997 року №475/97-ВР) [4, с. 33].

Звернемо увагу, що категорії честі і гідності пронизують всю діяльність і поведінку індивіда.

Чесць, разом з категорією гідності розкриває відношення людини до себе самої і відношення до неї з боку суспільства. Як вказував Арістотель «чесць- це нагорода, що присуджується за чесноти» [5, с. 711].

Гідність – особливе «моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні нею своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини і інших людей, в якому визнається її безумовна цінність» [6, с. 94].

Гідність і чесць не є тотожними поняттями, гідність кожний індивід отримує від народження, а чесць треба заслужити в процесі своєї діяльності.

Проблема захисту честі і гідності людини посідає одне із ключових місць в діяльності нашої держави її судових та правоохоронних органів. В Основному законі України чітко прописані норми спрямовані на захист честі і гідності людини і громадянина. У ст. 3 сказано, що «людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною гідністю» [7].

Вкажемо й на те, що в ст. 68 Конституції України акцентується увага не «посягати на права і свободу, честь і гідність інших людей». Поряд з цими правами, Конституція України надає широкі права кожній людині на свободу думки і слова. На вільне вираження поглядів і переконань. Але якщо на особу поширюється неправдива, а інколи і цілеспрямована брехлива інформація, що ганьбить її гідність, честь та ділову репутацію, Конституція України бере під захист таку особу. Так в ст. 32 Конституції України передбачено право особи на судовий захист спрямований щодо спростування недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї.

Відносини захисту честі, гідності та ділової репутації в Україні регулюється такими нормативно-правовими актами: Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про телебачення і радіомовлення», Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

Слід зазначити, що постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 27.02.2009 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» в сучасній правозахисній діяльності держави – відіграє важливу роль.

У наш час важливим правовим інститутом, що захищає честь і гідність особи є відшкодування (нематеріальної) шкоди яка їй була завдана неправомірними діями з боку іншої особи. У статті 297 Цивільного кодексу України (далі ЦК) чітко сформульовано право на повагу до гідності та честі особи.

1. Кожен має право на повагу до його гідності та честі.

2. Гідність та чесць фізичної особи є недоторканими.

3. Фізична особа має право звернутись до суду за позовом про захист її гідності та честі [8, с. 105].

Ст. 23 ЦК України визначає перелік у чому саме полягає моральна шкода: фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала через каліцтво або інше ушкодження здоров'я «душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; приниження честі та гідності фізичної особи, а також її ділової репутації» [9, с. 7].

Ст. 23 ЦК України передбачає, що моральна шкода полягає:

1. У фізичному болю та страждання, яких фізична особа зазнає у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2. У душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3. У душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4. У приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [9, с. 7].

Які ж дії з боку кривдника можуть принижувати честь та гідність потерпілої особи?

У цьому аспекті глибоку думку висловив англійський мислитель Т. Гоббс який виокремлював зокрема такі акти приниження честі та гідності особи як: неприязнь, презирство, насміхання, висловлення грубої лексики.

Слід привернути увагу читачів, що у нашій державі в результаті низької загальної та правової культури деяких громадян з їх боку порушуються права поліцейських на повагу до їхньої честі і гідності. Часто це здійснюють шляхом образ (нецензурною лайкою), висміювання, залякування, агресивного домінування, знищення репутації чи пошкодження майна, погроз(шантажу), побиття [10, с. 92].

Приниження честі та гідності людини викликає в її свідомості негативні емоції які вона переживає. В залежності від характеру та її емоційно-вольової сфери і інших індивідуальних рис. Ці емоції можуть проявлятися з різною силою, глибиною, тривалістю, зовнішніми проявами і наслідками, але вони залишають в психіці свій глибокий чорний слід.

Як зазначає В. Борисова зі співавторами, вони «тягнуть за собою зміни в різних сферах людської діяльності і втрату творчого натхнення, нервові захворювання, депресію, втрату або погіршення стосунків на роботі...втрату або погіршення стосунків в сім'ї» [11, с. 267].

Моральна шкода неминуче пов'язана з морально-психологічним переживаннями, стражданнями особи і як наслідок «змінюється звичайний спосіб життя, порушуються нормальні життєві зв'язки, розриваються стосунки з оточуючими людьми» [11, с. 267].

В результаті психічний стан індивіда може в певних ситуаціях призвести до ослаблення свідомого контролю і викликати в нього імпульсивні реакції, стан сильного душевного хвилювання.

Варто звернути увагу на те, що необґрунтовані конкретними фактами публікації в пресі можуть ганьбити честь та гідність людини. «З точки зору емоційного сприйняття зазначає М. Шумило,- така

інформація в свідомості громадськості є надто «живучою» і вимагає значних зусиль від людини, щоб відновити своє добре ім'я» [12, с. 260]. Це призводить до морально-психологічних страждань.

Як зазначається в літературі честь і гідність особи здебільшого можуть «порушуватися шляхом поширення недостовірної інформації». При цьому неважливо, яким способом здійснюється поширення інформації (усним, письмовим, за допомогою творів мистецтва, міміки, жестів, за допомогою ЗМІ, електричних комунікацій тощо)» [13, с. 407].

Варто зазначити що у наш час широкого розповсюдження набули «незаконні насильницькі дії над особою ... катування, жорстоке, не людське або таке, що принижує людську гідність» [13, с. 407].

Глибина переживань кожною особою над якою вчинили моральне чи фізичне насильство, вона суб'єктивно оцінює як приниження її честі чи гідності. Це багато в чому залежить від конкретного індивіда його соціального стану та соціальних ролей, ситуацій в яких відбулась подія.

Таким чином, компенсація моральної шкоди у сучасних умовах української дійсності є дуже важливим оскільки виступає як ефективний засіб її захисту.

На практиці виникає чимало проблем щодо відшкодування моральної шкоди потерпілій особі і хоча у ст. 23 ЦК України визначена компенсація моральної шкоди, але є питання щодо розміру в грошовому еквіваленті. Як вважає більшість фахівців, компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням яке відчуває скривджена людина.

На жаль не існує точних критеріїв які б вказували в повному обсязі і компенсували душевний біль, моральні та фізичні страждання.

«Моральна шкода- це такі наслідки правопорушення, які не мають економічного змісту і вартісної форми, можуть полягати у фізичному болю та стражданнях яких фізична особа зазнала у зв'язку з приниженням честі та гідності а також ділової репутації» (ст. 23 ЦК) [14, с. 703].

Особа яка своїми незаконними діями спричинила фізичний або моральний біль іншій людині несе перед нею кримінальну або цивільно-правову відповідальність. Вона зобов'язана негайно відшкодувати завдану шкоду потерпілій особі. Невиконання або ігнорування нею цього правопорушення може, бути підставою для вжиття примусових заходів... за рішенням суду. Стягнення завданих збитків та компенсації моральної шкоди [15, с. 55].

Як справедливо зазначає Т. Ківалова «відшкодування завданої шкоди на відміну від переважної більшості цивільно-правових відносин мають чітко виражену правозахисну(охоронну) спрямованість, а тому і виникають та мають виконуватися на імперативних засадах із вираженням наданням переваг потерпілій особі» [16, с. 1].

У ст. 1167 ЦК України зазначається: «Моральна шкода, завдана фізичній особі неправомірними рішенням, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою яка її завдала, за наявності її вини» У п. 4 ст. 23 ЦК України підкреслюється, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. . . приниження честі та гідності.

Р. Стефанчук дотримується точки зору про те, що на сьогодні «вимога про компенсацію моральної шкоди стала фактично супутником майже кожного позову, що подається до суду» [17, с. 255].

Вчений вважає, що компенсація моральної шкоди в формі щирого вибачення є більш морально значимим і гідним, більше компенсує завдані страждання нанесені людині ніж «зухвала передача певної суми грошей яка кидається потерпілому в обличчя» [17, с. 255].

Аналізуючи проблему морального відшкодування, коли суб'єкти цивільних правовідносин не можуть дійти згоди щодо морального відшкодування, проблему як правило вирішує суд. «Суд зобов'язаний,- зазначається у Цивільно-процесу-

альному кодексі України,- поважають честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом».

Висновки. Серед проблем які нині є актуальними, захист честі та гідності особи, що виступає не тільки як правова проблема, але й як моральна цінність.

Суттєву роль у вирішенні правопорушень між суб'єктами цивільних правовідносин відіграє захист прав, честі, гідності потерпілої особи, яка зазнала глибоких моральних страждань. І в цьому аспекті важливе місце посідає відшкодування моральної шкоди потерпілій особі як важливий чинник захисту її честі та гідності. Конституція України нормативно-правові акти, судові та правоохоронні органи повинні спрямовувати всі свої зусилля та авторитет щодо захисту прав і свобод людини. І в цьому аспекті, автор статті, вважає вказати на те, що потерпіла особа повинна мати право звернутись до державних органів з вимогою вжити негайних заходів щодо захисту її честі і гідності і в повному об'ємі відшкодування їй моральної (немайнової) шкоди. Варто взяти до уваги більш поглиблене вивчення досвіду найбільш передових країн світу щодо творчого аналізу їх нормативно-правових актів, компенсації моральної шкоди потерпілій особі та реалізації цього досвіду в юридичній теорії та практиці України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : автореф. дис. канд. юрид. наук спец. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес: сімейне право: міжнародне приватне право. Київ, 2002. 22 с.
2. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / пер. с итал. Київ : Ін Юре, 2014. 240 с.
3. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення. *Право України*. 2004. № 12. С. 109–111.
4. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Вісник Верховного суду України*. 2005. № 6. С. 30–35.
5. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
7. Конституція України: чинне законодавство станом на 02 лютого 2018 р. Офіц. текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
8. Цивільний кодекс України : станом на 14 січня 2015 р. Харків : Право, 2015. 440 с.
9. Цивільний кодекс України : станом на 07.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Джуська А. В., Джуський В. В. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. // рук.:* Н. В. Камінська (голов. ред. та ін). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 1. С. 90–98.
11. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.). Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої В. Л. Яроцького. 2-ге вид. , переробл. та допов. Харків : Право, 2014. Т. 1. 656 с.
12. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 329 с.
13. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. У двох частинах. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», Кн. перша, 2004. 659 с.
14. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. У двох частинах / За заг. редакцією д-ра юрид. наук Я. М. Шевченко. Київ : Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2004. Ч. 2. 896 с.

15. Саприкіна І. Цивільно-правові способи захисту честі, гідності, ділової репутації у новому Цивільному кодексі України. *Право України*. 2005. № 9. С. 55–58.
16. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: Теоретичні проблеми : автореф. дис. д-ра юрид. наук. спец. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право: міжнародне приватне право. Одеса, 2008. 40 с.
17. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.33>

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-1299-6178

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ON THE DETERMINATION OF THE PRINCIPLE OF DEMOCRACY IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE

У статті розглянуто елементи сутнісної складової принципу демократизму, які у своїй сукупності визначають цю засаду. Розглянуто положення міжнародно-правових актів та норм вітчизняного законодавства, у тому числі галузевого щодо визначення принципу демократизму. Зосереджено увагу на природно-правовому походженні засади демократизму та, враховуючи це, проаналізовано критерії впливу вказаного принципу на рівні галузевого права. У межах статті проаналізовано критерії транспарентності діяльності органів й установ виконання покарань у контексті реалізації засади демократизму. Висловлено авторську точку зору, що одним із векторів прозорості функціонування кримінально-виконавчої системи є участь громадських організацій, об'єднань, комісій у процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Наголошено на позитивному ефекті ресоціалізації засуджених, який спричиняє активна участь громадських та релігійних організацій у процесі виправлення засуджених. Вказаний висновок зроблено з урахуванням практичного досвіду автора статті. Окремо розглянуто участь спостережних комісій у ресоціалізації засуджених як невід'ємну частину демократизації процесу виконання й відбування покарань. Наголошено на тому, що факт наявності у спостережних комісії владних повноважень є критерієм відображення народовладдя (демократизму) у кримінально-виконавчій сфері. У статті аргументовано на важливості визначення в межах принципу демократизму функціонування самодіяльних організацій у процесі виправлення засуджених. Зазначено, що самодіяльні організації мають виключно позитивний вплив на засуджених та їх ресоціалізацію. Цей аспект сприяє формуванню у осіб, які відбувають покарання внутрішніх установок на правослужняну поведінку, що, врешті-решт, позитивними чином впливає на демократизацію кримінально-виконавчої системи та суспільства в цілому.

Ключові слова: принцип демократизму, загальноправова засада, транспарентність принципу, громадські та релігійні організації, спостережні комісії, самодіяльні організації.

The article considers the elements of the essential component of the principle of democracy, which together determine this principle. The provisions of international legal acts and norms of domestic legislation, including sectoral ones, on the definition of the principle of democracy are considered. The focus is on the natural and legal origin of the principle of democracy and, taking into account this, the criteria for the impact of this principle at the level of sectoral law are analyzed. The article analyzes the criteria for transparency of the activities of penitentiary institutions in the context of the implementation of the principle of democracy. The author's point of view is expressed that one of the vectors of transparency of the functioning of the penitentiary system is the participation of public organizations, associations, commissions in the process of execution and serving of criminal punishments. Emphasis is placed on the positive effect of resocialization of convicts, which causes the active participation of public and religious organizations in the process of correction of convicts. This conclusion is made taking into account the practical experience of the author of the article. The participation of supervisory commissions in the re-socialization of convicts is considered separately as an integral part of the democratization of the process of execution and serving of sentences. It is emphasized that the fact that the supervisory commissions have power is a criterion for the reflection of democracy (democracy) in the penitentiary sphere. The article argues for the importance of defining the functioning of amateur organizations in the process of correction of convicts within the principle of democracy. It is noted that amateur organizations have an exceptionally positive impact on convicts and their resocialization. This aspect contributes to the formation of internal attitudes to law-abiding behavior among persons serving sentences, which, in the end, has a positive effect on the democratization of the penitentiary system and society as a whole.

Key words: principle of democracy, common law, transparency of principle, public and religious organizations, observation commissions, amateur organizations.

Постановка проблеми. Оптимізація нормативної сфери нашої держави здійснюється з урахуванням цивілізаційних євроінтеграційних факторів. Цей процес безумовно впливає на галузеве право, де одним з напрямів поліпшення вказаної сфери є належне визначення його базисних елементів. Перш за все до таких елементів належать принципи конкретної галузі права. Серед засад, які є базовими регуляторами конкретної галузі права провідне місце належить загальноправовим принципам. Вказані засади відображають собою природні потреби людини, які є життєво необхідними для належного співіснування осіб у суспільстві. Провідне місце серед вказаних принципів належить принципу демократизму. Ця засада фактично визначає собою комплекс взаємопов'язаних елементів, які врешті-решт позитивним чином впливають на розвиток та становлення демократичного, громадянського суспільства. На даний час в теорії кримінально-виконавчого права відсутня єдина та стала позиція щодо визначення сутності принципу демократизму в межах вказаної галузі права, а також визначення її ключових базових елементів.

Стан опрацювання засади демократизму в кримінально-виконавчому праві враховує наукові дослідження такими науковцями як, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. О. Шкута, М. М. Яцишин та ін.

Метою статті є визначення сутності принципу демократизму в кримінально-виконавчому праві крізь призму його ключових елементів з урахуванням наявних наукових поглядів в теорії кримінально-виконавчого права з цього питання. Зазначене здійснюється з метою вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Однією із загальноправових принципів кримінально-виконавчого права України є засада демократизму. Цей принцип визначено законодавцем у ст. 5 КВК. Принцип демократизму передбачає, що базисом для права має бути загальне благо. Корені цього принципу сягають стародавнього римського права, де відомою була теза «*sabius populi suprema lex*» – благо народу – найвищий закон. Сучасне розуміння принципу демократизму передбачає необхідність відповідності законів держави волі й інтересам більшості суспільства, яка виражається в процесі правотворчості на всіх рівнях [1, с. 99]. Основоположним актом для розуміння принципу демократизму є Статут ООН, в якому

проголошується мета “сприяти соціальному прогресу і поліпшенню умов життя при більшій свободі” [2, с. 424].

Принцип демократизму виражається в сутності організації процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, відкритості органів і установ виконання покарань, насамперед у залученні громадськості до соціально-виховної роботи із засудженими, здійсненні контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань. Також у науковій літературі вказується, що елементи демократизму при виконанні та відбуванні кримінальних покарань проявляються і в інших аспектах: в порядку подання і вирішення звернень; мові звернень і листуванні; у колективному обговоренні законопроектів, що передують внесенню їх на розгляд Верховній Раді України, врахування громадської думки, ознайомлення з ними широкого кола громадськості. Цей принцип закріплено у ст. 6, 23, 24, 25 КВК України [3, с. 279]. Демократизм має важливе значення і як принцип юридичної діяльності, надаючи можливість усім заінтересованим суб'єктам брати участь у прийнятті рішення та сприяючи його досягненню з урахуванням інтересів учасників, шляхом компромісу, а не сили. Оскільки в сучасних умовах множаться проблеми, котрі можуть бути урегульовані лише глобально, зростає число і значення рішень на глобальному рівні, тому демократія розглядається в її повному масштабі як глобальний феномен. Основними елементами демократії, що взаємопов'язані між собою, є громадянське представництво в органах влади, рівність, політичний плюралізм, контроль і відповідальність органів влади, регулярні вільні та чесні вибори, економічна свобода, гласність при прийнятті рішень, права людини, багатопартійна система, верховенство права [4, с. 94].

Принцип демократизму виявляється в кримінальному праві у таких формах, як участь представників громадських об'єднань і приватних осіб у призначенні покарання, його виконанні й, зокрема, у звільненні від кримінальної відповідальності (передача на поруки), звільненні від покарання [5, с. 49]. Принцип демократизму забороняє відчуження правоохоронних органів та їх діяльності від народу, виключає їх використання щодо нього у цілому, є перешкодою реалізації авторитарних методів влади у правоохоронній діяльності. Водночас він передбачає широку участь народних мас у формуванні правоохоронних органів, активну його участь у їх роботі, контроль з боку уповноважених народом представників, представницьких органів за правоохоронною діяльністю. Адже самі по собі,

незрозумілі і авторитарні "...покарання і страх можуть спонукати людей до удаваності: не переконуючи їх розум, вони навряд чи здатні змусити їх сприйняти думку, але напевне викличуть у них ненависть до особи свого насильника і нав'яжуть їм тим більшу огиду до того і до іншого" [6, с. 63]. Наведені позиції науковців, як на наш погляд, містять в собі елементи прозорості функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань та наявність суспільного (громадського) контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань. Такий погляд на змістовну складову демократизму є цілком обґрунтованим та характерним для держави зі сталим демократичним режимом. Слід зазначити, що зазначене положення також закріплене у Мінімальних стандартах правил поводження з в'язнями від 1955 р., які передбачають можливість заохочення громадських організацій до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення в'язнів до життя в суспільстві [7].

Це положення також знайшло відображення у змісті чинного КВК, відповідно до якого об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ст. 25). На наше переконання участь громадських, релігійних організацій є невід'ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених. Відновлення у подальшому осіб, які відбувають покарання як повноправних членів суспільства є одним з ключових елементів практичної складової реалізації засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права. За цих умов існує й інший, паралельний вектор реалізації демократизму шляхом участі громадськості у процесі відбування засудженими кримінальних покарань. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії. До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. Представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії [8]. Враховуючи склад спостережних комісій, вони являють собою «владно-громадське утворення», які мають суттєвий вплив на процес виконання

й відбування кримінальних покарань та цей вплив є більш змістовнішим у порівнянні з іншими вищезгаданими типами організацій.

Так, відповідно до етимологічного словника української мови за редакцією О.С. Мельничука демократією є запозиченням з грецької мови та означає «народне управління» [9, с. 31]. Згідно з тлумачним словником української мови за загальною редакцією В.Т. Бусела, демократія вживається у двох розуміннях. 1. Форма управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові. 2. Форма, принцип керівництва яким-небудь колективом, за якого забезпечується активна і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів [10, с. 283]. Враховуючи наведені тлумачення демократії, слід зазначити, що у контексті сприйняття демократизму саме крізь призму народовладдя, то спостережні комісії є яскравим прикладом, який цілком відповідає такому контексту демократизму. Так, наприклад, спостережні комісії погоджують постанови начальника кримінально-виконавчої установи закритого типу (далі – виправна колонія) щодо зміни умов тримання засуджених осіб у межах однієї виправної колонії, якщо постанови передбачають збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання; подання адміністрації виправної колонії щодо переведення засуджених осіб до виправної колонії з вищим рівнем безпеки; постанови начальника виправної колонії щодо надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування такого дозволу тощо [8].

Така «легітимація» спостережною комісією рішень адміністрацій кримінально-виконавчих закладів фактично свідчить про наявність певною мірою владних повноважень у змісті правосуб'єктності спостережних комісій. Цей аспект, як на наше переконання, є яскравим прикладом елементу народовладдя як невід'ємної частини демократизму галузі кримінально-виконавчого права України. До речі, законодавці окремих країн СНД у межах нормативно-правових актах тлумачать принцип демократизму саме шляхом участі громадських та інших організацій до виправлення засуджених. Так, згідно ст. 10 (Принцип демократизму) Кримінального кодексу Таджикистану, у випадках, передбачених цим Кодексом, до виправлення осіб, які вчинили злочини, залучаються політичні партії громадські об'єднання, органи самоврядування громадян або колективи за їх клопотанням та за їх згодою [11]. Подібне положення міститься у ст. 6 (Принцип демократизму)

Кримінального кодексу Узбекистану, відповідно до якого, громадські об'єднання, органи самоврядування громадян чи колективи можуть у випадках, передбачених законом, залучатися до виправлення осіб, які вчинили злочини [12].

Не вдаючись до зайвої критики щодо подібного визначення засади демократизму саме в межах кримінального, а не кримінально-виконавчого закону, як вбачається доцільно було б зробити, слід лише зайвий раз наголосити на важливості участі як, у першу чергу, недержавних так й змішаних організацій (спостережних комісій, які у своєму складі мають як представників влади так й пересічних громадян) у процесі виправлення й ресоціалізації засуджених. Цей аспект кримінально-виконавчої дійсності додатково підкреслює вагомість та перманенту актуальність принципу демократизму для галузі кримінально-виконавчого права. За цих умов, слід погодитись з позицією, що принцип демократизму визначає широкі можливості участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики, завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності, за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки [13, с. 151].

Саме гласність, відкритість процесу виконання й відбування кримінальних покарань дозволяє в межах держави активно долучати організації різного типу до вказаного процесу. Отже транспарентність такого процесу є невід'ємною складовою внутрішньодержавної діяльності у сфері виконання й відбування покарань, що відповідно, відображає гласність як обов'язків атрибут засади демократизму кримінально-виконавчого права. У контексті цього слушною є позиція, що даний аспект принципу демократизму одержав закріплення і в Конституції України, зокрема, щодо права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (частина 1 статті 34); права громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (частина 3 статті 32); гарантією судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації; гарантією права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право

на її поширення, та неможливістю засекречення такої інформації (частина 2 статті 50) [4, с. 167].

Окремо в межах цього питання заслуговує додатковий елемент демократизму кримінально-виконавчого права. Так, визначаючи демократизм у цій галузі права крізь призму участі організацій різного типу у процесі виконання й відбування покарань, дещо поза увагою залишається інший різновид організацій, що також мають суттєвий вплив на систему кримінально-виконавчого права – це самодіяльні організації засуджених. Згідно зі ст. 127 КВК, самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків. Також у ст. 80 КВК міститься положення, відповідно до якого з метою розвитку навичок самоорганізації засуджених військовослужбовців, заохочення корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення і ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради із числа засуджених військовослужбовців, які не порушують встановлені правила поведінки і сумлінно ставляться до праці та військової служби.

На наше переконання визначення такого явища у межах кримінально-виконавчого права як «самодіяльні організації», цілком відповідає сутності засади демократизму цієї галузі права. Враховуючи мету утворення таких організацій можна стверджувати про їх спрямування на відновлення засуджених як повноправних членів суспільства, повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК). Ключовим моментом цього є безумовно внутрішнє усвідомлення засудженими конструктивності цього процесу із визначенням чіткого внутрішнього орієнтиру на особисту ресоціалізацію. Як вбачається, найбільш позитивний результат цього досягатиметься за умов знаходження засуджених серед «однодумців», які своїм прикладом спонукатимуть інших засуджених до соціально прийнятної поведінки та суспільно-корисної діяльності. Отже фактор закріплення у межах кримінально-виконавчого права правового положення самодіяльних організацій цілком відповідає демократизму сучасного кримінально-виконавчого права.

Висновок. Принцип демократизму посідає провідне значення в системі принципів кримі-

нально-виконавчого права. Ця загальна засада є однією з ключових, оскільки являє собою відображення фактору людяності та народовладдя в змісті норм кримінально-виконавчого права. Засада демократизму у змісті норм кримінально-виконавчого права визначається крізь призму елементів. Серед яких є участь громадськості у процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Участь громадян у вказаному процесі

відбувається шляхом залучення їх до організацій різного типу, які допускаються державою до сфери кримінально-виконавчої системи. Активна участь громадянського суспільства у діяльності органів й установ виконання покарань свідчить про прозорість цієї сфери діяльності держави. Цей аспект є одним з ключових, які відображають принцип демократизму у межах кримінально-виконавчого права України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Задорожна С.М. Спільні матеріальні принципи сучасних правових систем. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 97–102.
2. Блатова Н.Т. Международное право в документах : Учебн. пособие для вузов по спец. «правоведение». М. : Юрид. лит., 1982. 853 с.
3. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 480 с.
4. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.
5. Боровик А. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 47–55.
6. Локк Д. Опыт о веротерпимости. О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. М. : Наука, 1995. С. 48–66.
7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. ООН. Правила. Міжнародний документ від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text
8. Постанова Кабінет міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11>
9. Мельничук О.С. Етимологічний словник української. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1985. 573 с.
10. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. : Ірпінь, 2005. 1720 с.
11. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 № 574. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=8;-145
12. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 01.04.1995. URL: <https://lex.uz/docs/111457?otherlang=4>
13. Козич І.В. Функції та принципи кримінально-правової політики. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. № 10. С. 149–158.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.34>

Уварова Наталія Володимирівна,

докторка юридичних наук, доцентка,

професорка кафедри цивільного права і процесу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5940-1878

ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СПОРТІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

LABOR RELATIONS IN SPORT: PROBLEM ISSUES AND PROSPECTS FOR THEIR SOLUTION

Статтю присвячено висвітленню проблемних питань правового регулювання трудових відносин у спорті та визначенню шляхів їх вирішення. Підтримано підхід за якого спортивні правовідносини поділяються на дві основні групи – приватні і публічні. Акцентовано увагу на тому, що спортивна діяльність в Україні є надзвичайно поширеною, але з точки зору трудового права, правове регулювання спортивної діяльності перебуває на досить низькому рівні. Наголошено, що природа таких відносин позначається на предметі спортивного права, яке також визначається комплексною галуззю права домінуючою кількістю науковців. Поділено підхід, за якого спортивний контракт виступає особливою формою трудового договору. Визнаючи те, що професійний спорт значною мірою врегульований нормами трудового права, акцентовано увагу на тому, що за певних умов трудові відносини поширюються також на непрофесійний спорт (тренерська діяльність, аматорські спортивні клуби та спортивні організації тощо). Зроблено висновок про комплексну природу правовідносини в спорті. Наголошено на тому, що трудові правовідносини в спорті попри свою важливість не є достатньо врегульованими. Звернуто увагу на те, що природа відносин між роботодавцем (спортивна організація) та працівником (спортсмен) має публічно-правовий характер. Констатовано, що професійний спорт є особливою формою роботи і потребує чіткої регламентації взаємних прав і обов'язків роботодавця та працівника (трудоий договір у формі спортивного контракту). Запропоновано дослідити можливість інкорпорації спортивного законодавства України за рахунок прийняття спортивного кодексу. Вказано на необхідність поліпшення правового регулювання професійної спортивної діяльності через норми трудового права.

Ключові слова: *lex sportiva, спортивне право, трудові правовідносини, професійний спорт, трудовий договір, спортивний контракт, комплексний характер, правове регулювання, закон, спортивний кодекс.*

The article is devoted to the coverage of problematic issues of legal regulation of labor relations in sports and to identify ways to solve them. Supported approach which sports relations are divided into two main groups – private and public. Emphasis is placed on the fact that sports activities in Ukraine are extremely common, but in terms of labor law, the legal regulation of sports activities is quite low. It is emphasized that the nature of such relations affects the subject of sports law, which is also determined by the complex branch of law by the dominant number of scholars. The approach according to which the sports contract acts as a special form of the employment contract is divided. Recognizing that professional sports are largely regulated by labor law, emphasis is placed on the fact that under certain conditions, employment relations also apply to non-professional sports (coaching activities, amateur sports clubs and sports organizations, etc.). A conclusion is made about the complex nature of legal relations in sports. It is emphasized that labor relations in sports, despite their importance, are not sufficiently regulated. Attention is drawn to the fact that the nature of the relationship between the employer (sports organization) and the employee (athlete) has a public-law nature. It is stated that professional sport is a special form of work and requires a clear regulation of the mutual rights and obligations of the employer and the employee (employment contract in the form of a sports contract). It is proposed to explore the possibility of incorporating sports legislation of Ukraine through the adoption of a sports code. The need to improve the legal regulation of professional sports activities through labor law is indicated.

Key words: *lex sportiva, sports law, labor relations, professional sports, employment contract, sports contract, complex nature, legal regulation, law, sports code.*

Постановка проблеми. Спорт супроводжує життя людини на всіх етапах розвитку цивілізації. Масовий спорт як і спорт індивідуальний виступають запорукою досягнення максимально можливого стану здоров'я кожним членом суспіль-

ства. Безпосередньо пов'язані із рівнем фізичного розвитку населення висока працездатність, економічний потенціал та обороноздатність держави.

Проте, Конституція України не містить норм, які прямо вказують на спортивний розвиток

людини. Водночас, частиною 3 статті 49 Конституції України закріплено обов'язок держави дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідемічне благополуччя [1].

Важливо відмітити, що відносини у сфері спорту носять комплексний характер, адже регулюються нормами різних галузей права, що обумовлює складність правозастосування в тих випадках коли мають місце як імперативні, так і диспозитивні правові приписи. У згаданому аспекті представляють інтерес дослідження спорту в призмі трудового права.

Аналіз досліджень та публікацій. Роботи, присвячені дослідженню природи спортивних правовідносин не є поширеними у вітчизняному науковому просторі. Окремі аспекти правового регулювання спортивних відносин знайшли відображення у працях Т. Барсукова, Г. Бордюгова, Г. Гаро, З. Дубінської, О. Заярного, В. Іванцова, О. Моргунова, І. Наставний, І. Процик, А. Сердюкова, М. Ткалич, О. Черноуса, О. Ющика та інших. Водночас, специфіка трудових правовідносин у спорті вимагає поглибленого дослідження пов'язаних із цим проблемних питань.

Мета статті полягає у висвітленні проблемних питань правового регулювання трудових відносин у спорті та визначенні шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладення основних положень, зауважимо на тому, що спортивні відносини в Україні в основному врегульовані Законом України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 № 3808-ХІІ, яким визначені загальні правові, організаційні, соціальні та економічні основи діяльності у сфері фізичної культури і спорту та врегульовано суспільні відносини у створенні умов для розвитку фізичної культури і спорту [2]. Також, слід згадати Закон України «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» від 14.09.2000 № 1954-ІІІ, який забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на розвиток олімпійського та паралімпійського руху в Україні, гарантує державну підтримку його учасникам. Метою Закону є сприяння створенню передумов для успішної підготовки та участі членів збірних команд України в Олімпійських, Паралімпійських іграх, вихованню молоді засобами спорту в дусі олімпізму, залученню населення до здорового способу життя, зростанню міжнародного авторитету держави [3].

Потрібно зазначити, що трудові відносини у спорті фрагментарно врегульовані лише Законом України «Про фізичну культуру і спорт», де згадуються тільки двічі. Так, у ч. 7 статті 37 «Національні

збірні команди» закріплено, що: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту (*Міністерство молоді та спорту України – примітка наша*), укладає трудовий договір (контракт) із спортсменами та фахівцями штатної команди національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських та національних видів спорту, а з видів спорту осіб з інвалідністю – Український центр з фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю». Водночас, згідно ч. 9 названої статті, «Спортсмени – члени штатної команди національних збірних команд України беруть участь у міжнародних змаганнях або інших спортивних змаганнях, не включених до Єдиного календарного плану фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, відповідно до умов трудового договору (контракту)» [2]. Таким чином вести мову про цілісність та системність спортивного законодавства України (*lex sportiva*) не можна.

В цьому аспекті О. Завальнюк вказує на те, що Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [2], попри своє концептуальне значення, не систематизує норми спортивного права, як це зроблено у кодифікованих галузевих актах. Все це безумовно ускладнює регулювання спортивних правовідносин та породжує затвердження неоднорідних вимог до одних і тих самих відносин [4, с. 140].

А. Єременко та С. Корж акцентують увагу на тому, що діяльність спортсменів в Україні є надзвичайно поширеною, але з точки зору трудового права, правове регулювання спортивної діяльності перебуває на досить низькому рівні [5, с. 247] з чим не можна не погодитись.

Досліджуючи комплексний характер відносин у спорті, А. Палюх відмічає, що у цій сфері має місце як приватне, так і публічне право. Це стосується відносин, щодо цивільно-правових спорів, цивільних договорів між суб'єктами спортивних відносин та трудових спортивних договорів, переходу працівників від одного роботодавця до іншого, атестації працівників, спонсорства, агентування, страхування тощо [6, с. 125]. Ми також підтримуємо підхід за якого спортивні правовідносини поділяються на дві основні групи – приватні і публічні. Природа таких відносин позначається на предметі спортивного права, яке також визначається комплексною галуззю права домінуючою кількістю науковців [7, с. 18].

Порівнюючи підходи між цивільно-правовими і трудовими відносинами у спорті Л. Величко, поділяє позицію науковців, які підтримують вре-

гулювання діяльності спортсменів-професіоналів саме нормами трудового права. Професійний спорт є діяльністю у формі певного виду роботи, яка систематично виконується і має певну мету (участь у змаганнях) та відбувається за рахунок коштів роботодавця у відповідності до правил «трудоного розпорядку» (збори, тренування, розпорядок дня, заборона вживати алкогольні напої тощо). За таку діяльність спортсмен отримує грошову винагороду, обумовлену укладеним трудовим договором. Тому професійний спорт як наймана праця – належить до предмету трудового права, а суспільні відносини, що виникають у процесі використання здібностей спортсменів до участі в змаганнях, повинні бути об'єктом регулювання норм трудового законодавства [8, с. 267]. Погоджуючись з наведеною тезою зазначимо, що за певних умов трудові відносини поширюються також на непрофесійний спорт (тренерська діяльність, аматорські спортивні клуби та спортивні організації тощо).

М. Писарева так само вказує на те, що професійний спорт з одного боку є комерційним напрямом, який за своєю суттю є підприємницькою діяльністю та має врегульовуватися нормами цивільного законодавства. З іншого боку – в Законі є пряма вказівка на те, що діяльність у сфері професійного спорту провадиться відповідно до норм трудового законодавства. Внаслідок цього, виникає проблемне питання, яким чином співвідноситься спорт вищих досягнень та професійний спорт, а також, якою є правова природа відносин, що виникають у сфері професійного спорту [9, с. 47].

Слід зазначити, що поняття і принципи спортивного контракту завжди були спрямовані на дотримання вимог Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [10]. Це пояснюється тим, що згідно ч. 3 статті 21 КЗпП, контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, у тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін [11]. Беручи для прикладу популярний футбольний напрям, можна зазначити про те,

що відповідно до Типової форми контракту між професіональним футбольним клубом та футболістом-професіоналом, роботою футболіста є тренування та участь в змаганнях [12].

Звертаючи увагу на важливу роль трудових відносин у професійному спорті, згадаємо О. Черноуса, який пропонує доповнити Закон України «Про фізичну культуру і спорт» новими нормами, в яких слід передбачити: а) трудові договори (контракти) зі спортсменами-професіоналами, у яких відобразити особливості застосування норм, що регулюють робочий час, оплату праці та інші; б) формулювання додаткових підстав та наслідків розірвання трудового договору зі спортсменом та тренером у разі порушень дисципліни, які на сьогодні передбачені міжнародними організаціями, федераціями з різних видів спорту; в) розроблення системи додаткових гарантій та компенсацій спортсменам та тренерам; г) вирішення питання тривалості «шкідливого стажу» і перегляду строку виходу на пенсію чоловіків і жінок, що займаються професійним спортом [13, с. 59]. Позитивно сприймаючи нагальну потребу щодо оновлення національного законодавства про спорт, потрібно критично віднестися до запропонованих змін, які не прив'язані до конкретних норм і є надто загальними.

Висновки. Резюмуючи, можна зробити наступні висновки: а) правовідносини в спорті мають комплексну природу; б) трудові правовідносини в спорті попри свою важливість не є достатньо врегульованими; в) природа відносин між роботодавцем (спортивна організація) та працівником (спортсмен) має публічно-правовий характер; г) професійний спорт є особливою формою роботи і потребує чіткої регламентації взаємних прав і обов'язків роботодавця та працівника (трудоий договір у формі спортивного контракту).

Перспективи подальших наукових досліджень за представленим напрямком можуть полягати у науковому обґрунтуванні інкорпорації спортивного законодавства України (зокрема, за рахунок обговорення доцільності прийняття спортивного кодексу) та поліпшенні правового регулювання професійної спортивної діяльності нормами трудового права.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.06.2022).
2. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12/print> (дата звернення: 20.06.2022).
3. Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні : Закон України від 14.09.2000 № 1954-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1954-14/print> (дата звернення: 20.06.2022).
4. Завальнюк О. Юридичні засади регулювання сучасної спортивної діяльності. *Політологічний вісник*. 2014. Випуск 76. С. 134–142.

5. Єременко А.О., Корж С.О. Правове регулювання трудових відносин спортсменів-професіоналів : Матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції «Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту» (Суми, 13-14 квітня 2017 року). С. 247–249.
6. Палюх А.Я. Фізкультурно-спортивні відносини та проблеми їх міжгалузевого правового регулювання в Україні. С. 115–129. URL: <https://maur.com.ua/assets/files/expert/8/11.pdf> (дата звернення: 20.06.2022).
7. Ющик О.О. Про критерії визначення галузі спортивного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 18–21.
8. Величко Л. Компаративістське дослідження поширення сфери дії трудового права на правове регулювання праці професійних спортсменів *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 1. С. 264–270.
9. Писарева М.В. Правове регулювання трудової діяльності спортсменів : дис. к.ю.н. 12.00.05 – труд. право; право соц. забезп. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2014. 210 с.
10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
11. Бахуринський В. Трудова кабала у формі спортивного контракту. URL: <https://safir.ua/ua/labor-bondage-in-the-form-of-a-sports-contract.html> (дата звернення: 20.06.2022).
12. Пошелюзний С. Трудовий контракт спортсмена: особливості укладення та розірвання. URL: https://protocol.ua/ua/trudoviy_kontrakt_sportsmena_osoblivosti_ukladennya_ta_rozirvannya/ (дата звернення: 20.06.2022).
13. Черноус О.В. Проблеми правового регулювання трудових відносин зі спортсменами. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр.* (м. Харків, 31 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2019. 364 с. С. 57–59.

УДК 342.9:35

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.35>

Хрідочкін Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету
ORCID ID: 0000-0001-9387-8864

Ломакіна Анастасія Андріївна,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри підприємництва, організації
виробництва та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету
ORCID ID: 0000-0002-6041-5377

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF DETERMINING THE ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL ASPECT

У статті досліджується теоретичний аспект адміністративно-правових засад визначення сутності публічного адміністрування. Зокрема, здійснено дослідження понятійно-категоріального апарату «публічне адміністрування» та його співвідношення з поняттям «державне управління». Встановлено, що публічне адміністрування є відносно новим інститутом в Україні та являє собою відгалуження від державного управління, що включає здійснення управлінської діяльності громадянами України через представницькі органи, що децю виходить за межі класичного розуміння державного управління. Доведено, що на сучасному етапі державне управління перебуває на стадії реформування, яке передбачає залучення громадськості до здійснення управлінської діяльності, що наочно демонструє його трансформацію у публічне адміністрування. Встановлено, що адміністративно-правові засади публічного адміністрування формуються на основі принципів публічного адміністрування, які передбачені в Європейському Союзі, а також принципів державного управління, які є класичними для України та закріплені на законодавчому рівні. Доведено, що засади публічного адміністрування к вітчизняному законодавстві сформовані як загально методичні, соціально-економічні, соціально-політичні та поділяються на три групи: загальнотеоретичні: дотримання демократичних принципів, верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманності, соціальності; спеціальні: належне врядування, підзвітність, відкритість, делегування повноважень, прозорість, відповідність інтересам народу, ефективність, адаптивність, об'єктивність; специфічні: принципи регіонального управління, охорони права власності та інші. Наголошено, що зазначений перелік адміністративно-правових засад публічного адміністрування є невичерпним, оскільки воно проходить трансформацію відповідно до вимог сучасного суспільства та повинні постійно вдосконалюватись. Наголошено, що наявна проблема незавершеності процесу доктринального опрацювання і формулювання поняття «публічне адміністрування» здатна призвести до фактів появи розрізнених прикладів тлумачення, значно ускладнюючи практичне правозастосування цього терміну.

Ключові слова: адміністративна послуга, адміністрування, державне управління, публічна адміністрація, публічна служба, публічне адміністрування, публічне управління, сервісна держава, управлінська діяльність.

The article examines the theoretical aspect of the administrative and legal basis for determining the essence of public administration. In particular, the study of the conceptual and categorical apparatus "public administration" and its relationship with the concept of "public administration" was carried out. It is established that public administration is a relatively new institute in Ukraine and is a branch from public administration, which includes the implementation of management activities by citizens of Ukraine through representative bodies that goes beyond the classical understanding of public administration. It is proved that at the present stage, public administration is at the stage of reform, which involves involving the public in carrying out management activities, which clearly demonstrates its transformation into public administration. It is established that the administrative and legal principles of public administration are formed on the basis of the principles of public administration, which are envisaged in the European Union, as well as the principles of public administration, which are classic for Ukraine and enshrined at the legislative level. It is proved that the principles of public administration of domestic legislation are formed

as a generally methodical, socio-economic, socio-political and divided into three groups: general theoretical: observance of democratic principles, the rule of law, legality, observance of rights and freedoms of man and citizen, humanity, sociality; special: proper governance, accountability, openness, delegation of powers, transparency, compliance with the interests of the people, efficiency, adaptability, objectivity; Specific: principles of regional management, protection of property rights and others. It is emphasized that this list of administrative and legal foundations of public administration is inexhaustible, since it is transformed in accordance with the requirements of modern society and should be constantly being improved. It is emphasized that the problem of incompleteness of the process of doctrinal processing and formulation of the concept of "public administration" can lead to the facts of the emergence of disparate examples of interpretation, significantly complicating the practical law enforcement of this term.

Key words: *administrative service, administration, public administration, public administration, public service, public administration, public administration, service state, management activity.*

Постановка проблеми. Сьогодні дефініція «адміністрування» є однією з тих, яка внаслідок триваючого процесу модернізації вітчизняної адміністративно-правової доктрини почала активно використовуватися як у науковій літературі, так і в сферах правотворчості та правозастосування. При цьому дана категорія, як правило, доповнюється прикметником «публічне». Крім того, відносна наукова новизна терміну «публічне адміністрування» поєднується з дорадянською історією його вживання у вітчизняній науці адміністративного права. У сучасних же навчальних виданнях наголошується, що поняття «публічне адміністрування» та «публічна адміністрація» за своїм змістом є близькими до категорії «державне управління», але не збігаються з нею повністю. В окремих випадках дослідники констатують, що управління передбачає наявність імперативності під час його реалізації, безумовності виконання управлінських рішень, і, як наслідок, прийняття таких управлінських рішень, які в окремих випадках пов'язані з обмеженням прав певної частини суб'єктів цих прав. Адміністрування ж, на їх переконання, слід розуміти як спосіб надання управлінських послуг з обов'язковим урахуванням інтересів усіх учасників управлінських відносин. І хоча при цьому не розкривається зміст категорій «адміністрування» та «управління», очевидно, що поняття «адміністрування» тлумачиться вченими ширше та відображає процеси, властиві організації та діяльності органів публічної адміністрації зарубіжних країн. Водночас обстоюється теза, що термін «адміністрування» в контексті «публічного адміністрування» слід розуміти як складову державного управління і процедуру втілення рішень, що запроваджуються в системі управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правових засад визначення сутності публічного адміністрування вже у тій або іншій мірі ставали предметом вивчення багатьох сучасних українських вчених, серед яких В. Б. Авер'янов, А. М. Авторгов, О. М. Алтуніна, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко,

Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, І. П. Голосніченко, Н. Т. Гончарук, В. С. Гошовський, М. В. Джафарова, П. В. Діхтєвський, В. О. Заросило, Р. А. Калюжний, М. В. Ковалів, А. М. Колодій, В. К. Колпаков, І. М. Коропатнік, В. В. Круглов, О. В. Кузьменко, М. Н. Курко, Н. А. Литвин, Н. О. Максименцева, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук, С. О. Ніщима, Н. Р. Нижник, Р. В. Олійник, Ю. В. Оніщик, О. І. Остапенко, В. П. Пилипишин, О. Ю. Салманова, С. Г. Стеценко, Н. П. Христинченко, І. М. Шопіна, Р. Г. Щокін, В. А. Юсупов, Х. П. Ярмачі та інші вітчизняні науковці. Однак сьогодні сутність публічного адміністрування в контексті європейської адміністративно-правової концепції «public administration», а також з урахуванням триваючої адміністративної реформи, досліджена ще недостатньо. Дефіцит же теоретичних напрацювань має своїми наслідками не завжди продуману державну політику, що характеризується повторенням невдалих управлінських рішень, які тягнуть за собою неефективне витрачання коштів платників податків. Тому зазначене зумовлює актуальність подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Формування цілей. Мета даної статті полягає в узагальненні науково-теоретичних підходів та дослідженні адміністративно-правових засад визначення сутності публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Вивчення сутності публічного адміністрування потребує в першу чергу визначення змісту та особливостей публічного адміністрування, специфіки його прояву у різних сферах публічного управління з метою виявлення адекватного конкретній сфері та узгодженого з її категоріальним апаратом галузевого розуміння публічного адміністрування. На наше переконання, вирішення цього завдання слід розпочати з уточнення теоретико-методологічних засад дослідження змісту дефініції «публічне адміністрування», її місця в категоріальному апараті юриспруденції та співвідношення з більш широко вживаним поняттям «державне управління». Справа в тому, що «публічне» і «державне»

розрізняються як за кількісними, так і за якісними характеристиками. Їх перша відмінність виявляється вже під час етимологічного порівняння цих категорій і полягає в традиційно існуючому судженні про відносно більший обсяг поняття «публічний». Зокрема, традиційно вітчизняною адміністративно-правовою наукою права широкого використовується саме категорія «публічної служби» [1, с. 98], а її запровадження було продиктоване необхідністю комплексного підходу до вивчення державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, маючих спільну мету, соціальну природу, а також ідентичні організаційно-процедурні механізми. Більше того, досить тривалий час вони мали і єдину нормативно-правову основу – до прийняття Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.) [2] чинний на той час Закон України «Про державну службу» (від 16 грудня 1993 р.) [3] залишався законодавчою базою муніципальної служби. Причому статті пізніше прийнятого нормативно-правового акту майже відтворили зміст статей більш раннього закону. Об'ємне превалювання обсягу змістовного наповнення терміну «публічна служба» над поняттям «державна служба» підтверджується та деталізується і офіційною дефініцією, що містить чинний Кодекс адміністративного судочинства України, п. 15 ч. 1 ст. 3 якого встановлює, що публічною службою є діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування [4]. Отже, виходячи з положень чинного вітчизняного законодавства і сучасної вітчизняної доктрини адміністративного права, термін, яким позначається зміст «державного» виступає органічною складовою змісту терміну «публічне».

Існує також одразу і декілька аспектів якісної відмінності публічного управління/адміністрування від державного. Насамперед, перше з них містить чітку орієнтацію на публічний інтерес – основну ціннісно-цільову складову всіх розпорядчих заходів. Адже проголошення ч. 1 ст. 3 Основного Закону України найвищою соціальною цінністю людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки [5], а також поступове становлення та спроба реалізації в Україні концепції «сервісної» держави [6, с. 239–240 та ін.] свідчать про те, що основною метою правозастосовної діяльності виступає встановлення верховенства права, а метою управ-

лінського впливу – гарантування загального блага громадянського суспільства, його стабільний розвиток, поєднаний із забезпеченням і підтримкою ефективних інститутів саморегулювання. Як справедливо наголошується науковцями, основою публічного інтересу завжди є об'єктивний інтерес всього суспільства [7], і саме ця обставина, на їх переконання, не дозволяє повністю ототожнювати публічний і державний інтерес, що є одним з елементів публічного інтересу. Належне урядування, на нашу думку, повинне базуватися на обслуговуючій ролі держави, виводячи цінності та потреби того, хто обслуговує на перший план. Тобто, державний інтерес, з одного боку виступає лише частиною публічного інтересу (оскільки законодавством враховані і «інтереси територіальної громади», і «інтереси місцевого самоврядування», і «охоронювані законом інтереси осіб», і «наукові інтереси України», і «економічні інтереси України», і «інтереси споживачів» і т. і.), а з іншого, він може суперечити йому, підміняти і навіть спотворювати його.

Крім того, термін «публічний» (від лат. *publicus* – суспільний, народний) у довідниковій літературі визначається як гласний, відкритий [8, с. 46]. В оригіналі ж слово «*public*» означає те, що відбувається в присутності публіки, прилюдно, відкрито, тобто не приватно. А термін «публічний» констатує додаткову необхідність інформаційної взаємодії суб'єктів владних повноважень із суспільством, що є однією з якісних ознак публічного адміністрування. При цьому оперативне поширення достовірних даних про мету та методи управлінського впливу, права громадян і порядок їх втілення має відбуватися не лише за ініціативи громадськості, як відповідь на запити її окремих представників або організацій (вимушене інформування), але й за ініціативи органів публічної адміністрації (добровільне інформування). Причому законодавством передбачається здійснення обох способів такого поширення інформації. Зокрема, до різновиду добровільного інформування належить надання окремих консультацій, але при цьому мова йде про добровільність інформування в контексті соціального ініціатора: суб'єкта владних повноважень, а не приватної особи. Водночас, здійснення відповідних дій є частиною компетенції першого, а тому за наявності законних підстав є необхідною мірою поведінки і не може розглядатися як сфера його розсуду. Чітке правове фіксування питань забезпечення гласності серед повноважень органів публічної адміністрації безумовно слід вважати позитивною тенденцією, оскільки пануючі в українській державі лінійні механізми управління не рідко

залишаються невітленими в те, що перебуває поза межами обов'язкового (зокрема, реалізацію організаційних форм адміністрування).

Зробивши аналіз обсягу поняття «публічний», доцільно зупинитися на характеристиці терміну «адміністрування», який достатньо часто вживається як синонімічний до змістовно близьких йому термінів («управління» та «регулювання»), а тому важливо встановити його сутнісні особливості, адже розширення понятійно-категоріального апарату науки зазвичай зумовлене потребою відображення у пізнавальній діяльності нового аспекту об'єктивної дійсності. При цьому слід зауважити, що становлення понятійно-категоріального апарату значною мірою зумовлюється як існуванням індивідуальних поглядів відомих фахівців, так і деструктивним прагненням до новизни або запозичення закордонної термінології [9, с. 179]. Водночас, широке застосування терміну «адміністрування» (що використовується для характеристики механізму управління [10, с. 221], реформування виконавчо-розпорядчої діяльності держави [11, с. 32], порівняльного методологічного підходу науки державного управління [12, с. 209], організаційно-правової діяльності окремих органів [13, с. 45], виконання адміністративних повноважень у судовій гілці влади [14, с. 176] тощо) має об'єктивне підґрунтя та обумовлено прагненням визначити якісно новий аспект взаємодії суспільства і влади. А з метою його виявлення слід розкрити причини оновлення термінології вітчизняної публічно-правової науки у ретроспективі: управління – регулювання – адміністрування.

Термін «державне управління» активно застосовувався в юридичній доктрині ще за радянських часів і мав як широке, так і вузьке трактування. Широке розуміння даного терміну зводило його до сукупності будь-яких видів діяльності всіх органів держави, означаючи фактично всі можливі форми реалізації державної влади в цілому. Вузьке ж розуміння трактує управління як підзаконну, виконавчо-розпорядчу діяльність органів публічної адміністрації з практичного виконання завдань і функцій держави в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах. Даний підхід включає до змісту поняття «державне управління» фактично всю діяльність держави, за винятком законотворчості та правосуддя, а тому саме воно відповідає положенням ст. 6 Конституції України щодо поділу влади.

Державно-управлінський вплив за радянського періоду вітчизняної історії здійснювався переважно з використанням методу адміністративних приписів та прямого розпорядництва у більшості

сфер суспільних відносин. Проголошення незалежності України створило умови для визначення принципово нових векторів розвитку країни, в тому числі й спрямованістю на становлення ринкових відносин та лібералізацію соціально-культурних галузей, впорядковуючий вплив публічних інституцій в яких вже не міг надалі зберігатися в контексті радянської моделі державного управління. Це призвело до доктринального обґрунтування та поширеного використання терміну «державне регулювання». Останній був покликаний відобразити організуючий характер підзаконної владної діяльності, метою якої стало врегулювання загальних засад існування тієї або іншої сфери, діяльності в ній, забезпечення її стабільності, безпечності та конкурентоздатності, залишаючи інші аспекти на розсуд приватних суб'єктів. Імперативність в урядуванні була значно зменшеною, але помітно поширилося застосування непрямих методів управління, що забезпечували досягнення бажаних результатів через вплив не поведінку, а на інтереси. На думку частини дослідників, державне регулювання залишає суб'єктам можливість вибору бажаного і вигідного для них варіанта поведінки, спрямованого на об'єднання та координацію зусиль людей, органів держави, установ, підприємств і організацій різних форм власності з метою вирішення завдань політичного, економічного, науково-технічного і соціального характеру [15, с. 235].

Формування і розвиток подібної моделі зумовило утвердження тези, що держава має забезпечувати, обслуговувати суспільство і значно, ніж це вважалося раніше, менше ним «управляти», а паралельний розвиток адміністративно-правової теорії закликів до якісного перегляду предмета і метода галузі і, як наслідок, поступового відходу від її управлінського розуміння. Саме в цьому контексті набув поширення термін «публічне адміністрування», покликаний визначати весь комплекс суспільних відносин, врегульованих відповідною галуззю права.

Підсумовуючи, слід наголосити, що «публічне адміністрування» відображає якісні зміни в характері виконавчо-розпорядчої та організуючої діяльності держави. І якщо воно, наприклад, визначається як діяльність публічної адміністрації з реалізації покладених на неї обов'язків та задоволення загальних публічних інтересів, то має сприйматися у контексті теорії «сервісної держави», хоча емпірична частина цієї та багатьох інших дефініцій є подібною до тлумачень державного управління. При цьому наведені судження значною мірою є ідеалізованими та орієнтовані

на пошук передумов доктринального становлення понять, будучи більш логічними, ніж історичними. Насправді ж термін «адміністрування» використовувався для позначення різноманітних боків правової реальності, і до набуття ним відміченої якісної специфіки, у тому числі й у період панування управлінського підходу, що сьогодні призводить до існування розрізнених поглядів на його зміст, часто пов'язаних із традиційністю застосування в окремих сферах.

У авторів навчального посібника «Основи публічного адміністрування» стверджується, що адміністрування означає виконання певних завдань у межах інструкцій, а те, наскільки добре або наскільки ефективно, залишається поза його увагою, оскільки контроль над цим є обов'язком політичного суб'єкта, що розробив інструкції [16, с. 93–94]. Подібне механічне розуміння поняття «адміністрування» обумовлює звуження його змісту лише до організаційно-процедурного забезпечення реалізації управлінських рішень. Дефінієнс придатний і для позначення категорії «державне управління», що свідчить про близьке змістовне навантаження термінів, небезпідставність їхнього ототожнення частиною дослідників. За такого підходу, «адміністрування» сприймається не лише процесом реалізації, але й процесом вироблення управлінських рішень, набуваючи цілісного завершеного характеру. Тому, на нашу думку, варто відрізнити поняття «вироблення управлінських рішень» від поняття «вироблення державної політики». Змістом адміністрування охоплюється лише перше з них, а друге потребує чіткого і послідовного відокремлення від нього.

Публічне адміністрування є організаційною, виконавчо-розпорядчою діяльністю компетентного апарату щодо втілення державної політики, натомість вироблення останньої є принципово іншим видом суспільної активності, спрямованим на визначення загальних векторів розвитку країни та здійснюваним особами, які займають політичні посади і несуть політичну відповідальність. Про необхідність чіткого інституційного розмежування відповідних державних функцій неодноразово наголошували вітчизняні науковці [17, с. 118 та ін.], що знайшло часткове втілення у приписах Закону «Про центральні органи виконавчої влади», зокрема у переважному закріпленні функцій забезпечення формування політики за міністерствами (ст. 6) та введенні посади державного секретаря міністерства (ст. 10) [18].

Державна політика існує не лише як форма публічного адміністрування, але і як його найбільш міцний організаційний потенціал,

а публічне адміністрування виступає одночасно і як своєрідна форма державної політики, і як засіб її практичного втілення. І якщо тлумачення публічного адміністрування як форми і засобу втілення політики не викликає заперечень, то теза про державну політику як форму публічного адміністрування породжує певні запитання. Можливо, мова йде про те, що результати публічного адміністрування виявляються під час вироблення державної політики. Показовим при цьому є той факт, що англійський термін «public administration» зазвичай перекладався закордонними дослідниками як «державне управління», і лише відносно нещодавно став поширеним переклад за допомогою калькування: «публічне адміністрування». Подібна зміна свідчить про розвиток вітчизняної наукової правосвідомості, адже для зарубіжної теорії поняття завжди залишалося самим собою, але його попередній переклад вже не задовольняє фахівців, оскільки не відображає усвідомлених і прийнятих ними якісних характеристик англійського аналогу. Такі характеристики насамперед виявляються в оновленні форм і методів публічного адміністрування – поширенні його диспозитивних засад організаційної взаємодії з громадськістю, становленні адміністративного договору як дієвої форми публічного адміністрування, утвердженні гласності, децентралізації влади тощо. Даний емпіричний аспект, на нашу думку, додатково підтверджує доцільність розуміння адміністрування як управління, оновленого на засадах «сервісної держави», відкритості та співпраці з громадськістю.

Існують і інші підходи до пізнання сутності публічного адміністрування, що відчутно розширюють його зміст за межі обсягу поняття «управління». Перший з них зумовлений відступом від панування концепції управлінського владарювання, визнанням того, що власне «управління» здійснюється лише в окремі частині суспільних відносин, регульованих нормами адміністративного права, та розширенням змісту публічного адміністрування до всього предмету цієї галузі. Наступний підхід тяжіє до широкого трактування державного управління та включає до сфери публічного адміністрування всі три гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову а також їх взаємовідносини. Але навряд чи його слід вважати актуальним для вітчизняної правової системи, в якій панує конституційний принцип поділу влади, кожна зі складових якої втілюється у властивій їй формі (а публічне адміністрування є переважно формою виконавчої гілки влади). На нашу думку, публічне адміністрування має сприйматися

в обсязі всіх врегульованих адміністративним правом суспільних відносин, не обмежуючись лише управлінням, адже теоретичне опрацювання саме не управлінських сфер (насамперед, сприяючого урядування) стало приводом для утвердження поняття «публічне адміністрування». При цьому, ми вважаємо, що його слід доповнити позитивними властивостями, виведеними в межах інших позицій: якісної специфіки, констатованої у межах бачень про ототожнення об'ємної сторони адміністрування та управління, процедурності, професійності та правореалізаційної спрямованості, на яких наголошується в інструментальних трактуваннях публічного адміністрування.

Таким чином, використання поняття «публічне адміністрування», порівняно з дефініцією «державне управління» для характеристики реалізації владних повноважень додає нові кількісні та якісні властивості діяльності відповідних суб'єктів і дозволяє констатувати її спрямованість на досягнення публічного інтересу в процесі гласної взаємодії з громадянським суспільством, забезпечуючи при цьому комплексне пізнання розпорядчих, сервісних, юрисдикційних та інформаційно-консультативних заходів, здійснюваних владними суб'єктами в межах своїх повноважень.

У зв'язку з наявністю пропозицій з боку науковців щодо позитивно-правової фіксації поняття «публічне адміністрування» в окремих спеціальних галузях урядування [19, с. 178] слід проаналізувати перспективу нормативного закріплення дефініції «публічне адміністрування». Причому, ми вважаємо, у вирішенні цього питання слід виходити з того, що доцільність перенесення категоріального апарату науки до нормативних текстів має вирішуватися з урахуванням, з одного боку, усталеності цих термінів, а з іншого – практичної корисності їх офіційного закріплення. Сьогодні щодо даного терміну існує значна диференційованість поглядів стосовно його змісту – публічне адміністрування або повністю ототожнюється з управлінням [20, с. 85], або визначається дещо ширше (наприклад, за кількістю методів) [21, с. 30] чи дещо вужче нього (лише в якості техніко-прикладної складової управління) [22, с. 209], або ж тлумачиться як внутрішня чи зовнішня діяльність суб'єкта з упорядкування [23, с. 54] тощо. У таких умовах нормативне закріплення незавершеного у своєму формулюванні поняття, скоріш за все, призведе до появи розрізнених фактів його прикладного тлумачення, додатково ускладнюючи практичне правозастосування. Але у майбутньому в результаті ретельного опрацювання теоретичної конструкції, що розглядається, та її

доведення до доктринальної однозначності не слід виключати і її нормативне закріплення. Хоча, досягнення абсолютно єдиного розуміння дефініції «публічне адміністрування» виглядає досить складним завданням (адже і трактування змісту терміну «державне управління» в окремих галузях суспільного життя також не знайшло фіксації у нормативних актах), оскільки зміст аналогічних термінів характеризується постійною рухливістю не внаслідок недостатності емпіричних даних, а через надмірність наукового інтересу до них, що зумовлює їх постійне уточнення, додаткові обґрунтування, розширення, перегляд тощо, які досить часто стають викликаними суто суб'єктивними факторами. Крім того, динаміка тлумачення їх змісту детермінована і об'єктивними чинниками – виникненням нових сфер суспільних відносин та напрацюваннями особливих способів публічного адміністрування ними. Тобто, першочергового значення набуває питання доцільності нормативного закріплення дефініції «публічне адміністрування».

Висновки. Таким чином, дослідження дозволило виявити фактичну відсутність доктринального опрацювання дефініції «публічне адміністрування». Поняття «адміністрування» характеризується розрізненістю поглядів на його зміст, часто пов'язаних із традиційністю застосування в окремих сферах. Тому вважаємо недоцільним законодавче закріплення поняття «публічне адміністрування». Натомість, потребує вирішення наявна проблема незавершеності процесу її доктринального опрацювання і формулювання здатна призвести до фактів появи розрізних прикладів тлумачення, значно ускладнюючи практичне правозастосування терміну «публічне адміністрування». Публічним адмініструванням, на нашу думку, слід визнати регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність відповідних суб'єктів публічного адміністрування, спрямовану на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг. Об'єктом публічного адміністрування виступають суспільні відносини, особливістю яких є той факт, що вони є неоднорідними за суб'єктним складом, змістом, характером, сферами прояву. Управлінський вплив на зазначені об'єкти публічного адміністрування, як і на будь-які інші об'єкти управлінської діяльності, здійснюється з використанням адміністративно-правових методів, які неодмінно обволікаються в ту або іншу форму публічного адміністрування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 липня 2001 р. № 2493-III. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2493-14>
3. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3724-XII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/3723-12>
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>
5. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
6. Циганов О. Г. Моніторинг сервісної діяльності та особливості його здійснення у сфері публічного адміністрування. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 238–246.
7. Федірко О. А., Федірко Н. В. Напрями та інструменти реформування систем публічного адміністрування в ЄС. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2019. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_12_3
8. Нагаєв В. М. Публічне адміністрування : електронний навчальний посібник. Харків : ХНАУ, 2018. 278 с.
9. Бліхар М. М. Адміністративне право – юридична основа публічного адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 66. С. 178–182.
10. Зіборєва О. Б. Поняття та ознаки публічного адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 64. С. 220–223.
11. Мамонова В. В. Публічне управління та адміністрування: співвідношення та суб'єктний склад. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 1. С. 29–36.
12. Терещук В. В. Публічне адміністрування як правова категорія: аналіз підходів. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 207–211.
13. Біла В. Р. Адміністративний договір як правова форма публічного адміністрування: оновлення доктринальних підходів. *Право і Безпека*. 2019. № 4. С. 43–48.
14. Задихайло О. А. Співвідношення понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2020. Вип. 31. С. 43–48.
15. Паризький І. В. Державне управління інноваційно-технологічним розвитком економіки України : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2017. 342 с.
16. Основи публічного адміністрування : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін. ; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Харків : Право, 2021. 238 с.
17. Діордіца І. В. Напрями державної політики кібербезпеки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 116–122.
18. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/3166-17>
19. Публічне адміністрування : навч. посіб. / А.С. Даниленко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора, академіка НААН України Даниленка А.С., д-ра екон. наук, професора Юхименка П.І., д-ра екон. наук, доцента Сокольської Т.В. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 288 с.
20. Олексенко Р. І., Воронкова В. Г. Формування моделі класифікації соціальних процесів у публічному управлінні та адмініструванні: понятійно-категорійний апарат. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 3. С. 82–90.
21. Бортняк В. А., Бортняк К. В. Нормативне визначення нагляду та контролю в сфері публічного адміністрування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 28–35.
22. Баранов А. П. Характеристика принципів публічного адміністрування в країнах-членах ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 3. С. 207–215.
23. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник / А. О. Азарова, Л. М. Ткачук, Л. О. Нікіфорова та ін. Вінниця : ВНТУ, 2019. 181 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.36>

Юзько Тетяна Миколаївна,

доктор філософії, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,

Комунального закладу вищої освіти «Барський

гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

ORCID ID: 0000-0001-8368-0862

ДОГОВІР ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

AGREEMENT AS A SPECIAL FORM OF PROTECTION OF EMPLOYEE'S LABOR RIGHTS

Незважаючи на пріоритетне та фундаментальне значення державного захисту у сфері праці, варто визнати, що його можливості об'єктивно обмежені. Така ситуація, в свою чергу, обумовлена різноманітністю соціальних зв'язків в межах трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, а також – численністю індивідуальних ситуацій, що мають місце у сфері праці. Для розкриття даної проблематики було встановлено, що з цією метою та для забезпечення гармонійного функціонування трудових відносин існує інститут договірної захисту. За своєю природою саме такий захист дозволяє врахувати всі індивідуально конкретні аспекти трудового життя при дотриманні однієї умови – не суперечити базисним положенням державного захисту та не погіршувати становище працівника. Захист на договірному рівні реалізується за допомогою одного з центральних та ключових інститутів трудового права – інституту договору, а в межах трудових правовідносин забезпечується шляхом укладення колективних та трудових договорів.

Досліджено, що при реалізації права на захист працівника під час виконання трудової функції повинен бути закріплений зв'язок між умовами праці, безпекою праці на робочих місцях та станом здоров'я зайнятих на них працівників. Тому трудових договорах повинні закріплюватися основні напрямки роботи соціальних партнерів у сфері охорони праці, проводитися політика безпечного і здорового виробничого середовища, шляхом встановлення системи прав, обов'язків, відповідальності уряду, роботодавців і самих працівників. Захист і забезпечення пріоритету збереження життя і здоров'я працівників в процесі праці повинно бути важливим напрямком національної політики в сфері праці та її охорони. Встановлено, що з цією метою на державному і договірному рівнях слід передбачити реалізацію комплексу превентивних заходів, направлених на збереження здоров'я і життя працівників у процесі самої праці, що дасть можливість своєчасно усувати недоліки системи захисту і охорони праці та планувати її розвиток в умовах змінної економічної і соціальної ситуації в країні.

Варто зауважити, що для вирішення даного питання, необхідно встановити, які фактори та передумови сприяли появі та активному використанню договору як такого в рамках галузі трудового права.

Ключові слова: угода, договір, трудовий договір, правовий захист, працівник, роботодавець.

Despite the priority and fundamental importance of state protection in the field of labor, it should be recognized that its capabilities are objectively limited. This situation, in turn, is due to the diversity of social ties within the labor and closely related relationships, as well as the number of individual situations that occur in the field of labor. To address this issue, it was established that for this purpose and to ensure the harmonious functioning of labor relations, there is an institution of contractual protection. By its nature, such protection allows to take into account all individually specific aspects of working life in compliance with one condition – not to contradict the basic provisions of state protection and not to worsen the situation of the employee. Protection at the contractual level is implemented through one of the central and key institutions of labor law – the institution of the contract, and within the employment relationship is provided by the conclusion of collective and employment agreements.

It has been studied that in the exercise of the right to protection of the employee during the performance of the labor function, the connection between working conditions, occupational safety at work and the state of health of employees should be established. Therefore, agreements and collective agreements should set out the main areas of work of the social partners in the field of labor protection, pursue a policy of safe and healthy working environment, by establishing a system of rights, responsibilities, responsibilities of government, employers and workers themselves. Protecting and prioritizing the safety and health of workers at work must be an important part of national labor policy and protection. It is established that for this purpose at the state and contractual levels it is necessary to provide for the implementation of a set of preventive measures aimed at preserving the health and lives of workers in the process of work, which will timely eliminate deficiencies in occupational safety and health and plan its development economic and social situation in the country.

It should be noted that to address this issue, it is necessary to establish what factors and preconditions contributed to the emergence and active use of the contract as such in the field of labor law.

Key words: agreement, contract, employment contract, legal protection, employee, employer.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України право на працю є основним конституційним правом громадян [1, ст. 43], яке (з впевністю можна сказати) виступає фундаментом, на якому ґрунтуються всі інші права та свободи людини у сфері праці. Саме на основі трудового договору виникають та регулюються відносини між працівником та роботодавцем. Враховуючи те, що трудовий договір є важливим правовим інструментом трудового права, який посідає провідне місце у системі правових норм, дослідження правового регулювання його істотних умов підлягає поглибленому вивченню на сьогоднішній день.

Економічні і політичні кризи в країні і в світі призвели до підвищення рівня безробіття, відтоку фахівців за кордон, а в цілому – до зниження якості ринку «робочої сили». З іншого боку роботодавець отримав можливість висувати завищені вимоги до претендентів на працевлаштування, одночасно пропонуючи відносно низький рівень оплати труда [2, с. 100]. Змінити ситуацію на краще можливо за умов укладення чітко регламентованого трудового договору, оскільки документальне оформлення трудових відносин є гарантією дотримання прав і збереження інтересів обох сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали напрацювання провідних вчених-юристів таких як: Н.Б. Болотіна, Н.Д. Гетьманцева, М.І. Іншина, В.Л. Костюк, М.О. Міщук, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, С.М. Прилипко, В.І. Нікітінський, Ю.П. Орловський, Ф.А. Цесарський та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток трудового права.

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є розкриття теоретико-правової природи трудового договору як особливої форми захисту трудових прав працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомим у науковій теорії є факт, що саме трудове право як галузь права з його головним інститутом «трудова угода» сформувалося лише тоді, коли чітко окреслилися відносини між роботодавцями і працівниками, що були засновані на трудовій угоді. Це був об'єктивний процес, пов'язаний з відміною кріпосного права в 1961 році і розвитком капіталістичних трудових відносин. Одним із основних факторів виробництва є робоча сила, яка перетворилася на товар, у зв'язку з чим постало за необхідне правове регулювання широко поширених суспільних відносин. Власне саме галузь трудового права на протязі багатьох років свого існування «встигла

побачити» і «спокусу публічності і неміч приватності». Тому й «вирішила» поєднати в собі два цих елементи для пошуку оптимального балансу між державним і договірним регулюванням, щоб забезпечити і захистити інтереси людини-працівника, роботодавців і навіть держави. З огляду на вищезазначене, активне використання центрального інституту трудового права, яким є «трудова угода», пов'язано з обґрунтуванням праці як особливого об'єкта правового регулювання, який не вкладається в рамки цивільно-правової конструкції найму праці, оскільки відрізняється від будь-якого об'єкта цивільних прав [3, с. 392], а також – об'єктивною необхідністю створити дієвий та ефективний механізм захисту прав працівників, що не може в повній мірі бути охопленим захистом з боку держави.

В сучасних умовах трудова угода виконує важливу функцію – він виступає індивідуальним регулятором трудових відносин [4, с. 42]. Даний аргумент є суттєво важливим для констатації того факту, що договірний захист – не декларативна норма, а реально діючий інструмент державної політики у сфері праці та достатньо прогресуюча форма захисту прав найманих працівників. Договори є суттєвою складовою частиною сучасної цивілізації і культури як сфери індивідуального самовираження особистості і творчості. Вони проникають у всі сфери відносин в людському суспільстві. Оскільки суспільство – це союз вільних особистостей, що мають право на індивідуальність, відносини котрих повинні базуватись на взаємній повазі і врахуванні взаємних інтересів, то саме договір є найбільш оптимальним механізмом для регулювання відносин між людьми [5, с. 66]. За думкою німецьких юристів «договір є мотором ефективних вільних господарських зв'язків», а також «інструментом вільного самовизначення громадянина». Передумовою таких кардинальних змін у відносинах між людьми сучасного суспільства є економічний і культурний розвиток, котрий став наслідком науково-технічного прогресу. Цей розвиток дає великий вплив і на трудові відносини між учасниками індивідуального та колективно-договірного регулювання. Складність трудових відносин, взаємозалежність всіх один від одного сприяли підвищенню значення «саморегулювання» трудових відносин [5, с. 66]. Трудова угода і його правова регламентація має важливе практичне та теоретичне значення в умовах суспільно-економічного розвитку країни. Трудова угода, який укладається між суб'єктами трудового права, опосередковується свободою праці через умови угоди. Характерною ознакою останнього є свобода пра-

цівника, юридична рівність сторін цих правовідносин та їх вступ у відносини договірної спрямування за домовленістю про умови праці [6, с. 85]. Нормативне визначення трудового договору міститься в КЗпП України [7, с. 10]. Проте в контексті наведеного його визначення у ст. 21 КЗпП України варто зауважити, що більшість науковців-теоретиків однозначно відзначають його змістовну недосконалість [8, с. 222]. Така позиція обґрунтовується, насамперед, важливістю «трудоного договору» для забезпечення розвитку трудового права як галузі права в цілому, а також – для гармонійного функціонування та безперешкодного розвитку трудових правовідносин, зокрема. Так, М. І. Іншин зазначає, що трудовий договір – це єдине поняття, яке поглинає всі елементи відносин із приводу використання робочої сили, єдиний правовий засіб, у межах правового регулювання якого реалізуються всі трудові права працівників [9, с. 194]. Досить цікавою з приводу даного питання є позиція західних фахівців у сфері права, які структуру трудового договору розглядають у «двоєдності «договірної» та «інституціональної» частин договірних відносин» [10, с. 146].

Ми не будемо вдаватися у полеміку відповідної теоретичної дискусії, оскільки це питання не є предметом нашого безпосереднього теоретико-правового аналізу. З огляду на це сконцентруємо свою увагу на тому визначенні, яке в умовах сьогодні є чинним. Так, як вже було зазначено, КЗпП України трудовий договір визначає як угоду. Відповідне трактування опосередковано розкриває зміст охоронної функції трудового договору. Для того, щоб зрозуміти, яким чином це відбувається, необхідно розтлумачити термін «угода». До 01 січня 2004 року нормативне визначення «угоди» містив Цивільний кодекс УРСР. Так, ст. 41 відповідного нормативного акту містила наступне твердження: угодою визнаються «дії громадян та організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків». Цивільний кодекс України, що набрав чинності з 01 січня 2004 року вже не оперує поняттям «угода», а використовує для позначення даної категорії та явища, що ним охоплюється, термін «правочин». Маємо два випадки і один результат: по суті етимологія поняття «угоди» в національному законодавстві не розкрита і не була такою. Вирішити подібну ситуацію можливо за допомогою філологічного визначення терміну, що міститься у тлумачних словниках з української мови. Так, в одному з них термін «угода» визначається як: взаємна домовленість про що-небудь; договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання

щодо чого-небудь, пакт, умова; згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди [11].

З огляду на вищезазначений етимологічний зміст «угоди», що по суті є трудовим договором, ми можемо говорити про наступне. Сутнісне значення взаємної домовленості або згоди передбачає досягнення консенсусу між сторонами трудового договору. Останній є результатом узгодження позицій сторін стосовно всіх питань, які пов'язані з організацією та здійсненням трудової діяльності працівником, або які можуть за певних обставин виникнути у процесі реалізації праці. У свою чергу, такі питання, насамперед, пов'язані з правами, якими володіє працівник у сфері трудових правовідносин, а також тими, які пов'язані з трудовими і завдяки яким реалізуються у сфері трудової діяльності. Домовляючись про права та взаємні обов'язки, але з урахуванням та у відповідності з базисними положеннями національного законодавства, що регламентує відносини з приводу застосування праці найманих працівників, сторони опосередковано погоджують міри та заходи захисту прав працівників. Мова йде про так званий «непрямий» або «пасивний» захист. До прикладу, ст. 56 КЗпП України встановлено, «що за угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень» [7]. З аналізу даної норми слідує, що трудовий договір може регламентувати питання, що виникають у сфері праці, та вирішувати пов'язані з ними проблеми таким чином, щоб права найманих працівників були максимально враховані та реалізовані. Таким чином, має місце ситуація, коли порушення прав відсутнє, однак їх захист при цьому функціонує. Саме це правило є фундаментальним для характеристики категорії «захист прав найманих працівників, що реалізується в рамках індивідуально-правового регулювання відносин у сфері праці».

В теорії трудового права позиціонує думка, що термін «трудоного договір» є багатоплановим [12, с. 167]. На нашу думку, вживання даного поняття у відповідному словосполученні етимологічно необґрунтоване. Оскільки так звана «багатоплановість» розпоршує сферу використання відповідного феномену та перешкоджає формуванню комплексного та єдиного розуміння його правової природи. Тому пропонуємо визначати трудовий договір як правову категорію, що є логічним та діалектичним поєднанням аспектів різної етимології – соціального, політичного та юридичного. На наш погляд, таке розуміння дає можливість сформулювати комплексне визна-

чення «трудового договору» у відповідності з реаліями сьогодення та, враховуючи його неочікуване значення для гармонійного функціонування та стабільності трудових правовідносин, розглянути окремі аспекти його розуміння та іманентні властивості, що, в свою чергу, посилюють важливість даної категорії правової науки та явища правової дійсності. Таким чином, окремі аспекти, що комплексно розкривають категорію «трудовий договір», у контексті нашого дослідження допоможуть зрозуміти природу захисту, що реалізується в межах трудових правовідносин за допомогою трудового договору. Крім того, відповідні аспекти утворюють своєрідний «ланцюг» категоріальної сутності, що зумовлює необхідність розгляду кожного з них у певній послідовності. Так, соціальний характер та відповідний аспект розуміння є фундаментальним. А його розуміння, в свою чергу, залежить від того, яка роль в житті суспільства, в цілому, та людини, зокрема, належить праці. Беззаперечним є той факт, що праця для людини – це основа основ, за допомогою якої людина, в першу чергу, живе, а не існує, збагачується, розвивається та самостверджується в суспільстві. Працюючи, людина не лише заробляє собі на життя, але й реалізує індивідуальні здібності, природну здатність до праці, що є важливою передумовою її духовного розвитку та розвитку її як особистості. А тому трудовий договір є не що інше як права можливість реалізувати природну здатність до праці, щоб об'єктивно необхідне стало юридично можливим. Крім того, через укладення договору здійснюється самореалізація особи як суб'єкта правових відносин, підвищується її правова активність. І навіть, незважаючи на встановлення відносин підпорядкування, договірною формою залучення до праці є елементом демократії, що опосередковує принцип свободи праці, тобто свободу у виборі професії, роду занять і застосування своїх здібностей [3, с. 451]. «Трудовому договору» притаманна і соціально-політична сутність. З однієї сторони, шляхом його укладення відбувається реалізація конституційно визначеного права людини на працю, яке у відповідності зі ст. 43 Основного Закону визнається за кожною людиною і являє собою «можливість заробляти на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується». З іншої сторони, «трудовий договір» – це результат державної політики держави, в основі якої поєднання централізованого і децентралізованого правового регулювання відносин у сфері праці. Зауважимо, що політичний характер взаємообумовлений соціальною природою «трудового договору».

Стосовно юридичного аспекту зазначимо, що він в найбільш повній мірі формує уявлення про природу правового захисту, що притаманний інституту договору в трудовому праві. Крім того, є поєднанням соціальної та політичної природи даної категорії, а також логічним завершенням комплексної інтерпретації зазначеного поняття. Так, юридичний аспект трудового договору зводиться до наступних положень. По-перше, трудовий договір – це законна підстава виникнення трудових правовідносин. По-друге, це індивідуальний акт правового регулювання конкретного трудового правовідношення. По-третє, юридична модель відносин, що виникають у сфері праці.

Досить цікавою та слушною з даного питання є точка зору М. О. Міщука. Зокрема, на думку науковця, правовий аспект розуміння «трудового договору» полягає в тому, що він є: 1) «головною правовою формою залучення працівників до сфери праці, розподілу, закріплення та раціонального використання трудових ресурсів України»; 2) «важливою передумовою виникнення для його сторін трудових прав і обов'язків, передбачених іншими інститутами трудового права (робочого часу, часу відпочинку, оплати праці тощо)»; 3) «підставою включення працівника в правовий колектив і правовою формою включення працівника в суспільну кооперацію праці»; 4) «виконує й охоронну роль, тобто охороняє працівника від шкідливих умов праці, його честь і гідність у трудовій діяльності» [13, с. 8].

Отже, з урахуванням вищезазначеного визначимо природу правового захисту, що реалізується в межах індивідуально-правового регулювання трудових відносин. Насамперед, відзначимо, що категорія правового захисту, який реалізується на договірному рівні, має особливе правове «забарвлення» та в деякій мірі відрізняється від того «захисту», який здійснюється з боку держави. Мова йде про більш широке уявлення відповідного явища правової дійсності. Якщо державний захист в основному зводиться до діяльності уповноважених державою суб'єктів щодо запобігання порушенням прав, а у випадку порушення – їх відновлення, то «договірний захист» – це організація процесу трудової діяльності таким чином, щоб вимоги закону були дотримані, інтереси сторін максимально враховані та задоволені, права – реалізовані та не порушені, а обов'язки – належним чином виконані. Іншими словами, це конструктивна домовленість про узгодження позицій сторін – учасників трудових правовідносин у відповідності з вимогами чинного законодавства, що регламентує відносини у сфері праці. У даному випадку мова йде про так званий «непрямий» захист.

У свою чергу, соціальна сторона захисту, що реалізується в межах індивідуально-правового регулювання відносин у сфері праці, розкривається через етимологічне визначення договору і передбачає діалектичне поєднання «домовленості» та «захисту», що виступає результатом і кінцевою метою узгодження позицій та досягнення компромісу. Тобто домовленість як така передбачає зацікавленість, а інтерес повинен бути належним чином захищеним. Яскравим прикладом дуалістичної зацікавленості є визначення трудового договору, запропонованого В.І. Щербиною. Так, науковець, визначаючи правову природу та сутність трудового договору, запропонував наступну інтерпретацію поняття: «це визначений правом засіб поєднання інтересів того, хто хоче заробляти собі на життя в умовах колективно організованої праці (трудодавця), та того, хто використовує здібності людини до праці (роботодавця)» [14, с. 133]. Варто зауважити, що трудове право в першу чергу має соціальний характер, спрямованість. А тому будь-яка правова регламентація, чи то нормативна на рівні держави, чи індивідуальна на підставі договору, але відповідно до закону, спрямована на задоволення інтересів сторін трудового правовід-

ношення, а тому захист є неминучою складовою кожного з рівнів правового регулювання.

Висновки. Таким чином, з урахуванням етимології поняття «договір», а також сутнісних особливостей та аспектів правової природи, яка властива трудовому договору, ми з'ясували, що на рівні індивідуально-договірному регулювання трудових відносин вагома роль належить «непрямому» захисту. Такий захист є відображенням та логічним продовженням державної політики у сфері трудових відносин, але із зміщенням акцентів в сторону автономної регламентації. Що стосується юридичної сторони договірному захисту, то вона представлена змістом трудового договору і є безпосереднім відображенням текстуального узгодження позицій працівника і роботодавця у відповідності з приписами закону, що регулює відносини у сфері трудової діяльності.

З огляду на вище проаналізовані твердження констатуємо, що трудові відносини, що виникають на підставі такого юридичного факту як трудовий договір, перебувають під захистом. Останній, в свою чергу, є «подвійним», оскільки є відображенням державної політики, а також – спільної домовленості сторін – учасників трудового правовідношення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
2. Хусейнов Хусейн Афган огли. Теоретичні аспекти укладення трудового договору. *Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки*. Том 6. Молодіжна наукова ліга. 27 листопада 2020 р. Запоріжжя. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/6270/6213>
3. Гетьманцева Н. Д. Особливості правового регулювання трудових відносин : монографія. Чернівці, 2015. 592 с.
4. Гетьманцева Н. Д. Природа та сутність індивідуально-договірному регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 111–117. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/18.pdf>
5. Гетьманцева Н.Д. Договір як підстава застосування закону до конкретних відносин праці. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць*. Вип. 187. Чернівці, 2003. С. 66–69.
6. Данилов М. О. Проблеми правового регулювання трудового договору. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 84–87.
7. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/go/322-08
8. Прилипко О. С. Правова природа трудового договору в умовах сьогодення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування : Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 25. С. 221–231.
9. Іншин М. І. Трудовий договір крізь призму сьогодення: сутність, значення, особливості. *Право України*. 2012. № 9. С. 192–196.
10. Фоменко О. Г. Самозащита трудовых прав работника. *Фундаментальные исследования*. 2005. № 10. С. 100–101.
11. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. URL: <http://uazakon.ru/ukr/tsku/>
12. Цесарський Ф.А. Визначення змісту поняття «трудова договір» та його характерних ознак в умовах розвитку ринкової економіки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 165–172.
13. Міщук М. О. Реформування трудового законодавства в частині укладення трудового договору : автореф. дис. ... канд. наук: 12.00.05. Харків, 2008. 22 с.
14. Кириченко Т.М. Правове регулювання трудового договору як форми закріплення волевиявлення сторін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2013. № 6-3. Том 1. С. 133–136.

РОЗДІЛ 5 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

5.1 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351:504

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.37>

Бєлошапка Тетяна Василівна,

аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій

Навчально-наукового інституту публічної служби та управління

ДУ «Одеська політехніка»,

головний спеціаліст Державного агентства меліорації та рибного господарства України

ORCID ID: 0000-0002-2103-0730

ВПЛИВ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

IMPACT AND UPDATING OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN UKRAINE

Розглянуто нормативно-правову базу та праці науковців, де досліджувались питання сучасного стану публічного управління у сфері екологічної безпеки в Україні. Наголошується на необхідності екологізації системи публічного управління та висвітлюються його важливі напрями як на регіональному, так і на місцевому рівні. Акцентовано увагу на актуалізації питань формування екологічної свідомості суспільства як одного з інструментів організаційного механізму та передумови подальшого сталого розвитку території, регіонів та держави.

У статті проаналізовано наукову літературу, що розкриває значення механізмів публічного управління у сфері охорони навколишнього середовища. Концептуалізовано інституційні норми та праці вчених, де регламентуються та досліджуються питання сучасного стану публічного управління у сфері екологічної безпеки. Досліджується роль суспільства та існуючих нормативно-правових актів у створенні нової екологічної політики.

При аналізі праць науковців визначено що під поняттям екологізації мається на увазі прийняття рішень та запровадження заходів, спрямованих на досягнення кращих результатів у будь-якій сфері чи галузі суспільства із одночасним прагненням до збереження якості навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Структура механізму публічного управління при аналізі наукової літератури складають: цільовий, нормативно-правовий, організаційний, економічний та інформаційний компоненти.

Актуалізація питань посилення впливу організаційного механізму визначена в сучасних умовах загостренням проблем екологічної безпеки та захисту навколишнього природного середовища, які наряду з іншими ресурсними втратами, зазнали значних воєнних руйнувань та потребують термінового відновлення.

Наведено висновок, який є дискусійним та підлягає подальшому науковому обговоренню для виявлення можливостей розвитку організаційного механізму публічного управління в сучасних умовах.

Ключові слова: публічне управління, екологічна безпека, організаційний механізм.

The normative-legal base and works of scientists are considered, where the issues of the current state of public administration in the field of ecological safety in Ukraine were studied. It emphasizes the need to green the public administration system and highlights its important areas at both regional and local levels. Emphasis is placed on the actualization of issues of formation of ecological consciousness of society as one of the tools of the organizational mechanism and prerequisites for further sustainable development of territories, regions and the state.

The article analyzes the scientific literature, which reveals the importance of public administration mechanisms in the field of environmental protection. Institutional norms and works of scientists are conceptualized, where the issues of the current state of public administration in the field of environmental safety are regulated and studied. The role of society and existing regulations in creating a new environmental policy is studied.

The analysis of the works of scientists shows that the concept of greening means decision-making and implementation of measures aimed at achieving better results in any field or branch of society with a simultaneous desire to preserve

environmental quality and environmental safety. literature consists of: target, regulatory, organizational, economic and informational components.

The actualization of the issues of strengthening the influence of the organizational mechanism is determined in modern conditions by the aggravation of environmental security and environmental protection, which, along with other resource losses, have suffered significant military destruction and need urgent recovery.

The conclusion is given, which is debatable and is subject to further scientific discussion to identify opportunities for the development of the organizational mechanism of public administration in modern conditions.

Key words: *public administration, environmental security, organizational mechanism.*

Система публічного управління у сфері екологічної безпеки в Україні перебуває у стані змін. Ці зміни спричинені процесами реформування публічного управління та необхідністю включення до законодавства України норм міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту довкілля, які ратифіковані Україною.

Як показує досвід розвинутих країн, в країні важко проводити ефективну екологічну політику навіть у заможній економіці, заснованій на цій державі.

Упродовж останніх років Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України досить систематично приймали закони та постанови щодо охорони навколишнього природного середовища, але ці закони практично не виконувалися з ряду об'єктивних та, подекуди, з досить суб'єктивних причин.

При огляді Конституції та законів України, можна визначити вичерпний перелік обов'язків, які покладаються на громадян, у тому числі у сфері екології. Так, стаття 66 Конституції України зобов'язує громадянина “не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки” [1]. Обов'язки ж громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища визначено у статті 12 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” [2].

А. Мельник та О. Оболенський – одні з перших вітчизняних науковців галузі державного управління, що виділяють нове на той час поняття «публічне управління» та зосереджують увагу на цьому. Ними визначено, що публічне управління зорієнтоване на реалізацію публічних інтересів і включає такі складники, як державне управління (суб'єктом є органи державної влади) і громадське управління (суб'єктом є громадські інституції) [3; 4].

Серед вітчизняних науковців, які досліджують інше предметне поняття «державна екологічна політика», «механізм публічного управління», його класифікацію та основні положення: М. Андрієнко [5], В. Бакуменко [6], Н. Малиш [7], О. Мягченко [8], В. Сахаєв [9], О. Сосніна [6], В. Шако [5], В. Шевчук [9] та інші.

На думку М. Андрієнко та В. Шако, державна екологічна політика це складова політики держави, що відображає сукупність її цілей і завдань

у сфері екології, які формуються політичною системою держави відповідно до її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою певних механізмів [5].

На думку В. Бакуменка та О. Сосніна, державна екологічна політика – це політика суспільства, спрямована на охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання та відтворення природних ресурсів, зберігання та розвиток довкілля забезпечення нормальної життєдіяльності й екологічної безпеки людини [6, с. 183–184].

Як вважає Н. Малиш, державна екологічна політика – це сукупність засобів і заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу і спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку і цивілізованості. Екологічну політику треба розуміти як координуючу першооснову, яка формує і приводить у рух ресурси підприємства (організації), для досягнення цілей у сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки за допомогою політичних, економічних, юридичних, освітніх та інших заходів [7].

О. Мягченко дає визначення державній екологічній політиці як системі заходів, пов'язаних із запобіганням негативним впливам суспільства на природу [8].

В. Сахаєв та В. Шевчук розглядають державну екологічну політику як розробка пріоритетів на перспективу з урахуванням здоров'я населення і збільшення тривалості життя, відтворення рослинного і тваринного світу, збереження екологічного, генетичного і матеріального базису, природної, історичної спадщини і культури [9].

На даний час відбувається активний пошук ефективних механізмів і засобів публічного управління в сфері екологічної безпеки України, про що свідчать дослідження таких вчених: А. Жихарева [10, с. 112] та інші.

На екологізації публічного управління робить акцент А. Жихарева, вона вказує, що особливої уваги заслуговує поняття “екологізація публічного управління” та зазначає, що під поняттям екологізації мається на увазі прийняття рішень та запровадження заходів, спрямованих на досяг-

нення кращих результатів у будь-якій сфері чи галузі суспільства із одночасним прагненням до збереження якості навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки [10, с. 112].

На даний час механізмом публічного управління займаються такі вчені, як Г. Буканов [11], Т. Радчук [12].

На думку Г. Буканова, механізми державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики виступає як система інструментів, функціональними завданнями якої є: нормативно-правове регулювання у сфері захисту довкілля; структурно-функціональне й організаційно-управлінське забезпечення контролю та моніторингу в екологічній сфері; сприяння сталому розвитку держави, суспільства й територій [11, с. 30].

Т. Радчук розглядає поняття механізм публічного управління як сукупність політичних, економічних, організаційних, мотиваційних та правових засобів впливу суб'єкту управління (органів публічної влади та місцевого самоврядування) на об'єкти управління [12, с. 126].

За спільною думкою цих авторів, значення кожного з механізмів публічного управління різняться в залежності не стільки від суб'єктивних наукових поглядів, скільки від спрямованості його застосування в системі публічного управління.

Чималий внесок у дослідження аспектів публічної екологічної політики та екологічного законодавства зроблено у працях таких вчених: Д. Ветвицький [13], О. Лазор [14] та інших.

В своїй праці «Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації» Д. Ветвицький вивчає державну екологічну політику як комплекс засобів і заходів, спрямованих державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, який має два виміри – нормативний і регуляційний [13].

За визначенням О. Лазора, управління в галузі екології та природних ресурсів означає вплив суспільства на довкілля, зокрема на його охорону, раціональне використання та відтворення, а управління як процес у сфері екології та природних ресурсів означає правомірність відповідних інституцій: державних, самоврядних та громадських – здійснювати ті чи інші функції [14].

Досліджуючи державне управління з позицій соціального, економічного й екологічного розвитку, С. Домбровська, В. Коврегін, А. Помаза-Пономаренко, О. Коленов зазначають, що механізмом формування державного управління

у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем доцільно вважати комплекс методів та інструментів державного впливу у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, розвитку «зеленої» економіки й покращення добробуту громадян [15, с. 43].

Аналіз науково-літературних джерел дозволив охарактеризувати визначення поняття «державна екологічна політика», надані деякими науковцями. Це поняття науковці розглядають по різному і на часі немає єдиного підходу щодо тлумачення зазначеного терміну.

Екологізація системи державного управління є ознакою її реалій, і, на думку провідних вчених, має стійку тенденцію поглиблення з метою зміни основних суб'єкт-об'єктних відносин та впливів у механізмах державного управління сучасності.

Водночас, в українському законодавстві державна екологічна політика визначається як «система специфічних політичних, економічних, юридичних та інших заходів, що вживаються державою для управління екологічною ситуацією, забезпечення раціонального використання природних ресурсів на території України та забезпечення гармонійного, динамічно збалансованого розвитку економіки, суспільства, природи» [16, с. 12]

Відтак, суб'єктами екологічної політики є не тільки органи державної влади. Разом із державою, реалізацію екологічної політики забезпечують політичні партії, наукові організації, громадські організації, що робить її об'єктом не лише державного, а й публічного управління.

Виходячи з наведених авторських наукових думок, структуру механізму публічного управління складають: цільовий, нормативно-правовий, організаційний, економічний та інформаційний компоненти, сукупність яких відображає всі важливі точки бачення функціонування системи публічного управління:

- організаційний – виконання функцій;
- цільовий та нормативно-правовий – дотримання цілеспрямованості;
- економічний – забезпечення ефективності;
- інформаційний – можливості функціонування.

О. Гавриляк та Ю. Міронов трактують «організаційний механізм» як:

1. перелік певних складових елементів, які в сукупності створюють організаційну основу певних процесів та явищ;

2. сукупність усіх правил і норм, які циркулюють всередині організації, а також усі господарські процеси, які здійснює організація для досягнення основної мети діяльності;

3. всі організаційні та розпорядчі дії, які є взаємозалежними і в сукупності забезпечують виконання досягнення поставлених цілей [17].

Як вважає А. Гетьман, організаційний механізм охорони навколишнього природного середовища – це механізм організації й системи діяльності органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у сфері публічних екологічних відносин, що виникають у зв'язку з охороною довкілля і забезпеченням екологічної безпеки [18, с. 120].

В. Опришко, Ф. Шульженко, С. Шимон під механізмом забезпечення екологічної безпеки розуміють комплекс взаємопов'язаних державно-правових засобів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки шляхом регулювання і контролю діяльності суб'єктів екологічних правовідносин за допомогою еколого-правових норм [19].

Отже, на підставі проведеного аналізу особливостей організаційного механізму публічного управління у сфері екологічної безпеки, ми визначили, що він одночасно підпорядковується як спе-

цифіці державного регулювання, так і специфіці сфери застосування у системі публічного управління. Відтак, механізм характеризується публічністю. Акцентуючи увагу на цьому аспекті, ми дістали змогу виявити, що головна мета діяльності, тобто місія застосування інструментів, притаманних організаційному механізму у сфері забезпечення екологічної безпеки – це у першу чергу захист суспільства, держави та навколишнього природного середовища. Актуалізація питань посилення впливу організаційного механізму визначена в сучасних умовах загостренням проблем екологічної безпеки та захисту навколишнього природного середовища, які наряду з іншими ресурсними втратами, зазнали значних воєнних руйнувань та потребують термінового відновлення.

Таке відновлення, водночас, актуалізує і посилення впливу принципів сталості та збалансованості соціально-економічного розвитку в повоєнний період. Наведена теза визначає перспективи подальших наукових досліджень за запропонованою у цій статті тематикою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: прийнята на V сесії ВР України 28.06.1996 р. : зі змінами відповідно до Закону України від 01.01.2020 р. № 27-IX. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.1991 р. : із змінами згідно із законом України від 01.01.2022 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
3. Зеленков А. В. Управління органами державної влади та місцевого самоврядування з використанням стандартів якості та організаційних моделей. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 23. С. 73–81.
4. Семенчук Т. Б. Сущность категории «публичное администрирование» и предпосылки ее формирования. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. С. 386–390. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2013_42_64 (дата звернення: 19.06.2022).
5. Андрієнко М. В., Шако В. С. Сутність державної екологічної політики на загальнодержавному та регіональних рівнях. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?or=1&z=1051> (дата звернення: 19.06.2022).
6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. НАДУ, 2010. 820 с.
7. Малиш Н. А. Эффективные механизмы формирования державної екологічної політики : монографія. Київ : К.І.С., 2011. 348 с.
8. Мягченко О.П. Основы экологии : підруч. для вищ. навч. закладів. Київ, 2010. 312 с.
9. Сахаєв В. Г., Шевчук В. Я. Економіка і організація охорони навколишнього середовища : підручник. Київ : Вища школа, 1995. 272 с.
10. Жихарева Г. Б. Умови та тенденції екологізації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_8_11 (дата звернення: 21.06.2022).
11. Буканов Г. М. Механізми державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 26–31.
12. Радчук Т. М. Класифікація механізмів публічного управління інноваційним розвитком економіки. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 19. С. 124–127.
13. Ветвицький Д.О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Акад. муніцип. упр. К., 2010. 20 с.
14. Лазор О.Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2003. 542 с.
15. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем / Домбровська С. М., Коврегін В. В., Помаза-Пономаренко А. Л., Коленов О. М. Харків : НУЦЗУ, 2017. 244 с.

16. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

17. Гавриляк О., Миронов Ю. Організаційний механізм управління діяльністю підприємства. *Електронний науковий вісник «Керівник. ІНФО»*. URL: <https://kerivnyk.info/2012/04/gavryljak.html> (дата звернення: 19.06.2022).

18. Гетьман А. П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 119–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2014_125_17 (дата звернення: 28.04.2022).

19. Правознавство : підручник / В. Ф., Опришко та ін. ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. Київ : КНЕУ, 2003. 767 с. URL: <https://buklib.net/books/29019> (дата звернення: 20.06.2022).

УДК 351.746.1(075.8)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.38>

Біліченко Вадим Миколайович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування

Міжрегіональної Академії управління персоналом

ORCID ID: 0000-0001-8153-5397

ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

SUBSTANTIATION OF THEORETICAL MODEL OF MECHANISMS OF FORMATION OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE

У статті автором здійснено системний аналіз механізму формування та розвитку кадрового потенціалу Збройних Сил України. Автором обґрунтовано, що підставою удосконалення та модернізації кадрового потенціалу Збройних Сил України має стати єдина концепція, яка має бути розрахована на 10 років та передбачати кінцевий результат – формування інноваційного професійного кадрового потенціалу Збройних Сил на підставі укладення контрактів.

Визначені наступні етапи формування кадрового потенціалу Збройних Сил України: прийняття Концепції розвитку та модернізації кадрового потенціалу Збройних Сил України на 2022–2032 роки; перехід до добровільного формування професійної армії через скасування призову; запровадження діяльності Науково-навчального центру формування системи кадрів Збройних Сил України, до основних функцій якого буде належати формування кадрового потенціалу Збройних Сил України, відбір, навчання, підвищення кваліфікації, мотивація, кар'єрне зростання, формування кадрового резерву; здійснення ефективного відбору на службу в Збройні Сили України; навчання кадрового потенціалу Збройних Сил; підвищення кваліфікації кадрового потенціалу Збройних Сил; мотивація кадрового потенціалу кадрового потенціалу Збройних Сил; подальше працевлаштування; соціальний захист військовослужбовців, які звільнені з військової служби, серед зазначених пільг передбачити: пенсійне забезпечення, забезпечення житлом та надання позики на таке житло, перекваліфікацію та працевлаштування, надання безвідсоткової позики на розвиток бізнес-ідей тощо; прийняття Етичного кодексу поведінки кадрів Збройних Сил України на підставі кодексу етичної поведінки військ НАТО, де передбачити наступні принципи: єдність, вірність, відповідальність, неупередженість, професіоналізм; залучення до формування кадрового потенціалу Збройних Сил України громадської ради ветеранів; постійне удосконалення кадрового потенціалу Збройних Сил України через формування дієвої міжнародної співробітництва та проведення спільних міжнародних навчань.

Ключові слова: *кадри, Збройні Сили, формування кадрів, навчання кадрів, підвищення кваліфікації, мотивація, соціальних захист, етичний кодекс.*

The article provides a systematic analysis of the mechanism of formation and development of personnel potential of the Armed Forces of Ukraine. The author substantiates that the basis for improving and modernizing the human resources of the Armed Forces of Ukraine should be a single concept, which should be designed for 10 years and provide the end result – the formation of innovative professional human resources of the Armed Forces on the basis of contracts.

The study identifies the following stages of formation of human resources of the Armed Forces of Ukraine: adoption of the Concept of development and modernization of human resources of the Armed Forces of Ukraine for 2022–2032; transition to voluntary formation of a professional army through the abolition of conscription; introduction of the Scientific and Training Center for the formation of the personnel system of the Armed Forces of Ukraine, the main functions of which will include the formation of human resources of the Armed Forces of Ukraine, selection, training, training, motivation, career growth, personnel reserve formation; effective selection for service in the Armed Forces of Ukraine; training of personnel potential of the Armed Forces; training of personnel potential of the Armed Forces; motivation of personnel potential of personnel of the Armed Forces; further employment; social protection of servicemen discharged from military service, among these benefits include: pensions, housing and loans for such housing, retraining and employment, interest-free loans for the development of business ideas, etc.; adoption of the Code of Ethics of the Armed Forces of Ukraine on the basis of the Code of Ethics of NATO troops, which provides for the following principles: unity, loyalty, responsibility, impartiality, professionalism; involvement of the public council of veterans in the formation of the personnel potential of the Armed Forces of Ukraine; continuous improvement of the personnel potential of the Armed Forces of Ukraine through the formation of effective international cooperation and joint international exercises.

Key words: *personnel, Armed Forces, personnel formation, personnel training, advanced training, motivation, social protection, code of ethics.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України, першочергове значення є забезпечення військової безпеки та формування дієвого кадрового складу Збройних Сил України. На етапі формування боєздатних Збройних Сил найважливішу роль у забезпеченні національної безпеки держави грає людина. Адже саме людина забезпечує безпеку своєї держави, сім'ї та власну безпеку, використовуючи при цьому засоби захисту та нападу, зброю та військову техніку, матеріально-технічні засоби від зовнішніх загроз, а це визначається її підготовленістю, морально-психологічним станом, авторитетним керівництвом, умілим управлінням. Протягом усього його життя відбувається процес формування та розвитку особи за рахунок взаємодії та вибудовування відносин у суспільстві. Тому система формування кадрового потенціалу Збройних Сил України є складною та потребує системного аналізу.

На сьогодні актуалізується проблема формування концептуальних підходів до формування та розвитку Збройних Сил України з урахуванням глобалізаційних викликів та загроз, а також збройної агресії росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми формування та розвитку кадрового потенціалу Збройних Сил, основні етапи розвитку кадрів в системі забезпечення національної безпеки, навчання та мотивація військовослужбовців аналізують зокрема Н. Агаєв, М. Баквич, О. Банчук-Петросова, О. Басараб, О. Білецький, Б. Богдан, В. Ветров, З. Гбур, О. Захаров, Н. Дакі, О. Дороніна, М. Думенко, О. Заболотний, А. Зельницький, О. Зіборєва, О. Кінь, О. Коваль, В. Клименко, І. Марко, О. Пархоменко-Куцевіл, О. Петросова, Д. Плеханов, В. Сокурєнко, О. Яцино та ін.

Разом з тим відсутні системні дослідження інноваційної моделі механізмів формування кадрового потенціалу Збройних Сил України в системі публічного управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутні системні дослідження обґрунтування інноваційної моделі механізмів формування кадрового потенціалу Збройних Сил України в системі публічного управління.

Метою статті є системний аналіз та обґрунтування інноваційної моделі механізмів формування кадрового потенціалу збройних сил України в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Підставою удосконалення та модернізації кадрового потенціалу Збройних Сил України має стати

єдина концепція, яка має бути розрахована на 10 років та передбачати кінцевий результат – формування інноваційного професійного кадрового потенціалу Збройних Сил на підставі укладення контрактів.

1) прийняття Концепції розвитку та модернізації кадрового потенціалу Збройних Сил України на 2022–2032 роки;

2) перехід до добровільного формування професійної армії через скасування призову;

Найважливішою перешкодою початку добровільного принципу комплектування Збройних Сил України у сучасних умовах виступає незавершеність військової реформи, зокрема й у законодавчому плані.

Важливим питанням є вибір моделі контракту. Контракт визначається характером зовнішніх та внутрішніх загроз та викликів, які виникають. Наприклад, американська система комплектування збройних сил спирається на короткострокові контракти тривалістю 3-5 років із правом їхнього продовження. До закінчення термін служби контрактники отримують набір значних привілеїв, включаючи право на безкоштовну освіту, і навіть на державну та муніципальну службу. Така система відкриває особам із малозабезпечених сімей шлях до соціального добробуту, отримання освіти тощо [1]. Короткострокові контракти мають та недоліки. Термін служби обмежений кількома роками, а на підготовку військовослужбовців, здатних поводитися з сучасною високотехнологічною зброєю, йде тривалий час. При наборі нових контрактників армії доводиться нести нові витрати на їхнє навчання.

Іншу контрактну систему використовує Канада, де робиться ставка на довготривалі контракти. Служба рядового та сержантського складу в армії займає більшу частину їхнього трудового стажу та триває 20-25 років. Переваги і недоліки цієї системи очевидні. Так, літніх, обтяжених сім'єю контрактників важко перекидати в гарячі точки і довго тримати в зоні бойових дій, але при цьому заощаджуються кошти на підготовку особового складу, а військовослужбовці роками накопичують бойовий досвід [2].

На нашу думку, доцільно запровадити короткострокові контракти з подальшою можливістю продовження контрактів.

На нашу думку, модель механізмів формування кадрового потенціалу Збройних Сил України в системі публічного управління має наступні складові елементи:

3) запровадження діяльності Науково-навчального центру формування системи кадрів Зброй-

них Сил України, до основних функцій якого буде належати формування кадрового потенціалу Збройних Сил України, відбір, навчання, підвищення кваліфікації, мотивація, кар'єрне зростання, формування кадрового резерву;

4) здійснення ефективного відбору на службу в Збройні Сили України.

Основою для розробки теоретичних та організаційних положень перспективної системи відбору кандидатів на військову службу з урахуванням вітчизняної специфіки певною мірою може служити система відбору добровольців та порядок їх зарахування на військову службу, що склалися в США за останні 30 років після переходу їхньої армії та флоту на добровільний спосіб комплектування. Так, наприклад, питаннями комплектування збройних сил США особовим складом займаються управління помічника міністра оборони з будівництва збройних сил та особового складу, аналогічні управління міністерств видів збройних сил, які визначають потреби збройних сил в особовому складі, розробляють щорічні плани щодо набору добровольців, відповідають за організацію процесу відбору, вербування та зарахування добровольців на військову службу.

Відбір кандидатів на військову службу проводиться цілий рік вербувальниками з числа спеціально підготовлених для цього досвідчених сержантів, які приписані до вербовочних пунктів, що розташовані на територіях усіх штатів США [1].

На нашу думку, дещо з досвіду формування та відбору кадрів збройних сил США можна використати у сучасній українській армії.

Так, безпосередня робота щодо відбору кандидатів на добровільну військову службу слід покласти на інформаційні пункти, які є штатними структурними підрозділами військових комісаріатів.

Найбільш суттєвими ланками у процесі відбору до кадрового потенціалу збройних сил є медичне обстеження та кваліфікаційні випробування.

Кваліфікаційні випробування мають на меті виявлення здібностей та схильностей добровольця, а також можливість та доцільність його використання за тією чи іншою військовою спеціальністю.

Результати соціально-психологічного дослідження, психологічного та психофізіологічного обстеження кандидатів, висновки про їх професійну придатність заносяться до карт професійного психологічного відбору та враховуються при оцінці відповідності кандидатів, що пред'являються кваліфікаційним вимогам до конкретних військових посад.

Кандидат повинен також відповідати вимогам, що висуваються до вступників на контрактну вій-

ськову службу, за рівнем освіти, професійної та фізичної підготовки.

Кандидат у необхідних випадках у встановленому порядку проходить процедуру оформлення допуску відомостям, що становлять державну таємницю.

Можливо встановлювати додаткові випробування на полігоні або в імітаційних центрах. Створення імітаційних центрів є основою не лише якісного та ефективного відбору кадрів до збройних сил, а й подальшого навчання та підвищення кваліфікації військовослужбовців.

5) навчання кадрового потенціалу Збройних Сил;

Найбільш ефективними для освітньої діяльності вищої військової освіти є методики, засновані на принципах проблемності, єдності, мотивації активної навчально-пізнавальної діяльності, забезпечення найбільшої адекватності такої діяльності характеру майбутньої професійно-творчої діяльності. Отже, використовуємо такі методики:

– активні (за яких діяльність курсанта має продуктивний, творчий, пошуковий характер: дидактичні ігри, аналіз конкретних ситуацій, навчання за алгоритмом та ін.);

– інтенсивні (які дозволяють у короткі терміни з тривалими одноразовими сеансами і з використанням активних методів, що спираються на емоції та підсвідомість (тренінги, навчальна практика тощо), досягти заздалегідь визначених результатів);

– інтерактивні (які орієнтовані на широку взаємодію курсантів як з викладачем, так і один з одним, на домінування активності курсантів у процесі навчання: проекти, науково-дослідницька робота курсантів та ін.);

– проблемні (які пов'язані з рішенням проблемних ситуацій, що призводить до розумових труднощів, що виникають внаслідок об'єктивної недостатності раніше засвоєного досвіду всіх учасників освітнього процесу (лекція, імітаційна гра, моделювання діяльності у реальній ситуації тощо) щодо навчання та імітація конфліктів у курсантському колективі з аналізом своєї та чужої поведінки щодо виховання);

– навчання у співпраці (які виводять відносини «викладач-курсант» на рівень суб'єкт-суб'єктності) [3].

Впровадження у процес навчання найсучасніших досягнень телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та оптико-волоконних технологій дозволяє застосовувати у практиці освіти фахівців нові технології організації навчання, наприклад, очно-дистанційна [4].

Дистанційне навчання орієнтоване на самостійну роботу курсантів з інформаційними

полями з різних банків знань, проектні роботи, тренінги та інші види діяльності з інформаційно-комп'ютерними технологіями, впровадження у навчальний процес таких моделей навчання, що передбачають проведення конференцій.

Залучення інформаційних технологій у процес професійної підготовки майбутніх військових фахівців дає цілу низку переваг у порівнянні з традиційним навчанням, а саме: можливість доступу до останньої наукової періодики та інших джерел інформації через всесвітню мережу Інтернет; потенціал створення спеціалізованих багаторівневих інтегративних та точно спрямованих навчальних матеріалів, які можна дуже швидко змінити, враховуючи новітні наукові досягнення, нагальні потреби ринку праці, сучасні вимоги збройних сил до вмінь та кваліфікації спеціалістів; впровадження у практику освіти військових фахівців нових технологій організації навчання, наприклад, за очно-дистанційною формою, з використанням мультимедійних засобів, викладання онлайн та ін.; можливість курсантським дослідницьким групам працювати спільно онлайн незалежно від відстаней та часу.

Крім того, доцільно організувати імітаційні центри, які надають можливість відпрацьовувати отримані знання та отримувати практичні навички.

За результатами досліджень Департаменту освіти США правильно організоване змішане та онлайн навчання дозволяє забезпечити більшу результативність, ніж традиційне очне навчання: результати в цьому випадку досягаються швидше, ніж за традиційних технологіях "face-to-face"; навчання ефективно у широкому діапазоні при використанні теми, хто навчається, різноманітного контенту.

І останнє, комп'ютери, локальні мережі та навчальні курси на електронних носіях дозволяють технологічно індивідуалізувати професійну підготовку майбутніх військових фахівців, а глобальні інформаційні мережі, Інтернет-технології, центри дистанційного навчання є технологічною основою глобалізації цієї підготовки. Отже, інформаційні технології дозволяють вирішити важливу проблему сучасності: поєднання індивідуалізації навчання на рівні курсанту та глобалізації навчання на рівні викладача.

Таким чином, інноваційна спрямованість освіти сприяє розширенню методичних пошуків та інноваційної діяльності з освоєння нового змісту освіти та педагогічних технологій. Їх метою є усунення акценту в освіті зі здатністю засвоювати знання до здатності їх використовувати, діяти практично. Справжнє освітнє педаго-

гічної діяльності – це впровадження нових технологій навчання, інтеграційних курсів, розробка нових міждисциплінарних зв'язків.

Під час підготовки військовослужбовців перспективними є сучасні технології навчання, такі як: програмоване навчання; мультимедійна; комп'ютерна (інформаційна); модульного; дистанційного; віртуалізації (імітаційного моделювання); штучного інтелекту.

6) підвищення кваліфікації кадрового потенціалу Збройних Сил;

Підвищення кваліфікації кадрового потенціалу Збройних Сил України є важливою складовою професіоналізації національної армії. Удосконалення сучасної зброї, веденні гібридних війн, інформаційні та глобалізаційні виклики та небезпеки вимагають від Збройних Сил постійного удосконалення та володіння інноваційними методами та механізмами протидії таким викликам та небезпекам.

Однією з відмінних рис розвитку збройних сил провідних держав світу на етапі є зростання масштабів використання ними різних автоматизованих систем, у тому числі робототехніки. З одного боку, ці якісні зміни дозволяють частково компенсувати значні скорочення особового складу та практично всіх видів «традиційної» (не автоматизованої) бойової техніки, що відбулися після закінчення холодної війни, з іншого – дають можливість істотно збільшити кількість проведених силових операцій, мінімізувавши людські втрати [5, р. 4].

І застосування інноваційних розробок вимагає нових знань та навичок військовослужбовців.

7) мотивація кадрового потенціалу кадрового потенціалу Збройних Сил;

Основою будь-якої моделі формування кадрового потенціалу є мотиваційний фактор.

Вирішення проблеми мотивації професійної діяльності кадрів збройних сил має плануватися через реалізацію комплексної програми психолого-морального супроводу процесу мотивації професійної діяльності військовослужбовців, а також теоретичної та методологічної підготовки командирів підрозділів.

Головним в цьому аспекті має стати простійний моніторинг мотивації кадрів Збройних Сил України щодо ефективності та результативності своєї діяльності, подальшого саморозвитку та планування кар'єри професійного військовослужбовця.

Зазначені функції повинні здійснюватися під час відбору кадрів на військову службу, під час навчання у навчальних закладах, а також періодично раз на два роки з метою з'ясування мотивації кадрів Збройних Сил України.

8) планування працевлаштування колишніх військовослужбовців; Подальше працевлаштування.

Зокрема, ще в 1985 р. конгресом США був ухвалений закон «Про організацію допомоги військовослужбовцям у здобутті освіти», який передбачає виплату грошового утримання, необхідного для оплати очного або еквівалентного йому заочного навчання в університеті, коледжі або на шкільних курсах або за напрямками професійно-технічної підготовки. Слід зазначити, що фінансування цієї програми здійснюється на добровільній основі з грошового забезпечення військовослужбовців протягом одного року несення ними військової служби у розмірі 100 доларів. При цьому право військовослужбовців, звільнених на запас, на допомогу в отриманні освіти може бути реалізовано протягом 10 років з моменту звільнення з армії [6, с. 27–28].

Соціальний захист та соціальна адаптація британських військовослужбовців, звільнених у запас, обов'язково включає у собі консультаційні заходи, проведені спеціальною групою експертів з питанням перекваліфікації, працевлаштування та соціального забезпечення.

Безпосередньо перед процедурою звільнення військовослужбовці проходять місячну підготовку в центрі з переселення, де вони здобувають спеціальність у обраній ними області, а безпосередньо після звільнення – отримують допомогу у пошуках роботи, які надаються філіями бюро з працевлаштування.

9) соціальний захист військовослужбовців, які звільнені у запас;

Соціальний захист звільнених з служби військовослужбовців – є важливими елементом мотивації.

Так, законодавством США визначено, що американські громадяни, які прослужили на дійсній військовій службі 180 і більше днів, і звільнені не через негідну поведінку, підпадають під категорію «ветеран» і отримують право користуватися певними пільгами. До складу базових пільг, передбачених американським законодавством для ветеранів збройних сил, прийнято включати такі, як: виплата допомоги по інвалідності, надання допомоги у професійній та психотерапевтичній реабілітації, надання допомоги в здобутті освіти та працевлаштування, у разі потреби, виплата допомоги по безробіттю та надання позичок, а також деякі інші послуги [7].

Нашу думку, слід передбачити такі аспекти соціального захисту військовослужбовців, які звільнені з військової служби: пенсійне забезпечення, забезпечення житлом та надання позики

на таке житло, перекваліфікацію та працевлаштування, надання безвідсоткової позики на розвиток бізнес-ідей тощо.

10) прийняття Етичного кодексу поведінки кадрів Збройних Сил України на підставі кодексу етичної поведінки військ НАТО;

В основу формування етичних правил поведінки та культури Збройних Силу України слід покласти етичний кодекс поведінки військ НАТО.

У кодексі етичної поведінки військ НАТО виокремленні наступні п'ять принципів поведінки. Перший принцип – єдність:

- чесність та правдивість у професійних відносинах;

- уникання ситуацій, які можуть призвести до виникнення міжособистісних конфліктів, потенційних конфліктів між особистими та національними інтересами;

- виконання негайних дій, щодо недопущення виникнення та врегулювання конфліктних ситуацій у військово-професійному середовищі; – заборона на використання професійної інформації, отриманої через офіційні джерела, для особистої вигоди;

- поміркованість, уникання дій, які можуть сприйматися як зловживання статусом військовослужбовця (учасника бойових дій) та привілеями, наданими країною [8].

Наступний принцип етичної поведінки військ НАТО є вірність, зокрема яка спрямована на:

- підтримку демократичних принципів, на яких був заснований Альянс;

- демонстрацію професійної відданості на шляху до досягнення мети, орієнтованої на реалізацію цілей та завдань військової організації;

- прагнення зробити особистий внесок в успіх військової організації та НАТО, сприяння культурі результатів через Альянс;

- вимогу завжди ставити інтереси альянсу вище власних інтересів та інтересів окремих країн, пам'ятаючи про рівність усіх перед законом;

- формування, сприяння та підтримку позитивного командного духу [8].

Третій принцип етичної поведінки військ НАТО є відповідальність, зокрема:

- відповідальність за власні дії, рішення, або бездіяльність і прийняття їх наслідків та результатів;

- оперативні дії для вирішення або виправлення будь-яких помилок або упущень, які члени альянсу зробили чи можуть зробити;

- прозорість професійної діяльності, навіть за умови її негативної оцінки;

- усвідомлення наслідків власних дій і рішень, до моменту їх прийняття;

– пильність щодо будь-яких шахрайств та зловживань, які можуть статися в організації та відповідна протидія ним належним чином;

– уникання будь-яких дій, які можуть призвести до пошкодження або ризику для військової організації, її комунікаційних та інформаційних систем або невідповідне використання і розголошення інформації [8].

Четвертий принцип етичної поведінки військ НАТО є неупередженість:

– дотримуватись принципів об'єктивності та незалежності у професійних операціях, прагнути бути чесними та справедливими у всіх аспектах діяльності;

– дотримуватись принципу об'єктивності, спиратись на міжнародний досвід та використовувати рекомендації та рішення Альянсу в цілому, не зважаючи на погляди чи інтереси власної, або будь-якої конкретної країни або нації;

– не приймати подарунки, не допускати проявів гендерної дискримінації, що може поставити під загрозу вашу неупередженість або породити сприйняття браку об'єктивності у вашій поведінці та виконанні службових обов'язків;

– не займатися неавторизованою зовнішньою роботою чи іншими видами діяльності, що може суперечити чи заважати виконанню ваших службових обов'язків;

– не використовувати привілейовану професійну інформацію про діяльність військової організації не за призначенням та з метою отримати користь після завершення військової служби.

П'ятий принцип етичної поведінки військ НАТО є професіоналізм:

– докладати максимальних зусиль до повсякденного виконання професійних обов'язків;

– підтримувати найвищий рівень компетенції у власній професійній сфері і прагнути до постійного вдосконалення професійних знань, навичок та вмій;

– доглядати і обережно використовувати обмежені ресурси військової організації;

– забезпечити безпеку та конфіденційність службової інформації;

– враховувати наслідки власної професійної діяльності щодо природного середовища;

– поважати конфіденційність приватної сфери, гендерну ідентичність та соціальну різноманітність усіх співробітників;

– не переслідувати та не дискримінувати інших співробітників у професійному середовищі, вимагати того ж від інших;

– для керівників та начальників, забезпечити справедливе керівництво та нести відповідальність за дії чи бездіяльність підлеглих, забезпечити спри-

яння їх професійному розвитку, заохочуючи і нагороджуючи тих, хто працював добре, виправляючи та навчаючи тих, хто не відповідає стандартам [8].

11) залучення до формування кадрового потенціалу Збройних Сил України громадської ради ветеранів;

Так, з метою навчання, підвищення кваліфікації кадрів Збройних Сил України можливо залучати громадські ради ветеранів. Крім того, з метою формування інноваційних механізмів підготовки кадрів, налагодження співпраці між поколіннями військовослужбовців можна також залучати міжнародні організації ветеранів.

12) постійне удосконалення кадрового потенціалу Збройних Сил України через формування дієвої міжнародної співробітництва та проведення спільних міжнародних навчань.

Зазначені теоретичну модель можна зобразити наступним чином (рис. 1).

Висновки. У статті проведений системний аналіз етапів формування кадрового потенціалу Збройних Сил України. Визначені наступні етапи формування кадрового потенціалу Збройних Сил України: прийняття Концепції розвитку та модернізації кадрового потенціалу Збройних Сил України на 2022-2032 роки; перехід до добровільного формування професійної армії через скасування призову; запровадження діяльності Науково-навчального центру формування системи кадрів Збройних Сил України, до основних функцій якого буде належати формування кадрового потенціалу Збройних Сил України, відбір, навчання, підвищення кваліфікації, мотивація, кар'єрне зростання, формування кадрового резерву; здійснення ефективного відбору на службу в Збройні Сили України; навчання кадрового потенціалу Збройних Сил; підвищення кваліфікації кадрового потенціалу Збройних Сил; мотивація кадрового потенціалу кадрового потенціалу Збройних Сил; планування працевлаштування колишніх військовослужбовців; Подальше працевлаштування; соціальний захист військовослужбовців, які звільнені у запас; прийняття Етичного кодексу поведінки кадрів Збройних Сил України на підставі кодексу етичної поведінки військ НАТО; залучення до формування кадрового потенціалу Збройних Сил України громадської ради ветеранів; постійне удосконалення кадрового потенціалу Збройних Сил України через формування дієвої міжнародної співробітництва та проведення спільних міжнародних навчань.

У перспективі подальших розвідок передбачається розглянути міжнародний досвід формування та розвитку кадрового потенціалу Збройних Сил України.

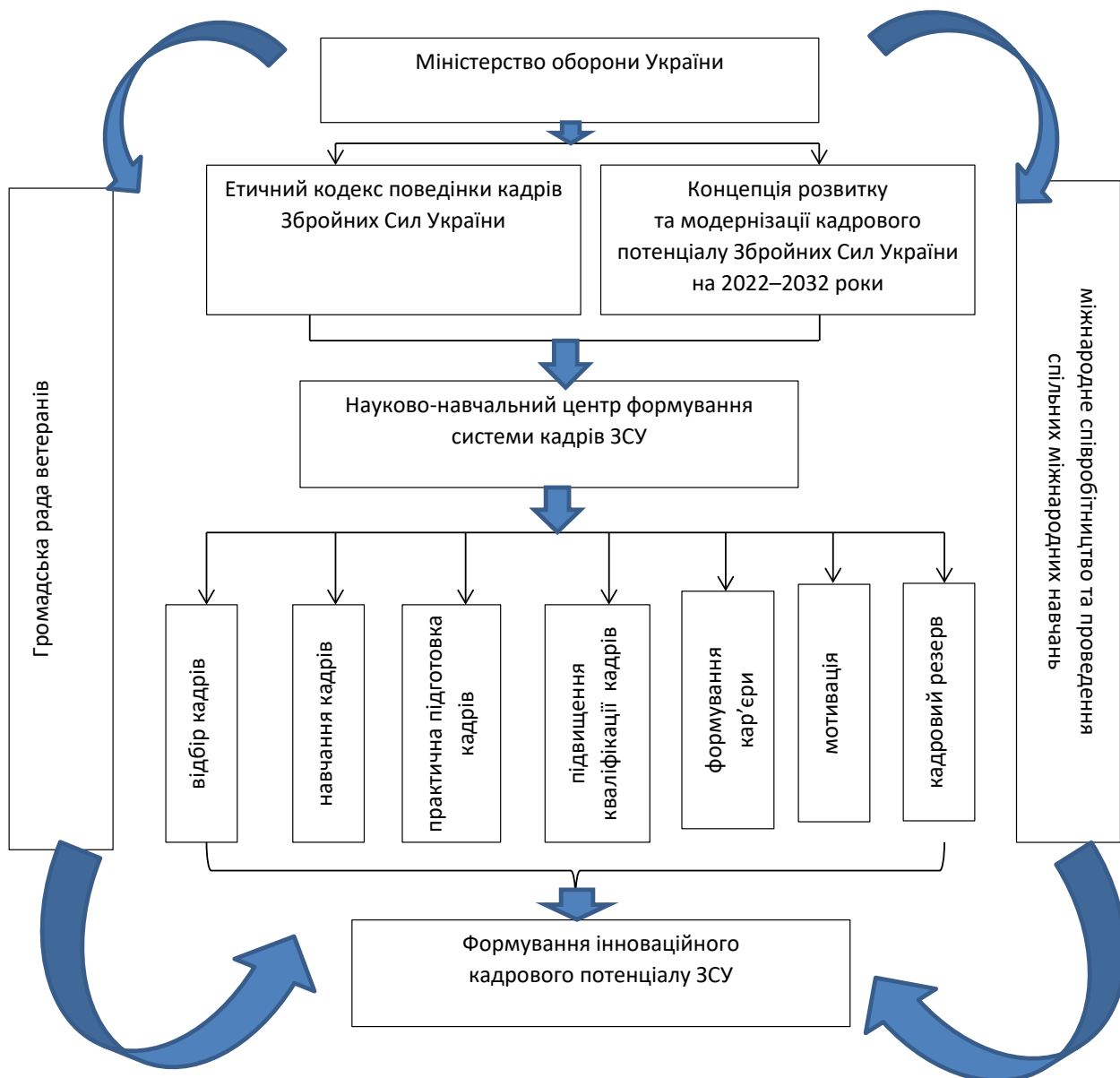

Рис. 1. Теоретична модель формування кадрового потенціалу Збройних Сил України

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бакович М. Н. Организационно-правовое регулирование подготовки офицеров запаса для вооруженных сил США и Великобритании. *Военная мысль*. 2008. № 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pravovoe-regulirovanie-podgotovki-ofitserov-zapasa-dlya-vooruzhennyh-sil-ssha-i-velikobritanii>
2. Гацко М. Способы комплектования военнослужащими вооружённых сил иностранных государств. *Зарубежное военное обозрение*. 2009. № 1. С. 28–31.
3. Ярыгина Н. А. Возможности использования международных практик для обучения курсантов в военном ВУЗЕ. *Современное педагогическое образование*. 2022. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-ispolzovaniya-mezhdunarodnyh-praktik-dlya-obucheniya-kursantov-v-voennom-vuze>
4. Садаков В.А., Варминская Н.И., Осипов К.Н. Проектное обучение влияние потенциала междисциплинарных связей на эффективность обучения курсантов. *Вестник военного образования*. 2020. № 5(26). С. 22–27.
5. Sönmez T. Bidding for Army career specialties: Improving the ROTC branching mechanism. *Boston College Working Papers in Economics*. 2011.
6. Трусов А., Шатров С. Финансово-экономическое обеспечение и социальная защита американских военнослужащих. *Зарубежное военное обозрение*. 2002. № 12. С. 26–34.
7. Разов П. В. Сущность, структура и содержание социальной защиты и социальной адаптации военнослужащих, уволенных в запас (на примере зарубежных стран). *Армия и общество*. 2013. № 3 (35). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-struktura-i-soderzhanie-sotsialnoy-zaschity-i-sotsialnoy-adaptatsii-voennosluzhaschih-uvolennyh-v-zapas-na-primere>
8. NATO Code of Conduct. URL: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-ofconduct.pdf>

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.39>

Гладков Кирило Юрійович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Навчально-наукового інституту державного управління

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-7677-1966

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬО-ВИРОБНИЧОГО КЛАСТЕРА: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

EXTRACURRICULAR EDUCATION AS AN ELEMENT OF THE EDUCATIONAL AND PRODUCTION CLUSTER: PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT

У статті запропоновано та охарактеризовано модель освітньо-виробничого кластера з інтегрованим елементом позашкільної освіти у контексті публічного управління. Визначено актуальні виклики системи позашкільної освіти в Україні та причини, що зумовили їх виникнення. Акцентовано увагу на тому, що органам державного управління та місцевого самоврядування необхідно шукати нові шляхи у здійсненні публічного управління позашкільної освітою, забезпечивши її стійкий розвиток в умовах обмежених ресурсів та подальших (потенційних) викликів/наслідків шляхом використання можливостей міжінституційної взаємодії публічного та приватного сектору на основі державно-приватного партнерства, що досягається у застосуванні кластерної моделі діяльності відповідних суб'єктів – формуванні освітньо-виробничих кластерів.

Здійснено аналіз основних положень праць М. Портера, Р. Мартіна, П. Санлі та українських науковців, які досліджували проблематику функціонування кластерів: Є. Бородіна, І. Чикаренко, Л. Зеленської, Г. П'ятницької, О. Решетняка, Ю. Заїки.

Визначено, що поняття кластера є багатоманітним; не є уніфікованим, а зміст залежить від контексту та сфери застосування; може використовуватись в освітній сфері. З огляду на це запропоновано визначення освітнього кластера – кооперація різних релевантних суб'єктів публічного управління та освітньої діяльності, що використовують можливості та ресурси один одного для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти та реалізації спільних проєктів. Виявлено різні типи кластерів залежно від "ядра". Наголошено на важливості інтеграції закладів позашкільної освіти з іншими суб'єктами освітньої та підприємницької діяльності шляхом формування освітньо-виробничих кластерів.

Визначено роль органів публічної влади у формуванні освітніх та освітньо-виробничих кластерів, інтеграції зовнішніх суб'єктів. З огляду на це запропоновано визначення освітньо-виробничого кластера – кооперація органів публічної влади (державного управління/місцевого самоврядування) та релевантних суб'єктів освітньої діяльності із суб'єктами підприємницької діяльності, що використовують можливості (наявні та потенційні) та ресурси один одного для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти (як споживачів послуг) та реалізації спільних взаємовигідних проєктів на основі державно-приватного партнерства.

Виявлено, що основними перевагами кластеризації позашкільної освіти є покращення якості надання освітніх послуг за рахунок всебічного охоплення здобувачами освіти як формальною, так і неформальною освітою; об'єднання ресурсів суб'єктів освітньої діяльності, зокрема кадрових для здійснення освітньої діяльності; можливість використання матеріально-технічної бази всіх суб'єктів кластера.

Ключові слова: позашкільна освіта, кластер, освітньо-виробничий кластер публічне управління, конкурентоспроможність, інтеграція, суб'єкт освітньої діяльності, суб'єкт підприємницької діяльності, державно-приватне партнерство, органи державної влади, місцеве самоврядування.

The article proposes and characterizes a model of an educational and production cluster with an integrated element of extracurricular education in the context of public administration. The current challenges of the system of extracurricular education in Ukraine and the reasons for their occurrence are determined. Attention is focused on the fact that state and local self-government bodies need to find new ways to implement public administration of extracurricular education, ensuring its sustainable development in conditions of limited resources and further (potential) challenges/consequences by using opportunities for inter-institutional interaction of the public and private sectors based on public-private partnership, which is achieved in the application of the cluster model of activity of the relevant subjects – the formation of educational and production clusters.

An analysis of the main provisions of the works of M. Porter, R. Martin, P. Sanli and Ukrainian scientists who studied the problems of cluster functioning was carried out: Ye. Borodin, I. Chikarenko, L. Zelenska, G. Piatnytska, O. Reshetniak, Yu. Zaika.

It was determined that the concept of a cluster is multifaceted; is not unified, and the content depends on the context and scope of application; can be used in the educational field. In view of this, the definition of an educational cluster is proposed –

cooperation of various relevant subjects of public administration and educational activity, which use each other's capabilities and resources to meet the educational needs of education seekers and implement joint projects. Different types of clusters were identified depending on the "core". The importance of the integration of extracurricular education institutions with other subjects of educational and entrepreneurial activity through the formation of educational and production clusters is emphasized.

The role of public authorities in the formation of educational & educational and production clusters, integration of external entities is determined. Based on this review, the definition of an educational-industrial cluster is proposed – cooperation between public authorities (state authorities/local self-government) and relevant subjects of educational activity with subjects of entrepreneurial activity that use opportunities (available and potential) and resources of each other for satisfaction educational needs of education seekers (as consumers of services) and implementation of joint mutually beneficial projects based on public-private partnership.

It was revealed that the main advantages of the clustering of extracurricular education are the improvement of the quality of the provision of educational services due to the comprehensive coverage of education seekers by both formal and informal education; unification of resources of subjects of educational activity, in particular personnel resources for carrying out educational activities; the possibility of using the material and technical base of all entities of the cluster.

Key words: *extracurricular education, cluster, educational and production cluster, public administration, competitiveness, integration, subject of educational activity, subject of entrepreneurial activity, public-private partnership, state authorities, local self-government.*

Постановка проблеми. Система позашкільної освіти в Україні (як освітня підсистема) сьогодні стикається з певними викликами, що зумовлені ліквідацією та організацією закладів позашкільної освіти (припиненням як юридичних осіб) та зменшенням кількості вихованців, що особливо стало помітним у 2022 році (відповідно до статистичних даних за формою 1-ПЗ) у зв'язку з процесом децентралізації та передачею у комунальну власність територіальних громад об'єктів спільної власності ліквідованих районних рад. Такий стан речей зумовлений відсутністю належного фінансування як за рахунок державних коштів, так і за рахунок коштів місцевих бюджетів, що спричиняє стагнацію діяльності всіх типів закладів позашкільної освіти (незалежно від форми власності та підпорядкування) та сприяє прийняттю управлінських рішень щодо скорочення відповідної мережі. Окрім цього, зміст та форми освітнього процесу у закладах позашкільної освіти не відповідають актуальним запитам здобувачів освіти (невідповідність інтересів та результату), тобто є неконкурентоздатними, що підтверджує охоплення позашкільною освітою – 19,9%¹ (зкладами освіти системи Міністерства освіти і науки України). Відповідно органам державної влади та місцевого самоврядування необхідно шукати істотно нові шляхи у здійсненні публічного управління позашкільною освітою, забезпечивши її стійкий розвиток в умовах обмежених ресурсів та подальших (потенційних) викликів/наслідків, зокрема спричинених збройною агресією проти України. У таких умовах доцільно використовувати можливості міжінституційної взаємодії

публічного та приватного сектору на основі партнерства, що досягається у застосуванні кластерної моделі діяльності відповідних суб'єктів – формуванні освітньо-виробничих кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади функціонування кластерів через конкурентні переваги запропонував М. Портер. Він зазначає, що інтеграція різних суб'єктів, зокрема соціальних, сприяє збільшенню їх конкурентоздатності та стимулює інноваційну діяльність [1]. Схожа ідея спостерігається і у працях А. Маршала. Подальші дослідження у цій сфері здійснювали Р. Мартін та П. Санлі, які наголошували на багатоманітності визначення “кластер”, що викликає хаотичність та нечіткий характер відповідної концепції [1]. Окремі питання класифікації кластерів та їх структури висвітлюються у наукових працях Х. Вольмана, Л. Фанга, Р. Хагінса та інших науковців.

Так як поняття кластера є багатоманітним, то відповідна концепція використовується і в освітній сфері. Проблематика формування та функціонування освітніх кластерів висвітлена у наукових працях Л. Зеленської, Г. П'ятницької, О. Решетняк, Ю. Заїки та інших українських науковців.

Зокрема, Г. П'ятницька наголошує на необхідності формування в Україні освітньо-наукових кластерів з метою здійснення інноваційної діяльності та підготовки кваліфікованих кадрів відповідно до потреб локального, регіонального або загальнодержавного рівня. Виділяє основні передумови для створення та розвитку освітньо-наукових кластерів та визначає їх відмінні характеристики. Суб'єктами науково-освітнього клас-

¹ Розрахунок здійснено на основі статистичних даних кількості здобувачів освіти за рівнями освіти Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED) та статистичними даними Міністерства освіти і науки України “Позашкільна освіта у 2021 році” (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/rozashkilna-osvita/statistichni-danni>), враховуючи норму статті 14 Закону України “Про освіту”: “позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти”.

тера за Г. П'ятницькою є заклади вищої освіти (в якості ядра) та суб'єкти підприємницької діяльності (бізнес) [4].

Л. Зеленська висвітлила питання світового досвіду функціонування освітніх кластерів та адаптації відповідної концепції до українських умов; визначила, що інноваційні кластери створюють єдиний інформаційний простір професійного спілкування та обміну освітніми технологіями. Розглядала модель “університетсько-шкільного” кластера – функціонування ліцеїв та коледжів при закладах вищої освіти [3].

О. Решетняк та Ю. Заїка виявили, що залучення різних джерел фінансування відкриває можливості до розширення фінансової бази закладів освіти за рахунок небюджетних коштів; розкриває формування освітніх кластерів на принципах державно-приватного партнерства; приділяє увагу організаційно-економічним механізмам формування освітніх кластерів. Визначає суб'єктами управління освітніми кластерами: “державні органи влади”, “регіональні органи влади” та “бізнес”, які впливають на об'єкти: “шкільна освіта”, “спеціальна професійна освіта”, “університетська освіта” та “післявишівська освіта” [8].

Поряд з висвітленням кластерів у контексті освітньої діяльності приділяється увага їх використання органами державної влади та місцевого самоврядування як інструментів стимулювання місцевого економічного розвитку. Окремі публічно-управлінські аспекти створення та функціонування кластерів як інноваційних інструментів розвитку територіальних громад та регіонів висвітлені у наукових працях Є. Бородіна та І. Чикаренко. Вони акцентують увагу на тому, що кластерна політика у розвинених державних утвореннях є помітною та стійкою тенденцією, тобто є системною, натомість в Україні відповідні процеси не активізовані [2].

Варто зазначити, що дослідження освітніх кластерів переважно висвітлено в контексті вищої та професійної (професійно-технічної) освіти, що зумовлює необхідність у проведенні додаткової науково-дослідницької роботи в умовах інших складників та рівнів освіти, зокрема позашкільної освіти (системи позашкільної освіти), для всебічного розкриття концепції освітніх кластерів в Україні.

Переважає більшість досліджень позашкільної освіти здійснюються у контексті педагогічної науки, що зумовлює необхідність у висвітленні публічно-управлінських питань. Також недослідженим є питання інтеграції позашкільної освіти з іншими суб'єктами господарської діяльності.

Мета статті – створити та охарактеризувати модель освітньо-виробничого кластера з інтегрованим елементом позашкільної освіти у контексті публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Позашкільна освіта є одним із складників системи освіти та визначається як “сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти” [7]. Враховуючи зазначене, позашкільна освіта спрямована на формування у здобувачів освіти тих самих “практичних” компетентностей, що доповнюють теоретичні знання, здобуті на інших складниках освіти (і навпаки – теоретичні знання є підґрунтям для позашкільної освіти). Тобто виступає як “сполучна ланка” у системі освіти, охоплюючи деякі її елементи.

Чинним законодавством України визначено, що позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти [6; 7]. Відповідно маємо розуміння про портрет споживача послуг з позашкільної освіти:

- діти від 3 до 6 років – вихованці закладів дошкільної освіти (*дошкільний рівень освіти*);
- діти від 6 до 14 років – учні закладів загальної середньої освіти (*рівні початкової та базової середня освіта*);
- учнівська молодь від 14 років – здобувачі освіти закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти (*рівень профільної середньої освіти; перший (початковий), другий (базовий), третій (вищий) рівні професійної (професійно-технічної) освіти; рівень фахової передвищої освіти*).

З огляду на це, позашкільна освіта в системі освіти виступає не наступним рівнем освіти, а паралельним, що зумовлює її додатковий характер та добровільні засади залучення здобувачів освіти. Відповідно показник охоплення позашкільною освітою залежить не тільки від потреб особистості в саморозвитку, але й від можливості закладу на належному (якісному) рівні надавати послуги позашкільної освіти, що відповідають запитам потенційних споживачів послуг – здобувачів освіти; є актуальними.

Окрім цього, важливим фактором є ступінь інтеграції закладу позашкільної освіти у діяльність інших закладів освіти, зокрема загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, тому що вихованці закладів позашкільної освіти є одночасно здобувачами інших рівнів

освіти. Відповідно виникає потреба в кореляції діяльності закладів позашкільної освіти та інших закладів освіти, що передбачають здобуття релевантних рівнів освіти. З огляду на це, виникає потреба у розгляді доцільності впровадження кластерної моделі діяльності закладів позашкільної освіти та здійснення відповідних публічно-управлінських функцій.

Визначення терміну “кластер” не є уніфікованим, а зміст залежить від контексту та сфери застосування.

Термін кластер (у контексті економічної науки) вперше був введений та обґрунтований американським вченим – економістом М. Портером наприкінці ХХ століття. Він визначає кластер як “сконцентровану за географічною ознакою групу взаємопов’язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов’язаних з їхньою діяльністю організацій у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу” [1].

Виходячи з наведеного визначення, можна виокремити складові кластера:

- наявність різних суб’єктів (взаємовідносини: конкуренція/партнерство);
- спільна діяльність (кооперація);
- спорідненість за географічною ознакою.

Елементами кластера за М. Портером виступають суб’єкти підприємницької діяльності різного рівня (малий, середній та великий бізнес) та суміжні установи, до яких можна віднести, зокрема, заклади освіти та наукові установи, що здійснюють спільну взаємовигідну діяльність.

Окрім цього, кластери характеризуються наявністю “ядра” – певного основного суб’єкта/сфери навколо якого зосереджено його функціонування [1].

Враховуючи зазначене, кластерна концепція діяльності може застосовуватись у різних сферах, наприклад, виробництво, медицина, ІТ, агро-сектор тощо. Відповідно в освітньому кластері “ядром” виступають суб’єкти освітньої діяльності та освітній процес.

У контексті освітньої діяльності кластер – це кооперація різних релевантних суб’єктів публічного управління та освітньої діяльності, що використовують можливості (наявні та потенційні) та ресурси один одного для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти (як споживачів послуг) та реалізації спільних проєктів.

Освітній кластер може виступати як відкритою системою, співпрацюючи та залучаючи до своєї діяльності інших суб’єктів, зокрема підприємницької діяльності, так і закритою, що зумовлено чіт-

кими рамками організації освітнього процесу без втручання зовнішніх суб’єктів. Такий стан речей зумовлює певну класифікацію освітніх кластерів в залежності від суб’єкта, які є його складовими: науково-освітній (освітньо-науковий), виробничо-освітній (освітньо-виробничий), дослідницький тощо. Відповідно у науково-освітніх (освітньо-наукових) та дослідницьких кластерах такими суб’єктами виступають наукові, натомість у виробничо-освітніх (освітньо-виробничих) кластерах – суб’єкти підприємницької діяльності. Такі кластери спрямовані перш за все на задоволення актуальних потреб ринку праці та формування потенційних конкурентоздатних фахівців.

Освітня діяльність і система освіти є об’єктами публічного управління, тому невід’ємними елементами освітніх кластерів виступають органи публічної влади (органи державної влади; органи місцевого самоврядування), що забезпечують формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері (суміжних сферах) та виконують функції засновників закладів освіти. На вищому та центральному рівнях до таких органів належать Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України; на регіональному та місцевому рівнях відповідні функції здійснюють місцеві державні адміністрації (обласні, районні) та органи місцевого самоврядування (обласні, районні та територіальні), що мають у своєму складі структурні підрозділи, які відповідають за реалізацію державної політики у сфері освіти (суміжних сферах).

До повноважень Кабінету Міністрів України входить формування державної політики у сфері освіти та визначення стратегічних векторів її розвитку; затвердження державних цільових програм розвитку освіти, зокрема в яких висвітлено питання організації та функціонування освітніх кластерів.

Міністерство освіти і науки України як центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти; розробляє державні цільові програми, стратегії розвитку, проєкти нормативно-правових актів, відповідає за їх виконання, звітує та надає відповідні пропозиції до Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади; може здійснювати (ініціювати) міжнародне співробітництво у сфері освіти; в окремих випадках може виконувати функції засновника закладів освіти.

До компетенції місцевих державних адміністрацій (обласних, районних) та їх відповідних структурних підрозділів належить забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти

у межах відповідної території; створення належних умов для функціонування закладів освіти; координація діяльності органів місцевого самоврядування з урахуванням їх самоврядних повноважень; в окремих випадках можуть виконувати функції засновника закладів освіти;

Органи місцевого самоврядування (обласні, районні, територіальні) створюють та забезпечують належні умови для функціонування закладів освіти, зокрема зміцнення матеріально-технічної бази; виступають в якості засновників закладів освіти з безпосередніми управлінськими функціями у межах автономії закладу освіти [5; 6; 7].

Відповідно місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування здійснюють безпосередні управлінські функції щодо організації освіти на певній (певних) території (територіях) та сприяють створенню належних умов функціонування закладів освіти, що їм підпорядковані (перебувають у межах компетенції), тому у межах свої повноважень можуть бути ініціаторами створення освітніх кластерів, забезпечивши умови для інтеграції різних рівнів освіти.

Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України у контексті формування кластерів виступають в якості органів, що можуть нормативно закріплювати основні положення формування освітніх кластерів, визначати певні особливості їх організації та функціонування. Але в окремих випадках можуть бути і безпосередніми суб'єктами кластера якщо він охоплює державні (національні) заклади освіти, що підпорядковані та підзвітні цим органам, або у разі забезпечення міжнародної співпраці у межах відповідних суб'єктів.

Окрім цього, органам публічної влади варто враховувати автономні права закладів освіти, визначеними чинним законодавством України, та підтримувати ініціативи керівників (директорів) закладів освіти та учасників освітнього процесу відповідних суб'єктів з питань організації їх діяльності та інтеграції у кластерну діяльність.

Варто зазначити, що функціонування кластера може здійснюватися на різних рівнях, починаючи з локального, та закінчуючи інтернаціональним. Рівень кластера залежить від залучених органів публічної влади, що здійснюють безпосередні управлінські функції у межах кластера; кількості охоплених суб'єктів освітньої та підприємницької діяльності; географічного розташування; наявних ресурсів, зокрема фінансових та кадрових; ініціативності та здатності суб'єктів створювати зовнішні зв'язки з іншими.

Як зазначалось вище, позашкільна освіта в Україні має істотні проблеми з фінансуванням,

що зумовлює невідповідність матеріально-технічної бази актуальним потребам здобувачів освіти. Відповідно компетентним органам управління освітою доцільно залучати інші (додаткові) джерела фінансування або переводити заклади позашкільної освіти на самостійний баланс з платною основою надання освітніх та інших послуг. Враховуючи зазначене, одним із шляхів вирішення проблем функціонування позашкільної освіти є її інтеграція в освітньо-виробничі кластери (рис. 1), що дозволить кооперувати матеріально-технічну базу суб'єктів освітньої та підприємницької діяльності; раціонально використовувати ресурси; сприяти практичній направленості освітнього процесу. До того ж це відкриває можливість для співробітництва в інноваційних сферах, зокрема ІТ, що дозволить актуалізувати неформальну складову освіти до потреб ринку праці та внести новий зміст та форми освітньої діяльності. Суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють політику корпоративної соціальної відповідальності, виступають потенційними елементами освітньо-виробничих кластерів. Відповідно органам публічної влади доцільно використовувати інструмент державно-приватного партнерства для налагодження співпраці суб'єктів підприємницької діяльності з суб'єктами освітньої діяльності у межах кластера.

Таким чином, мета інтеграції позашкільної освіти в освітньо-виробничі кластери полягає у раціоналізації розподілу ресурсів між освітніми рівнями та підвищення конкурентоздатності закладів позашкільної освіти за рахунок інтеграції з іншими суб'єктами освітньої та підприємницької діяльності.

Враховуючи вищезазначене, освітньо-виробничий кластер – це кооперація органів публічної влади (державного управління/місцевого самоврядування) та релевантних суб'єктів освітньої діяльності із суб'єктами підприємницької діяльності, що використовують можливості (наявні та потенційні) та ресурси один одного для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти (як споживачів послуг) та реалізації спільних взаємовигідних проєктів на основі державно-приватного партнерства.

Відповідно у межах освітньо-виробничого кластера з'являються можливості щодо реалізації унікальних проєктів, ініціаторами яких можуть виступати всі залучені суб'єкти. Реалізація проєктної діяльності сприяє пошуку нових форм та методів здійснення як освітньої, так і операційної діяльності суб'єктів; сприяє їх подальшій консолідації та зменшує ризик формалізації існування кластера як чергового документа (“на папері”).

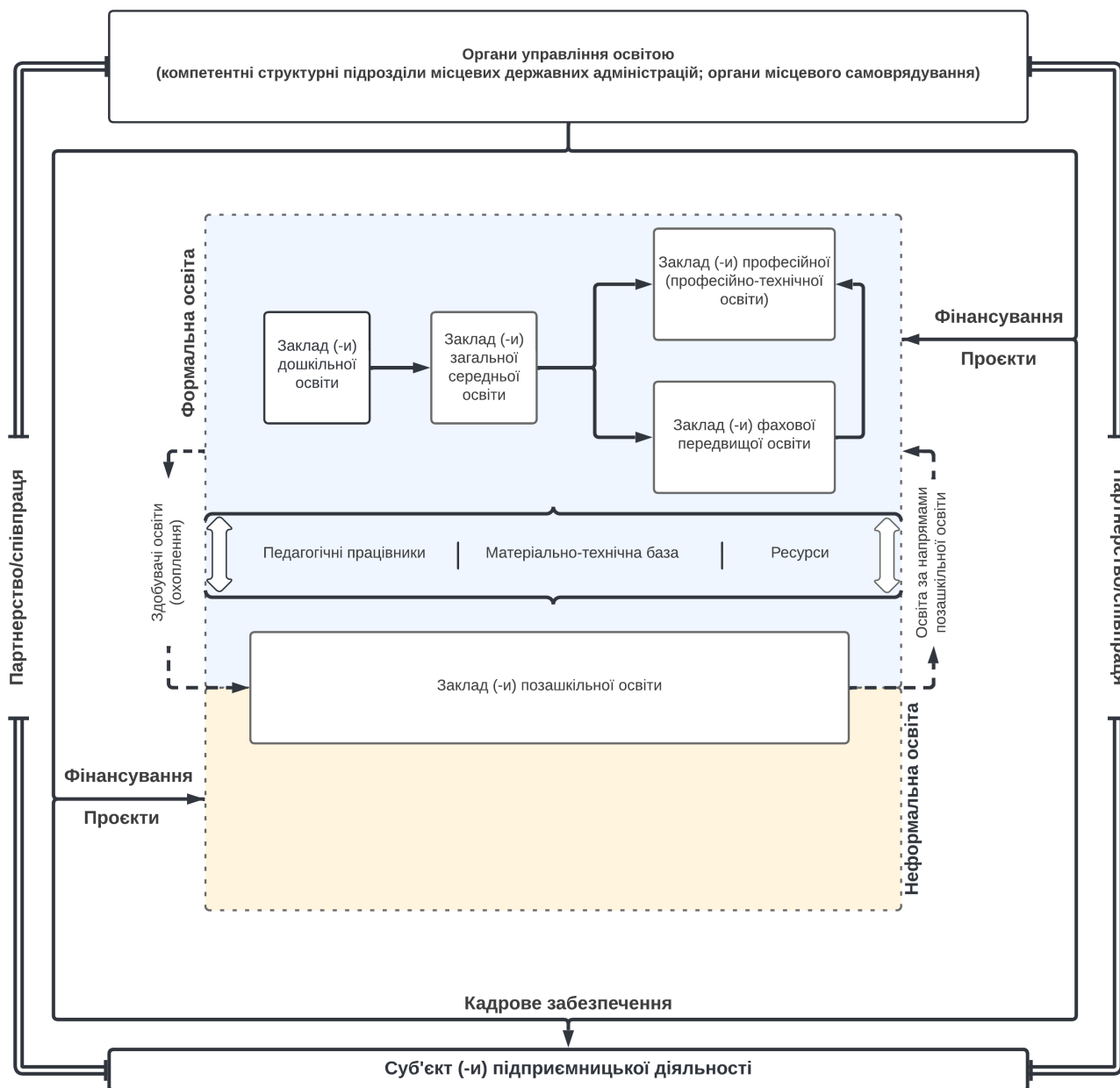

Рис. 1. Модель освітньо-виробничого кластера з інтегрованим елементом позашкільної освіти

Джерело: розроблено автором

Зазначена кластерна модель дозволяє реалізувати принцип безперервного навчання на визначених (інтегрованих в освітньо-виробничий кластер) рівнях освіти, за якої діти, починаючи від дошкільного віку (від 3 до 6 років), будуть охоплені послугами позашкільної освіти, розвиваючи свої індивідуальні нахили та здібності як неформальну складову освіти, що у свою чергу сприятиме ефективнішому вибору вектору подальшої професійної діяльності здобувачів освіти (відповідно до визначених нахилів та здібностей, що розвиваються за рахунок неформальної складової освіти). Це досягається завдяки тому, що позашкільна освіта охоплює як формальний, так

і неформальний види освіти, надаючи послуги за визначеними напрямками позашкільної освіти.

Суб'єкти підприємницької діяльності мають можливість задовольняти власні кадрові потреби за рахунок надання необхідної підтримки здобувачам освіти в опануванні певних спеціальностей (теоретично – завдяки формальній освіті; практично – за рахунок неформальної освіти), натомість для суб'єктів освітньої діяльності – це можливість залучити ресурси державно-приватного партнерства.

Основними перевагами інтеграції позашкільної освіти в освітньо-виробничі кластери є покращення якості надання освітніх послуг за рахунок всебічного охоплення здобувачами освіти як фор-

мальною, так і неформальною освітою; об'єднання ресурсів суб'єктів освітньої діяльності, зокрема кадрових для здійснення освітньої діяльності (педагогічні працівники можуть використовувати додаткове навантаження (сумісництво) в якості керівників гуртків закладів позашкільної освіти); можливість використання матеріально-технічної бази всіх суб'єктів кластера.

Варто зазначити, що у зазначеній моделі органи управління освітою виступають як в якості суб'єкта кластера, так і в якості об'єкта. Це зумовлено здійсненням публічно-управлінських функцій у сфері освіти та використанням державно-приватного партнерства як інструмента формування освітньо-виробничого кластера.

Висновки та пропозиції. З огляду на вищезазначене, перед компетентними органами державної влади та місцевого самоврядування постає виклик щодо того, як здійснювати публічно-управлінські функції у сфері позашкільної освіти в умовах обмежених ресурсів. Адаптуючи кластерну модель діяльності різних суб'єктів, зокрема запропонованими іншими науковцями до позашкільної освіти, можна стверджувати, що інтеграція позашкільної освіти (закладів позашкіль-

ної освіти) у діяльність інших суб'єктів освітньої та підприємницької діяльності у межах освітньо-виробничого кластера, дозволить кооперувати матеріально-технічну залучених суб'єктів; раціонально використовувати ресурси; сприяти практичній направленості освітнього процесу.

Окрім цього, запропонована у дослідженні модель освітньо-виробничого кластера з інтегрованим елементом позашкільної освіти, дозволяє реалізовувати принцип безперервного навчання на визначених (інтегрованих в освітній кластер) рівнях освіти, реалізовувавши як можливості формальної, так і неформальної освіти.

Ініціаторами створення освітньо-виробничих кластерів виступають органи публічної влади, які здійснюють безпосередні управлінські функції стосовно залучених (інтегрованих) елементів кластера та визначають основні умови їх функціонування.

Варто підкреслити важливість залучення суб'єктів підприємницької діяльності до зазначеної кластерної моделі шляхом реалізації державно-приватного партнерства. Це дозволить актуалізувати неформальну складову освіти до потреб ринку праці та внести новий зміст та форму освітньої діяльності у межах відповідного кластера.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Martin R., Sunley P. Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea? *Journal of Economic Geography*. 2003. Т. 3. № 1. Р. 5–35. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeg/3.1.5> (дата звернення: 16.06.2022).
2. Бородін Є. І., Чикаренко І. А. Програмно-цільовий інструментарій управління розвитком та співробітництвом об'єднаних територіальних громад. Децентралізація влади в Україні: оцінювання результатів формування та розвитку самодостатніх громад : монографія / ред.: С. М. Серьогін, І. А. Чикаренко. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. С. 38–43. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/home/article/view/100/48> (дата звернення: 16.06.2022).
3. Зеленська Л. Д., Сіваченко І. Г. Інноваційні освітні кластери: світовий досвід і перспективи його адаптації в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Т. 6. № 27. С. 76–79. URL: <http://surl.li/cicu> (дата звернення: 16.06.2022).
4. П'ятницька Г. Т. Науково-освітні кластери: відмінні характеристики та передумови розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 3. С. 191–207. URL: <https://cutt.ly/SKgofrn> (дата звернення: 16.06.2022).
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР : станом на 17 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 20.06.2022).
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 17 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.06.2022).
7. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III : станом на 22 трав. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
8. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні : монографія. Харків : Нар. укр. акад., 2018. 204 с. URL: <https://cutt.ly/eKgosfg> (дата звернення: 16.06.2022).

УДК 35.072/351.87::342.59

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.40>

Плакса Віра Іванівна,

аспірант кафедри регіональної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-4192-4659

УЧАСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА СУДДІВСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ В ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРОЦЕСІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

PARTICIPATION OF STATE AUTHORITIES AND JUDICIAL SELF-GOVERNMENT IN THE LEGISLATIVE PROCEEDING: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Встановлено, що реалізація в Україні конституційної реформи призводить до формування наукових пропозицій щодо збільшення суб'єктів законодавчої ініціативи. Зокрема, до таких суб'єктів запропоновано віднести органи судової влади. Аналіз європейської практики свідчить про нерозповсюдженість такого віднесення для уникнення політизації діяльності органів судової влади та забезпеченню їх незалежності. З'ясовано, що Закон України «Про Вищу раду правосуддя» закріпив надання нею обов'язкових до розгляду консультативних висновків щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнення пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів. За законодавством більшості країн органи, аналогічні до Вищої ради правосуддя (далі – ВРП), переважно виконують функції із забезпечення незалежності правосуддя, управління судовою сферою. Визначено, що ВРП сьогодні бере активну участь у законодавчому процесі шляхом надання консультативних висновків до законопроектів, обов'язкових для розгляду парламентом. Однак у парламенті вони зазвичай не знаходять своєї підтримки. З урахуванням зарубіжного досвіду щодо участі аналогічних до ВРП органів у законодавчому процесі наголошено, що активність ВРП у законотворчому процесі може бути забезпечена шляхом залучення її як ініціатора законопроектної ініціативи (тобто подання пропозицій до суб'єкта законодавчої ініціативи з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів), активної участі у проведенні експертизи законопроектів з перерахованих питань. Для цього запропоновано забезпечити закріплення відповідних положень у чинному законодавстві (наприклад, деталізувати положення Регламенту Верховної Ради України).

Ключові слова: Вища рада правосуддя, суб'єкти законодавчої ініціативи, законотворчий процес, експертиза законопроектів, пропозиції до законопроектів.

It has been established that the implementation of constitutional reform in Ukraine leads to the formation of scientific proposals to increase the number of subjects of legislative initiative. In particular, it has been offered to include judicial authorities to such subjects. Analysis of European practice demonstrates that this classification is uncommon in order to avoid politicization of the judicial authorities' activities and to ensure their independence. It has been clarified that the Law of Ukraine "On the High Council of Justice" enshrined the provision of mandatory advisory opinions on draft laws regarding the issues of the establishment, reorganization or liquidation of courts, the judiciary and the status of judges, summarizing the proposals of courts, agencies and institutions of justice related to the legislation on their status and functioning, judicial system and the status of judges. Agencies similar to the High Council of Justice under the legislation of most countries, mainly perform the functions for ensuring the independence of justice, management of the judiciary. It has been determined that the High Council of Justice is now actively involved in the legislative proceeding by providing advisory opinions on draft laws that are binding for parliamentary revision. However, they are usually not supported in the Parliament. Taking into account international experience in regard to the participation of similar agencies in the legislative proceeding with the High Council of Justice, it has been emphasized that the High Council of Justice activity related to the legislative proceeding can be ensured by involving it as an initiator of a draft law initiative (i.e. submitting suggestions to the subject of legislative initiative on the establishment, reorganization or liquidation of courts, judiciary and the status of judges), active participation in the expert examination of draft laws on the mentioned issues. To accomplish this the author has offered to ensure the consolidation of relevant provisions in the current legislation (for example, to specify the provisions of the Procedure Rules of the Verkhovna Rada of Ukraine).

Key words: High Council of Justice, subjects of legislative initiative, legislative proceeding, expert examination of draft laws, motions to draft laws.

Останні трансформаційні процеси та реформаторські зміни в правовій системі України свідчать про європейський вектор спрямування. Основою європейських цінностей є насамперед права і свободи кожної людини, їх забезпеченість та реалізованість. Саме ці показники першочергово формують уявлення про країну, розвиток її інститутів та сталість пріоритетів [1, с. 102]. В умовах здійснення конституційної реформи спостерігається тенденція пропонувати збільшення кількості суб'єктів законодавчої ініціативи. У зарубіжних країнах традиційно суб'єктами законодавчої ініціативи є парламент, глава держави, уряд, виборці (в окремих країнах). Європейській практиці не властиве віднесення до суб'єктів права законодавчої ініціативи органів судової влади, органів прокуратури та певних установ (наприклад, національних банків) через політичний характер процесу прийняття законів. Тому закріплення права законодавчої ініціативи за правоохоронними органами створило б умови для політизації їх діяльності, а отже поставило б під сумнів їх незалежність [1, с. 3]. Внаслідок тривалої судової реформи у 2016–2021 роках відбулися зміни у статусі такого органу державної влади та суддівського врядування як ВРП. Так, згідно з п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» до її повноважень належить надання обов'язкових до розгляду консультативних висновків щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнення пропозицій судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів [3]. Тому вважаємо актуальним дослідження ступені участі органів державної влади та суддівського врядування у законодавчому процесі з урахуванням зарубіжного досвіду з метою оцінки можливості його запровадження в Україні.

Питання правового статусу організації і функціонування Вищої ради юстиції, а згодом – Вищої ради правосуддя досліджувалися В. І. Божиком, О. А. Боровицьким, С. Ф. Василюком, В. К. Грищуком, В. В. Долежаном, В. О. Євдокимовим, Ю. О. Косткіною, Р. А. Крусян, М. І. Мельником, Д. А. Опаленком, В. Ф. Погорілком, С. В. Подкопаєвим та іншими вченими. Взаємодія цього органу з іншими суб'єктами права розглядалися у працях О. В. Білової, А. З. Георгіци, О. В. Гончаренка, О. М. Іванець, Р. В. Ігоніна, С. В. Ківалова, В. М. Колісниченка, В. М. Лаговського, С. Р. Леськів, І. В. Назарова, М. А. Погорецького, О. І. Потильчака, С. В. Прилуцького та інших науковців. Проблеми суб'єктного складу у законо-

давчому процесі висвітлені у роботах таких вчених, як: О. О. Галус, Є. Ф. Глухачов, Г. І. Дутка, І. М. Жаровська, Г. В. Задорожня, О. В. Лавринович, О. М. Мудра, Ю. М. Перерва, І. Є. Словська тощо. Утім слід констатувати, що аналіз досвіду зарубіжних країн щодо участі органів державної влади та суддівського врядування у законодавчому процесі досліджений недостатньо.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду участі органів державної влади та суддівського врядування у законодавчому процесі для забезпечення можливості його подальшого застосування у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Представники органів державної влади, політики та деякі науковці періодично наводять аргументи на користь розширення існуючого переліку суб'єктів права законодавчої ініціативи за рахунок включення до нього Верховного Суду України [4], Генеральної прокуратури [5; 6], Верховної Ради Автономної Республіки Крим, певної кількості виборців тощо.

На думку Д. С. Ковриженка, «надання права законодавчої ініціативи органам судової влади (Верховному Суду України та/або відповідним вищим спеціалізованим судам та Генеральній прокуратурі) хоча і не позбавлене певної логіки, створює ризик додаткової політизації роботи відповідних органів за рахунок їх прямого залучення у законодавчий, а у більш широкому сенсі, політичний процес. Крім того, у свій час наявність у Верховного Суду та Генеральної прокуратури права законодавчої ініціативи не забезпечила ініціювання і проведення необхідних реформ у правоохоронній сфері. На недоцільність включення відповідних органів до переліку суб'єктів права законодавчої ініціативи вказує і досвід країн Європи» [1, с. 3]. Вважаємо, що ВРП може ефективно брати участь у законодавчому процесі під час надання висновків (експертиз).

У переважній більшості країн конституційний статус аналогічних ВРП органів визначається обсягом закріплених повноважень. Тому залежно від сфери компетенції в одних країнах (Алжир, Грузія, Іспанія, Колумбія, Угорщина) Ради призначаються для управління судовою системою, а в інших – для формування кадрового складу суддівського корпусу (Італія, Казахстан, Ліван, Португалія, Туреччина, Республіка Болгарія) або ж для забезпечення незалежності судів та суддів (Молдова, Польща) [7, с. 55].

Ради, подібні Вишій раді правосуддя, які існують в Європі, сформовані за двома моделями. За південноєвропейською моделлю Рада є конституційним органом і виконує основні функції із

забезпечення незалежності правосуддя, зокрема, надання рекомендацій щодо призначення суддів або застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Північноєвропейська модель передбачає широкі повноваження Ради в адміністративній сфері та у сфері управління судами. При створенні чи реформуванні Рад деякі країни запозичують обидві моделі, що можна спостерігати на прикладі реформування Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя в Україні [8, с. 24]. Такі Ради не є судовою інстанцією, вони не розглядають конкретні справи, не аналізують судову практику, але надають згоду на призначення на посаду суддів і прокурорів, переміщення чи підвищення їх у посаді, застосовують заходи дисциплінарної відповідальності [9, с. 67]. При цьому необхідно враховувати, що законодавством окремих країн Європи вказані органи визначаються як органи суддівського самоврядування, а за чинним українським законодавством Вища рада правосуддя є органом суддівського врядування.

Експерти Венеціанської комісії визначили, що метою створення таких інституцій є захист незалежності суддів шляхом усунення їх від надмірного тиску з боку органів і посадових осіб інших гілок влади щодо призначення суддів та реалізації дисциплінарних функцій. Такі Ради є гарантами незалежності суддів та органів формування суддівського корпусу, забезпечують реалізацію міжнародних принципів щодо незалежності суддів, їх відбору, професійної підготовки, статусу тощо [10, с. 3]. Створення ВРП також покликано забезпечити незалежність судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

ВРП в Україні як орган державної влади та суддівського врядування має вплив на законотворчий процес Верховної Ради України, оскільки відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів [3]. Такі висновки ВРП оприлюднюються на її офіційному вебсайті та надсилаються Верховній Раді України для розгляду. Слід підкреслити, що ВРП неодноразово зверталася до парламенту з ініціативою щодо розміщення консультативних висновків Ради в електронних формах справ відповідних законопроектів на офіційному вебсайті Парламенту для забезпечення ознайомлення широкого кола

осіб з позицією суддівської спільноти та сприяння покращенню діалогу між гілками влади [11].

Згідно з ч. 5 ст. 89 Регламенту Верховної Ради України, право законодавчої ініціативи здійснюється шляхом внесення до Верховної Ради: 1) проектів законів, постанов; 2) проектів інших актів Верховної Ради; 3) пропозицій до законопроектів; 4) поправок до законопроектів [12].

Виходячи з положень Регламенту, вважаємо, що ВРП може брати активну участь у законодавчому процесі, зокрема, шляхом надання пропозицій і поправок до законопроектів. Наприклад, у федеральному конституційному законі Австрії виділяються два типи законодавчих ініціатив: законодавчі пропозиції та законопроекти. Відповідно до Регламенту Верховної Ради України серед видів законодавчих ініціатив зазначені законопроекти, проекти постанов, інших актів парламенту, а також поправки і пропозиції. Оскільки ВРП надає консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, вважаємо, що ініціаторами пропозицій та поправок законопроектів з перерахованих питань може виступати ВРП.

Окремим етапом законодавчого процесу є експертиза законопроектів. Згідно зі ст. 103 Регламенту Верховної Ради України, «за дорученням Голови парламенту України або відповідно до розподілу обов'язків – його Першого заступника, заступника або за рішенням головного комітету законопроект направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження; при цьому предмет і мета експертизи, пошуку, дослідження повинні бути чітко визначені. Частина 3 зазначеної статті Регламенту передбачає, що зареєстровані законопроекти, які мають системний характер для окремих галузей законодавства і необхідність наукового опрацювання яких при підготовці до першого читання встановив профільний комітет, направляються для одержання експертних висновків до Національної академії наук України. Окремі законопроекти також можуть направлятися для одержання експертних висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців». Висновки, підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроекту та прийняття рішення стосовно подальшої роботи над ним (ч. 5 ст. 103 Регламенту Верховної Ради України [12].

Аналіз положень Регламенту свідчить, що на розгляд уряду, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців можуть направлятися лише окремі законопроекти, і така експертиза має факультативний характер. Експертний висновок повинен надаватися не пізніше 14 днів з дня надходження звернення; в іншому випадку вважається, що зауваження відсутні. На практиці переважно наукову та юридичну експертизу переданих законопроектів здійснюють структурні підрозділи Апарату Верховної Ради – Головне науково-експертне та Головне юридичне управління.

В європейських країнах експертизу внесених на розгляд парламенту законопроектів переважно здійснює уряд або консультативно-дорадчі органи при ньому (зокрема, Державні Ради в Нідерландах, Бельгії, деяких інших країнах з монархічною формою правління). Обов'язкове надсилання проектів законів до уряду чи центральних органів виконавчої влади передбачено законодавством Естонії, Іспанії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Словенії, Чехії. Регламентами парламентів або нижніх палат окремих держав передбачено обов'язкове надсилання законопроектів на розгляд органів місцевого, регіонального самоврядування (автономій) чи відповідних асоціацій (Бельгія, Німеччина, Польща, Португалія), національних об'єднань, які представляють інтереси певних верств суспільства чи галузей економіки (Португалія, Болгарія). У таких країнах як Фінляндія, Португалія, Франція, Німеччина вся відповідальність з проведення експертизи покладена на головний та інші комітети парламенту. Регламентом Палати депутатів Бельгії передбачена обов'язковість додання до урядових проектів висновку експертизи Державної ради (остання також проводить експертизу законопроектів, ініційованих депутатами) [1, с. 16].

Пункти 12, 13 Висновку № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства [13] встановили, що всі проекти законів, які стосуються статусу суддів, здійснення правосуддя, процесуальних законів та загальніше будь-які законопроекти, що можуть мати вплив на судівництво, наприклад незалежність судової влади, або можуть обмежити гарантії доступу громадян (у тому числі самих суддів) до правосуддя, повинні розглядатися парламентом лише після отримання висновку судової ради.

ВРП з моменту створення доволі активно брала участь у законотворчому процесі шляхом надання консультативних висновків: за 2017–2019 роки –

21, за перші чотири місяці 2020 року – 17, більшість з яких не були враховані [7, с. 182]. Протягом 2020 року Радою загалом затверджено 44 консультативних висновки щодо відповідних законопроектів, з яких: підтримано – 7; підтримано за умови врахування наданих пропозицій або доопрацювання – 15; визнано такими, що підлягають доопрацюванню, – 4; не підтримано – 18 [14].

Практика діяльності українського парламенту свідчить про активне залучення представників центральних органів виконавчої влади до опрацювання законопроектів при підготовці їх до розгляду на пленарних засіданнях Верховної Ради. Проте, на думку Д. С. Ковриженка, у Регламенті доцільно закріпити положення про обов'язковість надсилання всіх внесених законопроектів на розгляд Кабінету Міністрів [1, с. 26]. Вважаємо, що в Регламенті Верховної Ради України варто закріпити обов'язковість експертизи, наприклад, конституційних законів не лише урядом, але і «профільними» органами держави або місцевого самоврядування. У такому разі законопроекти з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою та статусу суддів будуть проходити обов'язкову експертизу у ВРП.

У межах законотворчого процесу позитивним моментом, наприклад у Польщі, є практика додавання до внесених на розгляд Сейму урядових законопроектів переліку підзаконних актів, які будуть прийняті з метою забезпечення реалізації закону. В Україні ст. 99 Регламенту [12], що визначає зміст відомостей, які необхідно зазначати в законопроекті, та перелік супровідних документах, які надаються народним депутатам, не містить зобов'язання визначати перелік підзаконних актів, котрі забезпечать реалізацію положень прийнятого закону. Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Крім того, всі суб'єкти законодавчої ініціативи, а також ті, які беруть участь у проведенні експертизи та наданні висновків також можуть активно залучатися до цього процесу з метою подальшого ефективного впровадження положень прийнятого закону. Відповідно, ВРП з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів також може пропонувати перелік підзаконних актів, що вимагають змін або ухвалення у зв'язку з прийняттям відповідного закону.

Підготовка урядових законопроектів у Бельгії передбачає узгодження його змісту між міністерствами через Робочу групу з координації політики, аналіз регуляторного впливу, фінансовий аналіз, консультації з потенційно зацікавленими

суб'єктами, розгляд на засіданні уряду, оцінку відповідності оформлення законопроекту правилам юридичної техніки, а також внутрішньої узгодженості та відповідності положенням чинних законів, яка проводиться юридичним департаментом Державної ради. На етапі подання законопроекту до уряду до нього додається огляд історії питання, виклад змісту проекту, висновки міністерств та суб'єктів, з якими проводились публічні консультації щодо законопроекту, висновок Інспекції з питань фінансів, органу внутрішнього фінансового контролює, звіти про результати обговорення проекту в робочих групах тощо. Ці документи подаються як до апарату уряду, так і до законодавчого органу [15, с. 121].

Урядова програма законотворчої діяльності в Данії представляється в парламенті як план підготовки та подання на його розгляд урядових законопроектів. При підготовці такої програми кожне міністерство формулює назву проекту закону, стисло визначає його зміст (3-6 рядків), опис і цілі проекту, надає аналіз політичної й економічної ситуації у відповідній сфері, відповідності проекту нормам права ЄС, закону (у разі його схвалення) у правовій системі держави, описує економічні й управлінські наслідки ухвалення проекту для держави, регіонів та органів місцевого самоврядування, оглядає альтернативні рішення, оцінює регуляторний вплив проекту [16, с. 76].

Зміст пояснювальної записки дуже детально регламентується законодавством Литви. Так, у ній обов'язково вказуються: 1) причини, які обумовили підготовку законопроекту; 2) мета та завдання підготовленого законопроекту; 3) стан законодавчої регламентації у відповідній сфері (питань, що розглядаються у законопроекті); 4) зміст нових положень правової регламентації, позитивні якості нового регулювання, очікувані позитивні та негативні наслідки прийняття законопроекту, перелік заходів, які мають бути вжиті для уникнення негативних наслідків; 5) вплив прийняття пропонованого законопроекту на злочинність, корупцію, умови у сфері підприємництва та його розвиток; 6) інкорпорація закону в правову систему, перелік законів та інших актів у відповідній сфері регулювання, які залишатимуться чинними після прийняття закону, із зазначенням тих з них, які потребуватимуть змін або скасування у разі набуття законом чинності; 7) оцінка відповідності законопроекту Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також документам ЄС; 8) якщо для реалізації закону потрібні супроводжувальні акти, зазначаються суб'єкти та строки підготовки таких актів,

а також опис основних положень таких актів; 9) обсяг коштів, необхідних для реалізації закону у разі його прийняття, або обсяг коштів які будуть зекономлені у разі прийняття закону у наступному після прийняття закону році та у майбутньому; 10) оцінки та висновки спеціалістів, отримані під час підготовки законопроекту; 11) перелік авторів законопроекту, його ініціаторів із зазначенням інституцій, які вони представляють, осіб або уповноважених представників громадян; 12) ключові слова законопроекту, необхідні для включення закону у пошукову систему, з урахуванням ключових слів відповідно до Європейського словника Eurovoc, а також будь-які інші обґрунтування та пояснення, які автори законопроекту вважають за необхідне навести у пояснювальній записці (стаття 135 Статуту Сейму) [17].

З урахуванням викладеного зауважимо, що така детальна регламентація пояснювальної записки та супроводжувальних документів дозволяє уникнути можливих негативних наслідків його реалізації, дозволяє забезпечити єдність та узгодженість правових актів. Крім того, позитивним моментом є зазначення ініціаторів законопроекту та необхідність проведення ними ґрунтовної роботи для забезпечення ефективного впровадження норм законопроекту після його ухвалення. Якщо, наприклад, ВРП може виступати ініціатором законопроекту, пропозицій або змін до законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, то вважаємо, що таке ініціювання забезпечить більш професійний підхід до вирішення проблемних питань законодавчого регулювання цієї сфери щодо забезпечення усунення прогалин або колізій у чинному законодавстві.

Відкритість та публічність законотворчого процесу Литви відображена у ст. 147 Статуту Сейму Литви, яка закріплює, що головний комітет обговорює готовність законопроекту в комітеті. Зокрема, передбачається, висновки яких експертів повинні бути обов'язково заслухані, може бути підготовлено звернення про додаткові висновки відповідних комітетів або державних органів. Головний комітет зобов'язаний опублікувати у друкованих засобах масової інформації оголошення про строки надсилання можливих зауважень і пропозицій до законопроекту, про порядок ознайомлення з самим текстом і зауваженнями. Цей комітет також повинен надіслати законопроект на розгляд всім зацікавленим органам держави та місцевого самоврядування, організаціям, політичним партіям для отримання їх висновків. Перелік відповідних суб'єктів може визначатись

як самим комітетом, так і Радою старійшин чи керівництвом Сейму. Зауваження та рекомендації, отримані комітетом, мають бути відображені у його звіті за результатами розгляду законопроекту. Якщо ж до комітету було надіслано значну кількість зауважень, він зобов'язаний після завершення строку, відведеного для консультацій, організувати слухання, до участі у яких мають бути запрошені представники інституцій та експерти, які надіслали свої зауваження та рекомендації. Результати цих слухань відображуються у звіті за результатами розгляду законопроекту (стаття 148 Статуту Сейму) [17].

Позитивним моментом у діяльності ВРП в Україні вважаємо утворення Робочої групи з питань реформування процесуального законодавства та законодавства про судоустрій і статус суддів, одним з основних завдань якої є аналіз недоліків і прогалин законодавства та вироблення

пропозицій щодо його покращення. Крім того, при ВРП діє Робоча група щодо удосконалення законодавства з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, а також підготовки нормативних актів ВРП з питань її діяльності [18].

Враховуючи викладене, можна підсумувати, що активність ВРП у законотворчому процесі може бути забезпечена шляхом залучення її як ініціатора законопроектної ініціативи (тобто подання пропозицій до суб'єкта законодавчої ініціативи з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів), а також участі у проведенні експертизи законопроектів з перерахованих питань при забезпеченні урахування конструктивних пропозицій і зауважень ВРП. Для цього необхідно забезпечити закріплення відповідних положень у чинному законодавстві (наприклад, деталізувати положення Регламенту Верховної Ради України).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теремецький В. І., Муляр Г. В. Гармонізація діяльності національних судів з практикою ЄСПЛ в контексті захисту медичних прав. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : «Право»*. 2020. Вип. 20. С. 101–112.
2. Ковриженко Д. Правове регулювання законодавчого процесу: досвід країн ЄС та пропозиції для України. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2011. 63 с. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/Legislative_process_.pdf
3. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
4. Пилипчук С. «Судова реформа має бути головною складовою правової реформи». Правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого та ефективного правосуддя. *Юридичний Вісник України*. 2007 (15 грудня). № 50.
5. Юлдашев С. Шляхи реформування прокуратури. *Юридичний Вісник України*. 2007 (20–26 січ.). № 3. С. 6.
6. Мудра О. М. Конституційний статус суб'єктів права законодавчої ініціативи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. *Київський національний університет ім. Т. Шевченка*. К., 2003. 17 с.
7. Боровицький О. А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя : дис. ... д-ра філософії : 08 – Право. Вінниця, 2020. 247 с.
8. ВРП вкотре ініціює розміщення консультативних висновків Ради щодо законопроектів на сайті Парламенту. *Новини ВРП* від 10.08.2021. URL: <https://ics.gov.ua/archive/1163790/>
9. Бенедисюк І. М. Нові конституційні повноваження та порядок формування Вищої ради правосуддя. *Судова реформа: стан та напрями розвитку : IV судово-правовий форум* (17-18 берез. 2016 р.). Київ : Юрид. практика, 2016. С. 23–28.
10. Баглай М. В., Туманов В. А. *Малая энциклопедия конституционного права*. Москва : БЕК, 1998. 519 с.
11. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук; *Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого*. Харків, 2005. 20 с.
12. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
13. Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства, схвалений 21-23 листопада 2007 року. *Офіційний сайт судової влади України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_10_2007.pdf
14. ВРП вкотре ініціює розміщення консультативних висновків Ради щодо законопроектів на сайті Парламенту. URL: <https://ics.gov.ua/archive/1163790/>
15. OECD. *Better Regulation in Europe: Belgium*. 2010. 196 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/better-regulation-in-europe-belgium-2010_9789264087859-en
16. OECD. *Better Regulation in Europe: Denmark*. 2010. 140 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/better-regulation-in-europe-denmark-2010_9789264084551-en
17. Статут Сейма Литовской Республики от 17.02.1994 № I-399. URL: <https://constitutions.ru/?p=24957>
18. Маловацький О. Підсумки роботи на посаді виконувача обов'язків Голови Вищої ради правосуддя. *Ліга. Блогу*. URL: <https://blog.liga.net/user/omalovatskyi/article/43188>

УДК 342.571:351.9:351/353

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.41>

Чорний Олександр Олександрович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF FORMATION OF PUBLIC CONTROL MECHANISMS IN THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES

Цільова спрямованість дослідження проблеми публічного контролю визначена необхідністю формування теоретико-методологічних засад публічного адміністрування у контексті сучасної парадигми суспільного розвитку – системного перезавантаження влади й відповідно – форм і методів публічного контролю. Зростаюча складність і динамічність політичних змін, що відбуваються в Україні, вплив зовнішнього середовища, що підвищує рівень конкуренції на ринках товарів, послуг, капіталу і робочої сили вимагає зусиль зі створення ефективного державного механізму розробки, аналізу, впровадження, контролю. Успішність публічного управління визначається інтенсивністю застосування новітніх підходів і методів аналізу, планування й контролю публічноуправлінської діяльності, а також організаційних структур і інформаційних систем. В сучасних умовах змінюється сутність і зміст публічного контролю, що вимагає принципово-нового підходу щодо реалізації функцій, повноважень як загальної так і спеціальної компетенції.

Доведено, що здійснення публічного контролю є однією з необхідних умов становлення демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства відповідно до європейських цінностей. У статті акцентовано увагу на формах публічного контролю та особливостях сучасних наукових підходів до раціоналізації механізмів публічного контролю. Встановлено, що публічний контроль виступає інтегративним поняттям, що поєднує державний, громадський, неурядовий, цивільний, політичний та інші форми контролюючого впливу на систему суспільних відносин. Запропоновано визначати місію публічного контролю у контексті неухильного забезпечення органами влади конституційних прав і обов'язків громадян, повноважень інститутів управління, реалізації конституційних принципів функціонування держави. Розглянута доцільність запровадження спеціальних механізмів забезпечення публічного контролю, як в системі стабільного стану системи публічного управління, так і в особливих умовах, зокрема, в умовах воєнного стану.

Ключові слова: публічний контроль, механізми публічного контролю, інституціоналізація публічного контролю, інститути публічної влади, суспільні відносини.

The target orientation of the study of the problem of public control is determined by the need to form the theoretical and methodological foundations of public administration in the context of the modern paradigm of social development – the systemic reboot of power and, accordingly, the forms and methods of public control. The increasing complexity and dynamism of the political changes taking place in Ukraine, the influence of the external environment, which increases the level of competition in the markets of goods, services, capital and labor, require efforts to create an effective state mechanism for development, analysis, implementation, and control. The success of public administration is determined by the intensity of application of the latest approaches and methods of analysis, planning and control of public administration activities, as well as organizational structures and information systems. In modern conditions, the essence and content of public control is changing, which requires a fundamentally new approach to the implementation of functions, powers of both general and special competence.

It has been proven that the implementation of public control is one of the necessary conditions for the establishment of a democratic, legal state and the development of civil society in accordance with European values. The article focuses on forms of public control and features of modern scientific approaches to the rationalization of public control mechanisms. It has been established that public control is an integrative concept that combines state, public, non-governmental, civil, political and other forms of controlling influence on the system of social relations. It is proposed to define the mission of public control in the context of the unwavering provision by the authorities of the constitutional rights and duties of citizens, the powers of management institutions, and the implementation of the constitutional principles of the functioning of the state. The expediency of introducing special mechanisms for ensuring public control is considered, both in the system of a stable state of the system of public administration, and in special conditions, in particular, in the conditions of martial law.

Key words: public control, mechanisms of public control, institutionalization of public control, institutions of public power, public relations.

Постановка проблеми. Поняття публічного контролю є важливим складником як самої системи публічного управління, так і власне сучасного етапу реформування публічноуправлінських відносин. Виступаючи складником системи управління, контроль у процесі дослідження не може бути виокремлений за межі такої системи, адже інституціональна сутність публічного контролю визначається взаємовпливом всіх складників управлінського процесу – планування, організації, мотивації, і, власне, контролю. Загалом, такі складники досліджені як у науці державного управління, так і в економічній науці, а у сфері галузі знань – у галузі знань «Публічного управління і адміністрування» та у галузі знань «Управління та адміністрування». Водночас, власне поняття «публічний контроль», як і самостійний кваліфікуючий термін «публічний» не є дослідженими у науці державного управління, нормативно не закріплені власні поняття «публічне управління», «публічні відносини», «органи публічної влади», «публічні послуги». Побіжно визначені у Кодексі адміністративного судочинства України та Цивільному кодексі України поняття «публічна служба» та «публічний договір» є досить загальними категоріями, що загалом розкривають сучасний юридичний зміст поняття «публічний», проте не визначають особливостей застосування такого поняття в сфері діяльності органів влади.

Проблематика сучасного реформування державного управління в Україні потребує розробки нової ідеології функціонування системи органів публічної влади в Україні та актуалізації визначення чинників проведення системних реформ кардинально змінили систему публічного контролю в Україні [1]. Залишаються актуальними завдання раціоналізації адміністративно-правового регулювання публічного контролю шляхом удосконалення форм і методів управлінської діяльності, взаємовідносин влади і громадян, за умов інтегративного поєднання яких реалізується ідеологема гуманізації владних відносин, а правова складова публічного контролю формалізується через правозабезпечувальну функцію державного управління.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці вчених, які досліджували концептуальні засади реформування сучасного державного управління, а саме: О. Антонової, В. Баштанника, Є. Бородіна, К. Ващенко, Н. Драгомирецької, А. Колодій, Н. Липовської, З. Надюка, О. Пухкала, Є. Романенка, С. Саханенка, А. Семенченка, В. Соловйова, С. Сороки, О. Сушинського, В. Тертички,

І. Хожило, Н. Чалої, І. Чикаренко, О. Федорчак та ін. Власне, проблематиці публічного контролю присвятили свої праці С. Денисюк, А. П. Денисенко, М. Іжа, Ю. В. Ковбасюк, В. Кравчук, А. Крупник, С. Кушнір, О. Музичук, Т. Наливайко, С. Прилуцький, О. Хотинська-Нор.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління доповнити існуючі розробки у сфері контролю в органах влади і запропонувати власну методологію аналізу особливостей публічного контролю. Для досягнення мети важливо вирішити такі завдання: проаналізувати складники процесу формування механізмів публічного контролю в органах влади, доповнити понятійно-категоріальний апарат науки державного управління з позицій запровадження інноваційних форм публічного контролю; обґрунтувати роль спеціальних механізмів публічного контролю в складних адміністративних системах.

Виклад основного матеріалу. Базовий науковий підхід щодо інституціонального змісту публічного контролю відповідає вимогам ст. 8 Конституції України, де проголошується, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, на якому ґрунтується вся Конституція. Конституція України має найвищу юридичну силу. Її норми є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [2]. У такому разі, сутність публічного контролю детермінується на основі юридичного змісту поняття законності, через діяльність органів публічної влади щодо забезпечення дотримання органами публічної влади громадянами, посадовими особами, організаціями і установами норм права, які забезпечують суспільство від злочинних посягань, що представляє собою головну мету їхнього функціонування; по-друге, забезпечення законності в діяльності самих органів влади, що є засобом досягнення цілей їх функціонування.

Досить часто науковці наголошують, що на сучасному етапі побудови правової, демократичної української держави одним із пріоритетних завдань є ефективне управління суспільними процесами. Йдеться, зокрема, про публічні справи, що поєднують у собі загальний інтерес і потреби суспільства, держави та громадян у самозбереженні й забезпеченні своєї життєдіяльності. Урегульованість і порядок у суспільному житті – це інтегральний результат сукупної дії двох регулятивних механізмів: спеціалізованої системи соціального управління, що діє від імені всього

суспільства (народу), тобто державного управління, і системи соціальної саморегуляції, дій організаційно самостійних колективних членів суспільства (територіальних громад). Державну владу, незалежно від конституційних особливостей на рівні національних держав, цілком вмотивовано слід детермінувати як інструмент забезпечення існування держави, досягнення її цілей. При цьому державна влада здатна впливати на суспільні процеси, поведінку окремих соціальних груп за допомогою спеціальних органів і установ як складових частин єдиного механізму державної влади [1]. Разом з тим, саме держава покликана забезпечити формування інституціональних засад формування механізму публічного контролю – як специфічного механізму реалізації публічних інтересів в системі діяльності органів публічної влади (публічноуправлінської діяльності) шляхом надання публічних послуг і ствердження конституційних принципів життєдіяльності суспільства.

Власне, публічний контроль не виступає унікальним типом контролю, проте потребує власного інституціонального ствердження. Адже в сучасних дослідженнях використовуються досить широкі поняття цивільного контролю, громадського контролю, неурядового контролю, суспільного контролю тощо. Втім, нормативно визначеним є лише поняття «цивільний контроль». Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (втратив чинність у 2018 р.) визначав демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави (далі – цивільний контроль) як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [3].

Саме тому концептуальне розуміння публічного контролю більше стосується правової сфери. На нашу думку, варто досліджувати публічний контроль з точки зору положень Конституції України, адже публічний контроль за діяльністю держави полягає в моніторингу та перевірці діяльності державних органів і посадових осіб суспільства громадянами, реалізація принципу законності, захист прав людини та національних інтересів, відповідність міжнародним нормам. Разом з тим, вважаємо за необхідне розширити

понятійний ряд поняття «публічний контроль» за допомоги таких понять як адміністративна процедура і адміністративний контроль, конституційна процедура і конституційний контроль, фінансовий контроль тощо. Фактично, ми виходимо з позиції доцільності покладання у зміст поняття публічного контролю сучасного юридичного трактування поняття «публічний контроль».

Важливо також визначити критерії розмежування понять «публічний контроль» з поняттями «громадський контроль» та «суспільний контроль». Ми виходимо з позицій єдності цих понять і взаємодоповнення, при формальному закріпленні у законодавстві саме поняття публічного контролю, що включатиме такі інституціональні характеристики:

– по-перше, публічний контроль забезпечує паритет у сфері відносин між нерівними, формально (юридично) підпорядкованими суб'єктами публічного управління, що з позицій адміністративної процедури є більш складним поняттям, і водночас, максимально враховує інституціональні особливості об'єктів контролю;

– по-друге, механізм публічного контролю базується на публічно-адміністративних процедурах і регламентах, закріплених нормативно-правовими актами, у межах яких визначені також права суб'єктів і об'єктів контролю, які однаково задовольняють публічні інтереси;

– по-третє, у межах інституціонального механізму публічного контролю завжди основним суб'єктом виступає держава, яка при цьому може делегувати виключні функції контролю неурядовим організаціям, міжнародним організаціям, органам самоорганізації населення;

– по-четверте, у контексті дотримання конституційних норм публічноуправлінської діяльності держава у межах механізму публічного контролю забезпечує прозорість і відкритість контрольних процедур;

– по-п'яте, суб'єктність публічного контролю є чітко визначеною, й при цьому суб'єкти контролю здійснюють свої функції і волевиявлення одноособово, натомість функціональну визначеність забезпечує держава, яка застосовує метод імперативного регулювання.

Визначальним суб'єктом публічного контролю у межах суспільних взаємовідносин слід вважати орган влади. Так, О. Скакун визначає орган влади (держави) як складову частину державного апарату, групу осіб чи особу, яка наділена законодавчо визначеними владними повноваженнями для виконання завдань та функцій держави [4]. Орган влади, на думку В. Баштанника формується дер-

жавою чи безпосередньо народом, має визначені Конституцією та законами спеціальні функції, державно-владні повноваження, функціонально взаємодіє з іншими органами управління, та складається із службовців, відносини між якими регулюються відповідними нормативними актами [1].

Орган влади також має власну матеріальну базу та організаційну структуру. Системними ознаками органу влади виступають: засіб утворення (виборні; такі, що призначаються; спадкові), час функціонування (постійні; тимчасові), територія (загальнодержавні; місцеві), характер компетенції (загальний; спеціальний), порядок здійснення компетенції (колегіальні; єдиноначальні), правові форми (правотворчі; правоохоронні; контрольно-наглядові; установчі), принцип розподілу державної влади, характер і зміст діяльності [5, с. 98–102].

Саме тому ми вважаємо, що до важливих напрямів організації механізму публічного контролю в системі органів влади слід, по-перше, віднести зміну інституційного механізму контрольної функції влади через зміни співвідношення держави та інших складових політичної системи, разом із змінами механізмів представництва соціальних інтересів на шляху демократизації влади.

По-друге, варто акцентувати увагу у подальших дослідженнях на визначенні владного змісту публічного контролю, й на цій основі публічну адміністрацію слід визначити як сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є органи публічної влади, а також апарат управління публічними справами, який займається реалізацією цілей, визначених політичною владою,

При цьому ми вважаємо за доцільне наголосити на таких складниках інституціонального розвитку публічного моніторингу в системі діяльності органів державної влади:

- 1) європейський досвід формування інноваційної моделі публічного контролю на основі сучасних європейських цінностей;
- 2) запровадження інноваційних форм публічного контролю в умовах децентралізації;
- 3) функціонування механізмів публічного контролю в умовах перезавантаження влади

4) суб'єктивація публічного контролю в контексті багаторівневого управління;

5) концептуальні засади формування відкритої системи публічного контролю.

Формування інституціональних основ публічного контролю в сучасних умовах виступає важливим напрямом забезпечення стабільності української держави, основною передумовою становлення громадянського суспільства, сприяє відкритості управління, забезпеченню реалізації системних реформ. Адже публічна влада, що реалізує раціональні моделі публічного контролю, виступає як важливий суб'єкт реалізації комплексу пріоритетів національної політики: забезпечення ефективного управління на центральному і регіональному рівнях, розвиток самоврядних структур управління, створення умов соціального партнерства, стратегічне реформування державного управління, інтеграція України до європейських економічних, політичних структур та європейського правового простору.

Висновки. Сутність інституціонального забезпечення публічного контролю полягає у теоретичному визначенні особливостей функціонування механізмів контролю в умовах трансформації системи державної влади. Важливо розробити методологічні засади функціонування механізмів публічного контролю з позицій доцільності, своєчасності, системності. Зважаючи на неефективність існуючих контрольних механізмів у сфері діяльності органів влади варто створити інтегрований механізм публічного контролю. Вважаємо за доцільне у подальшому дослідити особливості наявних механізмів контролю, обґрунтувати концепцію модернізації контрольних функцій та контрольних процедур. На основі аналізу європейського досвіду заплановано удосконалити також систему публічного моніторингу та функціонування механізму діяльності контрольних органів.

Практичне значення одержаних результатів полягатиме у вирішенні завдання організації ефективного механізму публічного контролю, створенні основи для подальшого поглибленого наукового вивчення зазначеної тематики, що має сприяти підвищенню ефективності вітчизняної системи публічного управління загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975 (не чинний). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 46. Ст. 366.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права : навч. пос. Харків : Консум, 2000. 670 с.
5. Оболенський О. Ю. Державна служба : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 344 с.

5.2 ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.42>

Марченко Олеся Денисівна,

аспірант кафедри кафедри європейського та міжнародного права

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0001-5670-8401

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF SUBJECTS OF POWER IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Метою статті є розкриття особливості правового регулювання суб'єктів владних повноважень у адміністративному судочинстві.

Виокремлено особливості правового регулювання діяльності суб'єктів владних повноважень у адміністративному судочинстві. Констатовано, що вирішальною ознакою суб'єкта владних повноважень правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є категорія «владні управлінські функції». Позиція орієнтування саме на «управлінські функції» є неважливою з певних причин.

Крім того, аналізуючи норми КАС України (ст. ст. 12, 19), можемо стверджувати, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, виникнення яких ніяк не пов'язане зі здійсненням суб'єкта владних повноважень управлінських функцій. У такий спосіб спостерігаємо колізійність норм КАС України: з одного боку, до юрисдикції адміністративних судів віднесені лише ті спори за участю суб'єктів владних повноважень, що пов'язані зі здійсненням останніми управлінських функцій, а з іншого – спори, що породжуються неуправлінськими відносинами з участю суб'єктів владних повноважень.

Зроблено висновок, що в адміністративному суді мають захищатися права, свободи й інтереси приватних осіб (фізичних і юридичних) у сфері публічно-правових відносин від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у адміністративному судочинстві. Тому категорію «управлінські функції», яка є ключовою для визначення правовідносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, у законодавстві України про адміністративне судочинство доречніше замінити на «виконавчо-розпорядча діяльність та інші державновладні (публічні) повноваження».

Акцентовано увагу, що суб'єктом владних повноважень у сфері адміністративного судочинства є особа, яку чинним законодавством наділено відповідними процесуальними правами й обов'язками (адміністративно-процесуальним статусом суб'єкта владних повноважень) і щодо участі в розгляді індивідуально-конкретної справи в адміністративному суді, яка здійснює процесуальні дії, що спрямовані на досягнення мети судового процесу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, методика розмежування, правова норма, правове регулювання, суб'єкт владних повноважень.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the legal regulation of the subjects of power in administrative proceedings.

The peculiarities of the legal regulation of the activity of the subjects of power in administrative proceedings are highlighted. It is stated that the decisive feature of the subject of power of legal relations, decisions, actions or omissions of which can be appealed in the administrative court, is the category of "power management functions". The position of focusing on "management functions" is unbalanced for some reason.

In addition, analyzing the rules of the CAS of Ukraine (Articles 12, 19), we can say that the jurisdiction of administrative courts extends to legal relations, the emergence of which is not related to the exercise of the subject of power management functions. In this way we observe the conflict of norms of the CAS of Ukraine: on the one hand, the jurisdiction of administrative courts includes only those disputes involving subjects of power that are related to the implementation of the last management functions, and on the other – disputes arising from non-administrative relations with the participation of subjects of power.

It is concluded that the administrative court should protect the rights, freedoms and interests of individuals (individuals and legal entities) in the field of public relations from any decisions, actions or inaction of the subjects of power in administrative proceedings. Therefore, the category of "managerial functions", which is key to determining the legal relationship to which the jurisdiction of administrative courts, in the legislation of Ukraine on administrative proceedings is more appropriate to replace with "executive and administrative activities and other government (public) powers".

Emphasis is placed on the fact that the subject of power in the field of administrative justice is a person who is endowed by current legislation with relevant procedural rights and responsibilities (administrative-procedural status of the subject of power) and to participate in individual cases in administrative court, which carries out procedural actions aimed at achieving the purpose of the trial.

Key words: *administrative proceedings, method of differentiation, legal norm, legal regulation, subject of power.*

Постановка проблеми. Для дослідження правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, вагоме значення має з'ясування сутності публічно-правового спору, з приводу вирішення якого й складаються досліджувані правовідносини; визначення змісту структурних елементів правовідносин у сфері адміністративного судочинства: суб'єкта владних повноважень (учасника), об'єкта (те, на що спрямовані відносини) та змісту (дії суб'єктів, що зумовлюються їхніми правами й обов'язками) правовідносин.

Метою статті є розкриття особливостей правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства.

Стан дослідження. Важливу роль у дослідженні актуальних проблем становлення й розвитку адміністративного судочинства відіграють праці таких учених, як В. Авер'янов, Н. Армаш, Д. Безубов, Бевзенко, Ю. Битяк, А. Боннеер, Л. Бринцева, Головатий, І. Голосніченко, Т. Гуржій, А. Єлістратов, І. Коліушко, А. Колодій, Т. Коломоєць, А. Комзюк, М. Козюбра, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, Е. Демський, О. Пасенюк, Ю. Педько, В. Перепелюк, Н. Писаренко, А. Руденко, Н. Саліщева, А. Селіванов, М. Смокович, Ю. Старілов, В. Стефанюк, В. Сьоміна, О. Тищенко, Н. Хаманева, О. Харитоновна, Д. Чечот та інші.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкта владних повноваженьми правовідносин у сфері адміністративного судочинства (або учасниками судового адміністративного процесу) є особи, які наділені й реалізують законодавчо (нормативно) закріплені права та обов'язки в ході здійснення адміністративного судочинства шляхом участі в таких правовідносинах.

Варто розмежувати схожі, але не тотожні поняття «суб'єкт адміністративного судочинства» й «суб'єкт правовідносин у сфері адміністративного судочинства». Суб'єкт адміністративного судочинства – це потенційний учасник судового адміністративного процесу, тобто особа, яка має можливість стати суб'єктом владних повноважень правовідносин, що виникнуть при здійсненні адміністративного судочинства. Суб'єкт правовідносин у сфері адміністративного судочинства – це особа, яка без-посередньо реалізує права та обов'язки передбачені Кодексом адміністративного судочинства (далі – КАС) України.

Ознакою суб'єктів адміністративного судочинства є адміністративно-судова процесуальна право- та дієздатність, що може бути охарактеризована за допомогою більш широкої категорії – «правосуб'єктність», яка й надає їм можливість брати участь у судовому адміністративному процесі.

Адміністративно-судова правоздатність – це здатність особи мати процесуальні права та нести процесуальні обов'язки, можливість бути суб'єктом владних повноважень правовідносин у сфері адміністративного судочинства [1].

Адміністративно-судова дієздатність – це можливість особи власними діями реалізовувати передбачені КАС України права та виконувати обов'язки як учасник судового адміністративного процесу. На дієздатність фізичних осіб впливає вік (за загальним правилом виникає з 18 років) і здоров'я (особа може бути визнана недієздатною чи обмежено-дієздатною) [1].

С. Махіна, І. Погребний виокремлюють дві групи суб'єктів адміністративного процесу як форми правосуддя. До першої групи належать суб'єкти, безпосередньо зацікавлені в результатах юридичного процесу, чий інтереси й суб'єктивні права підлягають захисту всіма процесуальними способами та прийомами [2]. До другої групи вчені відносять лідируючі суб'єкти, які виконують свої функції в чужому інтересі, з метою законного й обґрунтованого рішення у справі, яка розглядається [2]. Це – суд, прокурор та інші посадові особи [3, с. 53; 4, с. 91].

Відповідно до норм чинного законодавства України про адміністративне судочинства [5], учасниками адміністративного процесу є (глава 4 КАС України): 1. Особи, які беруть участь у справі (ст. 46 КАС України), – сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб. 2. Особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу (ст. ст. 61, 62, 69, 69 КАС України), – секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, помічник судді, експерт з питань права. Отже, аналізуючи норми КАС України, можна констатувати той факт, що законодавець не відносить адміністративний суд до суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства.

Слушними є позиції тих представників науки адміністративного права [6, с. 120], які всіх суб'єктів у сфері адміністративного судочинства об'єднують у три основні групи, виокремлюючи

з-поміж них суб'єкта владних повноважень, що здійснює адміністративне правосуддя, – адміністративний суд.

Ураховуючи вищевикладене, доречно класифікувати суб'єктів (учасників) правовідносин у сфері адміністративного судочинства за такими критеріями:

– залежно від мети участі в судовому адміністративному процесі (наявності процесуальної та/або матеріальної зацікавленості в результатах судової процедури):

1. Суб'єкти, які здійснюють адміністративне правосуддя: місцеві (окружні) адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди.

Суд заінтересований у належному перебігу судового процесу, урегулюванні інтересів сторін конфлікту, установленні об'єктивної істини у справі.

2. Суб'єкти, безпосередньо зацікавлені в результатах судової процедури (ст. 61 КАС України: особи, які беруть участь у справі). До них належать:

а) суб'єкти, що стають учасниками правовідносин у сфері адміністративного судочинства, з метою захисту власних прав, свобод та інтересів. Вони мають безпосередню юридичну зацікавленість щодо предмета спору. Отже, для них завжди характерна наявність і матеріальної заінтересованості в предметі публічно-правового спору, і процесуальної заінтересованості в результатах розгляду справи – це сторони та треті особи. Такі учасники своїми діями активно впливають на перебіг процесу, сприяючи його виникненню, руху чи припиненню;

б) суб'єкти, що стають учасниками правовідносин у сфері адміністративного судочинства з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб. Для них характерна наявність процесуальної заінтересованості в результатах розгляду справи, вони діють від імені осіб на захист прав та інтересів яких подано позов, це представники сторін і третіх осіб, органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб у суді;

в) особливі суб'єкти: експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст – ці суб'єкти здійснюють акцесорну діяльність під час розгляду адміністративної справи, вони не наділені повноваженнями щодо прийняття рішень, але впливають на хід процесу через здійснення своєї професійної діяльності.

3. Суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя (ст. 61 КАС України: особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу), – секретар судового засідання, помічник судді, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач.

Ці учасники правовідносин не здійснюють правосуддя, не мають ані матеріальної зацікавленості в предметі публічно-правового спору, ані процесуальної заінтересованості в результатах вирішення спору на їхню користь. Вони виконують процесуальні дії допоміжного характеру, що сприяє здійсненню правосуддя адміністративним судом. Отже, у процесі реалізації своїх повноважень вони зацікавлені в належному перебігу судового процесу та встановленні об'єктивної істини у справі.

Норми КАС України (ч. 1 ст. 2; п.п. 1, 7 ч. 1 ст. 3; п. 3) до суб'єктів владних повноважень відносять орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, іншого суб'єкта владних повноважень при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

З огляду на зміст вищевикладених статей КАС України, вирішальною ознакою суб'єкта владних повноважень правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є категорія «владні управлінські функції». Позиція орієнтування саме на «управлінські функції» є невід'язною з певних причин.

Згідно з п. 2. ст. 4 КАС України, до юрисдикції адміністративного суду належать публічно-правові спори з приводу оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності (а не лише управлінських) суб'єкта владних повноважень владних повноважень.

Крім того, аналізуючи норми КАС України (ст. ст. 12, 19), можемо стверджувати, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, виникнення яких ніяк не пов'язане зі здійсненням суб'єкта владних повноважень управлінських функцій [8, с. 67].

У такий спосіб спостерігаємо колізійність норм КАС України: з одного боку, до юрисдикції адміністративних судів віднесені лише ті спори за участю суб'єктів владних повноважень, що пов'язані зі здійсненням останніми управлінських функцій, а з іншого – спори, що породжуються неуправлінськими відносинами з участю суб'єктів владних повноважень.

Обґрунтованим є висновок, що в адміністративному суді мають захищатися права, свободи й інтереси приватних осіб (фізичних і юридичних) у сфері публічно-правових відносин від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Тому категорію «управлінські функції», що є ключовою для визначення правовідносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, у законодавстві України про адміністративне судочинство доречніше замінити

на «виконавчо-розпорядча діяльність та інші державновладні (публічні) повноваження» [8, с. 69].

Так, Пленум ВАСУ в Постанові від 20.05.2013 № 8 роз'яснює: «Для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень з виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань» [7, с. 105]. Так як юридичною якістю, що характеризує суб'єкта владних повноважень правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є наявність у нього «владних повноважень», варто визначити, які особи (органи влади й органи місцевого самоврядування, за КАС України) наділені правовим статусом суб'єкта владних повноважень владних повноважень.

Суб'єкт владних повноважень, що є учасником правовідносин у сфері адміністративного судочинства, обов'язково має бути наділений певним обсягом владно-публічних (управлінських, за КАС України) повноважень, які він здійснює виключно способом та у формах, визначених чинним законодавством. Ці повноваження реалізуються у зв'язку з необхідністю сприяти здійсненню прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, практично виконувати завдання й функції держави, положення законодавчих актів України [8]. Реалізація владно-публічних повноважень відбувається в суспільних відносинах, участь у яких бере значне коло суб'єктів права та які за своїм змістом є спірними [8].

Аналіз сучасної юридичної літератури, норм законодавства, що регулює діяльність системи органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів владно-публічних повноважень, дає змогу зробити висновок, що такими суб'єктами владних повноважень, на думку вчених у сфері адміністративного права, варто вважати:

– органи виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст.ст. 113, 118 Конституції України, закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації»);

– орган законодавчої влади – Верховна Рада України (ст. 75 Конституції України);

– Президента України, Адміністрацію Президента України (ст. 102, п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України);

– органи судової влади – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції (ст. ст. 124 і 147 Конституції України, закони України «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій і статус суддів»);

– прокуратуру України (ст. 131-1 Конституції України, Закон України «Про прокуратуру»);

– інші державні органи – Рахункову палату (ст. 98 Конституції України, Закон України «Про Рахункову палату»), Національний банк України (ст. 99 Конституції України, Закон України «Про Національний банк України»), Раду національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»), Вищу раду правосуддя (ст. 131 Конституції України, Закон України «Про Вищу раду юстиції»);

– органи влади Автономної Республіки Крим – Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 136 Конституції України, Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», «Про Автономну Республіку Крим»); Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим (ст. 139 Конституції України, Закон України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим»);

– органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, районні, обласні ради (ст. 140 Конституції України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– посадову чи службову особу зазначених вище органів;

– інші суб'єкти при здійсненні ними владних або владних управлінських функцій, наприклад, постійно діючу міжвідомчу комісію, ради, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку й державного кордону (ст. 140 Конституції України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону») [8, с. 68].

Відповідно до визначення, наявного в ст. 4 КАС України, такі суб'єкти, як Президент України (його адміністрація та представництво), прокурор, Національний банк і деякі інші, не є органами державної влади, хоча, безперечно, такі суб'єкти наділені публічно-владними повноваженнями, можливість оскарження дій з реалізації цих повноважень має забезпечуватися в порядку адміністративного судочинства.

Зокрема, ст.ст. 17, 19, 48 КАС України наділяють адміністративною правосуб'єктністю не лише органи державної влади, а й інші державні органи та Президента, така позиція є більш виваженою [8, с. 68].

У зв'язку з цим сформульоване в законодавстві України про адміністративне судочинство поняття «суб'єкт владних повноважень» є неточним, що

обмежує судовий захист публічних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Доречнішим є таке визначення, відповідно, зміна п. 7 ст. 4 КАС України: суб'єкт владних повноважень – уповноважений державою суб'єкт (орган, установа, організація, посадова чи службова особа), який на підставі і згідно з чинним законодавством наділений обсягом публічно-владних повноважень [8, с. 69].

Частина 1 ст. 2 КАС України, відповідно, може бути викладена в такій редакції: «Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень при здійсненні ними публічно-владної діяльності на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ».

Таке визначення дасть змогу віднести прокурора до суб'єкта владних повноважень владних повноважень, а отже, дасть можливість оскаржувати його діяльність в адміністративному суді, що сьогодні (за чинним визначенням) ускладнено, адже прокуратура не є органом державної влади (ст. 6 Конституції України), а прокурор не виконує владних управлінських функцій. Проте відносини прокурора з фізичними особами є публічно-правовими, у яких прокурор реалізує свої владні повноваження, що виявляються в можливості впливати на поведінку й діяльність людей, інших суб'єктів, підкоряти їх своїй волі (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру») [8, с. 70].

Висновки. Отже, юрисдикція адміністративних судів має поширюватися на спірні правовідносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням прокурором його діяльності. Вступ та участь у судовому процесі суб'єктів владних повноважень

відбувається у зв'язку зі здійснення цими суб'єкта владних повноважень покладених на них чинним законодавством завдань і функцій. Отже, відповідно до приписів чинного законодавства, така участь є їх безумовним обов'язком. Юридична зацікавленість суб'єктів владних повноважень у предметі публічно-правового спору ґрунтується на закріпленій законодавчо необхідності виконання загальнозначущих обов'язків і полягає в захисті публічних загальнодержавних інтересів, які вони представляють в адміністративному суді, а також у захисті порядку реалізованих ними публічно-владних повноважень. Процесуальна зацікавленість суб'єктів владних повноважень у результатах розгляду справи полягає в ухваленні адміністративним судом такого рішення, яке б забезпечувало захист публічних інтересів.

Варто зазначити, що залежно від адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень правовідносин у сфері адміністративного судочинства (зміст якого може бути різним і залежить від таких чинників, як стадія адміністративного процесу та судова інстанція, у якій розглядається спір), розрізняють такі права й обов'язки (повноваження [6, с. 142]) учасників судового адміністративного процесу (адміністративної справи).

Отже, суб'єктом владних повноважень правовідносин у сфері адміністративного судочинства є особа, яку чинним законодавством наділено відповідними процесуальними правами й обов'язками (адміністративно-процесуальним статусом суб'єкта владних повноважень правовідносин) щодо участі в розгляді індивідуально-конкретної справи в адміністративному суді, яка здійснює процесуальні дії, що спрямовані на досягнення мети судового процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савон Т.М. Особливості провадження в адміністративному судочинстві України за відсутності сторін та третіх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ, 2014. 19 с.
2. Алієв Р.В. Адміністративна діяльність кримінально-виконавчої інспекції щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2009. 214 с.
3. Махина С.Н. Адміністративний процес: проблеми теорії, перспективи правового регулювання. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1999. С. 430.
4. Погребной И.М. Общетеоретические проблемы производств в юридическом процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Харьковский юридический институт. Харьков, 1982. 182 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV ; редакція від 11.08.2013. *Сайт законодавства Верховної Ради України*. 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Комзюк А.Г., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
7. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : Постанова Пленуму ВАСУ від 20 травня 2013 року № 8. *Вісник ВАСУ*. 2013. № 2. С. 105–122.
8. Арестова Л. В. Особливості правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3. Т. 1. С. 66–71.

5.3 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:316.6:392.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.43>

Шинкарьова Любов Володимирівна,

аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0001-7327-756X

ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДРУЖИНАМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ У США ТА В УКРАЇНІ

EXPERIENCE OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO THE WIVES OF COMBATANTS IN THE UNITED STATES AND UKRAINE

У роботі досліджується тема соціально-психологічної допомоги сім'ям військовослужбовців та їх дружинам в Україні та в Сполучених Штатах Америки. Описана система та напрями підтримки членів родини в цих країнах. Дослідження проводилося за допомогою аналізу наукових праць, сайтів, соціальних мереж організацій, що надають підтримку родинам військовослужбовців.

Сім'я є динамічною структурою, що відображає зміни в суспільстві та сприяє створенню безпечного простору для життєдіяльності, який підтримується тісними родинними зв'язками. Тому соціально-психологічна допомога сім'ям військовослужбовців є важливою, оскільки передбачає безпеку та захищеність близьких бійців.

США має тривалий та ґрунтовний досвід розробки програм для підтримки рідних військовослужбовців. Для українського суспільства ця тема ще залишається новою та потребує більш широкого вивчення досвіду інших країн та особливостей адаптації отриманих знань у реаліях сьогодення.

У статті проаналізований досвід США із соціально-психологічної підтримки рідних військових. Загалом у країні діють центри для самоосвіти, отримання юридичної, психологічної, економічної підтримки. Проводиться робота з допомогою в працевлаштуванні, догляді за дітьми, рідними з інклюзією та запобіганні проявів домашнього насильства. Сім'ї військовослужбовців проходять навчання та дізнаються про особливості реакцій особи, що отримала досвід воєнних дій.

В Україні тема соціально-психологічної підтримки рідних учасників бойових дій активно вивчається, масштабується та впроваджується в практику. Великий внесок у її розвиток роблять ветерани Антитерористичної операції\Операції об'єднаних сил та члени їх сімей, які на власному прикладі зустрілися з труднощами і змогли їх вирішити. У країні функціонують гарячі лінії підтримки, де можна отримати як психологічну, так і інформаційну допомогу, емоційну підтримку та кризове консультування. Також розвивається система груп взаємопідтримки «Рівний-рівному», функціонують центри юридичної, психологічної допомоги, пошуку зниклих військових та тих хто перебуває в полоні. Проте великою проблемою лишається, що не всі рідні бійців знають про існування та послуги центрів підтримки, а відповідно відчують себе самотніми та залишеними зі своїми проблемами.

Ключові слова: дружини учасників бойових дій, соціально-психологічна допомога, досвід підтримки США сімей військовослужбовців.

The topic of social and psychological assistance to the families of servicemen and their wives is explored in the article. The experience compares psychological assistance to the military in Ukraine and the United States. The support system for family members is described in these countries. The study was conducted through the analysis of scientific papers, websites, and social networks of organizations that provide support to the families of servicemen.

The family is a dynamic structure. It reflects changes in society and contributes to the creation of a safe space for life, which is supported by close family ties. Social and psychological assistance to the families of servicemen is important because it ensures the safety and security of close soldiers.

The United States has a long and solid experience in developing programs to support native servicemen. This topic is still new and requires a broader study of the experience of other countries in Ukrainian society.

The US experience in socio-psychological support of the military is analyzed in the article. Centers for self-education, and legal, psychological, and economic support operate in the country. The work is carried out with the help of employment, care for children, and relatives with inclusion and prevention of domestic violence. Families of servicemen are trained and learn about the peculiarities of the reactions of a person who has gained experience in hostilities.

The topic of social and psychological support of native participants of hostilities is actively studied, scaled, and implemented in practice in Ukraine. Veterans of the Anti-Terrorist Operation\Joint Forces Operation and their families make a major

contribution to its development. By their example, they encountered difficulties and were able to solve them. Support hotlines operate in Ukraine. A person can receive both psychological and informational help, emotional support, and crisis counseling. The system of peer-to-peer mutual support groups is also actively developing, and legal and psychological assistance centers operate in Ukraine. Institutions work to search for missing servicemen and prisoners. However, the big problem remains that not all relatives of the fighters know about the existence and services of support centers, and accordingly feel lonely and left with their problems.

Key words: *wives of combatants, social and psychological assistance, the experience of US support for military families.*

Постановка проблеми. З весни 2014 року в Україні відбуваються бойові дії. За цей час зміцнилася система підготовки військовослужбовців та розширилось коло послуг, які надають для адаптації бійця до мирного життя. Проте з лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення Росії, відповідно розширилась географія бойових дій та кількість бійців. Зокрема, Ю. Лапутіна міністр у справах ветеранів відзначила, що до 24 лютого 2022 року в Україні було близько 500 тисяч людей, що є безпосередньо учасниками АТО/ООС. Міністр прогнозує, що кількість учасників бойових дій буде зростати [19].

Збільшення кількості осіб із військовим досвідом ставить відкритим питання комплексної адаптації бійців до мирного життя. За вісім років розвивалися сфери психологічної, юридичної допомоги, профадаптації та послуги санаторно-курортного лікування для військових. Проте на низькому рівні розвитку залишилася соціально-психологічна допомога сім'ям учасників бойових дій. Зі свого боку сім'я відіграє важливу роль у суспільстві та в ефективності бійця зокрема. Саме в сім'ї будується система цінностей, поглядів: економічних, правових, політичних, духовно-ідеологічних, психологічних, моральних та естетичних [9, с. 22]. Сім'я має ряд функцій, важливих для забезпечення дієздатності кожного з її членів так і суспільства зокрема. Загалом саме в сім'ї забезпечується потреба в любові, прийнятті, безпеці, визнанні через виконання виховних, емоційних, сексуально-еротичних функцій, встановлення духовного спілкування та первинного соціального контролю [18, с. 83]. Отже, історично родина має важливе значення в житті, оскільки забезпечує ряд функцій важливих для кожної особи. У ситуації повномасштабного вторгнення особливу увагу варто звернути на допомогу дружинам бійців, оскільки саме вони залишаються відповідальними за безпеку дітей, прийняття рішення про внутрішнє переселення або виїзд за кордон, пошук необхідних речей для чоловіків на фронті. Відповідно, як фізичні так і психологічні їх ресурси виснажуються та потребують відновлення і професійної підтримки.

Світова історія має досвід не одної війни, відповідно тема психологічної допомоги військовос-

лужбовцям та їх сім'ям досліджується в різних країнах. Зокрема, емоційний цикл розгортання, який характеризує особливості відправлення військового для виконання завдання та повернення додому досліджували К. Logan та С. Пінкус. Роль психологічної підтримки сімей для ветеранів можна знайти в роботах В. Глебова, О. Кляпець, І. Пампура, В. Остапович, І. Реви. Також напрацьована система робіт присвячених вивченню особливостей вторинної травматизації, стресу, емоційного напруження в дружин, які дочекалися повернення чоловіків із фронту. Дана тематика відображена в дослідженнях Є. Варлакової, Н. Журавльової. У наукових працях Н. Умеренкова, J. Davis, T. Knapp, S. Newman, C. Storm, D. Ward описані основні труднощі, з якими зустрічаються дружини військовослужбовців та способи їх підтримки. У роботах Н. Денисевич описані психотерапевтичні стратегії для дружин демобілізованих військових та членів сім'ї.

Метою статті є теоретичне вивчення досвіду США в підтримці сімей військовослужбовців та узагальнення й систематизації способів підтримки дружин бійців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в нашому суспільстві можемо спостерігати кризову ситуацію, яка згідно із Законом України «Про Раду національної безпеки й оборони України», трактується як крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні [11]. С. Гута, говорячи про кризу, виокремлює такі її види: політична, економічна, державного управління та воєнно-політична. Саме остання активно проявляється в нашій країні, через порушення її територіальної цілісності та наявність прямого воєнного зіткнення. [5, с. 117].

Однак, розглядаючи кризи важливо відмітити ще такий їх різновид як сімейні. Вони проявляються в загостренні родинних суперечностей та різкому погіршенні ритму сімейного життя. Звичні моделі реагування членів родини більше не можуть вирішувати накопичені проблеми. Кризи можуть бути нормативними, тобто прогнозованими, так і ненормативними – спричиненими різними неочікуваними подіями, наприклад, хвороба, смерть близької людини, початок повно-

масштабного вторгнення, яке спричинило порушення цілісної картини світу, руйнацію відчуття безпеки та поставило нові виклики перед українськими родинами.

Зокрема, сімейні кризи впливають як на кожную особистість окремо, так і на родину в цілому. Відбувається зниження рівня задоволеності шлюбом, переживання психологічного дискомфорту, почуття спустошеності, змінюється локусу контролю з внутрішнього на зовнішній. Відповідно відбувається накопичення конфліктних ситуацій, порушення відчуття згуртованості сім'ї, зміна ієрархії та родинних ролей, накопичення негативних емоцій. [14, с. 106–108]. Тому українські сім'ї переживають комплекс складних життєвих подій, що пов'язані з загрозою безпеці на рівні країни в цілому та пошуком способів адаптації свого життя та родини до змінених умов середовища.

Военно-політичні та сімейні кризами впливають також і на родини військовослужбовців. За відсутності чоловіка дружина стає відповідальною за організацію побуту та безпеку сім'ї. Досліджуючи соціально-психологічну допомогу дружинам бійців необхідно враховувати кілька аспектів. Спектр проблем таких сімей широкий. У родинах можуть виникати як соціальні та психологічні труднощі, так і побутові та економічні. Новим для українського суспільства стало питання як допомагати членам сімей учасників бойових дій після початку повномасштабного вторгнення. У цій ситуації дружини бійців можуть переживати загрозу життю, тривогу за чоловіка, який перебуває на фронті, зустрічатися з рядом нових для себе питань, такими як: тимчасове переселення, терміновий пошук роботи, погіршення функціонування когнітивних процесів, емоційною нестабільністю, порушенням звичного розпорядку дня. Також варто звернути увагу на особливості комунікації дружини з чоловіком та вплив травматичного досвіду військового на сприйняття ситуації сім'єю. Дружини бійців, у період розгортання, коли чоловіка немає вдома відчують підвищене фізичне та психологічне навантаження, збільшення кількості обов'язків та розширення сфери відповідальності.

Заслуговує уваги питання підтримки родин, коли військовий повертається додому. Поширеними проблем, з якими стикаються жінки учасників бойових дій, після його повернення є нездатність прийняти свого чоловіка таким, яким він став, нерозуміння важливості адаптаційного періоду, який потрібний її чоловікові. Не менш важливою є увага до власних потреб та бажань, бо перебування в стані постійної готовності до

дій, тривоги та страху вичерпують ресурси жінок і можуть призвести до виникнення в них стресу, психосоматичних порушень. Тому часто дружини ветеранів потребують ефективної психологічної допомоги [8, с. 135–139].

Також дружини відзначають зміни в сімейному устрої після повернення бійця додому. Переосмислення сімейних ролей, напруження в стосунках та появу конфліктів, відсутність довіри чоловіка до соціуму, зміну поглядів на життя, очікувань щодо сімейного устрою, алкоголізація військового. Ці чинники впливають на дружин бійців та можуть стати причинами розвитку емоційного виснаження, депресії, стресу, вторинної травми [3, с. 93].

Саме сьогодні першочерговим є питання розробки та впровадження системи підтримки для родин військовослужбовців. Оскільки за даними дослідження 87% учасників бойових дій відзначають важливість соціальних контактів, які безпосередньо пов'язані з дружинами, дітьми, сім'єю в цілому, друзями та військовими побратимами. Одним із першочергових для бійців є бажання бачити в безпеці своїх дітей [17]. Розглядаючи досвід роботи з військовими США необхідно відзначити, що медики говорять про причини самогубств бійців не лише через вплив депресії чи відчуття стресу, але й через постійні переживання за родину. Тому в країні розробляють цілісну систему підтримки сімей військовослужбовців [1, с. 30]. Таким чином, можемо зробити висновок, що для військових сім'я є однією з провідних цінностей і розуміння, що рідні перебувають у безпеці допомагає концентруватися на бойовому завданні, а отже більш ефективно виконувати роботу та фокусуватися на турботі про своє життя.

Питання психологічної допомоги для членів сімей учасників бойових дій є доволі новим у нашій країні. На відміну від України США має великий досвід роботи з адаптації військових після воєнних дій. Сім'я військового є невід'ємною частиною його життя, тому неможливо підвищити ефективність службової діяльності та психологічну стійкість до бойового та оперативного стресу, не вирішивши проблемні моменти, з якими зустрічається родина бійця. У США функціонує «Система сімейної готовності» (Family Readiness System), яка представлена мережею агентств, програм та послуг. Family Readiness System спрямована на підтримку військовослужбовців та членів їх сімей. Дана система складається з багатьох організацій, частина, з яких входить до Міністерства оборони, а частина працює на державному і місцевому рівні [22].

Основний сегмент послуг передбачений Програмами служби військової спільноти Army Community Service (ACS). Дана програма включає в себе такі підрозділи як FAP – надають сімейні консультації, проводять семінари для зміцнення стосунків у парі, заходи протидії домашньому насильству та підтримки молодих батьків. SFAC створена для допомоги пораненим, хворим солдатам. Програма надає юридичну підтримку, консультації з пошуку житла, інформує про зловживання психоактивними речовинами, фінансове консультування. AFTB програма, що надає можливості для саморозвитку та розкриття лідерського потенціалу для військовослужбовців та членів їх родин. Програма складається з 3 рівнів – перший інформаційний, який розповідає про місію армії, особливості фінансової грамотності та сповіщає про місця, де можна отримати допомогу. Другий рівень спрямований на особистий ріст. Під час його проходження вивчаються теми командотворення, способів врегулювання конфліктних ситуацій та навички управління стресом. Третій рівень сконцентрований на розвитку лідерських навичок. Також важливою в армії США є програма EFMP, що надає підтримку сім'ям військовослужбовців з інклюзією – фізичними чи психічними порушеннями. Програма враховує той факт, що особам, які доглядають за людьми з інклюзією також потрібне відпочинок та час на себе. В армії діє vFRG – віртуальна група сімейної готовності, яка в дистанційному форматі підтримує зв'язок із членами родини військових [21].

У 2010 році в США почала діяти програма Comprehensive Soldier & Family Fitness (CSF2). Її штаб-квартира знаходиться в Пентагоні. Програма передбачає створення навчальних центрів, які широко представлені в мережі армії США та спрямовані на навчання й саморозвиток солдатів і членів їх сімей, для подолання складних життєвих ситуацій, підвищення рівня емоційної стійкості та збільшення якості життя. У навчальних центрах проводять повний курс, який складається з елементів розвитку ментальних здібностей, побудови довіри, постановки мети, управління увагою, контролю психічною енергією, формування креативно-направленої уваги. [15, с. 120; 23]. Узагальнюючи відзначимо, що дана програма створена для збереження психічного здоров'я та розвитку стійкості до складних життєвих ситуацій, як військових так і членів їх сімей.

Аналізуючи досвід соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців США варто зазначити системний та цілісний підхід. Наявна мережа закладів, розроблені програми, що під-

тримують сім'ї військових та надають послуги на різних рівнях – допомога з працевлаштуванням, освітня та просвітницька робота, інформаційна підтримка, юридичний супровід, психологічне консультування. Дані програми спрямовані на підвищення стійкості та забезпечення зростання рівня благополуччя родин військовослужбовців [10, с. 694–695; 16, с. 180–184].

У нашій державі основними нормативно-правовими документами, які регулюють соціальну та психологічну підтримку сімей учасників бойових дій є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Аналізуючи дані документи варто зазначити, що психологічна допомога та підтримка для членів сімей учасників бойових дій не виокремлена окремим блоком. Робота із сім'ями згадується в межах завдань психологічного супроводу службової діяльності особового складу в контексті соціально-правової допомоги членам сімей військовослужбовців, що здійснюється на базі військових міських, районних комісаріатів та в контексті реабілітаційних програм. Робота з членами сімей військовослужбовців передбачає як індивідуальну, так і групову форми надання послуг. Можемо проаналізувати, що в Україні немає розгалуженої системи соціально-психологічної підтримки на державному рівні. Проте з кожним роком країна робить кроки до поліпшення системи допомоги бійцям та їх рідним. Так на офіційному сайті Міністерства в справах ветеранів України з'явився розділ e-Ветеран – система інформаційних сервісів, де можна знайти заклади, особливості подачі заявки для отримання санаторно-курортного лікування, психологічної реабілітації, професійної адаптації [7].

Також з'являється все більше ініціатив та громадських організацій, які спрямовують свою роботу як на військовослужбовців, так і на членів їх сімей. Далі в статті представлений короткий огляд кількох таких установ.

Директорка ГО «Громадський рух «Жіноча Сила України» Н. Умеренкова активно займається вивченням іноземного досвіду роботи із сім'ями військовослужбовців та труднощами, з якими зустрічаються дружини бійців під час циклу розгортання. Зазначає, що дана громадська організація має кілька провідних завдань. Надає соціально-психологічну підтримку родинам військовослужбовців, учасникам російсько-української війни, бере участь у формуванні системи соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців на базі військових структур,

займається встановленням партнерської взаємодії між сім'ями військовослужбовців та армією [4]. З 16 березня 2022 року на базі ГО «Громадський рух «Жіноча Сила України» була запущена служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців. Тепер рідні військових мають змогу зателефонувати на гарячу лінію та отримати психологічну допомогу – обговорити свій емоційний стан, особливості комунікації з дітьми, реакції на стресові ситуації. Також на лінії проконсультують із соціальних питань – куди звернутися для отримання допомоги, оформлення виплат та пільг, як діяти, коли тривалий час немає зв'язку з військовим, тощо. Ще одним напрямком роботи служби є проведення груп підтримки для дружин, матерів, сестер та коханих військовослужбовців. Зустрічі проходять в онлайн-форматі в супроводі досвідчених психологів [13].

Н. Умеренкова зазначає, що під час бойових дій для військового важливо знати, що його рідні знаходяться в безпеці та про них є кому потурбуватися. Тоді боєць може сконцентруватися на завданні та віднайти важливий баланс між роботою та родиною [2].

У 2018 році було створено Veteran Hub – простір для ветеранів та громадських організацій, що працюють у сфері ветеранських справ. Veteran Hub надає послуги як військовослужбовцям, так і їх сім'ям. Зокрема тут можна отримати комплексну допомогу – консультацію юриста, психолога, кар'єрного радника, відвідати групу підтримки за принципом «рівний-рівному» для учасників бойових дій та дружин бійців [20].

У 2019 році почала функціонувати Lifeline Ukraine – національна гаряча лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я серед ветеранів АТО/ООС та членів їх родин. Лінія працює цілодобово та надає консультації як у телефонному режимі, так і за допомогою чатів та месенджерів у соціальних мережах, що робить її послуги доступними для сімей українських військовослужбовців у будь-якій частині світу. Варто зазначити, що велика частина працівників лінії має бойовий досвід, що допомагає краще зрозуміти клієнта та побудувати систему довіри й підтримки в спілкуванні [6].

Центр «ЯРМІЗ» було засновано наприкінці 2019 року за ініціативи ветеранів та волонтерів. Місія центру – трансформація ветеранів/ветеранок АТО/ООС та їхніх родин для створення демократичного, конструктивного, інтелектуального суспільства в Україні та Європі шляхом побудови платформи для об'єднання всіх зацікавлених сторін. Зокрема, «ЯРМІЗ» надає послуги спортив-

ної реабілітації, психологічної допомоги та соціальної реінтеграції. Більш детально зупинимося саме на психологічній підтримці, яка передбачає роботу з учасниками бойових дій, групові консультації у вигляді семінарів, тренінгів, консультування пар для зміцнення стосунків подружжя, послуги дитячого психолога. Отже, психологічна допомога ґрунтується на принципах конфіденційності, комплексності, професійності та родинному підході. Головною метою діяльності «ЯРМІЗ» є досягнення учасниками АТО/ООС стану фізичного, психологічного, економічного, соціального та духовного благополуччя [12].

Таким чином, можемо зробити висновок, що велика частина громадських організацій та ініціатив для підтримки ветеранів та членів їх сімей, була започаткована самими учасниками бойових дій, що з одного боку допомагає розуміти актуальність потреб, проблем, із якими зустрічаються бійці, а з іншого така залученість до громадської діяльності допомагає адаптації до мирного життя та пошуку своєї ролі в соціумі військовим.

Висновки. Сім'я є важливою структурою, у якій відбувається формування та розвиток особистості, забезпечення необхідних для життєдіяльності потреб. Родинні зв'язки впливають на ефективність військового на полі бою, тому важливо, щоби його сім'я перебувала в безпеці та отримувала допомогу на місцевому та державному рівнях.

Відповідно було проведено аналіз систем соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців в Україні та США. Варто відмітити, що США мають розгалужену систему підтримки бійців та їх родин на державному рівні. Соціально-психологічні програми підтримки функціонують на місцевих рівнях та є доступними для військових та їх рідних.

Водночас, програми підтримки в Україні є розрізненими та залежать від місцевих ініціатив. Проте варто зазначити, що питання соціально-психологічної підтримки масштабується, з'являються нові організації, партнерські програми. А українські спеціалісти переймають досвід підтримки рідних військових у колег зі США, Ізраїлю, Канади, Великої Британії. Цим самим адаптуючи накопичені знання до менталітету та специфіки проблематики нашої країни.

Перспективами подальшої роботи є проведення емпіричного дослідження, з метою визначити які чинники зараз створюють найбільше труднощів для дружин учасників бойових дій, особливості їх емоційного стану та факторів, що підтримують жінок у складній життєвій ситуації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Агаєв Н.А., Коқун О.М., Герасименко М.В., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Досвід роботи в армії США та арміях інших країн щодо недопущення втрат особового складу з причин, не пов'язаних із виконанням завдань за призначенням : Методичний посібник. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. С. 156.
2. «В армії США є посадова особа, яка на рівні батальйону відповідає тільки за роботу із сім'ями військовослужбовців». *АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/14/v-armiyi-ssha-ye-posadova-osoba-yaka-na-rivni-bataljonu-vidpovidaye-tilky-za-robotu-iz-simyamy-vijskovosluzhbovcziv/> (дата звернення: 15.06.2022).
3. Гридковець. Л. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. С. 236.
4. Громадська організація «Громадський рух «Жіноча Сила України» | Про нас. *Громадська організація «Громадський рух «Жіноча Сила України»*. URL: <http://syta.in.ua/pro-nas/> (дата звернення: 14.06.2022).
5. Гута С.С. Поняття «кризова ситуація, зумовлена воєнно-політичними чинниками», «воєнно-політична криза» в теорії державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 216–220.
6. Домашня сторінка. *Домашня сторінка – Lifeline Ukraine*. URL: <https://lifelineukraine.com/> (дата звернення: 20.06.2022).
7. e-Ветеран – Система інформаційних сервісів Мінветеранів. URL: <https://sis.mva.gov.ua/> (дата звернення: 13.06.2022).
8. Журавльова Н. Ю. Особливості вторинної травматизації в дружин ветеранів війни: орієнтири психологічної допомоги. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. С. 124–151
9. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисяк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молоді сім'ї: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
10. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсянникова [та ін.]. К. : Наш формат, 2017. 1068 с.
11. Про Раду національної безпеки й оборони України : Закон України №183/98-ВР від 5 березня 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Психологічна підтримка – Yarmiz. *Yarmiz – Center*. URL: <https://yarmiz.org.ua/psychological-aid/#couple> (дата звернення: 18.06.2022).
13. Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців URL: <https://www.pidtrymka.in.ua/> (дата звернення: 14.06.2022).
14. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посібник. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
15. Ткаченко В., Костюкова Н. До проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. № 2. С. 119–126.
16. Умеренкова Н. Ф. Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів : дис. ... канд. псих. наук : 30.03.2021. Київ, 2021. 370 с.
17. Циганчук Т. В., Шинкарьова Л. В. Вплив стресу на уявлення про майбутнє в учасників бойових дій. *Психологічний часопис*. Київ, 2019. № 5 С. 264–276.
18. Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Соціологія*. 2004. С. 80–84.
19. Interfax-Ukraine. Лапутіна: Ветеран, який повертається з перемогою, має бути рушієм позитивних змін у країні. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/830543.html> (дата звернення: 17.06.2022).
20. Veteran Hub. URL: <https://veteranhub.com.ua/> (дата звернення: 18.06.2022).
21. ARMY MWR. URL: <https://www.armymwr.com/programs-and-services/personal-assistance> (дата звернення: 13.06.2022).
22. Military OneSource. URL: <https://www.militaryonesource.mil/family-relationships/family-life/keeping-your-family-strong/military-family-readiness-system/> (дата звернення: 13.06.2022).
23. ReadyArmy. URL: https://ready.army.mil/ra_csf.htm (дата звернення: 13.06.2022).

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Підписано до друку: 27.06.2022.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 29,99. Замов. № 0822/324. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.